

HERMAN OTTÓ

A POLIHISZTOR
MUNKÁSSÁGA, HATÁSA

KONFERENCIA

2015. FEBRUÁR 26–27.

FÜGGETLEN
PEDAGÓGIAI INTÉZET
2015

*„Legyünk büszkék arra, amik voltunk,
s igyekezzünk különbek lenni annál, amik vagyunk!”*

AZ EMLÉKÉV ZÁRÓ RENDEZVÉNYE

2015. február 26–27-én

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUMBAN

**A NEMZETI KÖRNYEZETÜGYI INTÉZET ÉS
A FÜGGETLEN PEDAGÓGIAI INTÉZET SZERVEZÉSÉBEN**

HERMAN OTTÓ

A POLIHISZTOR
MUNKÁSSÁGA, HATÁSA
KONFERENCIA
ELŐADÁSOK

© FÜPI, ILLETVE A SZERZŐK

A NEMZETI KÖRNYEZETÜGYI INTÉZET MEGBÍZÁSÁBÓL
KIADJA A FÜGGETLEN PEDAGÓGIAI INTÉZET

SZERKESZTETTE: VÁSÁRHELYI TAMÁS

LEKTORÁLTA: CSILLAG DÓRA

GRAFIKAI TERVEZÉS ÉS NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS:
KLEBERCZ GÁBOR

NYOMDAI MUNKÁK: CORDOBA NYOMDA KFT

ISBN 978-963-87552-5-4

WWW.HERMANOTTOEMLEKEV.HU

WWW.FACEBOOK.COM/HERMANOTTOEV

WWW.VANDORTANOSVENY.HU

FÜGGETLEN PEDAGÓGIAI INTÉZET

2015

TARTALOMJEGYZÉK

FAZEKAS SÁNDOR <i>miniszter köszöntője</i>	9
MEZŐSZENTGYÖRGYI DÁVID <i>főigazgató köszöntője</i>	10
VÁSÁRHELYI TAMÁS: Bevezetés.	11
ERDŐDY GÁBOR: A tudós-politikus Herman Ottó munkássága, hatása	19
KÓVÁRY ZOLTÁN: Herman Ottó és a tudományos kreativitás személyes forrásai	27
KORSÓS ZOLTÁN: Madarak, halak, pókok – Herman Ottó és a természettudomány	41
KEMECSI LAJOS: Herman Ottó és a mai néprajztudomány	49
CSORBA LÁSZLÓ: Sors és szerep: a nemzet polihisztora és a tudás prófétája	57
HÁLA JÓZSEF: „Nagy lélek szállott el közülünk” Herman Ottó balesete, halála és temetése	63
KÖRÖSI ANDREA: Gondolatok két kurátor fejéből. A „ <i>Herman Ottó öröksége a Mezőgazdasági Múzeumban</i> ” címmű kiállítás születése	77
BALÁZS BOGLÁRKA: Herman Ottó, a nagyothalló zseni	87
ZÁDOR ERZSÉBET: A természettel együttélő ember természetességének, egyediségének jelei a kézírásban	91
SALY ERIKA: „Te is lehetsz Herman Ottó”	97
TARJÁN TAMÁS: Min nevetett, akin nevettek? Herman Ottó a magyar humortörténetben	105
BAKONYI GÁBOR: A „polihisztor életpályamodell”	111
RÉZ ANDRÁS: A Herman Ottó brandről – egyben az emlékkonferenciák hasznáról és káráról.	119
GÁL VILMOS: A perlekedő tudós. Herman Ottó munkásságának legfontosabb vitái, személyes konfliktusai.	123
MÁTÉ GYÖRGY: Herman Ottó néprajzi tárgyai tükrében.	141

OSVÁTH GERGELY:	
Herman Ottó kolozsvári évei (1864–1872)	151
SZINETÁR CSABA:	
Herman Ottó, a sokoldalú pókász.	159
VIDA GÁBOR:	
Szétszabdalt tudomány, komplex problémák	167
CSERMELY PÉTER:	
A komplexitás és a holisztikus szemlélet mint a tudományos kreativitás egyik forrása	175
ORBÁN ZOLTÁN: Herman Ottó és kortársai	
máig ható szerepe a madárvédelem társadalmasításában	179
KALLA ZSUZSA: A múzeumok hasznáról és káráról	183
VÁSÁRHELYI TAMÁS:	
A múzeumok káráról és hasznáról (olykor szubjektív esszé)	191
NOVÁK FERENC: Gondolatok a hagyományról	203
SZABÓ T ANNA: A költöző madár	209
BALÁZS GÉZA: A magyar nyelv káráról...	215
LAKI MIHÁLY: A gazdasági függetlenségről	221
INKEI PÉTER: A (kulturális) függetlenség haszna és kára	227

KEDVES TERMÉSZETBARÁTOK!

DR. FAZEKAS SÁNDOR
földművelésügyi miniszter köszöntője

Nehéz volna egy szóval válaszolni, hogy ki is volt tulajdonképpen Herman Ottó. Biológus, ornitológus, ichthyológus, antropológus, etnográfus, entomológus, archeológus? Sokoldalú zseni, természet- és néprajztudós, régész, harcos függetlenségi politikus, kitűnő tollú szakíró, publicista, és nem utolsósorban a színvonalas és vonzó tudományos ismeretterjesztés úttörője.

A breznóbányai sokgyermekes cipszer családból származó Herman Ottó, aki 7 éves koráig csak németül tudott, és akinek édesapja még két n-nel írta a nevét, nyelvében és lelkületében ízig-vérig magyarrá vált, olyannyira, hogy írásai, tudományos munkái szépirodai teljesítménynek is beillenek. Közel hatezer oldalt kitevő 14 könyve jelent meg, emellett több mint 1100 cikket, tanulmányt, előadást is publikált, amelyek a tudományos témák feldolgozása ellenére sem váltak szárazzá, tudálékosná, éppen ellenkezőleg, mindvégig élvezetesek, ízesen magyarosak és lebilincselők.

Elévülhetetlen érdemeket szerzett a tudományos ismeretterjesztés hazai megteremtésében, és szinte minden tudományterületére kíváncsi szemekkel tekintett: a pásztoréletet részletesen vizsgálta, múlhatatlan érdeme marad a halászat hagyományainak átörökítésében, nevéhez fűződik a magyar paleolit-kutatás és a magyar tudományos barlangkutatás megindítása. Megfigyelte a pókok életét, szövés-fonásukat és a természetben betöltött szerepüket. A madárvédelmet nemzeti ügyé tette, ország-szerte megszervezte a madármegfigyeléseket,

és elindította a vonulások hálózatos nemzetközi kutatását is. Tapasztalatairól, élményeiről élvezetes útirajz és maradandó értékű ornitológiai beszámolók jelentek meg, amelyekkel végleg beírta magát a legnépszerűbb hazai szerzők közé, akinek a külföldi szakirodalom is alapművekként ismerte el munkáit. Mindemellett a sokoldalú tudós a magyar politikai élet fontos közszereplője is volt, aki a polgári haladás útján járt, és Kossuth Lajos eszmei világát követte.

Hogy miért maradt meg az utolsó magyar polihisztorként? Talán, mert a diploma nélküli, önmagát képző tudós akármibe fogott is, abban roppant tudásra tett szert, csodálatra méltót, újat alkotott. A tudományt sohasem önmagáért, hanem sürgető gyakorlati célok, vagy még feltáratlan ágazatok érdekében művelte, a természet minden területét a többivel összefüggésben vizsgálta, és büszkén állt ki haladó tudományos és politikai nézeteiért.

Nagytehetségű polihisztor tudósunk emlékét több teljes életrajz és tanulmánykötet őrzi. Utcákat, múzeumot, emlékparkot, emlékházat neveztek el róla, egyesületek, szakkörök, iskolák vették fel nevét. Szellemi hatása ma is reánk sugároz, elévülhetetlen munkásságának, haladó gondolatainak gazdag tárházában bőven lelünk követendő példát.

Kedves Olvasó! Ebből a kiadványból is jól látható, hogy Herman Ottó életműve egyedülálló. Ennek a kimagasló teljesítménynek kívánunk emléket állítani kiadványunkban, amelyhez kellemes, hasznos időtöltést kívánok!

TISZTELT OLVASÓ!

DR. MEZŐSZENTGYÖRGYI DÁVID

főigazgató köszöntője

Az utolsó magyar polihisztorra emlékeztünk 2014-ben, halálának 100. évfordulója kapcsán. Nem először szentel a hálás utókor emlékévet Herman Ottónak, hiszen születésének 125. évfordulóján, 1960-ban is a neves elődre emlékeztek országszerte.

Az emlékév – amelyet a Nemzeti Környezetügyi Intézet szervezett – 2014. február 4-én, a Millenáris Teátrumban tartott ünnepi megnyitóval vette kezdetét és számtalan nemzeti parki, városi, múzeumi és iskolai eseményen, fesztiválon keresztül a december 27-én, Herman Ottó halálának 100. évfordulóján tartott közös megemlékezésekig rengeteg színes programmal folytatódott.

Hazánkban számtalan szobor, dombormű és emléktábla hirdeti Herman Ottó emlékét. Amennyire csak tőlünk telt, lajstromba vetjük ezeket az emlékhelyeket. Méltó állapotba hoztuk és megkoszorúztuk többek között a pesti, budai, miskolci, szegedi, nyíregyházi, paksi, orfői, budakeszi és kőszegi emlékhelyeket, és természetesen a tudós miskolci sírjáról sem feledkeztünk meg.

A Herman Ottó Emlékév legnagyobb eseménye a június 21-ei fényfestés volt, a Gellért-hegy szikláira vetített videoanimáció

révén Herman Ottó, az utolsó magyar polihisztor lett a Múzeumok Éjszakájának főszereplője. A polihisztor életét és munkásságát, rajzait bemutató világszerte egyedülálló, sziklastruktúrára komponált fényvarázslatot sötétedéstől hajnalig folyamatosan láthatta a nagyközönség a Duna pesti partjáról.

Az emlékév apropóján idézte meg a kiváló tudós életművét a Magyar Mezőgazdasági Múzeum. A tárlatot egy 1907-ben, szintén a múzeumban megrendezett kiállítás alapján állították össze, amelynek kurátora Herman Ottó volt. A tárlat nemcsak a tudós örökségét mutatja be, hanem megidézi sokoldalú érdeklődését, minden részletre kiterjedő figyelmét, elhivatottságát, hazaszeretetét és szilárd jellemét.

Az emlékév zárórendezvényének az Országház és a Magyar Mezőgazdasági Múzeum adott otthont február 26–27-én. Ennek nyitó mozzanataként a Földművelésügyi Minisztérium árkádjai alatt Herman Ottó mellszobrát, Györfi Sándor Munkácsy-díjas szobrászművész alkotását avattuk fel.

Herman Ottó, a polihisztor munkássága mindannyiunk közös öröksége. Kiadványunkhoz jó olvasást kívánok!

BEVEZETÉS

VÁSÁRHELYI TAMÁS¹

HERMAN OTTÓ a „hosszú” 19. század gyermeke, „terméke”, később formálója volt. Magyarországnak az 1848–49-es szabadságharc utáni története mélyen érintette az ifjú életét és érzelmi világát. A nemzetet ért depresszió nála is jelentkezett, a kiegyezés utáni fellendülés pedig időben egybeesett az ő üstökösszerű felkelésével. Talán szerencséje, hogy az I. világháborút és főleg Trianont nem érthette meg; az az ember, aki egész életében szabadon mozgott a Kárpát-medencében, nemcsak a magyarság lakta területeken. Talán szerencséje, hogy nem látta, milyen küzdelmes évtizedek jöttek el akkor, amikor – a kitartóan függetlenségi politikus és gondolkodó vágyai szerint – Magyarország végre független lett Ausztriától. Amikor élt és alkotott, akkor viszont „jókor volt jó helyen”, s ennek lenyűgözően gazdag termését

élvezhetjük, tanulmányozhatjuk, elemezhetjük még most is, halála után egy évszázaddal. „Csak az képes hatalmasan hatni, aki saját korának embere, míg ellenben ki korát megelőzi, csak halála után él, ki pedig korától elmarad, élve is halott” – szól Kossuth intése. HERMAN OTTÓ saját korának embere is volt, és számos területen megelőzte korát. Ezért lehetett születésének jubileumán is emlékéve (1960-ban), és ezért lehet, hogy halála után egy évszázaddal is él. A tiszteletére rendezett konferencia résztvevői legalábbis így érezhették két napon keresztül, amikor a legkülönbözőbb szakterületekről érkezett előadók beszéltek Herman Ottó személyiségéről, életéről, munkásságáról, egyes alkotásairól, illetve olyan témákról, amelyek őt is erősen foglalkoztatták. Kövessük végig az Emlékév lezárásaként is jelölt eseménysorozatot!

¹ vasarhelyi@mttm.hu

SZOBORAVATÁS ÉS DÍJÁTADÓ

A KONFERENCIÁT KÉT ÜNNEPI ESEMÉNY ELŐZTE MEG:

FEBRUÁR 26-ÁN REGGEL

HERMAN OTTÓ MELLSZOBRÁNAK AVATÁSA

A FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTERIUM ÁRKÁDJAI ALATT

GYÖRFI SÁNDOR SZOBRA SZMŰVÉSZ ALKOTÁSÁT

DR. FAZEKAS SÁNDOR MINISZTER AVATTA FEL

∞

DÉLELŐTT

EMLÉKÜLÉS

AZ ORSZÁGGYŰLÉS FELSŐHÁZI TERMÉBEN

ÉS AZ EMLÉKÉV KERETÉBEN ALAPÍTOTT

HERMAN OTTÓ-DÍJAK ÁTADÁSA

LEZSÁK SÁNDOR, az Országgyűlés alelnöke

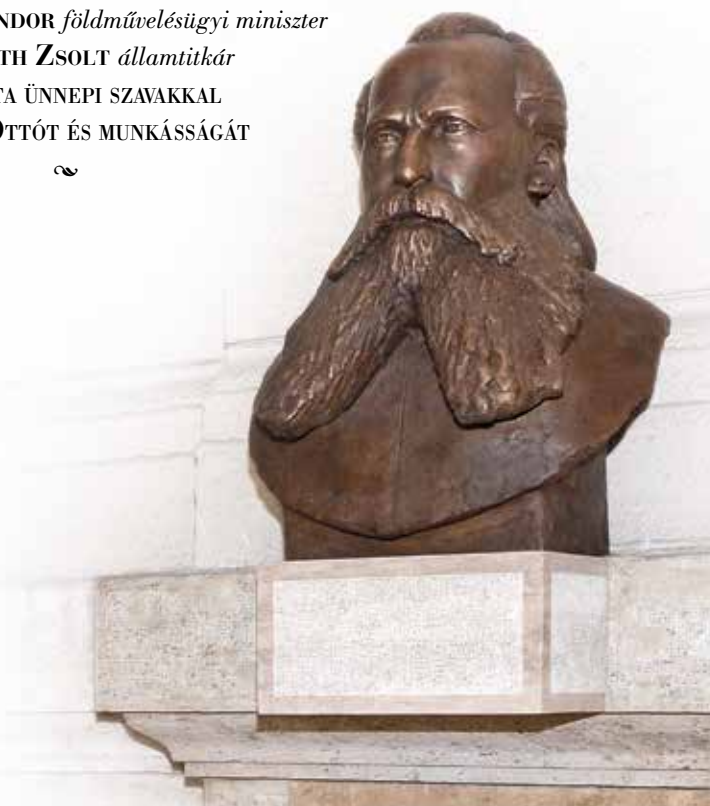
DR. FAZEKAS SÁNDOR földművelésügyi miniszter

V. NÉMETH ZSOLT államtitkár

MÉLTATTA ÜNNEPI SZAVAKKAL

HERMAN OTTÓT ÉS MUNKÁSSÁGÁT

∞

HERMAN OTTÓ ÚJ MELLSZOBRA

Hét fős, HERMAN OTTÓ főbb tudományterületeit is képviselő zsűri tett javaslatot a díjak odaítélésére. A három kategória, szimbolikusan, a komplex, interdiszciplináris, rendszer-szemléletű módon tevékeny gondolkodót, a gondolatok terjesztőjét és a gondolatok megvalósítóját akarta reflektorfénybe állítani. Ennek megfelelő a kategóriák elnevezése, és ennek felelt meg a 25 jelölt és a végül kitüntetett 9 fő.

HERMAN OTTÓ POLIHISZTOR-DÍJBAN RÉSZESÜLT
LÁSZLÓ ERVIN VICSEK TAMÁS VIDA GÁBOR

HERMAN OTTÓ MEDIÁTOR-DÍJBAN RÉSZESÜLT
ILOSVAY GYÖRGY SCHMIDT EGON TÓTH ALBERT

HERMAN OTTÓ INNOVÁTOR-DÍJBAN RÉSZESÜLT
BARCZA DÁNIEL HANKÓ GERGELY HERCZEG ÁGNES

A DÍJAZOTTAK ÉS A DÍJÁTADÓK CSOPORTKÉPE

Az utolsó parlamenti előadásban Dr. Erdődy Gábor, az ELTE rektorhelyettese a hely szellemének megfelelően HERMAN OTTÓT, a politikust, országgyűlési képviselőt méltatta. Ez az előadás egyben a tudományos konferencia bevezetését is jelentette.

A kétnapos rendezvény fővédnöke Dr. Kövér László, a Magyar Országgyűlés elnöke volt, a védnökök Dr. Fazekas Sándor földművelésügyi miniszter, Dr. Csorba László főigazgató, Dr. Erdődy Gábor rektorhelyettes, Dr. Kemecsi Lajos főigazgató és Dr. Korsós Zoltán főigazgató.

Február 26-án délután és 27-én egész nap a Magyar Mezőgazdasági Múzeum adott otthont a *Herman Ottó, a polihisztor munkássága, hatása* című, 200 fő körül hullámzó létszámú konferenciának. Itt, a HERMAN OTTÓ munkásságának egy fontos fejezetét bemutató kiállítás közvetlen közelében – akár úgy is mondhatjuk, az ő ősmesterségeket bemutató szellemének jelenlétében – került sor a plenáris előadásokra és két „kávéházi” programra.

A KIÁLLÍTÁS RÉSZLETE

A KONFERENCIA KONCEPCIÓJA

A koncepció 2014 nyarán kialakult, és a legtöbb előadó személyében is már akkor megállapodott a konferencia Tartalmi Bizottsága: Erdődy Gábor (történettudomány, politológia), Falaky Zsolt (kommunikációs szakember), Kemecsi Lajos (néprajz), Korsós Zoltán (természettudomány), Siegler Szandra (a NeKI munkatársa), Vásárhelyi Tamás (emlékévké koncepció), Vida Antal (emlékévké koncepció).

Olyan konferenciát terveztünk, amelyben a különböző tudományterületek képviselői szót értenek egymással. Ez bizonyos fajta visszatérés a 19. századba. Másként közelítve: a tudományos témák olyan kiválasztását, az eredmények olyan megfogalmazását igényli, hogy azok mások számára – és mindenki számára,

aki Herman Ottó iránti tiszteletből van jelen – érthetőek legyenek (a nagy öreg szavaival: *hogy azokat érthesse minden művelt magyar ember*). Szerettük volna, nagy elődünk szellemének megfelelően, hogy lehetőleg párbeszéd is kialakuljon, ezért aktivizáló formákat is beillesztettünk a programba: a Herman Ottó Kávéház (szabadon meghirdetett, kisebb létszámú résztvevőt érintő programok számára), azt a másfél órát, amikor két elismert tudós beszélt kevesebbet és a résztvevőké volt az idő nagyobbik része, végül a *véleményütköztető színpadot*, és az azt követő, feszültségoldó, szabad eszmecsere céljait szolgáló együttlétet („*Búcsúpohár*” fedőnév alatt, és ez most nem álszent módon került idézőjelbe).

A KONFERENCIA PROGRAMJÁNAK ÁTTEKINTÉSE

Az első blokkban Herman Ottó mai megítéléséről volt szó. Tulajdonképpen ennek a szekciónak első előadásaként tekinthetünk Erdődy Gáboréra (Eötvös Loránd Tudományegyetem), aki a Parlamentben a tudós-politikus életét foglalta össze és politikai pályafutásáról beszélt. Kőváry Zoltán pszichológus (Szegedi Tudományegyetem), már a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban, a személyiség posztumusz életpálya-analízisét mutatta be, sok, az életrajzokból jól ismert esemény háttérére vetve új fényt. Korsós Zoltán (Magyar Természettudományi Múzeum) a legelső szakmai állomásról, a természettudós munkásságáról beszélt, Kemecsi Lajos (Magyar

Néprajzi Múzeum) pedig a nagy fordulat utáni néprajzkutatóéről, mindkettőn a mai tudomány tükrében tekintve az életműre. Csorba László (Magyar Néprajzi Múzeum) mintegy összefoglalását adta annak, hogyan tekinthetünk ma Herman Ottónak a maga korában meghatározó életpályájára, sokféle szerepére.

Nem ekkor hangzott el az előadás, de a kötetben ide kívánczok Hála József (Magyar Néprajzi Múzeum) aprólékos kutatómunkájával dokumentált anyaga. Ő a korabeli sajtómegjelenések alapján Herman Ottó halálát és első méltatásait mutatta be. Az Emlékév a

tudós halálának centenáriuma lett meghirdetve, és ez az előadás, illetve írás bemutatja, milyen megrázkódtatást jelentett a maga korában a tragikus esemény.

A csütörtöki nap zárásaként Kőrösi Andrea (Magyar Mezőgazdasági Múzeum) a *Herman Ottó öröksége a Mezőgazdasági Múzeumban* című kiállításról, keletkezéséről, az anyagok eredetéről számolt be, majd megtekintettük a kiállítást.

Február 27-én az első szekció Herman Ottó személyét vette „gőrcső alá”. Balázs Boglárka (Szent János Kórház) a süketsegről és annak következményeiről, illetve a mai orvoslási lehetőségekről beszélt. Zádor Erzsébet (Grafológiai Intézet) a kézírást elemezte, bemutatva a kor jellemző írásképét, és jellemrajzot adva Herman Ottó spontán és fegyelmezett írása alapján. Saly Erika (Magyar Környezeti Nevelési Egyesület) a tanuló és tanító tudósról beszélt, megemlítve az Emlékév egyik „termékét”, a Herman Ottó Vándortanösvényt. Tarján Tamás (Eötvös Loránd Tudományegyetem) a korabeli humorban helyezte el Herman Ottó sokféle formában, még vicclapi karikatúrákban is felszínre törő „inkább belső derűjét”. Bakonyi Gábor (Szent István Egyetem) a *polihisztorságnak* adott történelmi távlatot, s az ilyen életpálya néhány karakterisztikumát ismertette. Réz András (Werk Akadémia) pedig a személyiségről, a kutató imázsának jelentőségéről beszélt, markáns élményként idézve fel azt a stílusterést, amit (a jellegzetes külsejű és viselkedésű, országos hírvű tudós) Herman Ottónak a tudományos műnyelv helyett a közönség nyelvén való megszólalása jelentett.

A második blokk a nagy tudós életének egyes szakaszairól, egyes tudományos rész-

teljesítményeiről szólt. Itt olyan előadók szerepeltek, akiknek témái az eredetileg a Nemzeti Múzeumba tervezett átfogó (polihisztor) kiállítás elkészült forgatókönyvében is szerepeltek. Tudjuk, hogy Herman Ottó – finoman szólva – nem volt konfliktuskerülő. Gál Vilmos (Magyar Nemzeti Múzeum) a perlekedő tudós számos vitájáról, még párbajáról is megemlékezett. Osváth Gergely (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár), aki ma azt az állattani múzeumot gondolzza, amelyben a nagy tudós pályája indult, meghatározó kolozsvári éveiről számolt be szinte naplószerűen. Máté György (Magyar Néprajzi Múzeum) a tárgyai, a gyűjtései felől közeledett a néprajzi kutatásokban is autodidakta tudóshoz, míg Szinetár Csaba (Nyugat-Magyarországi Egyetem) azt mutatta meg, hogy már a pókok tanulmányozása (a taxonómiai munka) is megkívánta a polihisztor gondolkodást és készségeket.

Délelőtt, illetve az ebédszünet idején gyűltek össze a *Herman Ottó Vándortanösvény*² *iránt érdeklődő pedagógusok* (Tegzes Mária, az Eötvös Loránd Tudományegyetem hallgatójának korábban közzétett hívására), illetve a *madárvédelem iránt érdeklődők* (Lakó Antal helyben elhangzott hívására) a Herman Ottó Kávéházban.

Ebéd után (amint Bakonyi Gábor levezető elnök megjegyezte, veszedelmes időben, amikor a vérellátás az *agy* helyett a *gyomorot* szolgálja inkább) két akadémikus rövid bevezető előadása következett. Vida Gábor (Eötvös Loránd Tudományegyetem) arról beszélt, hogy a mai globális környezeti problémák komplex megközelítésmódot igényelnek a tudomány oldaláról,³ míg a tudományok fejlődése ellenkező irányba tereli a kutatókat. Csermely Péter (Simmelweis Orvostudományi Egyetem) pedig a holisztikus szemlélet és a kreativitás kapcsolatát mutatta be, szintén élvezetes előadásban. A hallgatóságé volt az idő nagyobb része, aggódó, értő, előre is mutató kérdések és válaszok hangzottak el, talán avval a rezümével, hogy jó volna, ha mennél több polihisztor volna közöttünk.

A konferencia zárása rendhagyó volt. Herman Ottó önmagával – és a tudománnyal, a valósággal is – polemizáló kedvének (lásd *A madarak hasznáról és káráról*) és a *stand-up* avagy *slam poetry* műfajának valamiféle keverékeképpen került sor a véleményütköztető színpadok felállítására. Orbán Zoltán felvezetésével olyan témák kerültek itt terítékre, amelyek Herman Ottó életében (és aktív munkásságában) központi szerepet játszottak – és amelyek változatlanul fontosak a mi számunkra is, a 21. században.

A (rendezői) jobb sarokban valaminek a hasznáról, a bal sarokban a káráról beszélő szónok állt fel, és 5–5 percben mondhatták el véleményüket, érveiket, gondolataikat. Ez a sarkított szituáció leginkább arra jó, hogy felismerjük, a világ nem fekete vagy fehér, hanem minden átmenet, és ráadásul minden színárnyalat fontos benne. Másként megfogalmazva a célt: mindennek lehet haszna is, kára is, és az a jó, ha tudunk objektíven közeledni ezekhez a kérdésekhez.

Volt, aki komoly előadást tartott, volt, aki humorosra szabta a mondandóját, mert öt perc alatt ilyen átfogó témákról beszélni: *az vicc*. Kalla Zsuzsa (Petőfi Irodalmi Múzeum)

³ ...és lemondást a fogyasztók oldaláról.

a múzeumok hasznáról beszélt emelkedett, Vásárhelyi Tamás (Magyar Természettudományi Múzeum) pedig a káráról szarkasztikus stílusban. Novák Ferenc (a Nemzet Művésze) a hagyományok hasznát, míg Kemecsi Lajos (Magyar Néprajzi Múzeum) azok kárát tárgyalta röviden. Az anyanyelv haszna és kára kérdésében két különböző megközelítést hallhattunk: Szabó T. Anna tanárhoz és költőnőhöz illően (még egy erre az alkalomra írt verssel is) rajongva beszélt anyanyelvünkről, Balázs Géza (Eötvös Loránd Tudományegyetem) viszont humorral mutatott be fonákosságokat. Végül a függetlenség került szóba. Laki Mihály (MTA Közgazdasági Kutatóintézet) a közgazdasági, Inkei Péter (Budapest Observatory) pedig a kulturális függetlenség kérdésében felmerülő hasznáról és káráról beszélt.

A konferenciát az Emlékév két kurátorának, Klebercz Gábor grafikusnak és Vásárhelyi Tamás muzeológusnak rövid duója zárta le, megemlítve az elmúlt év néhány kiemelkedő eseményét is, és megköszönve minden közreműködő munkáját, hiszen ez volt a Herman Ottó Emlékév utolsó nagy rendezvénye.

Eredetileg két teljes napra terveztük a konferenciát. Jó lett volna itt még kipróbálni a Herman Ottó Vándortanösvényt, és meghallgatni azokat a kollégákat, akik Miskolcon, Szegeden, Szombathelyen, a nemzeti parkokban és másutt is fejlesztettek, szerveztek, kiállítást, konferenciát, előadóülést, kiadványt, szoboravatót vagy koszorúzást, felvonulást, iskolai, óvodai, családi eseményeket, akik hozzájárultak Herman Ottó és öröksége hatásának ébren tartásához.

Előadóink meg is írták anyagukat, és e kötetben teszik le Önök elé. Különböző stílu-

sú, különböző mélységű tanulmányok látnak napvilágot ebben a könyvben. Tükrei az előadónak, összességükben pedig tükrei az eltervezett célú konferenciának. Ez rendben is volna, hiszen ez nem monográfia, nem többszerzős tanulmány vagy tanulmánykötet, hanem konferenciakötet. Követnie kell azt, ami elhangzott. Ezen, reméljük, a párbeszédhez amúgy is szükséges tolerancia túlsz minden olvasót. Köszönet illeti minden előadónkat, aki – az elhangzás után dicséretesen hamar – elkészítette anyagának írásos változatát is. Külön köszönet illeti Csillag Dórát, aki a szövegeket lektorálta, a bennmaradt hibákat javította, az idézeteket egységesítette,⁴ az internetes hivatkozások esetében megkereste az eredeti, papír alapú kiadványok adatait. Itt meg kell jegyeznünk, hogy nagyon sok idézett forrásmunka (pl. Herman Ottótól a legtöbb eredeti mű, az életrajzok többsége, a múzeumi kiadványok) elérhető az interneten, és ez nagyon megkönnyítheti az érdeklődők, tovább olvasók dolgát.

⁴ A régi szövegeket a mai helyesírás szerint írta át. Mivel nem forrásközlő kötetről van szó, főlegesen nehezítené az olvasó dolgát a betűhű átirás.

Kicsi áthallási képességet kíván, hogy megfelelően értelmezzük Herman Ottónak az alábbi sorait, mint e kötet szerkesztőjének érzéseit és óhaját megfogalmazó szöveget. Közzétenni csak azért meri, mert úgy véli, a konferencia megannyi résztvevőjének közös gondolatát teszi így közzé. Egy kétszáz fős, egyedi, tehát nem konferenciasorozatban létrejött rendezvényről nehezen várható el, hogy a résztvevők egy közösséghez tartozónak érezzék magukat. Mégis, szokatlanul sokan fejezték ki ezt a véleményüket, érzsüket a konferenciáról, ott és később, szóban és írásban is. A nagy öreg szelleme és szeretete összehozott bennünket, és talán közös kívánságunk az, hogy ez a konferencia – és kötet – is:

„...vajha hasznára válnék a jövő nemzedékeknek, ebben szeretett hazánknak, a melynek jövője oly – bizonytalan.”

*szöveg, is az erről való oklevél el.
küldeni kegyelmezett. Hájlat Koromnak
győnyörűve az, hogy egy nemesi és me-
reidő emmél életre kelteni szövegét és
egyedüli kíváncaim az, vajha hasznára
válnék a jövő nemzedékeknek, ebben re-
sület hazánknak, a melynek jövője oly
– bizonytalan.*

Hálás szívem köszönettel

öreg hívők

Herman Ottó

A TUDÓS-POLITIKUS HERMAN OTTÓ MUNKÁSSÁGA, HATÁSA

ERDŐDY GÁBOR¹

„Elvekre intranzigens, kötelességtudásra szigorú, munkára fáradhatatlan, eszmékért rajongani tudó, igényekre egyszerű, erkölcsre puritán. Ilyennek ismerték őt régi kortársai a muzeális pályán évtizedek előtt, ilyen maradt később a szerkesztői asztalnál mint publicista, a képviselői székben mint törvényhozó, a népmozgalmak élén mint vezető, a tudományos feladatok körében mint világhírű kutató, szervező és földolgozó talentum” – jellemezte egy 1914. december 28-án a *Budapesti Hírlap*ban megjelent névtelen nekrológ az elhunyt Herman Ottót, a jelentős európai tudományos körökben számon tartott, a hazai közvélemény előtt népszerű és elismert, politikus ellenfelei által is nagyra becsült tudós-politikust.

Herman Ottó életműve az egymással szorosán összefonódó, egymást kölcsönösen meghatározó tudósi és politikusi gyakorlat egységében értelmező megközelítésben ismerhető meg. Csak a függetlenségi párti parlamenti képviselő s a több tudományágban kiemelkedő, egyetemes jelentőségű eredményeket elérő szakember teljesítményének átfogó vizsgálata alapján ragadhatjuk meg törekvései lényegét. Magyarország és a magyarság társadalmi-nemzeti felemelkedésének (Erdődy 1984), s ezáltal az egyetemes fejlődésnek szolgálatát legfőbb életcéljaként meghatározva maga is visszatérően hangsúlyozta a jelenségek komplex megközelítésének szükségességét, és igé-

¹ erdodyg@yahoo.com

nyes elvárásainak maximálisan igyekezett eleget tenni.²

A 19. századi magyar történelem egyik legösszetettebb alakja, az utolsó magyar polihisztorként számon tartott Herman Ottó 1835. június 26-án született a Zólyom megyei Breznóbányán.³ A szlovák környezetben élő szepesi evangélikus német családban nevelkedett ifjú 1848 eseményeit a magyar nemzeti törekvésekkel érzelmileg teljes mértékben azonosulva élte meg, amikor 13 évesen ágyútisztogatónak jelentkezett a forradalmi hadseregbe, ahonnan azonban gyenge fizikuma miatt elutasították. Bár mindig jeles tanuló volt, Világos után tanulmányait nem folytatta. Egy miskolci lakatosnál tanult mesterséget, majd a korompai gépgyárban dolgozott, így személyes tapasztalatok alapján ismerhette meg a munkáslét árnyoldalait, s az itt szerzett élmények alapvetően

² A tudomány komplexitásáról vallott modern ismeretelméleti felfogásának meghatározó részét képező nézeteit lényegre törő tömörséggel fejtette ki a *Magyarország pók-faunája* című könyvében: „... ha az élet a természeti erők összességének eredménye, akkor problémájának megoldását is csupán csak mind azon diszciplínák összeműködésével, amelyekre az emberi tudás fölosztható, kísérlelhetjük meg, ... és mert e kölcsönösségből foly az összes tudás, az is következik, hogy mihelyt e kölcsönösséget elejtjük, egyoldalúvá válik működésünk s okvetlenül tévednünk kell.” Herman (1876–1879) II. 9, vö. Székely (1955) 41, 44.

³ Herman Ottó életútjáról I. Lambrecht (1920), Székely (1955), Varga (1976), Chernel (1914), Kósa et al. (1971).

meghatározták a szociális kérdéshez való későbbi viszonyulását. Hamarosan felébredt benne a továbbtanulás iránti vágy, s beiratkozott a bécsi Polytechnikum előkészítő tanfolyamára, mérnöki tanulmányokkal kapcsolatos terveit azonban apja halála megghiúsította. Hogy fenn tudja magát tartani, 1854–56 között több bécsi cégnél vállalt géplakatosi munkát. Szervezett oktatásban a továbbiakban sem részesült, tudományos alapismereteit autodidaktaként sajátította el, s a későbbiekben a szisztematikus képzés elmaradása számos vonatkozásban okozott problémát álláspontja alakításában.

Viszonylag nyugodt bécsi éveit 1857-ben katonai behívó szakította meg, miután azonban a sorozó bizottság előtt nem jelent meg, 12 éves szolgálattal büntették. S bár katonái 1861. szeptember 7-én szerencsés körülmények között értek véget, a Habsburg hadseregben leszolgált évek tapasztalatai a leszerelő őrmestert a militarizmus örökre elszánt ellenfelévé, a pacifizmus lelkes hívévé formálták. Néhány otthon eltöltött hónapot követően az olasz Risorgimentóban, majd a lengyelek oroszellenes forradalmi szabadságharcában vett részt, 1863-ban átmenetileg Kőszegen telepedett le (Csaba 1958), majd sikerrel pályázta meg a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egylet Múzeumának Brassai Sámuel igazgató által meghirdetett állását. Az 1864–1872 között Kolozsvárott, Budapest után Magyarország legjelentősebb kultúrcentrumában eltöltött évek tapasztalatai a tudósként és politikusként egyaránt kezdő Herman Ottó pályáját hosszú távon meghatározták. 1864–69 között rendszeres terepmunkát folytatott az erdélyi Mezőségben. Tervei között szerepelt a vidék teljes faunisztikai feltérképezése, a prehistorikus eredetű tőrendszer anyagának összegyűjtése és feldolgozása. Több hónapos téli kiszállásokon figyelte a madarak vonulását, a jég-

halászatot, s felkereste a barlangi medve ősi nyomait megőrző Igris-barlangot. Gyűjtései anyagából hozták létre a múzeum tojás- és csontvázgyűjteményét, s jelentős mértékben gyarapították a meglévő rovargyűjteményt is (Huszthy 1972; Erdődy 1984, 13). Itt publikálta első tudományos dolgozatait,⁴ az erdélyi balközép lapjának számító Magyar Polgár munkatársaként első hírlapi cikkeit, itt került sor első közéleti szereplésére, s lett tagja a város politikai jellegű (Mikó Imre és Sági László körül szerveződő) társaságainak. A korszak legfontosabb politikai kérdéseit elemző írásaival az ellenzék pozícióit erősítette. Bíráló cikkeket közölt a magyar kormány nemzetiségi politikájáról, és sajátos álláspontra helyezkedve védelmezte a Párizsi Kommünt.⁵

A legmaradandóbb hatást Brassai Sámuel gyakorolta rá. Az országszerte népszerű tudós sokoldalúsága, puritán egyénisége, erkölcsi szilárdsága, a vallási tolerancia melletti kiállása, a nemzeti ügy iránti elkötelezettsége, a közművelődés és a tudományok nemzetstratégiai fontosságát hangsúlyozó felfogása olyan tulajdonságok, amelyek Herman Ottó életműve alakulását messzeemenően meghatározták (vö. Brassai 1862). Felismerte és visszatérően aláhúzta, hogy a magyarság felemelkedése és európai versenyképességének javítása szempontjából

⁴ Pl. Herman Ottó: *Falco subbuteo* Linné. *Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei 1864–65*. Kolozsvár, 1866, 84–86. In: Erdődy (szerk.) (1980) 5–14.

⁵ Herman Ottó: Az új főispánok mint politikai tőke. *Magyar Polgár* 1871. aug. 6. In: Erdődy (szerk.) (1983) 159–160; Herman (1871); A hamis próféták. *Magyar Polgár* 1871. ápr. 16. In: Erdődy (szerk.) (1983) 151–152; A Vendőme tér oszlopa. *Magyar Polgár* 1871. máj. 14. In: Erdődy (szerk.) (1983) 153–154; Az „Internacionálé”. *Magyar Polgár* 1871. jún. 20. In: Erdődy (szerk.) (1983) 155–156.

nélkülözhetetlen jelentőséggel bír a kultúra, a tudomány és az oktatás nemzetközi színvonalú kormányzati támogatása.⁶

Erdélyt elhagyva, 1873. április 22-én szerződést ajánlottak fel neki Magyarország pókfaunájának monografikus megírására, s ezzel visszafordíthatatlanul a tudósi pályára lépett. Laikusok számára is érthető és élvezetes, európai hírnevét megalapozó, magyar és német nyelvű könyvében minden fajról (esetenként ökológiai) leírással szolgálva sikeresen ültette át a rovartanba Johann Friedrich Naumann-nak és Alfred Brehm-nek az ornitológia terén használt módszereit. 1875. február végén Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter a Nemzeti Múzeum Állattani Osztálya segédőrének nevezte ki. Közeli kapcsolatba került igazgatójával, Pulszky Ferencsel, akinek Európa-szerte ismert szalonjában a korabeli politikai, tudományos és művészeti élet neves képviselőivel ismerkedett meg. Egyre aktívabb szerepet vállalt ugyanakkor a politikai életben. A cári Oroszország és a Porta között kiteljesedő háború során a törökbarát mozgalom élére állva, 1877. december 16-án tüntetést szervezett, s ezzel az egykorú sajtó által méltatott, ismert ember lett.⁷

1878-ban csatlakozott a Mocsáry Lajos és Helfy Ignác által vezetett Függetlenségi Párthoz, s 1879 októberében már Szeged II. választókerületének képviselőjeként mu-

⁶ A demokratikus kultúrpolitikát Herman Ottó a nemzeti és az egyetemes fejlődés szolgálatába állította: Herman (1888b), Herman (1872), Herman (1888a).

⁷ A balkáni konfliktus összefüggéseiről. *Bosznia-Hercegovina megszállásáról* I. Herman Ottó Kossuth Lajosnak. Bp. 1878. febr. 25. Magyar Országos Levéltár (MOL) R. 90. I. 5764.; Herman Ottó 1882. május 24-i képviselőházi beszéde. In: *Képviselőházi Napló (KN) 1881–84. VI. 111. o.ú. 84.*

takozott be a parlamentben. Mandátumát 1887-ben átmenetileg elveszítette, de már 1888-ban ismét a parlament tagja lett Törökszentmiklós képviselőjében. Választási veresége 1892-ben megismétlődött, de a következő évben Miskolc déli kerülete újra a képviselőházba segítette. Képviselői tevékenységét tudományos munkásságával összhangban végezte: „A képviselőiségnek reám nézve két jó oldala van: könnyebben boldogulok kutatáskor, a tudományos körökben létező sok és erős ellenségeimmel szemben pedig biztos védelmet nyújt... Az ülésezés nem zavar, mert minden beszédem rögtönzés, s így otthon az időt felhasználhatom, és – bevallom – nekem ez a kettős lét egy kicsit természetem is – egyféle foglalkozás sohasem elégitett ki –, lehet ez rossz tulajdonság, de nem tudok másként.”⁸

Herman Ottó életében az 1887-es esztendő eseményekben különösen gazdag évnek bizonyult. Elkészült legmaradandóbb tudományos értékű munkája, *A magyar halászat könyve*. A monográfiával a jelenségek komplex megközelítésének mesteri példáját alkotta meg, amikor áttekintést nyújtott a népi halászat évszázadokra visszatekintő történetéről, gazdasági szempontokat érvényesítve elemezte annak jelenét és jövőjét, és külön fejezetet szentelt a népi nyelvű kérdések számára. Anyagát úgy osztályozta és rendszerezte, hogy annak lényegét a szaktudomány – néhány módosítás eszközlésével – napjainkig sem változtatta meg. A külföldi ismertetések felsőfokú jelzőkkel méltatták a könyvet, nem egy külföldi szerző tekintette azt alapnak munkája megírásakor (vö. Csermák 1955, Herman 1885).

⁸ Herman Ottó levele Kossuth Lajosnak. Bp., 1889. jún. 26. MOL R. 90. I. 6892. In: Erdődy (szerk.) (1983), 365.

Ugyancsak 1887-ben járt Herman Ottó először Kossuth Lajosnál Turinban. Beszámolt a hazai függetlenségi ellenzéki mozgalom helyzetéről, tanácsokat kért tőle a problémák kezeléséhez. A volt kormányzó helyzetét mindvégig szívügyének tekintette, és meghatározó szerepet vállalt a Kossuth-könyvtár megvásárlásában. 1893-ban megismételte turini látogatását, majd a budapesti temetésen elmondott beszédével vett búcsút rajongásig tisztelt példaképétől, szenvedélyesen utasítva vissza Jókaiék – a dualista rendszer lényege és a kossuthi elvek közötti áthidalhatatlan ellentétet elmosó, kiengesztelődés címén kisajátítást célzó – nézeteit.⁹

1887-ben kérte fel a Természettudományi Társulat Herman Ottót *A madarak hasznáról és káráról* című munka elkészítésére (vö. Herman 1891, Herman 1897). A könyv 1901-ben jelent meg, s 1914-ig négy magyar, 1-1 német és angol nyelvű kiadást ért meg. Különleges népszerűségének titka elsősorban az újszerű megközelítésben rejlett: Herman ugyanis a madarat a természetben élő organizmusként fogta fel, s különös súlyt helyezett a természet háztartásában betöltött egyensúlyozó szerepének bemutatására, nem felejtkezve el a nép és a madarak kapcsolatának bemutatásáról sem.

Állami kinevezést Herman Ottó nem szívesen fogadott el, parlamenti képviselővé választásakor lemondott múzeumi állásáról, miközben egyre határozottabban fogalmazódott meg benne az az elhatározás, hogy tudományos munkásságának nagy részét a továbbiakban az ősfoglalkozások kutatásának szenteli. Egyéb összetevők mellett ez a szempont is szerepet kapott a politikai köz-

⁹ Herman (1894); Herman Ottó 1893. nov. 9-i jelentése a Függetlenségi és 48-as Párt Kossuth Lajosnál tett látogatásáról. In: Sáfrán (1960).

életől való 1895-ös visszavonulásában. Az általa 1893-ban létrehozott Magyar Ornithológiai Központban betöltött későbbi pozíciója ugyanakkor mintaszerűen példázza a dualista rendszer rendkívüli rugalmasságát, azt, hogy mennyire képes volt az ellenzékiéget akceptálni a tudományos és a magánszférát illetően, a tudományos, illetve szakmai hozzáértést igénylő állások betöltése során (vö. Gerő 1988).

1893–96 között Herman Ottó szinte minden energiáját a millenniumi kiállítás néprajzi, a pásztorok életét és a halászati részt bemutató szekciójának előkészítése kötötte le (l. többek között Herman 1892a, Herman 1892b, Herman 1898), melynek tömörített és néhány ponton továbbfejlesztett anyaga képviselte Magyarországot az 1900-as párizsi világkiállításon. A felvonultatott tárgyak akkora tetszést arattak, hogy a franciák nyomban ajánlatot tettek megvásárlásukra – a magyar fél az alkut természetesen elutasította.

A századfordulóhoz közeledve Herman munkáin a fáradtság jelei mutatkoztak, műveiben az oly sokszor megcsodált eredetiség helyenként az eredetieskedésnek adta át helyét (pl. Herman 1902). Egyre gyakrabban bonyolódott vitákba, s bár a hátralevő időszakban jelentős eredményeket is produkált, a *Magyarország pók-faunájához*, *A magyar halászat könyvéhez*, *A madarak hasznáról és káráról* című munkához hasonlóan a mű megírására már nem volt képes. Utolsó munkája, *A magyar pásztorok nyelvkinése*, a néprajzi anyag lexikonszerű feldolgozásával az első, fogalomkörök szerint rendezett magyar szótár, 1914-ben jelent meg.

Miközben a legmagasabb egyetemes színvonalon alkotó tudósként komoly nemzetközi

sikereket ért el, a természetfelfogásában alapvetően materialista, az evolucionizmus tanításait elfogadó, harcos ellenzéki-liberális politikai álláspontra helyezkedő Herman Ottó beilleszkedését a tudományos és politikai közéletbe már indulásakor zavaró körülmények nehezítették. Holott amikor országos jelentőségű sokirányú tevékenysége a kiegyezés által létrehozott gazdasági-társadalmi-politikai rendszer konszolidációjának kibontakozása idején, az 1870-es évek derekán lendületet vett, látszólag könnyen értelmezhető képlettel szembesült. Liberális alapokon nyugvó, a demokratikus értékek irányában nyitott függetlenségi programja határozottan rámutatott a hatvanhetes rendezés visszaságaira, s úgy közelítette meg a felmerülő kérdéseket, hogy egyben a továbblépéshez szükséges irányelveket is körvonalazta. A dualista megoldást elutasító kossuthi bírálattal teljes mértékben azonosulva, a szerinte a nemzet jövője számára végzetes következményekkel járó kompromisszumot liberális elveivel szembesítette: „A liberalizmus az, hogy a gondolat ne veressék soha seholy béklyóba, legyen sajtószabadság, jogegyenlőség és ne legyen az egyén korlátozva az ő önrendelkezésében és erejének kifejlesztésében, csupán egy korlátot ismerjen, ti. a közjólétet, a közérdeket, az államot, a nemzetet magát”¹⁰ – fejtette ki politikai hitvallását 1884. március 31-én elhangzott képviselőházi felszólalásában. „Az intransigens liberalizmus, legalább az enyém, nem kerék, mely meg is áll, hanem amely előre megy és amelynek mennie kell... az én liberalizmusom folytonos haladás a több szabadság, a több egyenlőség, a több testvériség felé”¹¹ – fogalmazta

¹⁰ Herman Ottó 1884. márc. 31-i beszéde a képviselőházban. In: KN 1881–84. XVI. 337. öü. 180.

¹¹ Herman Ottó 1884. dec. 4-i beszéde a képviselő-

meg a békés demokratikus társadalmi-politikai átalakulás programját, a folyamatos továbblépés biztosítékait magába foglaló nemzeti liberális rendszert jelölve meg annak ideális keretét.

Világnézeti, tudománypolitikai kérdésekben a pozitívizmus buckle-i demokratikus irányzatának elfogadása és alkalmazása biztosította Herman Ottó nézeteinek progresszív jellegét.¹² Az orosz, lengyel, román és délszláv példákhoz hasonlóan ahhoz a természettudományokkal foglalkozó, liberális-demokratikus nézeteket valló értelmiségi réteghez tartozott, amely a világ jelenségeinek egyetemes megközelítéséhez, a társadalom megreformálására vonatkozó elképzeléseikhez nélkülözhetetlen elméleti kiindulást a pozitívizmustól kapta. Erre alapozva törekedett a szerinte egyoldalú német kultúrbefolyás felett tudatosan átnyúló, francia és angol bázisra alapozott kiegyensúlyozott tájékozottság megszerzésére, a nemzeti önállóság követelményének a nemzeti és az egyetemes értékeket és követelményeket egyaránt szem előtt tartó képviselőre.

Közéleti törekvéseinek kibontakozását politikai kisebbségi helyzete azonban jelentős mértékben nehezítette, céljai megvalósításának esélyeit az ellenzéki mozgalomban is szinte kivételesnek számító morális tartása pedig tovább csökkentette. Erkölcsi szempontjainak következetes érvényesítése nem csupán etikai, hanem politikai kérdés volt számára, hiszen olyan körülmények közepette politizált, amikor a közvélemény félrevezetése a kormányzati gyakorlat alapját képezte, s a hatalommal szembeni küzde-

selőházban. In: KN 1884–87. II. 30. öü. 14.

¹² Herman Ottó 1885. febr. 12-i képviselőházi beszéde. In: KN 1884–87. IV. 70. öü. 100.; Herman (1876–79) II. 3.; Vö. Várkonyi (1973) I. 113.

lem sikere érdekében annak módszereit átvenni az eredeti célok feladásával lett volna egyenértékű. Herman Ottó tudatosan vállalta a fantasztá-különc szerepét, s ezzel a nagyfokú elszigetelődést. Csak így őrizhette meg autonómiáját azon zárt politikai feltételrendszeren belül, amelyből a kitérés számára csak mint egyéni lehetőség (a kívülállás, a tudományba menekülés formájában) kínálkozott. Az ilyen típusú választásnak azonban ellene mondott habitusa, állandó tenni akarása, a nemzeti és az egyetemes fejlődés ügye melletti fanatikus elkötelezettsége. A szabályok önkorlátozó betartása közepette viszont sokszor kényszerült helyben topogásra, s a századfordulóhoz közeledve politikai magatartásában és felfogásában eredeti demokratikus értékrendjéhez viszonyítva több ponton torzulás, visszalépés következett be.

Az antiszemitizmussal szemben bátran fellépő,¹³ a munkásérdek mellett a szociális probléma iránt tanúsított nagyfokú empátiával érvelő,¹⁴ a militarizmus és az erőszak minden formáját elutasító,¹⁵ az egyházpo-

¹³ Az antiszemita propagandával Herman Ottó liberális nézeteit állította szembe. Személyét több irányú támadásnak is kitéve, haragját elsősorban a jogfosztókra zúdította, a bevándorlás jogát eredet-hez kötő javaslatával ugyanakkor a jogkiterjesztők (Eötvös Károly, Irányi Dániel, Kossuth Lajos) jogos bírálatát is kiváltotta. ld. Herman Ottó képviselőházi beszéde 1882. máj. 9. In: KN 1881–84. VI. 120. öü. 292.; Herman Ottó levele Kossuth Lajosnak Bp., 1883. jan. 3. MOL R. 90. I. 6301. Vö. Erdődy (1984) 97–100.

¹⁴ Herman Ottó azon kevés polgári politikushoz tartozott, aki kereste a párbeszédet a munkás-mozgalommal. Annak ellenére, hogy „a magyar nemzeti eszmét tagadó kozmopolita” irányzattal a szövetségkötés gondolatát elvetette, gyakori és hosszú eszmecsereket folytatott Frankel Leóval a kommunizmusról. Herman visszaemlékezéséről ld. Szini (1912). Vö. Herman (1880a).

¹⁵ A militarizmus megerősödését bíráló írásai

litikai reformok vitájában¹⁶ az állam és az egyház teljes szétválasztása, a kötelező polgári házasság, valamint a zsidóemancipáció kiteljesítése mellett következetesen kiálló Herman Ottó 1895-ben kilépett a belső frakcióharcok közepette a kossuthi pályától eltávolodó és tartalmában kiüresedő függetlenségi pártból, s a folytatásban teljes idejét a tudománynak szentelte. Elhatározását mindenekelőtt az a felismerése motiválta, hogy a felerősödő társadalmi-politikai problémák megoldására alkalmas program megfogalmazására, érdemi megújulásra az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus, valamint a polgári radikalizmus szorítása közepette immár nem érez erőt. 1895 után tett, a kiúttalanság és a cselekvésképtelenség nyomasztó, zsidóbasztó érzésétől áthatott nyilatkozatait a nemzetféltő kétségbeesés határozta meg.¹⁷

A századforduló válságával szembesülve magatartását elsősorban a nemzetiségi kérdés alakulása befolyásolta. A klasszikus liberalizmus Eötvös József báró által képviselt illúzióját, miszerint a nemzetiségi követelések leszerelhetők az állampolgári szabadságjogok, valamint a nemzeti identitás megőrzéséhez szükséges kulturális autonómia széleskörű biztosításával, maga is

közül ld. Herman (1877), (1880b).

¹⁶ „Ne gondolja senkisé, hogy a vallásos türelmetlenség befolyása alatt állok. Tisztelem minden ember vallását, amelyben lelke nyugalmát feltalálja – jobbat nem adhatnék neki. Csupán egy feltételt ismerek, amelynek vallás dolgában helye van, mely elengedhetetlen, s ez az, hogy a vallás alaptétele a felebaráti szeretet legyen a szó legterjedelmesebb, legnemesebb, igazi értelmében” – szögezte le. Vö. Erdődy (1984) 113–116.

¹⁷ ld. Herman Ottó 1894. jún. 26-i képviselőházi beszéde. In: KN 1892–97. XIX. 360. öü. 272.; 1895. márc. 6-i képviselőházi beszéde. In: KN 1892–97. XXIII. 443. öü. 336–337.

osztotta, s a nemzetiségek megbékeltetésére nagy hangsúlyt helyezve az 1870-es években több írásában is bírálta az 1868-as törvénytől elkanyarodó kormányzati politikát.¹⁸ A kollektív jogok nemzetiségek által szorgalmazott megadásától azonban ő is határozottan elzárkózott. A pánszláv fenyegetés, valamint a nemzetiségi elszakadási törekvések feletti aggodás hatása alatt a nemzetféltés és a gyengeség által előidézett szorongásból táplálkozó sovinizmus végül Herman Ottó gondolkodásában is felülkerekedett a demokratikus megfontolásokon, s őt is magával ragadta a választójogi konzervativizmus térhódítása (Herman 1896, vö. Mocsáry 1906). Bár a közéleti szerepléstől 1896-ban visszavonult, a politikának nem fordított hátat teljes mértékben. Miközben a közöny általános eluralkodásáról panaszkodott, a szegedi népkör vacsoráján 1899-ben tartott beszédében arra a történelmi tapasztalatra hívta fel a figyelmet, hogy a nemzetek életében az „álmodást” mindig „ébredés” követi. Úgy vélte, hogy a magyarság éppen az erőgyűjtés átmeneti időszakában él, melyben saját szerepét – Vajda János-i hasonlattal élve – a cselekvés kedvezőbb feltételeinek eljövételét váró „virrasztókéhoz” hasonlította (Herman 1899). Belső ellentmondásai, a kedvezőtlen külső körülmények s az idős korával és siketségével együtt járó növe-

¹⁸ Liberális-demokratikus elvei kifejtése során Herman Ottó szívesen hivatkozott az USA és Svájc példájára: „...ez a legterkább társadalom (ti. az USÁ-é – E. G.), mely csak képzelhető, úgy nőtte ki magát hatalomra és akként assimilálja a különböző elemeket, hogy mindent a teljes, valóságos szabadelvűség alapján alapít meg és fejleszt tovább... ott van a kis Schweiz, ahol szintén egészen heterogén elemek egy erős államot alkotnak egyedül csak az institúcióknak világos, igazi, liberális kifejtése által” – hangsúlyozta 1884. december 4-én elhangzott képviselőházi beszédében. In: KN 1884–87. II. 30. öü. 13., vö. Kovács (1977) 468., Lambrecht (1920) 99.

vő passzivitása ellenére is kísérletet tett azonban arra, hogy kapcsolatba kerüljön a kiutat kereső demokratikus, következetesen függetlenségi erővel.¹⁹ S bár próbálkozásai nem vezettek eredményhez, törekvései azt jelzik, hogy politikai gondolkodása mindvégig magában hordozta a pozitív kibontakozás esélyét.

A nemzeti tudomány művelése során kiemelkedő nemzetközi hírnévre tett szert a tudós-politikus. Személye és életműve biztosította az ellenzéki függetlenségi mozgalom nemzeti és demokratikus céljainak az egyetemes normákkal összhangban álló egyeztetését megkísérlő irányvonal folytonosságát. Ellentmondásaival együtt is hidat képezett a múlt, a liberalizmus magyarországi történetének tetőpontját jelentő reformkor valósága és a jövő, a 20. századi progresszív törekvések között.

¹⁹ Herman (1903), (1905); Vázsonyi Vilmos levele Herman Ottónak. Bp. 1895. okt. 12. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (MTA-K) Ms. 282/218–219.; „Jászi Oszkár barátom közölte velem azt a szívélyes levelet, a mellyel vállalatunkat, a Huszadik Század megindítását, üdvözölni méltóztatott. Fogadja érte részemről is a legmelegebb üdvözlöt.” Gratz Gusztáv levele Herman Ottónak. Bp. 1899. nov. 20. MTA-K Ms. 258/71.

IRODALOM

- Brassai S. (1862): Éledés és életkezdés. *Budapesti Szemle* 6: 328–345.
- Chernel I. (1914): Herman Ottó. *Aquila* 21: VII–XXV.
- Csaba J. (1958): Herman Ottó községi kapcsolatai. *Vasi Szemle* 1: 122–123.
- Csermák G. (1955): A néprajztudós Herman Ottó. *Ethnographia* 66: 487–500.
- Erdődy G. (szerk.) (1980): *Az átalakulások világáról. Válogatás Herman Ottó természettudományos, nyelvészeti és archeológiai írásaiból.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 433 pp.
- Erdődy G. (szerk.) (1983): *A pokol cséplője. Herman Ottó gyűjtőnaplói, vitacikkei, levelei.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 417 pp.
- Erdődy G. (1984): *Herman Ottó és a társadalmi-nemzeti felemelkedés ügye. Kísérlet a demokratikus ellenzéki érvényesítésére a dualista Magyarországon.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 182 pp.
- Gerő A. (1988): *Az elsöprő kisebbség.* Gondolat, Budapest, 293 pp.
- Herman O. (1871): Elnémetesedés, elkorcsosodás. *Magyar Polgár* 1871. okt. 28.
- Herman O. (1872): Az egyetem és a múzeum. *Magyar Polgár* 1872. máj. 1.
- Herman O. (1876): A mérges csók. *Természettudományi Közlöny* 8: 412–414.
- Herman O. (1876–79): *Magyarország pók-faunája I–III.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest.
- Herman O. (1877): Adriai képek. *Vasárnapi Újság* 1877. jan. 7., márc. 25., máj. 27.
- Herman O. (1880a): A mi tüntetésünk. *Függetlenség* 1880. febr. 4.
- Herman O. (1880b): Vészes jelek. *Függetlenség* 1880. febr. 4.
- Herman O. (1885): *Ősi nyomok a magyar népies halászatban.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 49 pp.
- Herman O. (1887): *A magyar halászat könyve I–II.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest.
- Herman O. (1888a): Tudomány és hétköznapi élet. *Szolnoki Híradó* 1888. febr. 23.
- Herman O. (1888b): Tudomány és hazafiság. *Erdélyi Híradó* 1888. dec. 8.
- Herman O. (1891): *Petényi J. S., a magyar tudományos madártan megalapítója 1799–1855.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 128 pp.
- Herman O. (1892a): A magyar pásztoremberek remeklése. *Ethnographia* 3: 7–10.
- Herman O. (1892b): A halászat mint ősfoglalkozás és viszonya a néprajzhoz. *Ethnographia* 3: 253–262.
- Herman O. (1893): *Az északi madárhegyek tájáról.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 572 pp.
- Herman O. (1894): Az országgyűlési függetlenségi párt és Kossuth. *Hazánk* 1894. febr. 25.
- Herman O. (1896): Általános választói jog és a függetlenségi párt. *Egyetértés* 1896. máj. 19.
- Herman O. (1898): *A magyar ősfoglalkozások köréből.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 96 pp.
- Herman O. (1899): Alváros ünnepe. *Szegedi Napló* 1899. aug. 22.
- Herman O. (1902): *A magyar nép arca és jelleme.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 212 pp.
- Herman O. (1903): A szocialisták gyűlése. *Vasárnapi Újság* 1903. aug. 9.
- Herman O. (1905): Az általános titkos választás. *Budapesti Hírlap* 1905. szept. 3.
- Herman O. (1914): *A magyar pásztorok nyelvkinccse.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 798 pp.
- Huszthy S. (1972): Herman Ottó a Kolozsvári Múzeumban. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 11: 9–42.
- Kósa L., Keve A. & Farkas Gy. (1971): *Herman Ottó.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 179 pp.
- Kovács E. (1977): *Szemben a történelemmel. A nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 554 pp.
- Lambrech K. (1920): *Herman Ottó, az utolsó magyar polihistor élete és kora.* Bíró Miklós, Budapest, 257 pp.
- Mocsáry L. (1906): *A Függetlenségi Párt.* Rényi biz., Budapest, 27 pp.
- Sáfrán Gy. (1960): Herman Ottó és Kossuth Lajos. *Magyar Tudomány* 5: 429–435.
- Székely S. (1955): *Herman Ottó.* Művelt Nép, Budapest, 139 pp.
- Szini Gy. (1912): Két látogatás Herman Ottónál. *Pesti Napló* 1912. máj. 26.
- Varga D. (1976): *Herman Ottó. A kalandos és küzdelmes sorsú magyar tudós élete.* Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 292 pp.
- Várkonyi Á. (1973): *A pozitivisták történeti szemlélet a magyar történetírásban I–II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 308 és 521 pp.

HERMAN OTTÓ ÉS A TUDOMÁNYOS KREATIVITÁS SZEMÉLYES FORRÁSAI

KŐVÁRY ZOLTÁN¹

Herman Ottó a magyar természettudomány történetének egyik legnagyobb hatású, legkreatívabb figurája. Életműve monumentális. Összesen 1140 publikációja jelent meg, ebből 16 könyve és cikke a pókokról, 42 írása a rovarokról, 184 munkája a madarakról, 26 egyéb állatokról, 8 a növényekről, 18 a gazdasági és ipari életéről. Emellett 47 útirajzot, 29 természeti képet, 34 állatvédelmi cikket és 102 néprajzi munkát publikált, kiegészítve 78 vegyes tárgyú, 30 humoros, 387 politikai és 60 kultúrpolitikai írással és 78 kortársáról írt arcképpel (Lambrech 1920). Emellett fáradhatatlan tudományos szervezőmunkája nyomán számos diszciplína az ő kezdeményezései nyomán honosodott meg vagy intézményesült Magyarországon, és nevéhez fűződik jó néhány tudományos iskola, műhely kialakulása. A Herman munkásságát feldolgozó életrajzok, pályaképek számos utalást tartalmaznak arra vonatkozóan, hogy a tudós személyisége és élettörténete milyen szoros kapcsolatba hozható szerteágazó tehetségével, elkötelezett munkájával, következetes világgépével, a tevékenységét végigkísérő tudományos és személyes polémiákkal. Tanulmányomban a modern, személyiségpszichológiai fókuszú kreativitáskutatás modelljei és a kortárs pszichobiográfiai módszerek (Kőváry 2012, 2014) segítségével igyekszem tovább árnyalni ezt a képet, és rámutatni Herman Ottó tudományos kreativitásának néhány fontos személyes forrására. Céloom nem a tehet-

ség és kiemelkedő alkotóképesség titkának pszichológiai „leleplezése”, hanem az, hogy a hozzáférhető dokumentumok nyomán néhány területen közelebb kerüljünk Herman páratlanul gazdag tudományos személyiségének és munkásságának mélyebb lélektani megértéséhez.

A TUDOMÁNYOS KREATIVITÁS PSZICHOLÓGIÁJA

Kreatívnak nevezzük az olyan összefüggések felfedezését, produktumok létrehozását, amelyek újszerűek, egyediek és mások számára is haszonnal bírnak. Ez a definíció a kreativitáskutatás területeit átfogó „6 P modell” (Kozbelt et al. 2010) komponensei közül a folyamatot (*process*), a produktumot (*product*) és a hatást (*persuasion*) érinti; ám ugyanilyen fontosak a kreatív személy (*person*), a környezeti hatások (*press*) és a potenciál kontra megvalósítás (*potential vs realization*) kérdései is.

A kreativitás rendkívül összetett jelenség, hiszen megkülönböztetjük a kognitív és emocionális kreativitást (Averill & Thomas-Knowles 1991), a mindennapi és kiemelkedő alkotóképességet. Ez utóbbi felosztás tovább differenciálható: a szakértők beszélnek mini C-ről, kis C-ről, professzionális és nagy C-ről is (Kaufman & Beghetto 2009). (A „C” értelemszerűen a „creativity” rövidítése.) A professzionális C a gyermek-

¹ kovary.zoltan@gmail.com

kori mini C-ből alakul ki formális képzés, vagy a kis C-n keresztül autodidakta önképzés nyomán; ebből lesz bizonyos kiemelkedő képességek és megfelelő kontextuális konszolidáció esetén kiemelkedő vagy nagy C. A kiemelkedő kreativitás többféle területen is megnyilvánulhat, ezeket a kreativitás tartományainak nevezzük. A legfontosabb tartományok a művészi, a tudományos és a spirituális kreativitás; az elsők közül elkülönül az egymástól javarészt független nyelvi, zenei és képzőművészeti tehetség (Révész 1973). A kreativitás kutatása szempontjából nagyon érdekesek azok a kiemelkedő tehetségű alkotók, akiknek a tevékenysége az egyes tartományok határán található. Martin Luther például a kereszténység megújítója (spirituális kreativitás) mellett a modern német irodalmi nyelv megteremtőjének (művészi kreativitás) is tekinthető. Luther kreativitásának pszichológiai hátterét Erik H. Erikson (1991) vizsgálta óriási jelentőségű pszichobiográfiájában.

A tudományos és művészi kreativitás integrálása némileg komplikáltabbnak tűnik, mivel (főképp természettudományok esetén) kevésbé személyes és emocionális tartalmú, mint a spiritualitás. A kreativitás e két tartományának elméleti viszonyát különféle szerzők eltérően értelmezik. Csíkszentmihályi Mihály (2008) és Arthur Koestler (1998) inkább a kettő közti folytonosságot hangsúlyozza; az utóbbi szerint a történelemtudomány és a pszichoterápia a legékezebb bizonyítéka az elválaszthatatlanságnak. Heinz Kohut (2001 [1971]) inkább a különbségeket hangsúlyozza, amelyek közül a legfontosabb, hogy míg a tudományos kreativitás produktumai leválaszthatóak az alkotó személyéről és továbbfejleszthetők, addig a művészi produktumok elválaszthatatlanok az alkotótól, és nem lehet azokat „kijavítani” vagy továbbfejleszteni, csupán

bizonyos körülmények közt átdolgozni. Albert Camus (1992 [1951]) szerint a művész a stilizálással mindig igyekszik „kijavítani” a valóságot; a tudós ezzel szemben annak objektív megismerésére törekszik. A két terület integrációja sikeresnek mondható például Platón és Nietzsche esetében, akik filozófiai mondanivalójukat kivételes szépségű nyelvi formában rögzítették (Durant 2004). Leonardo da Vincinél a tudós féken tartotta a művészt, majd – Freud értelmezésében – végül el is nyomta azt (Freud 1982 [1912]), míg maga Freud – bár írói képességeit 1930-ban Goethe-díjjal jutalmazták – mindig tiltakozott, amikor a pszichoanalízis művészi oldalait hangsúlyozták (Kóváry 2011). Csáth Géza néhány éven keresztül sikeresen folytatta párhuzamosan kiemelkedő művészi és tudományos munkásságát, ám ez különféle okok miatt végül drámai összeomláshoz vezetett (Kóváry 2009). Herman Ottó esetében a tudományos kreativitás és a művészi képességek harmonikusan megfértek egymás mellett (Varga 1967). Mind rajztehetségét (aminek első természettudományos munkáját köszönhette Bécsben), mind kiemelkedő írói képességeit tudományos tevékenységének szolgálatába tudta állítani, és ezáltal annak színvonalát emelte. Ugyanez elmondható tanítványainak, Chernel Istvánnak, valamint Csörgey Titusznak az írói, illetve rajztehetségéről.

Megérthető-e a tudományos kreativitás személyiségpszichológiai háttere, vagyis az, hogy az illető temperamentuma, karaktere, élményei hogyan járulnak hozzá a felfedezésekhez, a tevékenységi terület kiválasztásához? A művészi kreativitás területén az elmúlt évszázad során jelentős eredmények születtek, mind az általános sajátosságokat kiemelő nomotetikus, mind az egyedi jellegzetességeket feltáró idiografikus kutatási hagyomány részéről (Kóváry 2012). A tudomá-

nyos gondolkodás személyiséglélektanának jóval szórványosabb vizsgálatában úttörő jelentőségű volt a magyar pszichoanalitikus, Hermann Imre munkássága. Hermann – aki szisztematikusan vizsgálta a matematikus Bolyai János életművét – úgy vélte, hogy „új és mély gondolat termelése alig képzelhető el az egész egyéniségnek, így egyszersmind a tudattalan lelki erőknél latba vetése nélkül” (Hermann 2007 [1945], 3), tehát a tudományos gondolat hasonlóképpen elemezhető és megérthető pszichoanalitikusan, mint az álom vagy bizonyos szépirodalmi alkotások. Tanítványa, Vikár György azt hangsúlyozta, hogy a kiemelkedő tudományos tevékenység hátterében sokszor ugyanúgy személyes válságok feldolgozásának az igénye húzódik meg, akár csak a művészek esetében. „Feltelvezhetjük – írja –, hogy minden válságban megindul és a tudattalanban folyamatosan zajlik a problémamegoldó fantáziatevékenység. Hogy ez tudatosulhat-e, és egy kreatív személyiségnél megfelelő áttételességgel a valósággal összeegyeztethető tudományos vagy művészi alkotássá formálható-e, az egy belső küzdelem eredményén múlik. Bizonyos, hogy az én elhárító mechanizmusainak egy optimális szintje szükséges hozzá, amely az eredeti fantáziában rejlő lelki fájdalmat és destruktivitást a személyiség számára elviselhetővé tudja átformálni anélkül, hogy teljesen eltüntetné...” (Vikár 2006, 323) Ezeket a gondolatokat alább Herman Ottó esetében is alkalmazni tudjuk majd. A 70-es évek végétől kezdve – főleg nemzetközi szinten – egyre több pszichobiográfiai tanulmány és könyv jelent meg immár nemcsak művészek, hanem tudósok, elsősorban pszichológusok munkásságának személyes vonatkozásairól (Stolorow & Atwood 1979, Anderson 1988, Elms 1994).

A szórványos pszichoanalitikus kezdeményezések ellenére az általánosabb pszicho-

lógiai érdeklődés a tudományos gondolkodás és tevékenység lélektani meghatározói iránt csak a 21. század elején bukkant fel. Ennek eklatáns példája a 2005-ös *Creativity, History and the History of Science* című kötet (Gruber & Bödeker ed. 2005), amely például egy hosszú fejezeten át foglalkozik Charles Darwin munkásságának pszichológiai vetületeivel, vagy a még átfogóbb 2013-as *Handbook of Psychology of Science* (Feist & Gorman ed. 2013). Ez olyan témákat tárgyal, mint például a tudományos személyiség, a tudományos érvelés kognitív meghatározói, fejlődési és gender-aspektusok, a technikai újítások pszichológiája, a tudományos kooperáció és a kutatócsoportok működése. Egy külön érdekes részterület, hogy a kreativitást legtöbbször pozitív dolognak tartjuk, ám ez korántsem ilyen egyértelmű, és különösen a tudományos feltalálás produktumai könnyen a destruktivitás eszközeivé válhatnak. Ezekkel foglalkozik a *Dark Side of Creativity* (A kreativitás sötét oldala) című 2010-es kötet (Cropley et al. ed. 2010).

A tudományos kreativitás pszichológiája rendkívül komplex jelenség. Vizsgálhatjuk az egyén különböző, tudományos tevékenységben szerepet játszó kognitív funkcióit, például a figyelmet, a megismerést, a tanulást, az emlékezetet, a gyakorlást. Leírhatjuk a felfedezés folyamatának stádiumait: a problémamegoldó gondolkodást, a belátást, az eredmények kiértékelését, az azokat bemutató tudományos érvelés sajátosságait. Az egyén tartós érdeklődését meghatározhatja speciális tehetsége, kognitív stílusa, valamint az adott tevékenységi terület iránt érzett attitűdjei, érzelmei. Ha a témánkhöz közelebb eső személyiségpszichológiai aspektusokat vesszük szemügyre, akkor beszélhetünk a diszpozicionális vonásokról (pl. nyitottság, extra-introverzió), jellegzetes, stabil alkalmazkodási formákról (szükségle-

tek, célok, komplexusok) és dinamikus élet-történeti, narratív tényezőkről (szelf, identitás) (McAdams & Pals 2007). Természetesen nem feledkezhetünk meg a kontextuális hatásokról sem, ami túlmutat az egyéni szinten. A kreativitás például sokak szerint alapvetően diadikus tevékenység (Murray 1959), de figyelembe kell venni a tudományos területeken is meghatározó rivalizálás kérdését és a csoporthatásokat is. Ez utóbbiakra kiváló példa a tudományon belül a pszichoanalitikus mozgalom történetének korai időszaka (Roazen 1984). A kontextuális hatások közé tartoznak a kulturális és történelmi tényezők is, amivel a tudományozó és a tudománytörténet foglalkozik.

A következőkben Herman Ottó tudományos kreativitásának néhány pszichológiailag elemezhető aspektusát fogom szemügyre venni. A kreatív tevékenység egyedi sajátosságainak történeti-interpretatív szemléletű vizsgálatát a pszichobiográfiai módszer alkalmazása teszi lehetővé (Kóváry 2014). A pszichobiográfia egy kvalitatív kutatási eszköz, amely leginkább az esettanulmány és a szövegelemzés határán helyezkedik el. Már elhunyt személyek munkásságának, személyiségének és élettörténetének összefüggéseit teszi vizsgálat tárgyává első és harmadik személyű dokumentumok elemzése nyomán, pszichológiai modellek explicit és szisztematikus alkalmazásával.² Nem patográfiáról van szó, vagyis az értelmezés nem a (lelki) betegség nyomait és hatásait igyekszik kimutatni, hanem körülhatárolt kérdésekre igyekszik válaszokat megfogalmazni úgy, hogy a hozzáférhető adatok nyomán egy széles körű magyarázati értékkel bíró, koherens

narratívumot próbál kialakítani. Ezek a narratívumok – a pszichoterápiás konstrukciókhoz hasonlóan – nem a történeti igazság igényével lépnek fel; a pszichobiográfia ugyanis nem a bizonyítás, hanem a felfedezés stratégiáját követi. A pszichobiográfiai kutatás során a szellemtudományos kutatás hermeneutikai hagyományára (Rennie 2007) építve az értelmező nem kergeti a tudományos objektív illúzióját, hanem a személyes részvételét önreflektív módon tartalmazó, „iskolázott szubjektivitásra” építi tudományos igényű kijelentéseit.

HERMAN OTTÓ TUDOMÁNYOS KREATIVITÁSÁNAK SAJÁTOSÁGAI ÉS NÉHÁNY SZEMÉLYES FORRÁSA

a) *Érdeklődés*

Az „utolsó magyar polihisztor” valósággal „eposzi jelzője” Herman Ottónak. A polihisztor olyan tudóst jelent, aki sokirányú érdeklődéssel, átfogó tudással, több tudományterületen elért kimagasló teljesítménnyel jellemezhető. A kultúrtörténet híres polihisztorai között tartjuk számon Leonardo da Vincit, Benjamin Franklint vagy Francis Galtont. Magyarországon Herman mellett Brassai Sámuel szolgált gyakran emlegetni polihisztorként, aki a kolozsvári múzeumban főnöke volt Herman Ottónak. Lambrecht (1920) a két tudós habitusát összevetve arra hívja fel a figyelmet, hogy Brassait inkább a már tudott dolgok összegyűjtése és rendezése foglalkoztatta, míg Herman mindig új, ismeretlen területekre igyekezett betörni. A polihisztorság a 20. század folyamán a szaktudományok villámgyors fejlődésével lassan eltűnővé vált.

A kreativitáskutatás a sokirányú érdeklődést és annak (első pillanatban gyakran nehezen felfedezhető) összefüggéseit a „networks of

enterprise” (a vállalkozás hálózata) modellel igyekszik megragadni. Gruber, Bödeker és Wallace (2005) például azt elemezte ennek segítségével, hogy 1836 és 1839 között hogyan fejlődött és alakult újabb irányokba Charles Darwin tudományos érdeklődése, melyek eredményei látszólag távol esnének egymástól. Egy másik jó példa erre Sigmund Freud tudományos kreativitása (Kóváry 2012b). Freud 1895 és 1910 közt szisztematikus kutatómunkával tárta fel „a tudattalan nyelvzeteit”, és talált strukturális összefüggéseket olyan egyébként egymástól távolinak tűnő jelenségek közt, mint a neurotikus szimptomák, az álmok, az elvétések, a vicc és az irodalmi műalkotások.

Herman Ottó polihisztorsága három csomópont körül szerveződött: a zoológia, az etnográfia és az antropológia. Zoológiai érdeklődését a családi házból, édesapjával való azonosulásán keresztül hozta. Ennek gyújtópontjában az ornitológia állt, de kezdetül fogva sokkal szélesebb körű volt. Az általános ellenszenv övezte pókok melletti elkötelezett kiállása részben a környezettel szemben mutatott dacos ellenállásból táplálkozott (Varga 1967). Hogy a saját igazáért Herman képes volt fáradhatatlanul az árral szemben úszni, az későbbi politikai pályafutásában is megmutatkozott. Ez a tulajdonsága egy pszichológiai szempontból kiemelkedő jelenség elsődleges indikátora (Alexander 1990). A személyiség dinamikáját tükröző „invariáns struktúrák” egyrészt a különféle területeken megfigyelhető hasonlóságokon, másrészt egy adott területen belül hosszú időn át megnyilatkozó jellegzetességeken keresztül mutatkoznak meg (Stolorow & Atwood 1979). Herman Ottónak a halak iránti érdeklődése akkor ébredt fel, amikor az ornitológus-zoológus Petényi Já-

nos Salamon³ hagyatékán dolgozott a Nemzeti Múzeum munkatársaként (Varga 1967). Az első jelentős hazai madarász Herman édesapjának ismerőse volt, aki Brehm két-kötetes madaras könyvét ajándékozta Herrmann Károlynak; ez a könyv a gyermek Ottó egyik legfontosabb olvasmánya volt. Petényi halakról szóló írásaiban Herman találkozott egy ellentmondással a balatoni halfaunára vonatkozóan. Nem hagyta nyugodni az anomália, és személyesen kereste fel a balatoni halászokat a tisztázás érdekében.

A személyes találkozások a halászok életére és tevékenységére irányították a figyelmét, így fedezte fel a halászatban a magyarok egyik „ősfoglalkozását”, ami egyre kiterjedtebb néprajzi érdeklődés kialakulásához vezetett. A halászat mellett leginkább a pásztortel ősi jellegzetességei foglalkoztatták, aminek következtében az idők során végül egy erősen nemzeti színezetű antropológiai ismeretrendszert dolgozott ki magának. Ez munkálkodott az ifjabb Jankó János elleni polémia jegyében született *A magyar népcarca és jelleme* háttérében, és ez az antropológiai érdeklődés bővült paleoantropológiává a miskolci ősember szakócaival kapcsolatos kutatásban és küzdelemben (Varga 1967). Úgy vélem, hogy az „ősfoglalkozások” és az „ősember” iránti mély és elkötelezett, az identitás kérdésével szoros kapcsolatban álló érdeklődés legfontosabb pszichológiai jellemzőjét a valláskutató Mircea Eliade (2002) egyik könyvének a címével lehet leginkább leírni: *Az eredet bűvöletében*. Ebben az őskézdetek iránti nosztalgikus vágyakozás mutatkozik meg, ami a nemzettel való azonosulás és a tudományos elaboráció következtében részben személytelenített és

³ Petényi János Salamon példaképe volt nemcsak édesapjának, hanem későbbi „apafigurájának”, Chernel Kálmánnak is (Varga 1967).

magas színvonalú munkák forrásává vált, így mindenképp a freudi szublimáció kategóriájába tartozik. A szublimáció Hans Loewald (1988) értelmezése szerint pszichodinamikai szempontból nem elhárító tevékenység, hanem az én és külvilág korai egységének szimbolikus helyreállítása.

Az érdeklődés kialakulásának mélylélektani meghatározóit leginkább az egyes fejlődési fázisokban mutakozó sajátosságokon keresztül tudjuk megragadni. Az egyre mélyebb rétegek feltárása érdekében időben visszafelé fogunk haladni. Serdülő- és gyermekkorban a szeretettárgy bensővé tétele, az azonosulás mechanizmusa határozza meg a személyiségfejlődés (így az érdeklődés alakulásának) folyamatát. Az azonosulás Herman Ottó esetében természetesen az apával való azonosulást jelenti, ami a pszichoanalízis tanítása szerint az apával mint tekintélyszeméllyel, riválissal, példaképpel való ambivalens konfliktusnak, az 5–6 éves korban tetőző Ödipusz-komplexusnak a lezárásaként tekinthető (Freud 1987 [1917]). Az apai identifikáció nyomán a gyermekkor heves indulatai nyugvópontra jutnak, és az apai példa követésére sarkallnak, a gyermek ennek nyomán alkalmassá válik az intellektuális és családon kívüli társas tevékenységre. A gyermekkor apai identifikációt később más apafigurákkal való kiegészítő azonosulások árnyalják; ilyen volt Hermannál idealizáló (vagyis a rivalitást, agressziót tagadó) formában Petényi János Salamonnal és Kossuth Lajossal való azonosulása. Az ödipális ambivalencia tér viszont vissza idős korában a Chernelekkal és a Jankókkal való kapcsolatában (Varga 1967); erre később még visszatérek.

Az akut, még lezáratlan ödipális szakaszban (3–5 éves kor) a reakciókat a klasszikus pszichoanalízis szerint nagymértékben

meghatározzák az infantilis szexualitás részletösztoei, amelyek közül esetünkben a kíváncsiság a legmeghatározóbb. A kíváncsiság a nemek közti anatómiai különbségek felfedezésére, az élet eredetére (fogantatás, születés), a szülők egymáshoz való viszonyára, szexualitására irányul. Ez a kíváncsiság egyrészt infantilis szexuális elméletek kialakulásához vezet (pl. szájon át történő megtermékenyítés, köldökön vagy végbélen keresztül történő születés), másrészt óhatatlan frusztrációja következtében vagy idővel elfojtás alá kerül, vagy szublimálódik, és a későbbi művészi-tudományos kíváncsiság, kutatói szenvedély alapjává válik. „Az ilyen ember – írja Freud az utóbbiról, pontosabban Leonardóról – ugyanazzal a szenvedélyes odaadással kutathat, amely másnál a szerelemben jut kifejezésre, kutathat, ahe-lyett, hogy szeretne... További igazolásként fogadhatjuk el azt, ha az érett évek szexuális életében valami feltűnő hiány mutatkozik...” (Freud 1982 [1912], 269). Tudjuk, hogy Herman Ottó igen későn, 50 éves korában nősült, gyermekei nem születtek, házassága előtti szerelmi életéből egyedül Jászai Mari alakja ismert, akivel kapcsolata plátói volt. Testi éhségét Varga (1967) szerint másképp ütötte el, a katonakorában tanult módon, ami alatt Varga szemérmesen a prostituáltakat érthette. Mindenesetre feltehető, hogy Herman szenvedélye a természettudományos kutatás volt, ami sokáig távol tartotta őt az intim kapcsolatoktól.

A heves, szenvedélyes „természetszeretet” ez alapján lélektanilag lényegében nem különbözik az érzelmi tárgykapcsolatoktól, hanem azok korai formáiból eredeztethető, mégpedig úgy, hogy valamely dinamikus történés következtében a természet helyettesítő tárgyként kínálkozik fel az egyén számára. Már a filozófus Wilhelm Dilthey utalt rá, hogy „az ember csak ott szabadul meg

a szeretet és a szerelem fájdalmaiktól, ahol duzzadó érzelmeink árjának semmiféle gát sem áll elébe: ez a természetbe való belemerülés” (Dilthey 1925, 130). A magyar pszichoanalitikus, Bálint Mihály (1997 [1959]) is a korai tárgykapcsolatok sajátosságai alapján magyarázta a természettel való egybeolvadás vágyát, míg Stanislav Grof (2013) a születési fázisok mátrixaival hozta összefüggésbe annak intenzitását. Alice Miller (2005) klinikai tapasztalatai szerint azok az emberek, akiket gyermekkoruk során valamilyen érzelmi sérelem ért, később leginkább a természettel való azonosuláson keresztül tudják mélyen megélni emocionális igényeiket, ami teljesen egybecseng Dilthey intuíciójával. Egy korábbi tanulmányomban (Kóváry 2012c) ezeket a nézeteket felhasználva igyekeztem értelmezni Csontváry Kosztka Tivadar összetett, a kreativitásával szoros kapcsolatban álló természetélményét.

A folyamat a következőképp rekonstruálható. Az anyával való korai szimbiotikus („paradicsomi”) állapot felbomlása az emberi élet első, traumatikus hatású érzelmi tárgyvesztésének tekinthető (Kast 2000). Ez a szorongást, szomorúságot, kétségbeesést, dühöt is tartalmazó krízis gyászfolyamatot, tudatos és tudattalan helyreállító fantáziatévénységet indít be, miként azt Vikár (2007) nyomán fentebb már említettem. A veszteség nyomán beinduló fantáziatévénység egyúttal a kreativitás forrása is lesz, ahogyan arra Julia Kristeva (2007) „melankolikus képzelet”-fogalma is utal. Ezeknek a helyreállító fantáziáknak egyik formája a „visszatérés a paradicsomba”, ami elaborálódhat művészi és tudományos irányba is. A paradicsomi őállapotba való visszatérés vágya a „kiűzetés” traumájának meg nem történtté tevésére irányul, miközben a nosztalgia érzése erősen felnagyítja a

korai állapot pozitív érzelmi oldalait (Pintér 2014). A fantázia szimbolikus feldolgozása, elaborációja nyomán végül a belsőleg helyreállított tárgy kivétel a külvilágra, és egy új kapcsolat (pl. természetszeretet) alapjává válik. A külső, gyakran idealizált tárgyon („anyatermészet”) ezután folytatódik a soha be nem fejezhető helyreállítási tevékenység („természetvédelem”). Feltehető, hogy az „ősi” állapotok (ősfoglalkozások, ősember) iránti szenvedélyes érdeklődés Herman Ottónál tartalmazhatott ilyen „paradicsomi” nosztalgia. Az archaikus állapotok, az anyai világgal való refúzió iránti vágyat⁴ Herman nem szerelmi kapcsolatban élte meg, hanem szublimált formában, amely utóbbit Loewald (1988) már említett módon az én és a külvilág reintegrációjaként értelmezte.

Az ősemberrel kapcsolatos kutatások esetében meg kell említenünk egy fontos aspektust. A miskolci „Bársony-szakócák” felfedezése után Herman közölte erre vonatkozó elméleteit, ami azonban elutasítást váltott ki kortársaiból (Varga 1967). Ezt követően Herman Ottó majd egy évtizedig várt, hogy igazsá bizonyítást nyerjen; ez az állhatatosság, rendíthetlenség és kitarás tudományos (illetve közéleti) tevékenysége egészére jellemző volt. Sylvan Tomkins személyiségpszichológiai forgatókönyv-elmélete (Carlson 1988) szerint ennek a háttérben egy ún. elkötelezettség-forgatókönyv állhatott. Tomkins szerint életünk fontos „jeleneteit” úgy rendezzük meg, mint a rendező a színházi darabot. Ezek alapegysége a szcéná, amely egy fontos affektust és annak tárgyát tartalmazza, funkciója pedig az önmagunkat megerősítő pszichológiai felnagyítás. A jelentősebb szcénákat forgatókönyvek irányítják, melyek közül a

⁴ Ezt Ferenczi Sándor (1997 [1928]), a magyar pszichoanalízis vezéralakja egyenesen „az intrauterin regresszió vágya”-ként határozta meg.

legfontosabbak a negatív eseményeket kezelő mag-forgatókönyvek, illetve az elkötelezettség-forgatókönyvek. Az elkötelezettség-forgatókönyveket – szemben a mag-forgatókönyvekkel – érzelmileg ambivalens mivoltával – a pozitív affektusok határozzák meg. Herman Ottó esetében ez a természet és a természetkutatás iránti szenvedélyes elköteleződést jelentette. A lehetséges visszaesések a kitűzött célok tekintetében (mint például a miskolci szakócákkal kapcsolatos kezdeti kudarc) az eredeti elkötelezettség megerősödését eredményezik, a visszaeséssel járó büntetés vagy megvonás ezáltal abszorbeálódik. Így történhetett, hogy a kezdeti elutasítás nem törte meg Herman Ottó lelkesedését, és hosszú időn át kitartott igaza mellett.

b) Krízisek

A krízis a személyiség- és fejlődépszichológia, valamint a pszichoterápia egyik központi fogalma (Erikson 1991, Bakó 1996). A fejlődési („normatív”) és a véletlenszerű krízisek az élet fontos váltópontjait jelentik a bölcsőtől a koporsóig; az addigi struktúrák működésképtelenné válnak, és az egyént új utak keresésére ösztönzik. A krízis nem betegség, hanem veszély és esély egyidejűleg, amely végződhet regenerálódással, okozhat tartós regresszív állapotokat (betegség, deviancia), de szerencsés esetben, kreatív krízismegoldás alkalmazásánál, az ember a krízis előtti állapotnál magasabb fejlődési szintre juthat. Sok esetben mutatható ki kiemelkedő művészi és tudományos teljesítmények hátterében a személyes krízisek/traumák megoldására tett kísérlet (Kóváry 2012a).

Herman Ottó kivételes tudományos kreativitásának első – és sokak szerint legkiemelkedőbb – produktuma a kétkötetes *Magyarország pókfaunája* című könyv (Herman 1876–79). Óriási sikert ért el vele; elismerően nyilatkozott róla a kor egyik leghíresebb európai rovarkutatója, Ludwig Carl Christi-

an Koch, és a száműzetésben élő Kossuth Lajos is többoldalas szívhez szóló levélben gratulált a negyvenéves szerzőnek (Lambrecht 1920). A mű maga 1873–75-ben született, Varga (1967) leírása szerint a fáradhatatlan és szenvedélyes Herman kíméletlen tempót diktált magának a kutatás és az írás során. Honnan származott ez a kimeríthetetlen érzelmi muníció? „Úzte-hajtotta magát – írja Varga –, minden erejét, minden gondolatát a munkába ölte, már csak azért, hogy *ne kelljen a maga baján gondolkodnia*” (Varga 1967, 139; kiemelés tőlem, KZ). Mi lehetett a természettudós „maga baja” ebben az időszakban? Ha megnézzük az életrajzi hátteret, meglehetősen összetett lélektani konstellációra bukkanunk. 1871-ben a Kolozsvárott élő és dolgozó Herman szoros érzelmi kapcsolatot alakított ki az alig húszéves Jászai Marival, aki 1869-ben segédszínészként került az ottani színházba. Jászai ezekben az években erősen megviselt érzelmi állapotban volt: elvált, a színház közönsége ellenségesen fogadta, tele volt pszichés sérülésekkel, mivel korábban apja rendszeresen szadisztyikusán bántalmazta. Herman Ottó a mai fogalmaink szerint gyakorlatilag „pszichoterápiás” támogatásban részesítette az összetört színésznőt, „atyailag törődött vele” (Varga 1967, 117), s ő minden titkát megosztotta a tudóssal. 1872 tavaszán a szexuálisan hozzá sosem közeledő Herman megkérte az ekkor már a pesti Nemzeti Színházba szerződött Jászai Mari kezét, aki igent mondott. Utolsó közös sétájukat költői szavakkal írja le Varga Domokos: „Kézen fogva, a homályba borult Kolozsvár kanyargós utcáin, a holdvilágnál, fel a Fellegvárba. Most nagyon teli volt mindkettőjük szíve, de nem sokat szóltak, csak meg-megálltak, összeborultak, s úgy szorították egymást, már-már a fájdalomig, mint akik soha többé nem akarnak elszakadni” (Varga 1967, 120). Jászai azonban Pestre érkezése után szakított Hermannel. Az

életrajzban nincs utalás arra, hogy ez milyen érzelmi hatással volt a természetbúvárra, de a „kiűzetés a paradicsomból” az intimitás hosszú időszaka után valószínűleg nagy törést jelenthetett számára.

Nagyjából ugyanekkor került sor egy másik, látványosabb szakítására, mégpedig az ellenzéki *Magyar Polgár* folyóirattal, melynek 1871–72-ben Herman főmunkatársa volt. 1872-ben a kormánypárti jelölt győzött a választásokon Kolozsvárott, és a helyi hatalmasságoknak behódoló folyóirat másnap Herman szokásos lázító vezércikkeinek a helyén az új képviselő beszédét közölte le. Ennek következtében a feldühödött tudós nemcsak a folyóiratot, hanem a számára egyre élethetlenebbé váló Kolozsvárt is elhagyta. „Én itt már semmi sem vagyok” – mondta haragosan és csalódottan az őt visszatartani akaró Hóry Bélának (Varga 1967, 123). Hasonló hangnemet ütött meg önmagával kapcsolatban akkor is, amikor a kolozsvári szakításokat követően a szász-vesszősi Bedőházy-kúriában időzve hírt vette, hogy egy korábbi ellenzéki barátját a Herman által gyűlölt, hatalmaskodó Tisza László közbenjárására tanfelügyelővé nevezték ki. Barátjának írt vitriolos levelét így írta alá: „trágyázatlan földönfutó, kacagó semmi” (Varga 1967, 129). A Jászai Marihoz fűződő kapcsolati veszteség és a Kolozsvárhoz kapcsolódó nárcisztikus sérelem általános identitásválsághoz vezetett nála, úgy érezte, a mélyen és elkötelezetten szeretett Magyarország utasítja el őt, aminek jobbítását legfontosabb céljaként tartotta számon. „Már a magyarok közé sem tartozom” – panaszkolta Frivaldszky Lászlónak, akit akkor keresett fel, amikor elkeseledésében úgy döntött, elhagyja az országot, Bécsbe megy, ahol jobban megbecsülik majd kutatómunkáját.

Úgy tűnik, a 36 éves Herman Ottó szerelmi, foglalkozási kudarcai és identitáskrízise átfogó életközépi válsággá (Jung 1993) tevélyesedett. Ekkor javasolta Frivaldszky, hogy írja meg régóta tervezett pókkönyvét, ami mentőötletnek tűnt Herman katasztrofális helyzetében. 1873. április 23-án végül megkezdődött a nagy országos pókvadászat. A munkálatok során, miközben – már idézett módon – „minden erejét, minden gondolatát a munkába ölte, már csak azért is, hogy ne kelljen a maga baján gondolkodnia” (Varga 1967, 139), Hermant újabb megrázkódtatás érte. A Tátrában vihar lepte meg, amelynek során öt órán át küzdött a „havas, jeges fõrgeteggel”, amely „belé vágta irgalmatlan kezét”: tovább romlott gyermekkori súlyos megfázása nyomán meggyengült hallása. A természetkutató számára ez valóságos tragédiával ért fel: „Be sokszor tépelődtem azon: melyik a nagyobb veszteség, baj – a megvakulás-e vagy a megsiketülés? Ha előmbe áll egy isten vagy egy ördög, kinek hatalmában állok, s e kérdést intézi hozzám, én azt felelem neki: szúrd ki a szememet!” (idézi Varga 1967, 139). Úgy tűnik, hogy Herman végül kimagasló tudományos teljesítményével emelkedett felül a komplex, elhúzódozó krízishelyzeten.

A közvetlen tudományos értéken és Herman személyes krízisekkel való megküzdésének támogatásán túl a munka a magyar tudományos szaknyelv megeremtésében is óriási szerepet játszott. Hermant egyedülálló nyelvi tehetsége képessé tette arra, hogy a magyar tudományos próza Petőfijévé váljon; nyelvi területen őt tekintette példaképének. Sikerének titka – amellet, hogy irodalmi ambícióit képes volt tudományos céljainak maradéktalanul alárendelni – rendkívüli találékonyságában rejlett. A pókok tevékenységét leíró fogalmi rendszert ugyanis úgy teremtette meg, hogy takácsmestereket

faggatott ki, „s a tőlük ellesett kifejezéseket alkalmazta a maga munkájában. Így lett az ő pókjainak sámjakarma, bordáskarma, fogassertéje, fonalszűrője, csévéje, fonója. De egyéb testrészeiknek is ilyen neveket adott: rágó, barázda, csípő, tompor, térd, szár, talpecset; nekik maguknak meg ilyeneket: nádipók, bűvárpók, kalózpók, marópók, csőszövőpók, vitorlapók, zugpók, és így tovább. Mai füllel mindezt oly természetesnek találjuk. De mennyit törhette a fejét, hogy mindenre megjelje a legillőbb szót, a legpontosabb kifejezést!” (Varga 1967, 141)

Herman tudományos-nyelvi kreativitásának e jellegzetességét Arthur Koestler (1998) „biszociáció”-fogalma írja le a legpontosabban. A hétköznapi, szokásos gondolkodás Koestler szerint egy adott területre kidolgozott fogalmi-gondolati mátrixon belül mozog az asszociáció ösvényein, ez azonban csak a már tudott ismeretek szokásszerű felhasználását teszi lehetővé. Újításra a biszociációs aktus során van lehetőség, amelynek során az alkotó „korábban teljesen elkülönült tapasztalati mátrixokat hoz kapcsolatba” egymással (Koestler 1998, 37). Így keletkeznek a művészi metaforák (pl. „börtönéből szabadult sas lelkem”), vagy olyan tudományos modellek, mint Freud elméletei, melynek során például a fizika és a görög mitológia mátrixait alkalmazta a lelki dinamika és a folyamatok leírására. A pókok hálókészítő viselkedésének tudományos megragadása a takácsmesterség fogalmaival valódi kreatív, biszociációs aktus Herman munkásságában.

c) Rivalizáció

A kreatív tevékenység köztudottan társas kontextusba ágyazódik. A társas hatások alakzatai közül kiemelhetjük a diádikus kreativitás jelenségét (Murray 1959), vagy a men-

tor és a múzsa funkcióját, amit Kainer (1990) az én alterego-pólusához kötött.⁵ A pszichobiográfiai elemzés során ezeket a „co-player” fogalmával foglalhatjuk össze, ők azok, akik a protagonista kibontakozását elősegítik, míg a hasonlóan fontos negatív figurákat a „counterplayer” kifejezés írja le (Isaacson 2005). A negatív hatású alakok nagyon fontos szerepet töltenek be az önmeghatározásban, lásd például a co-playerből counterplayerré lett Richard Wagner figuráját Friedrich Nietzsche életében (Kóváry 2014). A negatív alakok legtöbbször azáltal akadályozzák, frusztrálják vagy épp ösztönzik az illető munkálkodását, hogy riválisként vannak jelen a „hős” számára kiemelkedő jelentőségű területen. A pszichoanalízis a rivalizálást az irigység és a féltékenység érzéseivel hozza összefüggésbe. Az irigység Melanie Klein szerint a csecsemőben keletkezik akkor, amikor úgy érzi, az anya elhanyagolja őt, és nem látja el mindazzal a jóval, amivel rendelkezik, de amit visszatart magában. Az erre adott reakció a mohóság (kirablási fantáziák), és a másik lerombolásának, tönkretételének vágya (Segal 1997). Az irigység kétszemélyes helyzetével szemben a féltékenység az Ödipusz-komplexus trianguláris szituációjához kapcsolódik, és legtöbbször az azonos nemű szülő irányába jelentkezik, aki elzárja az utat az ellenkező nemű szülő kisajátítása elől. A másik alapforma a testvérféltékenység, amit Freud az Ödipusz-komplexum kiterjesztésének tartott, nem pedig önálló jelenségnek (1986 [1917]).⁶

⁵ Egy ugyancsak fontos kontextuális dimenzió a közönség kérdése, de ezzel a tanulmányban részletesebben nincs hely foglalkozni. Ebben az alfejezetben viszont majd utalok rá, hogy a közönségsiker hogyan segítette hozzá Hermant Chernel István legyőzéséhez.

⁶ A testvérféltékenység egy másik pszichológus, Alfred Adler (1994) rendszerében játszik szerepet, aki Freud követőjéből riválisává lett az 1910-es évektől.

Alexander (1990) felhívta rá a figyelmet, hogy Freud az ödipális gyermek szemszögéből írta le a folyamatot, és az ödipális szülő pozíciójának lélektani elemzésével adós maradt; ez azért fontos, mert Herman esetében utalnunk kell ez utóbbira.

Elkerülendő a „rossz pszichobiográfiára” jellemző, kora gyerekkorra irányuló túlzott spekulációkat és azok gyakran redukcionista módon történő felhasználását az értelmezés során (Schultz 2005), eltekintek attól, hogy Herman Ottó és édesapja viszonyát boncolgassam. (A kevés hozzáférhető dokumentum ezt amúgy is kockázatos tenné.) Inkább arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az idős Herman életében néhány éven belül (1899–1902) felbukkan egy figyelemre méltó, a kreatív tevékenységet érintő konstelláció, „invariáns struktúra”, ami a rivalizáláshoz való viszonyát tükrözi. Ez a struktúra az apa-fiú kettőst tartalmazza, és mintázata a következő: jó viszony ápolása az apával, majd a fiú hírnevének a „megsemmisítése” az intellektuális fölény, illetve a népszerűség segítségével. Ez rövid időn belül kétszer is megtörténik, tehát pszichológiai szempontból kiemelkedő jelenség indikátora (Alexander 1990), másrészt a struktúra ismétlődése „kísérteties” jellegű, így a tudattalan ismétlési kényszer jelenlétére utal (Freud 1998 [1999], Hertz 1998). Maga az ismétlés feltehetően korai eredetű traumák tudattalan lereagálására és helyreállítására irányul, de a tudattalan mivolt miatt legtöbbször csak a pusztán ismétlésig jut el (Laplanche & Pontalis 1994).

Az első eset Chernel Kálmán és Chernel István személyéhez kapcsolható. Chernel Kálmán mintegy tizenhárom évvel volt idősebb Hermannál, és kőszegi fényképészkedési periódusa során karolta fel az ifjú

természettudóst; ő közvetítette ki Hermant Kolozsvárra Brassai Sámuelnek is. Chernel Kálmán fiával, Chernel Istvánval Herman Ottó az 1890-ben kezdődő országos márdárvonulási megfigyelések megszervezése során került szorosabb kapcsolatba. Az ötvenöt éves polihisztorra rendkívül jó hatást gyakoroltak az akkor huszonöt éves Chernel István képességei és személyisége. A csapat közös munkájának eredményeképp 1893-ban megalakult a Magyar Ornitológiai Központ, amelynek vezetőjeként Herman irányította „fiai” munkáját. Ő ösztönözte az ifjabbik Chernelt, hogy írja meg (helyette is) a *Magyarország madarai, különös tekintettel gazdasági jelentőségükre* című monumentális, három kötetes könyvét (Chernel 1899).

A könyv kiválóan sikerült, Herman – írja Varga – „bátran vállalhatta volna a magáénak, akár élete egyik főművének. Ha ő írja meg. De nem ő írta meg – és ez fáj neki. S még inkább fáj az, hogy őneki már nem is igen lett volna ereje hozzá, hogy ilyen páratlanul szép, és makulálatlanul jó könyvet hozzon össze” (Varga 1967, 216). Így született meg benne az ötlet, hogy ír egy kisebb, népszerűsítő madaras könyvet, *A madarak hasznáról és káráról* címmel, amelynek első kiadása 1901-ben, két évvel Chernel munkája után jelent meg (Herman 1908 [1901]). Herman terve bevált, munkája mintegy 80.000 példányban kelt el, és nyelvezetének, hangnemeinek köszönhetően „lefőzte a tudására oly büszke ifjú titánt”, és ezzel sikeresen kiadta a „Chernel István elleni mérgeget” (Varga 1967, 225 ill. 255). A pontot az i-re pedig azzal tette föl az idős tudós, hogy könyvében egyetlen egyszer említette meg (akkor már tíz éve halott) egykori mentorának fiát, szándékosan („parasztosan”) Csernel Istvánnak írva azt, arra utalva, hogy az milyen kevésbé

értette meg a keresztcsőrű énekét (Herman 1908 [1901], 183). Így semmisítette meg az ödipális apa szerepével azonosulva a gyermektelen Herman Ottó az ő babérjaira törő „fia” büszkeségét.

A második történet ezzel szinte egy időben esett meg, a kitűnő néprajzkutatóval, ifj. Jankó Jánossal. Varga értelmezése szerint vele Herman másfajta birokra kelt, mint Chernel Istvánnal, de az őellene írt *A magyar nép arca és jelleme* (1902) című kötetben az idős kutató ugyancsak a mérgét adta ki egy olyan fiatalember ellen, aki körülbelül egyidős volt Chernel Istvánnal (három évvel volt fiatalabb). A fiatalember apja, az idősebb Jankó János rajzoló volt, a *Borszem Jankó* élcslap egyik szerkesztője, aki a vele nagyjából azonos korú Herman Ottóval jó barátságban állt. Az ifjú Jankó kritikusan viszonyult Herman „ősfoglalkozásokkal” kapcsolatos kutatási eredményeihez és nézeteihez, és éles kritikáival épp abba a területbe „rondított bele”, amit Herman Ottó leginkább a sajátjának, szívügyének érzett. Jankó bírálata a polihisztor „az Achilles-sarkán sebezte meg. Megkereste hatalmas tudásának hézagait, s országgá-világgá kiáltotta: ezt se ismeri, azzal sincs tisztában. Még leghíresebb műve, *A magyar halászat könyve* se makulátlan, abban is akadnak kisebb tévedések, apró felületességek” (Varga 1967, 263). A feltárt ellentmondások tisztázása végett Jankó megírta *A magyar halászat eredete* című munkáját, amit Herman személyes sértésnek vett. A viszály elmélyült, és az idős tudós árulóként kezdett tekinteni az ifjú riválisra, amikor pedig Párizsban a kezébe akadt Jankónak a világhiállításra összeállított füzet a magyar embertípusokról, elhatározta, hogy „minden egyebet félreteresz, s erre a gyalázatra adja meg a méltó választ” (Varga 1967, 257). Így született meg *A magyar nép*

arca és jelleme, ami tartalmilag még Varga szerint is „csak nehezen fér bele a tudomány kategóriájába” (Varga 1967, 258). A tudományos színvonal feltehetően azért hagyott alább, mert a személyes bosszú motívuma itt már fontosabb volt Herman számára, mint a (bizonyos tekintetben csak ürügyként felmutatott) tudományos cél.

A polémia azzal zárult, hogy Jankó János a könyv megjelenésének évében, 34 esztendősen szívszélhűdésben meghalt, és akkoriban sokan gondolták azt, hogy abban a dühödött csatározásoknak (ezáltal Herman kegyetlen kritikáinak is) nagy szerepe volt. (Az idősebb Jankó ekkor már hat éve halott volt. Kérdéses, hogy Herman akkor is belement volna-e a kíméletlen csatározásba, ha barátja él még abban az időben.) A „győzelmet” Herman Ottó is megszenvedte. Elbizonytalanodott, a magyar pásztorokodásról ígért nagy könyve csak nem akart elkészülni. 1909-ben sikerült csak közreadnia egy előzetest *A magyarok nagy ősfoglalkozása. Előtanulmányok* címmel. A könyv bizony csalódást okozott, és bár a kritikák nem voltak rosszak, de azokból „már inkább az agg tudós iránti kegyelet szólt” (Varga 1967, 264). Előfordul az is, hogy a szöveg jobban sikerült részeiben Herman jelzés nélkül idézi egyik követője, Takáts Sándor mondatait. Az előszó szerint Herman ekkor döbbsent rá, hogy az idő eljárt felette, az a magabiztosság, ami a halászatról szóló könyvet író tudóst jellemezte évtizedekkel korábban, már csak nyomokban volt benne jelen. „Mit kerülgeszük? – írja Varga Domokos. – Félt. Ez a nagy ember, az az egykor oly bátor, sőt vakmerő férfi, úgy tudott már félni, mint a gyerek.” (1967, 262) A félelem oka pedig az lehetett, hogy Herman Ottó rádöbbsent: győzedelmes életpályája lassan a végéhez közeledik, és nem tudta maradéktalanul teljesíteni mo-

numentális céljait. Valójában már csak egy komoly feladata maradt hátra: szembenézni önnön korlátaival és az élet végességével, azzal a „vis majornal”, amit az egyetlen önmaga felett álló hatalomként ismert el utolsó könyvében.⁷

IRODALOM

- Adler, A. (1994): *Életünk jelentése*. Kossuth Kiadó, Budapest, 237 pp.
- Alexander, I. (1990): *Personology. Method and content in personality assessment and psychobiography*. Duke University Press, Durham and London, 294 pp.
- Anderson, J. W. (1988): Henry A. Murray's early career: A psychobiographical exploration. In: McAdams, D. P. & Ochberg, R. L. (ed.): *Psychobiography and life narratives*. Duke University Press, Durham & London, pp. 139–172.
- Averill, J. R. & Thomas-Knowles, C. (1991): Emotional creativity. In: Strongman, K. T. (ed.): *International review of studies on emotion*. Vol 1. John Wiley & Sons, London, pp. 269–299.
- Bakó T. (1996): *Verem mélyén. Könyv a krízisről*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 177 pp.
- Bálint M. (1997 [1959]): *A borzongások és regressziók világa*. Animula, Budapest, 132 pp.
- Camus, A. (1992 [1951]): *A lázadó ember*. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest, 352 pp.
- ⁷ Úgy tűnik, mintha Herman Ottót a pásztor-könyv részleges kudarcra vezette volna el saját esendőségének, halandóságának elfogadásához. Természetesen nem bizonyítható, de nem is lehetetlen, hogy ennek a korábbi elutasítása kapcsolatban áll azzal a ténnyel, hogy Hermannak nem voltak gyerekei. Vannak ugyanis olyan pszichoanalitikus értelmezések, például az Otto Ranké (Lieberman 1985), miszerint a saját halál elfogadásának, a halhatatlanságról való lemondásnak a képessége tesz alkalmassá lélektanilag a szülőszerepre. Lehet, hogy ez a fiatal riválisokkal szemben mutatott attitűdöt is meghatározta, mert a „fiak” megsemmisítésével mintha azt közvetítette volna, hogy „én vagyok az alfa és az omega, a kezdet és a vég”.

Carlson, R. (1988): Exemplary lives: The uses of psychobiography for theory development. In: McAdams, D. & Ochberg, R. L. (ed.): *Psychobiography and life narratives*. Duke University Press, Durham and London, pp. 75–104.

Chernel I. (1899): *Magyarország madarai, különös tekintettel gazdasági jelentőségükre* I-III. A Földművelésügyi Magyar Királyi Miniszter Kiadványa, Budapest.

Cropley, A. J., Cropley, D. H., Kaufman, J. & Runco, M. (ed.) (2010): *The dark side of creativity*. Cambridge University Press, Cambridge, 406 pp.

Csikszentmihályi M. (2008): *Kreativitás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 479 pp.

Dilthey, W. (1925): *Élmény és költészet*. Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 175 pp.

Durant, W. (2004): *A gondolat hősei*. Göncöl Kiadó, Budapest, 576 pp.

Eliade, M. (2002): *Az eredet bűvöletében*. Cartaphilus, Budapest, 280 pp.

Elms, A. C. (1994): *Uncovering lives. The uneasy alliance of biography and psychology*. Oxford University Press, New York, 328 pp.

Erikson, E. (1991): Az életciklus: az identitás epigenezise. In: (uő): *A fiatal Luther és más trások*. Gondolat, Budapest, pp. 437–497.

Feist, G. J. & Gorman, M. E. (ed.) (2013): *Handbook of the psychology of science*. Springer, New York, NJ, 544 pp.

Ferenczi S. (1997 [1928]): *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Filum, Budapest, 133 pp.

Freud, S. (1982 [1910]): Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke. In: (uő): *Esszék*. Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 253–327.

Freud, S. (1986 [1917]): *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 377 pp.

Freud, S. (1998 [1919]): A kísérteties. In: Bókay A. & Erős F. (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Filum Kiadó, Budapest, pp. 65–83.

Grof, S. (2013): *LSD pszichoterápia*. Oriold és Társai Kiadó, Budapest, 507 pp.

Gruber, H. E. & Bödeker, K. (ed.) (2005): *Creativity, psychology and the history of science*. Springer, The Netherlands, 548 pp.

Herman O. (1876–79): *Magyarország pók-faunája* I-III. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest.

Herman O. (1908 [1901]): *A madarak hasznáról és káráról*. A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium kiadványa, Budapest, 398 pp.

- Hermann I. (2007 [1945]): *Bolyai János. Egy gondolat születésének lélektana*. Animula, Budapest, 86 pp.
- Hermann I. (2013): *Kreativitás és alkotás. Pszichoanalitikus tanulmányok*. Animula, Budapest, 236 pp.
- Hertz, N. (1998): Freud és a Homokember. In: Bókay A. & Erős F. (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Cserépfalvi, Budapest, pp. 367–383.
- Isaacson, K. (2005): Divide and multiply. Comparative theory and methodology in multiple case psychobiography. In: Schultz, W. T. (ed.): *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York, pp. 104–111.
- Jung, C. G. (1993 [1930]): Az élet delén. In: (uő): *Mélysegeink ösvényein*. Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 7–22.
- Kainer, R. G. K. (1990): The precursor as mentor, the therapist as muse. *Progress in Self Psychology* 6: 175–188.
- Kast, V. (2000): *Kötés és oldás*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 216 pp.
- Kaufman, J. C. & Beghetto, R. A. (2009): Beyond big and little: The four C model of creativity. *Review Of General Psychology* 13: 1–12.
- Koestler, A. (1998): *A teremtés*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1017 pp.
- Kohut, H. (2001 [1971]): *A szelf analízise*. Animula, Budapest, 303 pp.
- Kóváry Z. (2009): Morfium, matricidium és pszichoanalízis. Témák és variációk Csáth Géza és Kosztolányi Dezső életművében. *Thalassa* 20: 3–38.
- Kóváry Z. (2011): A művész és az író lelkéből. A romantikus rend és a freudi kreativitáselmélet előzményei. *Imágó Budapest* 22: 73–93.
- Kóváry Z. (2012a): *Kreativitás és személyiség. A mélylélektani alkotáselméletheztől a pszichobiográfiai kutatásaiig*. Oriold és Társai Kiadó, Budapest, 442 pp.
- Kóváry Z. (2012b): *Kreativitás, pszichobiográfia és önanalízis. Lélekelemzés* 7: 48–73.
- Kóváry Z. (2012c): *Látomás és indulat a képzőművészetben. Csontváry és a kreativitás a mai pszichobiográfia tükrében*. *Imágó Budapest* 23: 35–62.
- Kóváry Z. (2014): *Pszichobiográfia: történet, elmélet, módszertan és alkalmazás*. Oriold és Társai Kiadó, Budapest, 260 pp.
- Kristeva, J. (2007): A melankolikus képzelet. *Thalassa* 18: 29–51.
- Lambrecht K. (1920): *Herman Ottó, az utolsó magyar polihisztor élete és kora*. Bíró Miklós, Budapest, 257 pp.
- Laplanche, J. & Pontalis, J. B. (1994): *A pszichoanalízis szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 565 pp.
- Lieberman, J. (1985): *Acts of will. The life and work of Otto Rank*. The Free Press, New York, NJ, 485 pp.
- Loewald, H. (1988): *Sublimation*. Yale University Press, New Haven and London, 104 pp.
- McAdams, D. & Pals, J. (2007): The role of theory in personality research. In: Robins, R., Farley, Ch. & Krueger, R. (ed.): *The handbook of research methods in personality psychology*. The Guilford Press, New York, pp. 3–20.
- Miller, A. (2005): *A tehetséges gyermek drámája és az igazi én felkutatása*. Osiris Könyvkiadó, Budapest, 102 pp.
- Murray, H. (1959): Vicissitudes of creativity. In: Anderson, H. (ed.): *Creativity and its cultivation*. Harper & Row, New York, pp. 96–118.
- Pintér J. N. (2014): *A nem múltól jelen. Trauma és nosztalgia*. LHarmattan, Budapest, 153 pp.
- Révész G. (1973b): A speciális tehetség. In: Halász L. (szerk.): *Művészetpszichológia*. Gondolat, Budapest, pp. 57–68.
- Rennie, D. L. (2007): Methodological hermeneutics and humanistic psychology. *The Humanistic Psychologist* 35: 1–14.
- Roazen, P. (1984): *Freud and his followers*. New York University Press, New York, NY, 602 pp.
- Schultz, W. T. (2005a): Introducing psychobiography. In: Schultz, W. T. (ed.): *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York, pp. 3–19.
- Stolorow, R. D. & Atwood, G. E. (1979): *Faces in a cloud: subjectivity in personality theory*. Jason Aronson, Northvale, NJ, 224 pp.
- Varga D. (1967): *Herman Ottó*. Hét Krajcár Kiadó, Budapest, 201 pp.
- Vikár Gy. (2006): Krízis és kreativitás. In: Füredi J. & Buda B. (szerk.): *Műsák a diványon*. Medicina Könyvkiadó, Budapest, pp. 309–324.

MADARAK, HALAK, PÓKOK HERMAN OTTÓ ÉS A TERMÉSZETTUDOMÁNY

KORSÓS ZOLTÁN¹

Herman Ottó (1835–1914) nem volt akadémiai értelemben véve természettudós. Ha mai, vagy legalábbis közelmúltbeli példával kellene élnem, azt mondanám, olyan volt a természettudományban, mint talán Gerald Durrell (1925–1995) az én generációm számára – erre próbáltam utalni előadásom címével is. Durrell egyik legnépszerűbb könyvében (Durrell 1987), a *Madarak, vadak, rokonok*ban így ír a bűvárpókról: „Voltaképpen a vízipók a bűvárharang feltalálója, ezért elmerültem figyeltem az akvárium előtt ülve, hogyan is csinálja. ... Ahogy ott ültem és figyeltem ezt a varázslatos építőművészt, azon törtem a fejem, vajon az első vízipók (amelyik vízipókká akart lenni), hogyan tudta kidolgozni ezt a zseniális módszert a víz alatti életre.”

Herman Ottó első, komolyabb természet-tudományos munkája is a pókokról szólt (Herman 1876–79): „Az *Argyroneta aquatica* (bűvárpók) bűvárharangja, mely akár alkotását, akár használatát tekintjük is, páratlan a maga nemében, talán az egész természetben is. E pók a víz alatt tartózkodik, s ott is szövi lakását, mely egy nemezsből készült, gyűszű alakú, levegővel ellátott bűvárharang. Az állat az állóvizek oly helyeit kedveli, amelyeken a vízínövényzet dúsán tenyészik; az *Utricularia* sűrűségeket mindenek előtt szereti.”

Úgy vélem, érezhető a párhuzam a két szem-

¹ korsos@nhmus.hu

léletmód között, ami az életpályák némine-mű hasonlóságában is megmutatkozik. Mind Herman, mind Durrell autodidakta módon tanulta ki a természettudományt, egyikük sem részesült szabályos képzésben. A természet apró jelenségeiről szóló leírásaik mégis megragadóak, a laikus olvasó számára is izgalmasak, miközben a tudományos hi-telesség is mögöttük van. Mindketten olyan módon vezetnek be olvasóikat a természettudományba, hogy azok szinte észrevétlenül sajátítják el a bonyolult természeti folyamatok magyarázatát, felkeltve és ébren tartva ezzel az érdeklődést a további ismeretek megszerzése iránt.

Méhely Lajos (1862–1953), a 19–20. század fordulójának talán legnagyobb magyar zoológusa így írt Herman Ottóról. „Herman Ottó nem volt céhbéli zoológus, amit úgy kell értenünk, hogy nem ment át a zoológiai disciplinák egységesen kiművelő hatásán és nem szerezhette meg a zoológiai ismereteknek azt az alapját, mely rendes körülmények közt a sikeres, önálló munkásságnak elengedhetetlen feltétele. Ámde reá e tekintetben sem lehet a szokásos mértéket alkalmazni, mert, ámbár autodidakta volt, akinek önszerezte ismeretkörében mesés értékek mellett itt-ott nagyobb hézagok is akadtak, ez utóbbiakat bámulatos könnyűséggel tudta kitölteni, vagy legalább áthidalni. Ezt pedig szinte öntudatlanul, öserejű zsenialitásával érte el, mert elméjének élessége mellett, ha tudásában valamilyen hiányt vett észre, nem nyugog-

dott, míg azt tökéletesen ki nem egyenlített; ha pedig az összefüggések hosszú sorozata miatt nem tehetette, akkor – a lánghelmék rendes szokása szerint – új magyarázattal, vagy elmélettel tudta a szükséges kapcsolatot létrehozni. Ilyen esetekben nagy segítségére volt gazdag képzelőereje, úgyhogy – ha nem is mindig – szinte ösztönszerűen fején találta a szöveget.” (Lambrecht 1920) Aki ismeri, olvasta Méhely írásait, pontosan tudja, hogy ezek a szavak mennyire méltányolandóak a neves tudós tollából: Méhely híres volt szókimondó, szinte kegyetlen kritikáiról, a kortársaival vívott éles polémiáiról.

De ha már Méhely Lajosnál tartunk, óhatatlanul eszembe jut az ő egyik kedvenc hullője, a rákosi vipera (1. ábra). Méhely ezt a kígyófajt 1893-ban írta le a rákosi rétekről, többek közt olyan példányok alapján, amelyeket Herman Ottó mutatott be a Királyi Magyar Természettudományi Társulat frissen (1891-ben) megalakult Állattani Szakosztálya 5. előadóülésén, 1892. április 23-án (Herman 1892). „Előadó ilyen helyen [mármint lakott területek közelében – megjegyzés tőlem]

találta a bemutatott két példányt, mégpedig vizslája segítségével, amely nagyon feltűnő módon megállotta a kígyókat.” Herman ezeket még a keresztes vipera (*Pelias berus*) egyedeinek gondolta, s a faji hovatartozást illetően az előadás kisebb vitát váltott ki. Végül Méhely hozzáértése döntött, és először a keresztes vipera új alfajaként (Méhely 1893), majd külön fajként (*Vipera rakosiensis*: Méhely 1894a) vezette be a tudomány számára a rákosi viperát. Az már egy későbbi tudományos vita eredménye lett, hogy végül a rákosi vipera az Olaszországból korábban leírt *Vipera ursinii* alfajaként rögzült, mind a mai napig (Méhely 1894b, Korsós 1992). Herman Ottó jó szemű észlelése azonban sosem kérdőjeleződött meg.

Térjünk vissza Herman Ottó életére, pályájának kezdetére! A szabadságharc alatti idők kalandos ifjúsága után, Chernel Kálmán (1822–1891) kőszegi ügyvéd, amatőr természetbúvár ajánlásával Brassai Sámuel (1800–1897) mellé került Kolozsvárra, ahol az Erdélyi Múzeum-Egylet preparátoraként kezdte korábbi, szeszélyes érdeklődését

1. ábra: MÉHELY LAJOS AKVARELLJE A RÁKOSI VIPERÁRÓL (*VIPERA URSINII RAKOSIENSIS*). MÉHELY (1896); HERPETOLOGIA HUNGARICA, TAB. XXXIII.

vége a tudományos pálya felé terelni. Itt jelent meg első zoológiai munkája 1865-ben, harmincéves korában a kabasólyomról (Herman 1865, 2. ábra).

A közlemény bevezetőjében három olyan mondatot ír le, amelyek a későbbiekben is meghatározzák a tudományhoz való viszonyát:

2. ábra: CSÖRGEY TITUSZ RAJZA A KABASÓLYOMRÓL (*FALCO SUBBUTEO*), HERMAN (1901): A MADARAK HASZNÁRÓL ÉS KÁRÁRÓL CÍMŰ KÖNYVÉBEN.

„A múzeum zoológiai gyűjteményeinek alapja megtépett, s a közrészvétel ezek iránt olyan, hogy biztosan remélhetjük, aránylag rövid idő alatt, édes hazánk Faunájának legalább vázlatát kellő rendben bemutatni. De nem elég, hogy éppencsak példányokat, csinosan rendezve állítsunk ki! Gyűjteményeinknek csak akkor leend az intézet méltóságának s komoly tudományos céljainak

megfelelő értéke, ha egyes tárgyait lehetőségig legkörülményesebben és egész lényegükben ismerjük.”

Ezek a mondatok Petényi Salamon Jánosnak (1799–1855), akit Herman Ottó példaképként tisztelt, csodálatos szavaira rímelnék:

„Tanuljunk és iparkodjunk úgy gyűjteni (szeretve tisztelt természetbúvártársaim!), hogy gyűjteményeink mireánk nézve tanulságosak és éledeletesek, a tudományra nézve gyarapítók és felvilágosítók, az emberiséget, s főleg honfiainkat illetőleg, hasznosak és boldogítók; – következésképp a gyűjtőnek életében öröme, sőt még holta után is tisztelére váljanak!” (Petényi 1863)

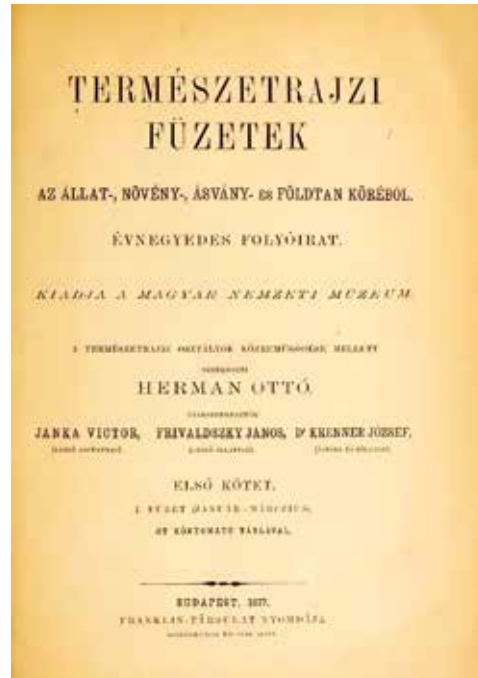
Herman Ottó anyagi gondjai és a Brassaival kiéleződött személyi ellentéte miatt azonban elhagyta a múzeumot, majd 1872-ben elhagyta Kolozsvárt. Világgá akart menni (majdnem eljutott Afrikába), de végül a fővárosban, Budapesten jelentkezett a Magyar Nemzeti Múzeumban. „Kenyérért jöttem a fővárosba, ha nem adnak, elrúgom magamtól a vitézlő nemzetet és elmegyek Bécsbe újságírónak!” – írja bejelentkezéséről Soós Lajos *Négy évtized a Múzeum körül mentén* című sokáig kiadatlan, majd 2012-ben nyomtatásban is megjelent visszaemlékezésében, ahol Horváth Géza (1847–1937), későbbi múzeumigazgató elbeszélését idézi. Herman 1875-ben segédőri állást kapott az Állattárban, amelynek vezetője akkor Frivaldszky János (1822–1895) volt. Az Állattár a többi természettudományos gyűjteménnyel együtt ebben az időben még a Nemzeti Múzeum intézményéhez tartozott, és épp csak pár évvel korábban, 1870-ben vált önállóvá a korábbi Természetiek Tárából, Pulszky Ferenc (1814–1897) múzeumigazgató irányítása alatt.

Herman Ottó rövid, alig 5 éves múzeumi, állattári tevékenységének egyik legjelentősebb eredménye a Természetrajzi Füzetek című folyóirat elindítása volt (1877, 3. ábra), amelyet azután 10 kötetten át 10 évig, 1886-ig szerkesztett. Megnyitójában Herman Ottó az alábbiakban jelölte meg a folyóirat célját:

„Ezek után jogosan felültek a kérdés: mit akarhatnak végtére is a magyar nemzeti múzeum által megindított *Természetrajzi Füzetek*? Annyi világhosszot kisugározni, amennyi telik; annyi erőt kifejteni, amennyi van; az intézet misszióját a nemzet felé is irányozva, kifelé az őszinteség alapján állást foglalni, nyíltan, határozottan, tettek által, olyanok által, aminők telnek. Más feladat nem is képzelhető.” (Herman 1877a)

Az első füzetben még két kisebb tudományos cikke jelent meg, amelyeket akár tudomány-népszerűsítőnek is nevezhetnénk: *Éles határok a madarak elterjedésében* (Herman 1877b) és *Korcs bogarak* (Herman 1877c) címmel. Az első kötet negyedik füzetében megjelenő *Természetrajz – nemzeti szellem* című közleményében (Herman 1877d) kifejtette a magyar nyelv tudományos használatához fűződő hitvallását, amelyet tovább taglalt 1881-ben, az 5. kötet első füzetében is: *Nyelv és tudomány* (Herman 1881a). Egyrészt fontosnak tartotta a természetrajzi magyar műnyelv gondozását, sőt létrehozását a némettel szemben, másrészt fel akarta hívni a figyelmet arra a nemzeti szellemre, nemzeti öntudatra is, amely a népi állatnevekben tükröződik.

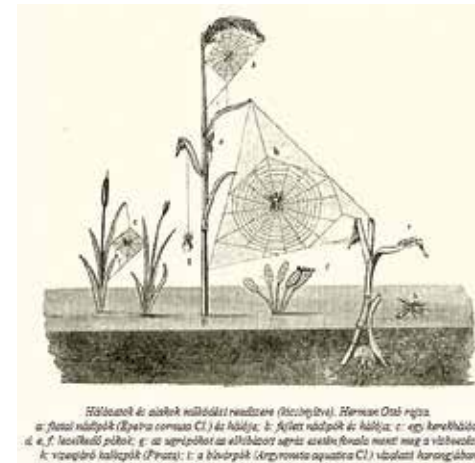
A tudományos leírásokat kísérő pontos, hiteles, de mégis szemet gyönyörködtető természetábrázolás Herman Ottónak mindig is „szíve csücske” volt. Munkáit, kezdve az állattári ideje alatt elkészült, három kötetes *Magyarország pók-faunájával* (Herman

3. ábra: A HERMAN OTTÓ ÁLTAL INDÍTOTT ÉS 10 ÉVEN ÁT SZERKESZTETT TERMÉSZETRAJZI FÜZETEK ELSŐ FÜZETÉNEK CÍMLAPJA

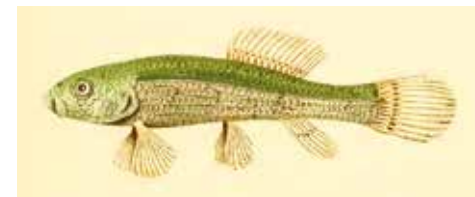
1876–79), saját rajzaival díszítette, amelyekkel kidolgozottságukon és tudományos hitelességükön túlmenően minden esetben a lehető legtöbb információt is igyekezett közölni az adott témáról (4. ábra). A *Természetrajzi Füzetek* 5. kötete 2–4. füzetében a lápi pócról (*Umbra canina*) írt rövid közleménye (Herman 1881b) mellé egy gyönyörűen festett, élő állat után készített táblát mellékel (5. ábra). Magyarátképpen ezt fűzi hozzá:

„...e hálnak első, hiteles, természet után, élő példányról vett képe. Az alak oly jellemző, hogy vázlatához éppen csak percekre volt szükségem.” „...miután minden természetrajzi igyekezetnek voltaképpen célja az élő természetnek megismerése, gondoskodnunk kell a leírások mellett oly képekről is, amelyek az élő természetet legalább megközelítik.”

4. ábra: PÓKHÁLÓK RAJZA HERMAN (1876–79); MAGYARORSZÁG PÓK-FAUNÁJA CÍMŰ MUNKÁJÁBÓL

Herman Ottó a *Természetrajzi Füzetektől* való *Búcsúzójában* némi keserőséget is érezni: „Az imént megnevezett két barátommal [Horváth Gézával és Károli Jánossal] abban állapodtam meg, hogy nagy a szükség egy természetrajzi folyóiratra, amely erőinknek tért nyitva, egyszermind meggyőzze a külföldet is arról, hogy egyfelől magyar földön a természettudományok iránt megvan a fogékonyság, másfelől merő koholmány az, hogy mi magyarok az ismeretek közvetítése elől elzárkózunk, hogy nyelv dolgában tü-

5. ábra: HERMAN OTTÓ AKVARELLJE A LÁPI PÓCRÓL.

relmetlenek vagyunk.” „Megvallom, hogy a műnyelv dolgában nem értem el a célt; hamar beláttam, hogy ezt csak széles alapon való önálló és rendszeres munkálkodással lehet megközelíteni, mellékes feladatnak nem válik be; de azt mégis elértem, hogy az elveket tisztába hoztam s értekezéseim,

melyeknek címe »A műnyelv kérdése« és »Természetrajz – Nemzeti szellem« széles körben méltatásra találtak.” „A visszavonulás oka nagyon egyszerű. Múzeumi állásom az országos képviselőséggel összeférhetetlen volt; válnom kellett s ez mindinkább elidegenített a Múzeum köreiből, hol új erők foglaltak tért s nem szívesen látták azt, hogy a Múzeum kötelékébe nem tartozó ember befolyást gyakoroljon az intézet folyóiratára; sőt ebben magukra nézve szégyent is láttak. E felfogás fölött nem engem illet meg az ítéletmondás.” (Herman 1886)

A *Természetrajzi Füzetek* még a 25. évfolyamáig, 1902-ig létezett, majd átalakult a Természettudományi Múzeum évkönyvévé, *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* címen. Ez a folyóirat mind a mai napig él, 2008-ban jelent meg a 100., ünnepi kötete, amelyben – többek közt – az összes addigi évfolyam közleményeinek listáját és bibliográfiai adatait leközöltük.

Ahogy a *Búcsúzó*ból is látjuk, Herman nem maradt hosszú ideig – mindössze 5 évig – a Nemzeti Múzeum szervezetében, noha élete végéig – bizonyos fokig – „múzeistának” tartotta magát. 1879-ben a politikai pálya felé fordult, és elvállalta a képviselőséget a magyar országgyűlésben. Természettudományos tevékenységét azonban eközben sem hagyta abba: foglalkozott az országos szőlőpusztulást okozó filoxérával (Herman 1879b), és 1891-ben megszervezte Budapesten a II. Nemzetközi Madártani Kongresszust. Fővédnöke Bethlen András földművelésügyi miniszter, elnöke Vittorio Fatio olasz tudós, társelnöke Herman Ottó, főtitkára pedig Horváth Géza volt. A résztvevők összesen 11 országból 150-en érkeztek. Erre az alkalomra jelent meg Herman Ottó Petényi-émlékkötete (Herman 1891), és Friwaldszky János *Aves Hungariae* című könyve

(Frivaldszky 1891) is. A kongresszus által felkeltett tudományos és politikai érdeklődés egyik következménye lett, hogy két évvel később – természetesen megint Herman Ottó kezdeményezésére – megalakult a Magyar Ornithológiai Központ. Elindulhatott az *Aquila* című folyóirat, amelyet 1893–1914 között Herman Ottó szerkesztett, és mind a mai napig élő folyóirat.

1888-ban Lendl Adolffal (6. ábra) Hell Miksa és Sajnovics János nyomában Norvégiába utazott, ahol madártani megfigyeléseket is végzett. Erről az útból jelent meg 1893-ban *Az északi madárhegyek tájáról* című könyve (Herman 1893). Az úton nemcsak a napfogyatkozást figyelték meg, hanem madarakat és rovarokat is gyűjtöttek, előzőekről Madarász Gyula (1858–1931), a múzeum madárgyűjteményének kurátora készített gyönyörű képeket, utóbbiakat pedig Frivaldszky János és Mocsáry Sándor (1841–1915), szintén az állattár két muzeológusa határozták meg.

Végül Herman Ottó madarászati munkásságának csúcspontja, *A madarak hasznáról és káráról* című könyv 1901-ben jelent meg (Herman 1901). A könyv teljesen újszerű – ma úgy mondanánk: ökológiai – szemlélettel ismerteti Magyarország madarait: a saját és népi megfigyeléseken alapuló leírásokat az egyes fajok táplálkozásának, életmódjának gondos mérlegelése egészíti ki, és így módon mutatja ki Herman Ottó a madaraknak a természetben betöltött, az ember számára is fontos szerepét.

Herman azonban még mindig tud új tudományterületek felé fordulni, energiája kifogyhatatlan. A következő terület a magyar néprajztudomány, amely joggal vallja Herman Ottót megalapítójának. Lambrecht Kálmán írja a *Herman Ottó élete* című

könyvében: „A pókok, rovarok és madarak világa mellett ezidőtájt kezdik foglalkoztatni a halak. A Nemzeti Múzeum állattárában ugyanis kezébe akadt édesapja kortársának és jóbarátjának, Petényi János Salamonnak, az első tudományosan képzett magyar zoológusnak kéziratosa. Ebben a hagyatékban akadt egy jegyzék, hatvanhét halfaj leírása és az a 175 népies magyar név, amelyen a halászok e halakat emlegetik. ...Így lett Herman Ottóból, a pókászból és ornitológusból halász – és ennek köszönhetjük a magyar néprajzi irodalmat megalapító remekművét, életének minden időkre legmaradandóbb becsű alkotását: *A Magyar Halászat Könyvét*.” (Lambrecht 1933)

Zárszóként idézem Soós Lajost a korábban már említett visszaemlékezéséből: Herman Ottó „maga úgy jellemezte önma-

6. ábra: HERMAN OTTÓ ÉS LENDL ADOLF TROMSØBEN (NORVÉGIA), 1888-BAN

gát és viszonyát a magyar tudományos glóbuszhoz, hogy egy Herman Ottóra szükség van, kettő sok volna, három meg már valóságos csapás”.

IRODALOM

- Durrell, G. (1987): *Madarak, vadak, rokonok*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 289 pp.
- Frivaldszky J. (1891): *Aves Hungariae*. Franklin Társulat, Budapest, 197 pp.
- Herman O. (1865): Falco subbuteo Linné. *Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyve* 3: 84–86.
- Herman O. (1876–79): *Magyarország pók-faunája* I-III. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 119+100+394 pp.
- Herman O. (1877a): Megnyitó. *Természetrajzi Füzetek* 1: 3-8.
- Herman O. (1877b): Éles határok a madarak elterjedésében. *Természetrajzi Füzetek* 1: 8–9.
- Herman O. (1877c): Korcs bogarak. *Természetrajzi Füzetek* 1: 22–23.
- Herman O. (1877d): Természetrajz – nemzeti szellem. *Természetrajzi Füzetek* 1: 207–212.
- Herman O. (1879a): Az állatélet mint munka. *Természettudományi Közlöny* 11(113): 1–15, (114): 41–50, (115): 89–104.
- Herman O. (1879b): A fillokszéra ügyében. *Természettudományi Közlöny* 11: 449–463.
- Herman O. (1881a): Nyelv és tudomány. *Természetrajzi Füzetek* 5: 3–11.
- Herman O. (1881b): Umbra canina (Mars.). *Természetrajzi Füzetek* 5: 191–194.
- Herman O. (1886): Búcsúzós. *Természetrajzi Füzetek* 10: 271–274.
- Herman O. (1887): *A magyar halászat könyve* I-II. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 552+877 pp.
- Herman O. (1891): *Petényi J. S., a magyar tudományos madártan megalapítója*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 128 pp.
- Herman O. (1892): A Pelias berus elterjedése. *Természettudományi Közlöny* 24: 327–328.
- Herman O. (1893): *Az északi madárhegyek tájáról*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 570 pp.

Herman O. (1901): *A madarak hasznáról és káráról*. Franklin Társulat, Budapest, 279 pp.

Korsós Z. (1992): Európa legveszélyeztetettebb mérgekgyója, a parlagi vipera (*Vipera ursinii rakosiensis*). *Természettudományi Közlemények* 1: 83–88.

Lambrecht K. (1920): *Herman Ottó. Az utolsó magyar polihisztor élete és kora*. Bíró Miklós Kiadása, Budapest, 257 pp.

Lambrecht K. (1933): *Herman Ottó élete*. Könyvbarátok Kis Könyve, Budapest, 264 pp.

Méhely L. (1893): Die Kreuzotter (*Vipera berus* L.) in Ungarn. *Zoologische Anzeiger* 16(420): 186–192.

Méhely L. (1894a): A magyar fauna egy új mérgekgyója (*Vipera rakosiensis* My). *Mathematikai és Természettudományi Értesítő* 12: 87–92.

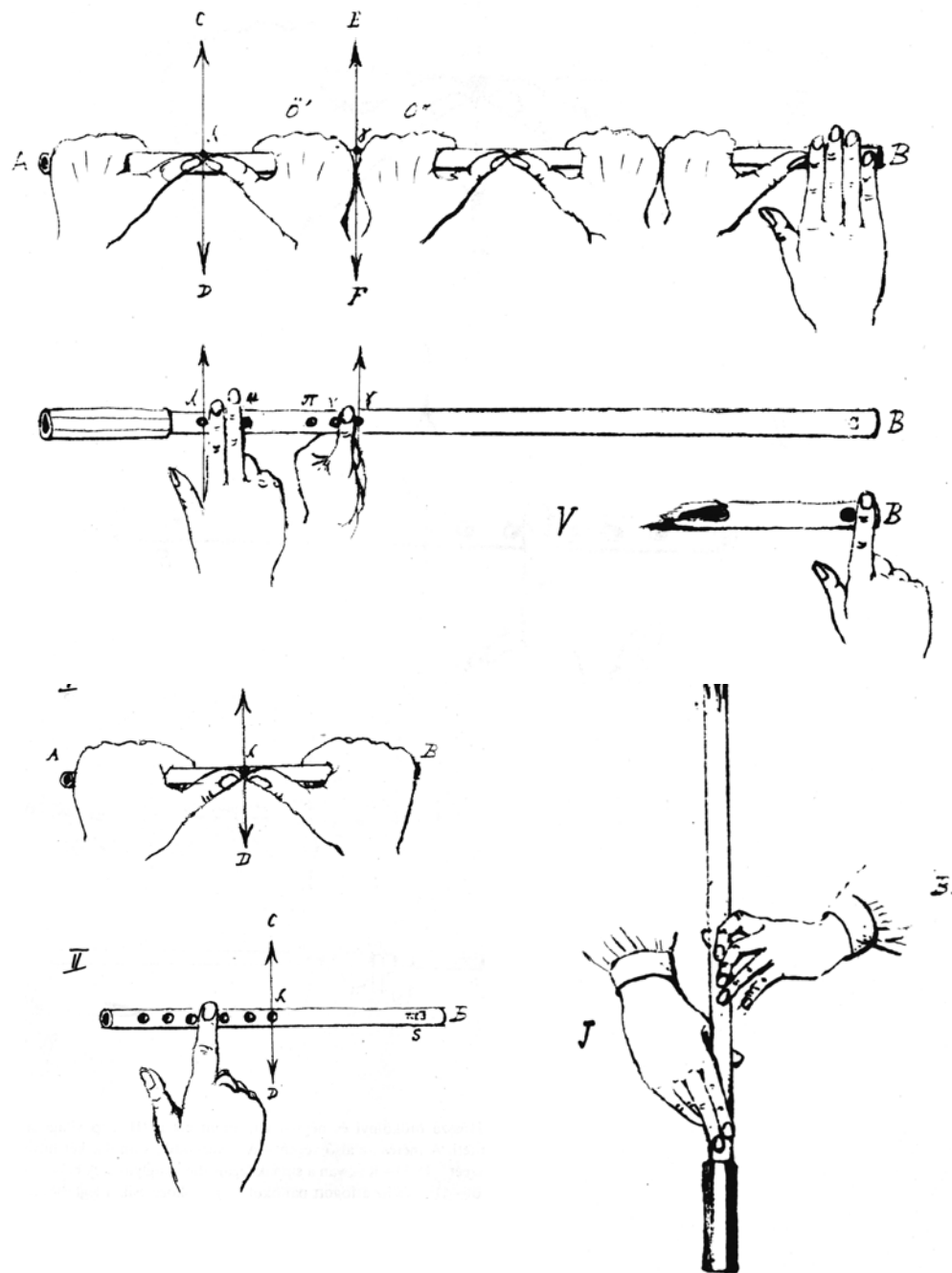
Méhely L. (1894b): *Vipera Ursinii* Bonap., eine verkannte Giftschlange Europas. *Zoologische Anzeiger* 17(440): 57–61, (441): 65–71.

Petényi S. J. (1863): A gyűjtőkről és gyűjteményekről. *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1847. augusztus 11–17. Sopronban tartott VIII. nagygyűlésének történeti vázlatja és munkálatai*. Pest, pp. 217–228.

Soós L. (2012): *Négy évtized a Múzeum körül mentén*. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 169 pp.

HERMAN OTTÓ ÉS A MAI NÉPRAJZTUDOMÁNY

KEMECSI LAJOS¹

HERMAN OTTÓ RAJZAI A KIS- ÉS HOSSZÚFURULYÁRÓL

Herman Ottó, a polihisztor számos általa művelt tudományok mellett etnográfus is volt. Néprajzi működésének kezdeteként rendszerint az 1884–86-ban, a halászati munkáihoz folytatott gyűjtést tekintik. Az 1885. évi országos kiállításon nagy sikerrel bemutatta halászati gyűjteményét, amely a Néprajzi Múzeum magyar néprajzi gyűjteményének alapjává vált. 1894-ben a millenniumi kiállítás halászati és pásztorkodási részlegének megrendezésével bízták meg, amit szintén látványos sikerrel teljesített. Az általa írt *A magyar halászat könyve* (Herman 1887–1888) a rendszeres magyar anyagi-kultúra-kutatás kezdeteként értékelhető. Hermant saját előadása szerint a véletlen vezette tárgyához. Siófokon halászszerszámok neve után kérdezősködött, ez keltette föl érdeklődését maguk a szerszámok iránt (Kósa et al. 1971). Herman Ottó négy év és két hónap alatt bejárta Magyarországot mindazon vidékeket, ahol tevékeny halászat folyt. Hihetetlenül nagy anyagot rögzített a „pozitív tudás fegyverével”: leírta, lerajzolta, csoportosította, tipizálta a tárgyakat és a fogási módokat. Élete utolsó másfél évtizedét a magyar állattartás múltja kutatásának szentelte, s elkészült a tematikus történeti összefoglalóval és a szakszótárral is. Herman Ottónak a néprajztudomány művelői általi megítélése az utóbbi évszázad során többször is érdemben módosult-változott. Munkásságán és példáján egy egész

magyar néprajzkutató nemzedék nevelkedett: Györffy István, Bátky Zsigmond, Ecse-di István és mások (Kósa 1979, 527–528). Végletesen leegyszerűsített értékelés szerint Herman Ottó néprajzi munkásságában az általa összegyűjtött pótolhatatlan anyag egyedülállóan értékes, viszont elméleti és következtetési nagyrészt mára túlhaladot-tak (Ortutay 1960, 247).

Egy ünnepi konferencia általános hangulatához talán nem illeszkedik – viszont Herman személyiségével véleményem szerint messzemenően összhangban van – az utolsó magyar polihisztor – a néprajztudományon belüli vitákkal és kritikai véleményekkel formálódó – képének vázlata. Az elmúlt évszázadban az etnográfus szerzők közül többen is az elméleti-módszertani felkészületlenség, a szakirodalmi, illetve nemzetközi tájékozatlanság vádjával illették, és a néprajzot sújtó amatőrizmus esetenként napjainkban is fölbukkanó értékítéletnek egyik okozójaként láttatták Hermant. Ezzel szemben a kutatók többsége nagy tisztelettel, a „tárgyi néprajz”-nak nevezett tudományterület hazai megalapítójaként értékelte működését. A két ellentétes pólus, szélsőséges vélemény Herman Ottó esetében sem igazolható maradéktalanul.

Megítélését még napjainkban is befolyásolja, hogy a vele igen éles szakmai vitákat folytató Jankó János szintén korszakos életművének jogos elismerői úgy véleked-

¹ kemecsi.lajos@neprajz.hu

nek, hogy nem lehet Jankó és Herman működését egyidejűleg elismerni, a kettőjük közötti kíméletlen polémia fölöldhatatlan volta miatt.

Véleményem szerint nem törvényszerű, hogy a sajnálatosan fiatalon meghalt, a hazai specializálódott szaktudományban szintén korszakosként értékelhető Jankó János eredményeinek megismerése és elismerése csorbítaná Herman Ottó néprajzi tevékenységének értékeit. Nincs választási kényszer Jankó és Herman között. Tudományosan egyáltalán nem álltak olyan távol egymástól, mint azt alkati különbségeikhez erősen simuló, makacsul megújuló vitáik megtévesztően mutatják az utókornak.

(Egyébként zárójelben jelzem, hogy hazai tudományosságunkra igencsak ráférne némi aktív reakció/reflexió egymás eredményeire, persze itt nem a személyességig fajuló vitát hiányolom.)

A kutatók sikeresen megcáfolták azt a téves vélekedést, hogy Herman Ottó nem ismerte a legfontosabb aktuális nemzetközi etnográfiai szakirodalmat és kutatási eredményeket. Paládi-Kovács Attila az evolúcionizmus irányzatához kapcsolódó viszonyáról értekezve idézi, hogy Herman levelezésben állt és intenzív kapcsolatot ápol a korszak legfontosabb európai tudósaival, Bastiannal, Lubbockkal vagy Virchow-val (Paládi-Kovács 2006, 91). Napjaink néprajztudományának képviselői előtt már világos, hogy az autodidakta Herman Ottó nem tekinthető elméletileg képzetlennek, s ezáltal művei sem megalapozatlanok módszertanilag. Hamis az a korábban előszeretettel fölvezelt kép, mely szerint kevéssé olvasott, s elsősorban intuícioit erőltető, amatőr terepkutató volt Herman Ottó (Tálasai 1948, 9). Ötven évvel ezelőtt már megfogalmazódott a Herman mű-

vei által megvalósuló ún. „magyar módszer” mint a néprajzi tevékenység értékelésének jelzője (Csermák 1955, 487–497). A természettudományos indíttatás és a darwinizmus jellemezte etnográfiai munkásságát is. Kósa László a magyar néprajz tudománytörténetét összefoglalva részletesen elemezte Herman Ottó működését, merev evolucionalizmusának jellemzőit (Kósa 1989, 120–123).

Ő maga az alábbi idézetben tömören összefoglalta ezzel kapcsolatos elveit: „...a leíró ethnographia tulajdonképpen nem is szakom. És ha mégis hozzá merek nyúlni, ez onnan van, hogy par excellence tapasztalati tudomány, mint ilyennek pedig művelésének módszere szakasztott az, ami a természethistóriáé, tulajdonképpen szakomé. A leíró ethnographiában is ugyanaz a háromság áll fenn és dönt, mint a természethistóriában; ti. a megfigyelés hűsége, jellemzőinek kifejtése és az összehasonlítás bevonása. Ami pedig a rokonságot még tetézi is, ez az, hogy a leíró ethnographia – tárgyi kifolyásai a természethistória – mint egyetemes tudomány – legnehezebb tárgyának, ti. az ember szellemi életének, lényének. Arról van szó, hogy ismerjük ki az ember alkotásaiból lényét; ezeknek sajátosságaiból az ember fejlődésének menetét; azokat a viszonyokat, amelyek a fejlődés menetét intézték s a sajátost megadták, különösen azt, amely nem egyéni, hanem nemzeti tulajdonság színét öltötte magára” (Herman 1892, 311; idézi Kósa et al. 1971).

A korabeli angolszász evolucionisták úgy tekintettek a világra, mint egyetlen nagy múzeumra. A 19. századi evolucionisták vélekedése szerint a világ bejárása és megismerése segítségével a fejlett emberiség megismerheti saját gyermekkorát, vizsgálva a természeti népek tulajdonságait. A fejletlenebb népek akkori jelenéből, a vadászok,

halászok, gyűjtögetők, nomád pásztorok gazdasági és társadalmi kultúrájából megismerhetőnek vélték az emberiség őstörténetét (Sárkány és Somlai 2004, 16; idézi Paládi-Kovács 2006, 93). Herman Ottó a természettudományi indíttatású evolucionista „magyar módszer” kialakításával az utóbb „multilineárisnak” nevezett elméletet előlegezte meg, szemben a korszakában uralkodó „unilineáris” koncepcióval. Ezen módszer szerint az analógiákat elsősorban a saját hagyományban, aztán a rokon népek körében, s csak végső esetben keresik távolabbi népeknél. Herman evolucionista szemlélete a magyarság korai történetétől a jelenkorig igyekezett az „ősfoglalkozások”-ban (halászat, vadászat, állattartás) megrajzolni az életmód és a kultúra folytonosságát. A pozitívizmustól tanulta az induktív módszert (mindig az egyedi eset megfigyeléséből indult ki), és azt is, hogy ezekből a tényekből természettudományos módon kell osztályozó rendszert alkotni (Kósa et al. 1971). Műveit olvasva nem feledhetjük Herman Ottó eszmei hátterét: a tényeket korlátlanul tisztelni kell, a világ megfeythető és alakítható, az ember lehetőségei korlátlanok. Ebből magyarázható néprajzi munkássága is: gyűjtsük az etnográfiai tényeket, s a néprajzi tények vallanak az összefüggésekről. A néprajzkutató számára nemcsak a tárgy, a nyelvi adat, hanem a metakommunikáció is nagyon hasznos útbaigazító. Herman Ottónál sok helyen találunk utalást a gesztusokra, sőt önálló gesztusnyelvre, valamint a régi, korlátozottan használt magyar írásrendszerre, a rovásírásra. Az első magyarországi etno-szemiotikai leírásnak tekinthetjük a Tihany „őshalászatáról” szóló írását, amelynek címe: *A „látott hal”* (Herman 1980, 239–247). Ebben bemutatja a Tihany szirtfokáról a halászbokroknek a gardavonulás irányáról jeleket, másoknak tévjeleket adók kiáltásait, mozdulatait (Balázs 2006, 9).

Számos, a későbbi szakkutatás által alapjaiban cáfolt elméleti tévedése közül csak egyet említek, mely módszertanának jellemzőit és hiányosságait egyaránt kiválóan érzékelteti. A legegyszerűbb építményből kiindulva bizonyíthatónak látta a háromszatú ház magyarországi kialakulását: rokonította a finn kotát a kabai kontyos kunyhóval, és ebből származtatta a hortobágyi „vasaló”-t. Genetikus kapcsolatba hozta a csőzskunyhót a putrival, végül a bocskoros nemes kúriájával. Okfejtése lebilincselően érdekes, de véletlen egyezéseken alapul, semmiféle tudományos érveléssel nem igazolható. A kutatástörténet figyelmeztet azonban arra, hogy mégsem volt teljesen haszontalan, mert rámutatott, hogy a melléképületek milyen archaikus formákat őrizhetnek (Kósa et al. 1971).

A magyar nép anyagi kultúrájának történetére vonatkozó elméleteiben szükségtelen a nacionalizmus eszmerendszerének hatásmechanizmusait hangsúlyozni. A 19. század a magyar nyelvrokonság, a magyar etnogenezis feltárásának jegyében telt. A magyar őstörténet kérdései közérdeklődésre tartottak számot a 19–20. század fordulóján egyébként éppúgy, mint a 20–21. század fordulóján. S ha mást nem is említenénk, már ez is jelezne a hermani életmű vizsgálatának vélelmezhető aktualitását.

További aktualitásként értékelve, ezen a hangsúlyosan a polihisztorra emlékező konferencián talán meglepetésként hat, de Herman élharcosa volt a tudományos kutatás szakosodásának. A Magyar Néprajzi Társaság – mely 2014-ben ünnepelte 125 éves fennállását – második alapítóként, megmentőjeként értékelte Herman Ottó szerepét a Társaság történetében. Ez a téma jelen előadás kereteit szétfeszítené – esetleg a következő közös kerek évforduló alkalmá-

val kerülhet kifejtésre. A Néprajzi Társaság volt azon fórum, ahol Herman Ottó 1892-ben a specializálódás szükségszerűségét is hangsúlyozta: „...az egyes szakok között a határvonalat élesen megvonni ... lehetetlen. Mindazonáltal a munkát el kell egymás között osztanunk, ha nem akarunk visszafejlődni... Pedig nem akarunk, mert meg kellene tagadnunk mindazt a haladást, amelyet éppen a munkafelosztásra alapított specializmusnak köszönünk” (Herman 1892, 208–241; idézi Paládi-Kovács 2006, 92).

A 200 éves hazai néprajztudományág folyton versenyben van a múltal. A hagyományos kultúra letéteményese eredendően – a közvélekedés szerint – a parasztság volt. Többen vélték úgy – hazai és külföldi kutatók egyaránt –, hogy a társadalom átférlődése a néprajzi kutatások végét jelenti. A tudomány szak egyik alapítójával kapcsolatos megemlékezés kiváló alkalmat kínál arra, hogy választ keressünk ezekre a kérdésekre is. Az nyilvánvaló, hogy minden szaktudomány számára időről időre szükséges a feladatok új meghatározása, a szemlélet és a módszerek megújítása.

Amennyiben sorra vesszük a jellemző tudományos trendeket, leszögezhetjük: egész Európára jellemző, hogy az európai etnológia kutatásában a tárgyi világ, a *Sachkultur* továbbra is kiemelt szerepet tölt be (Paládi-Kovács 2005, 5). Herman Ottó egyértelműen ezen kutatási irány hazai megteremtője. Szabadfalvi József erre vonatkozóan így fogalmaz: „Rendszerezése példamutató, a népi halászat rendszerét ma is a Herman Ottó alkotta csoportosításban interpretáljuk” (Szabadfalvi 1987, 41). Ez akkor is így van, ha az általa kidolgozott elemzési rendszereket rendszeresen kritikával értékelték az őt követő tudósgenerációk, így pl. a magyar halászattal kapcsolatosan már

életében az említett Jankó Jánostól Solyomos Edén át egészen a téma mai klasszikusaként elismert Szilágyi Miklósig (Szilágyi 2006). Nincs helyünk részletes példákkal igazolni Herman és a későbbi kutatók vonatkozó eredményeinek összetett viszonyrendszerét. Megtermékenyítő hatása minden vitán keresztül is nyilvánvaló. Szilágyi Miklós figyelmeztet arra, hogy a halás utókor hajlamos volt és maradt a hermani életmű gondolati továbbépítése helyett szolgai példakövetésre szorítkozni (Szilágyi 2010, 133).

Herman Ottó a néprajzi kutatómunka alapjaként tekintett a terepkutatások jelentőségére. A szobatudósi mentalitástól rendkívül távol állt. A néprajztudomány módszertanában a terepmunkának, a megfigyelésnek, akár a résztvevő megfigyelésnek kiemelkedő jelentősége maradt napjainkban is. A 21. században is eredményesen folytatható egyes témákban a néprajzi terepmunka. Herman példamutatóan alapos és aprólékos gyűjtőmunkát végzett. Erre a leggyakrabban *A magyar pásztorok nyelvkincse* (Herman 1914) című kötetet szokták példaként említeni. A kötetben olvasható rendkívül gazdag szöveget tematikus rendben tartalmazza egy-egy adott téma (pásztorszervezet, jószág, ló, szarvasmarha, juh, szamár, kutya, macska stb.) Herman által összegyűjtött szókészletét (Paládi-Kovács 2011, 73). Például több száz lószíntet sorol föl, mely listát azóta is igen sokan hozzák példaként a magyar nyelv páratlanosságára, illetve visszafogottabb igyekezettel a nyelvi relativizmusra (Balázs 2006, 9). A Herman Ottó levelezéséből rekonstruálható tárgyválogatási/gyűjtési jellemzők különösen a számos ember munkáját segítő, értelmiségi gyűjtőknek szóló instrukciókon keresztül elemezhetők. A hermani „néprajzi tárgy” felfogás változásai és speciális

jellemzői a múzeumi gyűjtemények hiteles és korszerű feltáráshoz elengedhetetlenül szükségesek (Szilágyi 2010, 142).

Herman Ottó etnográfiai életműve is igazolja, hogy a magyar néprajztudomány megőrzésére érdemes erénye kell, hogy maradjon továbbra is a diakron szemlélet (a jelent is gyorsan múlttá váló idősíknak tekintő történeti közelítés). Miközben szorgalmazzuk a módszeres jelenkutatás megerősítését, nem feledkezhetünk meg arról, hogy az is része a történelmi folyamatnak, s rövid időn belül múlttá válik. Meggyőződésem, hogy az elemzés, az értelmezés során meghatározó marad a diakron szemléletmód. A levéltárak és pl. Herman Ottó szintén forrásértékű művei még hosszú évtizedekig kimeríthetetlen forrásanyagot kínálnak az etnográfusoknak. A történeti néprajzi irány eredményesen folytatható, s a forrásközléseket követő tanulmányok várhatóan átrajzolják és pontosítják a magyar népelet és közműveltség egész újkori történetét.

Herman Ottó munkásságával szoros összefüggésben állapíthatjuk meg, hogy folytatni kell a tárgytípológiára épülő tárgytörténeti kutatásokat, a gyűjteményeket feltáró gyűjteményi katalógusok kiadását. Ő 1899-ben *A magyar ősfoglalkozások köréből* címen közzölt munkájának III. *A beszélő szerszám* című részében több tárgycsoport példáján mutatta be a sorozatokba rendezett tárgyak típusait, alakváltozatait. Formai egyezések alapján következtetett a tárgytípusok történeti útjára, alakulásmenetére és folytonosságára. Ilyen elemzéseket végzett a csontkorcsolyák, a havasi kürtök, vagy a fenékhorgot felszedő fentők fajtáin (Herman 1899, 83–96; idézi Paládi-Kovács 2006, 96). Ezekben a kutatásaiban jelent meg a tárgymorfológiára alapozó tárgytörténeti irányzat.

A jelenben a hermani örökséget – gyűjtéseit, fotóit, dokumentumait – is gyűjteményeiben őrző és feltáró intézmény, a Néprajzi Múzeum gyűjteményi katalógusai az országban egyedülálló következetességgel tárják föl a magyar és a nemzetközi gyűjtemények értékeit. A kétnyelvű, gazdagon illusztrált sorozat már a 20. köteténél tart, és örömmel jelezhetem, hogy további öt kötet előkészítése is zajlik jelenleg. Az illusztrációk néprajzi jelentőségét Herman klasszikus művei példaértékűen képviselték és igazolják. Herman Ottó a nép jelentős rajzolójának is értékelhető (Fejős 2002, 185). A korszerű könyvsorozat mellett szintén érdemes jelezni, hogy Herman Ottó milyen jelentőséget tulajdonított a pontos és bőséges illusztrációknak. Konceptiójában esetenként a hiányzó történeti bizonyítékok szerepét a grafikai illusztrációk vehetik át. A Néprajzi Múzeum digitalizált gyűjteménye jelenleg a hazai közgyűjtemények közül a legnagyobb online elérhető adatbázisként szolgálja a tudományos kutatás mellett az oktatás és közművelődés céljait is. Herman Ottó szellemében és a legkorszerűbb nemzetközi tapasztalatok ismeretében leszögezhetjük, hogy a tárgytípológiai feladatok szervezésekor és kivitelezésekor az eddiginél is szorosabb együttműködésre kell törekedni a régészet, a művészet- és a művelődéstörténet, a technikatörténet s a többi tárgytörténetben érintett szak tudományos műhelyeivel (Paládi-Kovács 2005, 21). S így a jelenben kiteljesedhet a Herman Ottó által képviselt polihisztóriai jelleg a specializálódott szaktudományi keretek tudatos föllazításával.

S megint csak a világtrendhez igazodva hazánkban is megfigyelhető, hogy a kulturális ökológia is új fejlődési szakasz előtt áll, több tudomány szak összefogásának köszönhetően. A néprajztudomány műhelyei komplex kutatási és képzési-oktatási szereppel gaz-

dagodva válhatnak az ilyen jellegű tudományos kutatások vezető laboratóriumaivá, helyszíneivé. S ez a küldetés szintén közvetlenül kapcsolódik Herman Ottó etnográfiai munkásságának eredményeihez.

A valóban rövid, s véleményem szerint is csak vázlatos tematikai problémafelvetés egyik utolsó elemeként a talán legaktuálisabb – ha ugyan ez a kategória a tudomány „szakrális” szövegkörnyezetében alkalmazható – kérdéskörre hívom fel a figyelmet. A Herman Ottó műveiben rendkívül gazdagon szereplő etnicitás gyökerei és rítusai felől közelítve a jelenkori hétköznapi kulturális gyakorlatához, s ezáltal az etnikus tudat létezés módjához, a mai kutatási paradigmák egyik legmarkánsabb elemét tárgyalja a néprajztudomány. A lokális, regionális, felekezeti, szociális identitás mind része az egyének, családok s tágabb közösségek önmeghatározásának (Bausinger 1983, 438). A közösséget összetartó, szimbolizáló szokások ma is keletkeznek, a hagyományok újraélednek, s erőteljesen munkál a hagyományteremtés igénye is. Ezen folyamatoknak nem csupán dokumentálójaként, hanem tevételes formálójaként is szerepe van a néprajzkutatóknak. A különböző szintű etnikai és anyanyelvi keretek közösségeinek kulturális örökségét feltáró dokumentálás és a nagyobb léptékű összehasonlító, áttekintő stúdiumok végzése igen komoly kihívás s egyben lehetőség is a kutatók számára (Paládi-Kovács 2005, 6).

Részben ehhez kapcsolódik az alábbi, utolsó kérdés is. Az antropológiai nézőpont az utóbbi évtizedekben számos tudományszakra, így az etnografiára és az európai etnológiára is hatással van. Véleményem szerint Herman Ottó életművével és a jelenlegi tudományos kutatásokkal foglalkozó felvetésben érdemes tisztázni a kapcsolódási

pontokat ezen a téren is. Az antropológia, avagy kulturális antropológia tudatosan és kritikai alapra helyezkedve nem veszi át a többi tudományok által felhalmozott ismereteket, gyűjteményeket. Ezek hasznosítása továbbra is és egyre inkább a hazai néprajztudomány egyértelmű feladata és lehetősége.

100 évvel ezelőtt Herman Ottó sírján ott volt a Magyar Néprajzi Társaság koszorúja, melynek szalagja őt „a magyar néprajz atyá-mesterének” nevezte. 1933-ban a korszak kiemelkedő néprajzi összefoglalását, *A magyarság néprajzát az ő emlékének ajánlották a szerzők*, Györffy István, Bátty Zsigmond és Viski Károly. S ez nem pusztán formális tisztelgés volt, miként mai előadásomat sem annak szántam. Herman Ottó az európai néprajzban messze megelőzte korát. Az evolúciós elméletek útja a társadalmi haladás eszméjétől és a 20. század közepét jellemző strukturalista felfogástól mára már elszakadt, s a növekvő kontingenciát hangsúlyozó, új rendszerelmélet felé vezet (Sárkány és Somlai 2004, 46).

A néprajztudomány kutatási tevékenységében szerves fejlődésre, átgondolt építkezésre van szükség. Egészséges egyensúlyra az új kutatási paradigmák és a már bevált módszerek, az időtálló tudományos tételek között. Tudományunknak továbbra is elsősorban a hazai társadalmi, művelődési folyamatokat kell szem előtt tartania, s ilyen irányú tevékenységét a saját kutatási hagyományait, ezáltal a Herman Ottó által kimunkáltakat is felhasználva érdemes folytatnia. A magyar tárgyi néprajzot megteremtő zseni akkor van igazán jelen a tudományos hétköznapiakban, ha gondozzuk, ápoljuk és hasznosítjuk teljes hagyatékát. S ez többet kell, hogy jelentsen az általános rácsodálkozásnál (Szilágyi 2014, 81).

IRODALOM

- Balázs G. (2006): Anyanyelvápolással a közművelődésért. In: Hevesi A. & Viga Gy. (szerk.): *Herman Ottó öröksége*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, pp. 4–13.
- Bausinger H. (1983): A folklorizmus fogalmához. *Ethnographia* 94: 434–440.
- Csermák G. (1955): A néprajztudós Herman Ottó. *Ethnographia* 66: 487–497.
- Fejős Z. (2002): Az ősfoglalkozások képei – Herman Ottó és a magyar őstörténet ábrázolása. *Ház és Ember* 15: 185–204.
- Herman O. (1887–1888): *A magyar halászat könyve I–II*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest.
- Herman O. (1892): A néprajzi társaság reformja. *Ethnographia* 3: 208–241.
- Herman O. (1899): *A magyar ősfoglalkozások köréből*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 96 pp.
- Herman O. (1914): *A magyar pásztorok nyelvkinése*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 798 pp.
- Herman O. (1980): *Halászelet, pásztorkodás. Válogatott néprajzi tanulmányok*. Gondolat, Budapest, 454 pp.
- Kósa L. (1979): Herman Ottó. In: Ortutay Gy. (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 527–528.
- Kósa L. (1989): *A magyar néprajz tudománytörténete*. Gondolat, Budapest, 332 pp.
- Kósa L., Keve A. & Farkas Gy. (1971): *Herman Ottó*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 179 pp.
- Ortutay Gy. (1960): Herman Ottó. In: Ortutay Gy.: *Írók, népek, századok*. Magvető, Budapest, 475 pp.
- Paládi-Kovács A. (2005): *Merre tart az európai néprajztudomány?* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 25 pp.
- Paládi-Kovács A. (2006): Herman Ottó és az evolúcionizmus. In: Hevesi A. & Viga Gy. (szerk.): *Herman Ottó öröksége*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, pp. 91–99.
- Paládi-Kovács A. (2011): A magyar etnográfia tudománytörténete. In: Paládi-Kovács A. (főszerk.): *Magyar Néprajz I.1. Táj, nép, történelem*. Akadémiai kiadó, Budapest, pp. 39–126.

Sárkány M. & Somlai P. (2004): A haladástól a kontingenciáig. In: Somlai P. (szerk.): *Az evolúció elméleti és metaforái a társadalomtudományokban*. Napvilág, Budapest, pp. 11–52.

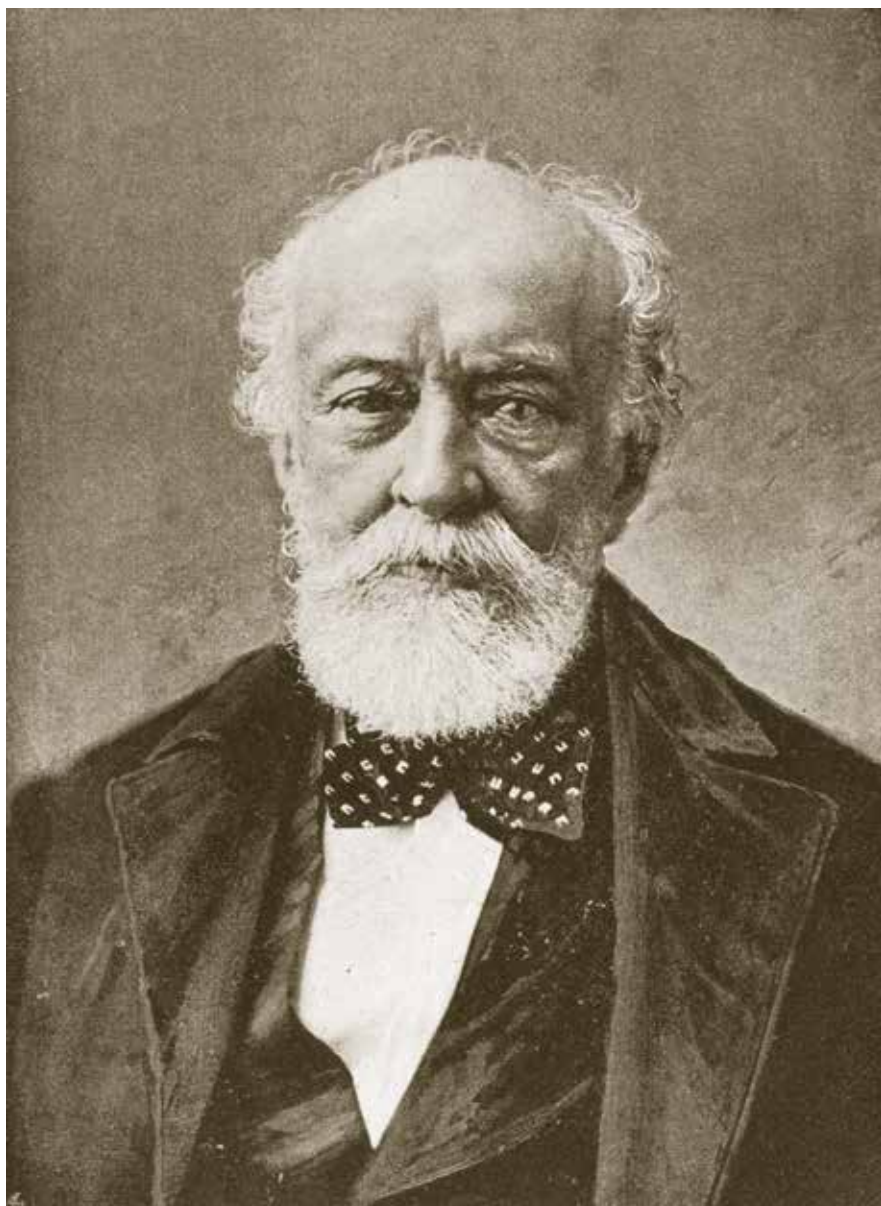
Szabadfalvi J. (1987): Herman Ottó néprajzi munkássága. In: Szabadfalvi J.: *Írások Herman Ottóról és a Herman Ottó Múzeumról*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, pp. 39–45.

Szilágyi M. (2006): A magyar halászat kutatása (Amit Herman Ottó észrevett, és amit nem). In: Hevesi A. & Viga Gy. (szerk.): *Herman Ottó öröksége*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, pp. 107–114.

Szilágyi M. (2010): Herman Ottó tárgyszemlélete. *Néprajzi Értesítő* 91: 133–146.

Szilágyi M. (2014): Herman Ottó halálának 100. évfordulóján. *Néprajzi Hírek* 43: 76–81.

Tálas I. (1948): *Néprajzi életünk kibontakozása*. Néptudományi Intézet, Budapest, 24 pp.

HERMAN OTTÓ POLITIKAI ÉS EMBERI PÉLDAKÉPE, KOSSUTH LAJOS

SORS ÉS SZEREP: A NEMZET POLIHISZTORA ÉS A TUDÁS PRÓFÉTÁJA

CSORBA LÁSZLÓ¹

A modern politikai műnyelv – különösen a fogalomnak a hatvanas években kibontakozó szociálpszichológiai népszerűségét követve – a közéletben való részvételt előszeretettel nevezi szereplésnek (Mérei 1988, 194), és igen találóan írja le színházi hasonlatokkal, a világot jelentő deszkák környékéről származó kifejezésekkel mindazt, amit a közéleti cselekvők – vagyis szereplők – csinálnak, ami velük történik, amivel tetteik magyarázhatók és értelmezhetők. És valóban, igen találó metafora a nyilvánosság előtt szerepekről beszélni, hiszen az a viszony, ami a színész és a szerep között már több évezrede kialakult és működik, sok lényeges vonásában hasonló, sőt sokszor azonos azzal a viszonyal, ahogyan a közéletben valaki föllép és valamilyen nyilvános feladatot vállal és teljesít. Ezt a metaforát persze az irodalom és a filozófia régóta használja, de inkább negatív értelemben, a „megjátás” felhangjával – ám a modern viselkedépszichológia ehhez képest semleges megközelítéssel tekinti magától értetődőnek, hogy egy adott korszak nyilvánosságának történetében mindig kialakulnak olyan elvárások és igények, amelyeknek viszonylag jól megfeleltethetők bizonyos szerepformák, szereptípusok. Úgy vélem, két igen erős 19. századi történeti folyamat – egyfelől a természettudományok szédületes térhódítása és saját nyilvánosságának létrejötte, másfelől a magyar nemzeti gondolkodás aktuális alakulása – kirajzolta azt a színpadot, amin

ha egy Herman Ottó-formátumú tehetség teret kért magának, akkor eljátszhatta rajta azt a darabot, amelyet a korabeli közönség látni akart.

Színészet volt ez tehát, de beszéljünk inkább hatásról. Minden közszereplő hatni akar, így mindnyájukra érvényes Kossuth Lajos mély bölcsességgel megfogalmazott, tapasztalati igazságot hordozó megállapítása: „Csak az képes hatalmasan hatni, ki saját korának embere, míg ellenben ki korát megelőzi, csak halála után él, ki pedig korától elmarad, élve is halott” (Szabad 1994, 70). Mit jelent e szövegben a „saját korának embere” kifejezés? Lényegében ugyanazt, amit szintén Kossuth így fogalmazott meg, amikor Széchenyi Istvánt méltatta, és azt magyarázta, miért is adta neki azt a bizonyos, mindenki által jól ismert tiszteleti nevet. „Gróf Széchenyit a kor szükségeinek hatalma alkalmas percben ragadta meg. Ő korának nyelvéné lón; ő a nemzet jobbjai gondolatának szavakat adott. És hatásának titka itt fekszik. ... Ujjait a kornak üterére tevő, és megértette lüktetéseit. És ezért, egyenesen ezért tartom én őt legnagyobb magyarnak.” (Csorba 1991, 191) Nos, ugyanebben az értelemben beszélhetünk arról, hogy mi is volt Herman Ottó szerepformálásainak – és így széleskörű népszerűségének, különleges hatásának – valódi titka. Az, hogy ő is „saját korának embere” volt. Hogy „ujjait a kornak üterére tevő, és megértette lüktetéseit”. De miképp is lüktetett az az ér? Ahhoz, hogy Herman

¹ csorba@hotmail.com

Ottó szerepeit megértjük, előbb erről kell fölmutatnunk néhány példát.

Így ír Eötvös József korszakos munkája, *A XIX. század uralkodó eszméinek hatása az államra* első kötetében: „Nincsen év, melyben a természettudományok terén új nagybecsű felfedezések ne tétetnének. Ellenállhatatlan hódító gyanánt halad előre az emberi ész, a természet rejtelsei megnyílnak hatalma előtt, s szolgálatába szegődnek az anyagi világnak legtitkosabb erői. ...a természettudományok mezején a haladásnak csaknem bámulatos gyorsaságát tapasztaljuk, mely, ha nem csalódunk várakozásunkban, csak egy még hatalmasabb s nagyszerűbb fejlődésnek kezdete...” (Eötvös 1870, 20–21) Eötvös nem csalódott várakozásában: az ipari forradalom világfolyamatának alapjaként, háttérben és következtében valóban minden korábbinál elképzelhetlenebb méretekben és sebességgel gyorsult fel a 19. század második felében a természettudományos megismerés gyarapodása. E változások tudatosításának egyik fontos eleme volt az a meggyőződés, hogy a világról való igaz és helyes tudásunkat elsősorban a természettudományoknak köszönhetjük. „A természetbúvárok egyik fő feladata a *valót felfedezni*, igazság terjesztése által a sok és mindig káros balhiedelmeket kevesbíteni” – kezdte előadását 1850. szeptember 28-án, a Magyar Tudományos Akadémia kisgyűlésén Petényi Salamon János evangélikus lelkész, akit a hazai ornitológia és a magyarországi modern őslénykutatás egyik megalapítójának tekinthetünk (R. Várkonyi 1973, 310). Az a meggyőződés, hogy a természettudományok a világról való helyes tudás, sőt, valamiképp a morális értelemben vett *igazság* földterítésének legfontosabb eszközei, már a 18. század óta evidenciának számított az európai gondolkodásban. Nem volt véletlen, hogy ebből az evidenciából a forradalmi

időkben levonták a gyakorlati konzekvenciákat is: 1793-ban alakult meg Párizsban a Természettörténeti Múzeum (Muséum National d’Histoire Naturelle), 1795-ben pedig az új rendszerű, természettudományos alapú műszaki szakemberképzés vezető intézménye, az École Polytechnique, amelyhez hasonló intézmények azután pár évtized alatt sorra alakultak a nagyvilágban, Londontól Szentpétervárig.

Ehhez a belátáshoz idehaza egy újabb fölismerés társult: az, hogy a természettudományos kutatás fejlesztését, az így szerzhető tudás minél szélesebb körben való terjesztését kifejezetten magyar nemzeti érdekek is tekinthetjük! Így vélekedhetett maga Széchényi Ferenc gróf is, aki midőn magángyűjteményeinek odaajándékozásával – ahogy az 1807. évi 24. törvénycikk fogalmaz – „egy fölállítandó nemzeti múzeum alapjait dicséretes buzgósággal lerakta” (Magyar Törvénytár 1901, 361), nyilván örömmel vehette tudomásul, hogy szerelmetes felesége, Festetics Julianna grófnő – a legnagyobb magyar édesanyja – egy derekas ásványtár odaajándékozásával vetette meg a Nemzeti Múzeum természetrajzi gyűjteményének fundamentumát. A gyarapodás valóban igen gyors volt: 1811-ben érkezett az első őslénytani gyűjtemény, Rainer József főherceg ajándéka, és ugyanakkor szereztek meg özv. Jordán Annától az első állattani kollekción is. 1818-ban pedig maga József nádor vásároltatta meg Kitaibel Pál növénygyűjteményét, és ezzel megkezdődött a botanikai osztály szerzeményezése. A szabadságharc idejére a Magyar Nemzeti Múzeum ásvány- és kőzetgyűjteménye már 13 ezer darabot, az állattani anyag pedig több mint 35 ezer példányt számlált (Korsós 2002, 21). A gyarapítás hazafias hevületét aligha jellemezhetjük pontosabb szavakkal, mint amelyekkel Herman Ottó az előbb említett Petényi

Salamon Jánost méltatta, aki a múzeum állattárában neki magának volt jeles elődje. „Egy szegény magyar rajongva szerette a természetet s érezte, hogy nemzetének szüksége van a természet ismeretére, mely nélkül igazi szellemi fejlődés lehetetlen; de érezte azt is, hogy a tudománynak, annak a nagy egyetemnek, mely senkié és mégis mindnyájunké, mely nem köti magát egy emberhez, egy nemzedékhez, a föld valamely pontjához, hanem éltetője, megnemesítője az egész emberiségnek, hogy e nagy egyetemnek szüksége van arra is, amit [a] magyar föld termel, rejteget.” (Herman 1887, 1–2)

Herman ezt a fontos összefüggést egyetemes távlatban is megfogalmazta, amikor végigtekintett Petényi életútján. „Petényi születése a 18. század utolsó éveibe – 1799 – esik s azt jól tudjuk, hogy akkor a magyarság szelleme a nagy francia forradalom löktetésétől érintve volt. A szellemek nemzeti tudatra ébredtek és észrevették a nemzetnek kulturális hátramaradott voltát. Ebből a tudatból kelt az a meggyőződés, hogy a tudományt nemcsak önmagáért kell művelni, mert annak az is feladata, hogy eleven hatást gyakoroljon a nemzet egyetemére, hogy annak szellemét kifejlessze.” (Herman 1891, 10) Petényi maga oly mértékben tisztában volt mindezzel – emlékeztet rá minket Herman Ottó –, hogy amikor 1844-ben a Természettudományi Társulat ötödik vándorgyűlését tartotta Kolozsvárott, és díjazott tanulmányával tetemes summát nyert, „felét egy állatvédő-egyesület alapítására adományozta, a másik felét pedig díjul tűzte ki a következő pályakérdés megoldójának: miféle befolyása van a természettudományoknak a nemzet szellemi haladására?” (Herman 1891, 37) Ha pedig e ponton figyelmünket az értekezés tárgyáról immár annak szerzőjére – vagyis Petényiről Herman Ottóra – fordítjuk, könnyű észrevennünk, hogy Herman egyben

a maga hivatástudatának alapjait is megfogalmazta, amikor a természettudományos kutatás nemzeti jelentőségéről és a magyar kutatásoknak az egyetemes ismeretanyagba illeszkedéséről beszélt. Ez a kettős meggyőződés munkálhatott a felnőtt tudós gondolatvilágában, amikor megpróbálta a maga számára összegezni azt, miképp fonódott össze és kapott magasabb értelmet a lelkében két nagyszerű indíttatás: egyfelől a környezet és az élővilág iránti olthatatlan, gyermeki kíváncsisága, a természet titkai fűrkészésének gyönyörteli vágya, a kaland szomjazásának és a tudás kielégítésének közös szenvedélye – és másfelől a hazáért, a választott közösség, a magyarság iránti tudatos, tartós elköteleződése, a magyar nemzethez kötődésről felnőtt fejjel újra és újra megerősített, egzisztenciális és identitásremtő döntése. És itt érhetünk vissza nyitó metaforánkhöz: a kor tudományfejlődési szintje és az asszimiláns tudatos kötődése a nemzeti politizáláshoz együttesen adta a színpadot, amelyen Herman Ottó megtalálta a maga szerepét. Ekkoriban széles tömegérdeklődéstől kísérve folynak a polémiák arról, melyek a tudomány új eredményei és azokat hogyan hasznosíthatja a gyarapodó nemzet – és e vitákban különleges kompetenciával szólalhat meg egy mindenoldalúan érdekelt szereplő: a „nemzet polihisztor”. Mivel legalább olyan jó pókász volt, mint amilyen jó madarász, és ugyanolyan remek etnográfus, mint amilyen hatásos ősrégészeti író, így tulajdonképpen olyan természetrajztanárnak tekinthetjük, aki nem katedrán oktat, hanem cikkei, előadásai százain keresztül jelenik meg a nemzeti nyilvánosságban mint igazi „mindentudó”, azaz összegező polihisztor – vagyis olyan ember, aki még éppen képes volt arra, hogy sok minden fontos kérdéshez értsen, amit a természettudományok fejlődése ekkoriban fölvetett.

Tudjuk, a 19. század közepe az az utolsó tudománytörténeti pillanat, amikor még a régi rendszerelméletek keretében áttekinthető a természettudományos ismeretanyag valamiféle „egésze”. A biológusok, orvosok és földrajztudósok mind tanulnak filozófiát és történelmet, utóbbiak pedig matematikát, kémiát, technikai ismereteket. Herman Ottó első hivatali főnöke, az Erdélyi Múzeumot igazgató Brassai Sámuel is olyan tudóstípus, aki egyszerre alkotott a természettudományok, matematika, földrajz, statisztika, nyelvészet, történelem, esztétika és műkritika, valamint a zene területén. Az „utolsó erdélyi polihisztor” megtisztelő nevet kapta kortársaitól, és aligha kérdéses, hogy az egyik fontos minta lehetett Herman Ottó számára, amikor a polihisztorság szerepét megformálta. Tanítványi szerepéről vallott, amikor a tudós ravatalára azzal az üzenettel küldött egy szál havasi gyopárt, hogy „jó mesteremnek” a szíve tájára tegyék az erdélyi hegyekben szedett virágot (Buka 1997, 1448).

Nincs itt mód természetesen a Herman Ottó-féle polihisztorság tartalmi elemeit boncolgatni, csupán két lényeges elemre utalunk. Egyfelől hangsúlyozni kell, hogy ő a maga korának legmodernebb fölfedezősei, Charles Lyell, Jean-Baptiste Lamarck és Charles Darwin munkássága alapján tanította a természet nagy háztartásának összefüggéseit, így polihisztorsága tág szakmai keretet adott olyan elméleti meglátások propagálására, amelyek valóban az élővilág egészére vonatkozóan érvényesültek. Másfelől Herman Ottónak különösen erős affinitása volt a nyelv jelentőségének fölisméréséhez a tudományos ismeretfelhalmozás és elméletalkotás terén. Márpedig a nyelv megint csak olyan általános és egyetemes közvetítő eleme a tudományos eredmények megismertetésének, amellyel az átfogó érdeklődésű polihisztor lépten-nyomon szem-

besül. „A művelődésnek egyetlen fegyvere a nyelv – szögezi le *A magyar halászat könyvében* –; feladata magasztos; de nehéz is, mert hivatása egyfelől az, hogy fejlessze a tudományt, másfelől az, hogy e fejlődéssel élő hatást gyakoroljon a nemzet egészére. Az élő hatás pedig abban a percben megszűnik, amelyben a hatások kölcsönössége megakad, a közérthetőség megcsökken; vagyis amely percben a nyelvfinoztást az önkényes alkotás váltja föl. Valódi remekíróink mély hatása abban rejlik, hogy öntudatosan közérthetőségre törekedtek; ápolták az élő népnnyelvvvel való szerves kapcsolatot. Arany, Petőfi ebből a szerves kapcsolatból merítették azt a bámulatos hatalmat, amelylyel a szépirodalmi nyelv romlását megakadályozták s a helyes irányt megteremtették.” (Herman 1887, 11)

Van azonban még egy szerep, amely igen csak testhezálló volt Herman Ottónak – és nem kisebb tekintély és szellem kínálta meg vele, mint örök politikai és emberi példaképe, Kossuth Lajos. Amikor 1888 őszén szóba került, hogy a Műegyetem állattani tanszékére kaphatna kinevezést, a száműzött aggastyán kormányzó tollat ragadott, hogy agítani kezdje szabódó barátját. „Értem éppen Önnek scrupulusait, s becsülöm is – utalt arra, hogy az örök ellenzéki vajon elfogadhat-e állami állást –, de a kérdésben lévő esetenél indokolatlannak találom.” Majd elgondolkodik: „Nem tudom, melyik költő mondta, hogy az ész az Isten; nem aggatódzom a kifejezés helyességében, hanem azt tudom és vallom, hogy Ön az ész istensége religiójának apostolává van hivatva Magyarországra; és hivatva bevilágítani a dolgok mélyére ható értelmének fáklyájával a természet örök törvényeinek még meg nem ismert, vagy rosszul ismert rejtekeibe. Ez az Ön hivatása.” És a stílusművész a levél e pontján hirtelen rátalál a prédikátorok bib-

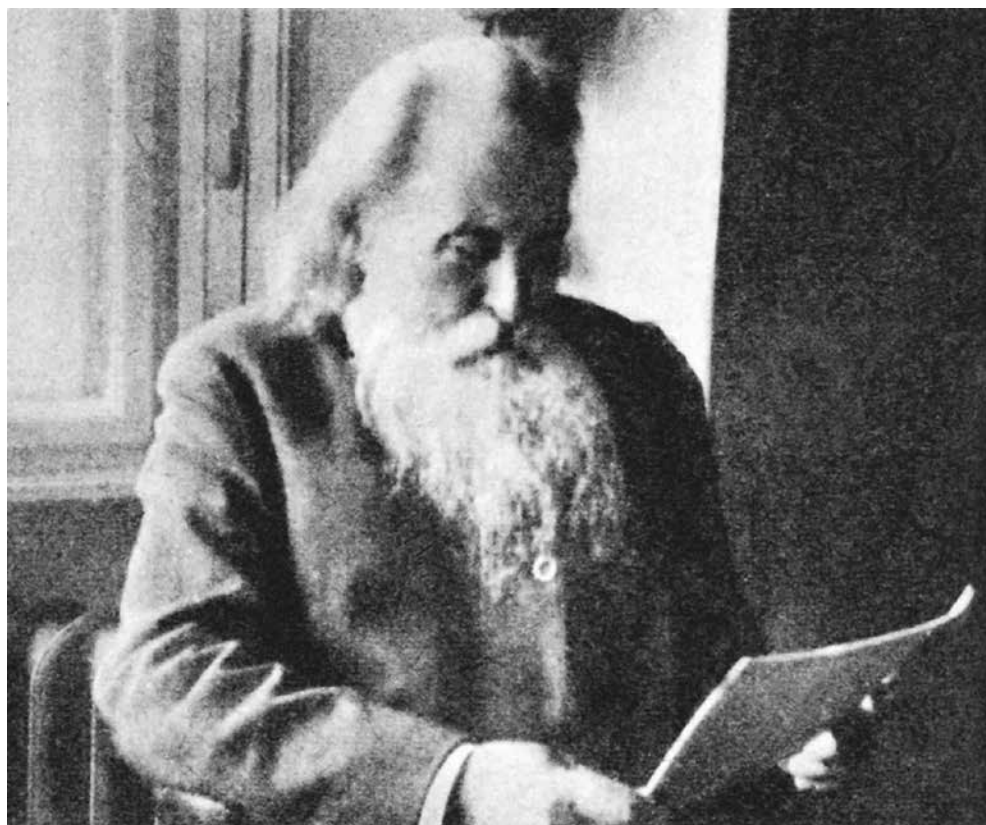
liás nyelvére, és mint valami engedetlen Jónásra, úgy olvassa rá a prófétálási küldetést: „Hát én azt mondom Önnek az írás szavaival: Embernek fia! prófétálj a te néped ifjúságának a tudatlanság, meg a rosszul tudás ellen; ismertesd meg vele az őt környező természetet, hogy néped javára hasznát vehesse ismereteinek; hallassa meg vele a harmónia zengzetét, mely a »natura naturata« különbözőségeinek speciális rendeltetéseit a »natura naturans« rendszer egységeibe összeolvasztja. Embernek fia! prófétálj a tudomány revelációival a te népednek és legyen áldás, és leszen áldás a te munkádon.” (Lambrecht 1933, 254–255)

Tudjuk, a kinevezés végül elmaradt. De aligha kétséges, hogy ami a lényegét illeti, Herman Ottó megfogadta a turini remete „szerepkijelölő”, küldetéses fölszólítását. Ahogy tanítványa és életrajzírója, Lambrecht Kálmán, a kiváló őslénykutató, ornitológus és etnográfus összeszámolta: 1140 közleményben hirdette e fáradhatatlan próféta – hol bölcs, hol szenvedélyes, hol szigorú, hol humoros, de mindvégig ékes magyar nyelven – a tudás egyszerre szent és profán ígét. Kossuth leveleinek keletkezése óta 13 évtized pergett le az idő csillagóráján, de Herman Ottó nagyszerű írásai ma is itt prófétálnak közöttünk. Elvetik a jó tudás magvait, úgy valamiképpen, ahogy Babits Mihály dicsérte kedvenc bibliai prófétája igehirdetését: „Mert látá az Ur, hogy ott egyik-másik / szívben még Jónás szava kicsirázik / mint a jó mag ha termőföldre hullott” (Babits 1982, 509).

Ezt elősegíteni ma is magasztos hivatás és a Herman Ottó-tisztelőik szép kötelessége.

IRODALOM

- Babits M. (1982): *Babits Mihály összegyűjtött versei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 714 pp.
- Buka A. (1997): A polihisztor Brassai. *Élet és Tudomány* 52: 1447–1450.
- Csorba L. (1991): *Széchenyi István*. Officina Nova Kiadó, Budapest, 195 pp.
- Eötvös J. (1870): *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra I*. Kiadja Ráth Mór, Pest, 538 pp.
- Herman O. (1887): *A magyar halászat könyve*. Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 847 pp.
- Herman O. (1891): *Petényi J. S., a magyar tudományos madártan megalapítója, 1799–1855: Életrajz*. Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 128 pp.
- Korsós Z. (2002): A 200 éves Magyar Természettudományi Múzeum Állattára. *Állattani Közlemények* 87: 21–30.
- Lambrecht K. (1933): *Herman Ottó élete*. Magyar Könyvbarátok, Budapest, 264 pp.
- Magyar Törvénytár (1901): *1740-1835. évi törvény-cikkek*. Márkus D. (szerk.), Franklin Társulat, Budapest, 511 pp.
- Mérei F. (1988): *Közösségek rejtett lélektana*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 194 pp.
- R. Várkonyi Á. (1973): *A pozitivisták történeti szemlélet a magyar történetírásban*. II. *A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon 1830–1860*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 521 pp.
- Szabad Gy. (1994): *Kossuth Lajos üzenetei*. Ikva Könyvkiadó, Budapest, 294 pp.

HERMAN OTTÓ UTOLSÓ FÉNYKÉPE LAKÁSÁN

„NAGY LÉLEK SZÁLLOTT EL KÖZÜLÜNK”¹ HERMAN OTTÓ BALESETE, HALÁLA ÉS TEMETÉSE

HÁLA JÓZSEF

1. ábra HERMAN OTTÓRÓL MEGJELENT RAJZ
(BUDAPEST 1914a)

Herman Ottó 1914. december 15-én balesetet szenvedett, amely közvetlenül a december 27-én bekövetkezett halálát okozta. A balesettel és az elhalálozással kapcsolatosan ellentmondó adatok láttak napvilágot a rá vonatkozó irodalomban, ezért, elhunytának századik évfordulóján, a Herman Ottó Emlékév alkalmából, elsősorban a korabeli sajtó híradásaira, riportjaira és interjúira támaszkodva, az alábbiakban kísérletet teszünk élete utolsó két hetének rekonstrukciójára.

A nagy tudósnek már fiatal korában megromlott a hallása, ami idővel szinte teljes

süketséggé fokozódott (Lambrecht 1920, 7). Ez volt a legfőbb oka öregkori baleseteinek. 1910. február 13-án délután 5 és 6 óra között Budapesten a József körúton elütötte egy villamos. Estében egyik lábával ellökte magát a járműtől, így szerencséjére csak kis sérüléseket (zúzódásokat) szenvedett (Pesti Hírlap 1910, Pesti Napló 1910). Ekkor írta róla Rákosi Jenő: „Ki annyi villamos lökést adtál műveiddel, most visszalökdös a villamos Téged. De Istennek hála, ebben is Te voltál erősebb” (Lambrecht 1920, 93). 1913 áprilisában gyenge agyvérzést kapott, ebből is felépült (Lambrecht 1920, 93), de a következő balesetet már nem tudta kiheverni.

Herman Ottó 1914. december 15-én, kedden „havas, csúf szürkületben” (Lambrecht é. n. 252), „ködös esti alkonyatban” (Világ 1914a), fél hat óra körül hazaindult a Magyar Nemzeti Múzeumból (Világ 1914a). Végighaladt a Múzeum körúton és 6 óra tájban (Budapesti Hírlap 1914a, Pesti Hírlap 1914a) ért a Kossuth Lajos utcai „nagyon forgalmas” kereszteződéshez (2. ábra) (Az Est 1914, Népszava 1914, Pesti Hírlap 1914a), az akkor nemrégiben lebontott Nemzeti Színház üres telke elé (Új Hírek 1914b, Új Lap 1914). Ott az abban az évben (március 14-én) megnyílt Astoria Szálló irányába át akart menni az út túloldalára, de nem jutott át, mert egy teherkocsi (Budapesti Hírlap 1914a, Az Est 1914, Magyarország 1914a, Pesti Napló 1914b), vagy ahogy más lapok írták: egy fuvaroskocsi (Budapest 1914a),

¹ Chernelházi Chernel (1915) XXV.

2. ábra HERMAN OTTÓ BALESETÉNEK SZÍNHELYE MA: BUDAPEST V. ÉS VIII. KERÜLET, MÚZEUM KÖRÚT ÉS KOSSUTH LAJOS UTCA SAROK

illetve egy téglásszekér (Alkotmány 1914b; Az Újság 1914, 6) elütötte. Lambrecht Kálmán (Lambrecht é. n. 252) „ostoba társzékér”-nek nevezte a járművet.

Herman Ottó másnap így emlékezett vissza a balesetre: „Öreg ember vagyok..., öregek a csontjaim, amelyek megtették azt a szolgálatot, ami rájuk háramlott. Azt ellenben ki kell emelnem, hogy a Kossuth Lajos utca és a Múzeum körút keresztezése valóságos hóhér-tér. Itt történt velem is a baj, a villamosra vártam, de nem jött és ezért meg akartam kerülni a keresztezést, ekkor történt a baleset. Borzasztó fájdalmaim vannak, egész éjjel nem hunytam le a szemem” (Alkotmány 1914a, Az Est 1914). Voltak, akik az eseményt „kárhózas véletlen”-nek (Fromm 1915), „kegyetlen véletlen”-nek (Chernelházi Chernel 1915, XXV), „vak véletlen”-nek (A Nap 1914a) tartották, mások a süketségét okolták, amely miatt a forgalmas, lármás útkeresztezéskor nem hallotta a kocsis figyelmeztető kiáltását (Budapest 1914a; Pesti Hírlap 1914a; Az Újság 1914, 6; Világ 1914a).

Herman Ottó a kocsist is felelőssé tette a balesetért, amint ezt másnap reggel egy új-

ságírónak elmondta: „A régi Nemzeti Színház előtt akartam átmenni és vártam, hogy a villamos elmenjen, mikor egy nehéz teherkocsi elgázolt, a kerék keresztülment a bal lábamon. Attól függ minden, így mondják az orvosok, hogy a törés komplikált-e vagy sem. Tegnap, az első vizsgálatkor azt mondták, hogy nem, de most megint meg fogják a sebet vizsgálni. A kitűnő tudós egy megfigyelést is tudott tenni balesete közben. – Mindig baj az, ha a kocsis nem fenn a bakon, hanem lenn a lovai lábánál, a saroglyán ül, ahonnan nem láthat semmit. Így történnek a gázolások.” (Új Hírek 1914a)

Amikor a kerek alól kikerülve (Pesti Hírlap 1914a) sebesülten a kövezeten maradt (Alkotmány 1914b, 6), másodperceken belül nagy tömeg vette körül a felismert, népszerű tudóst (Világ 1914a), és néhányan a segítségére siettek: bevitték őt egy közeli kapualjba (Budapesti Hírlap 1914a, Pesti Napló 1914b, Új Hírek 1914a). A 176. számú közrendőr azonnal telefonált a mentőállomásra, a mentőautó néhány perc múlva megérkezett, a mentősök pedig megállapították, hogy eltört a bal lába (Budapesti Hírlap 1914a, Pesti Hírlap 1914a, Pesti Napló 1914b, 1914c, Világ 1914a).

Kérte, hogy vigyék a lakására (Világ 1914a), amikor szanatóriumba akarták szállítani. „Herman Ottó azonban nem akart szanatóriumba menni és így szólt a mentőorvoshoz: – Ne vigyenek szanatóriumba. Én is csak oda akarok menni, ahova a szegény embereket viszik!” (Pesti Hírlap 1914a) „Herman Ottó még akkor is, fájdalmában is az a demokrata volt, aki világlátásban. – Ne vigyenek szanatóriumba – mondta. – Vigyenek oda, ahová a szegény embereket, kórházba.” (A Nap 1914a) Tehát saját kérésére kórházba, mégpedig a közeli Szent Rókus Kórházba szállították (Alkotmány 1914b, 6; Budapest

1914a; Budapesti Hírlap 1914a; Népszava 1914; Pesti Hírlap 1914a; Az Újság 1914, 6; Világ 1914a).

A Szent Rókus Kórházban Haberern professzor gondjaira bízta (Budapest 1914a; Az Est 1914; Az Újság 1914, 6; Világ 1914a). Haberern Jonathán Pál kiváló sebész, a budapesti tudományegyetem magántanára volt (Névpont 2014), Herman Ottó a professzor által vezetett II. Sebészeti Osztályra (Névpont 2014), a 19. számú külön kórterembe (Világ 1914a) került. Ott Lobstein Leó tanársegéd azonnal kezelés alá vette (Világ 1914a), és később is „megkülönböztetett gonddal” (Alkotmány 1914b, 6; Az Újság 1914, 6) ápolták.

Az első éjszakán nyugtalanul aludt, nagy fájdalmak voltak (Az Est 1914, Világ 1914b). 16-án, szerdán délelőtt megröntgenezték és megállapították, hogy a bal lábszárán ún. zárt törés keletkezett, amelyet gipszbe raktak (Az Est 1914, Népszava 1914, Világ 1914b). Az őt meglátogató Gaal Gaston földbirtokosnak, Ornitológiai Központ-beli egykori munkatársának mondta erről tréfásan: „Ha már csizmát húztak reám, tegyenek reá sarkantyút is” (Chernelházi Chernel 1915, XXV; Lambrecht 1920, 93). Lambrecht Kálmán (Lambrecht 1920, 93) szerint a kórházban újból szóba került a beteg esetleges szanatóriumba szállítása: „A miniszteriumból felkeresi Krenedits Ferenc és közli, hogy szanatóriumba óhajtja kísérni. »Én a nép fia vagyok, itt a helyem.«”

Már a baleset másnapján sokan érdeklődtek a tudós hoglété felől, amelyről az orvosok derülőtőn nyilatkoztak: „Állapota nem ad okot az aggodalomra” (Pesti Napló 1914b); „Állapota súlyos, de aggodalomra nincs ok” (Pesti Hírlap 1914a); „a gyógyulás hihetőleg gyors lefolyású lesz” (Világ 1914b). Az optimista nyilatkozatok hatására A Hét még

december 21-én is megengedte magának, hogy kedves humorral írjon a balesetről:

„Herman Ottót, a mi ősz tudósunkat elütötte egy teherkocsi. Hála a gondviselésnek, megmenekült egy kis lábtöréssel. Úgy látszik, a teherkocsik a nagy tudósok veszedelme. A világhírű Mr. Curie, a rádium felfedezője is egy teherkocsiba pusztult bele. Hja, édes jó bátyám, Herman Ottó! Nem virtus ám elmenni északra, a pinguinek szigetére és a pinguin-társadalmat felfedezni magyarok számára, nem virtus könyvet írni a halászatról és a régi halászati eszközökről, egyben nyelvbúvárnak lenni, folkloristának, meg nagy stílművészeknek, bátor verekedőnek, az mind nem virtus, de igenis virtus a Múzeum körút és a Kossuth Lajos utca torkolatánál épkézláb áthatolni, anélkül, hogy az embert komolyabb baj ne érje. Ezt kellett volna megtanulnod, jó Herman Ottó!” (A Hét 1914)

Az állapotáról szóló nyilatkozatok között óvatosak is voltak, mint például az alábbi, amelyet a Világ (1914a) közölt: „Ha komplikációk nem állanak be, remélhető, hogy rövid időn belül fel fog épülni.” Viszont sajnos „komplikációk” adódtak: „...a beteg tüdejében pangás állott be néhány nap múlva, Herman Ottónak ugyanis évek óta krónikus bronchitise volt s ennek a fekvés miatt az lett a következménye, hogy tüdőgyulladás fejlődött ki” (Az Újság 1914, 6), amely egyre jobban elhatalmasodott, egyre veszedelme- sebb lett. Ezért az orvosok azt tanácsolták a feleségének, hogy vigye haza az öreg tudóst (tulajdonképpen lemondtak róla), ami 24-én, karácsony szentestéjén meg is történt (Budapest 1914a; Az Újság 1914, 6; Világ 1914c). Már a beteg is nagyon kikívánczolt a kórházból (Alkotmány 1914b, 6).

26-án, szombaton még egyszer utoljára fellobbant benne az életerő (Az Újság 1914, 6).

Fogadta régi jó barátját, Szily Kálmánt, s az ő jelenlétében végrendelkezett: könyvtárát a Királyi Magyar Természettudományi Társulatra és a Magyar Királyi Ornithológiai Központra, kéziratait az előbbi egyesületre, néprajzi gyűjteményét a Magyar Mezőgazdasági Múzeumra, levelezését pedig a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta (Lambrecht 1920, 93; Lambrecht é. n. 252).

Az éjszakát nyugtalanul töltötte (Alkotmány 1914b; 6), 27-én, vasárnap hajnalban még beszélgetett (Friss Újság 1914), „...meg akar[t] még fürödni a napsugarak tiszta fényében. Az ablakhoz tolják. És néhány perc múlva már csak néma ajkait cirógatják a mosolygó sugarak!” (Lambrecht é. n. 252), „megbénul[t] meleg szíve” (Lambrecht 1920, 94), „csendesen örökre elszenderült” (Az Újság 1914, 6), „csöndesen, nyugodtan” meghalt (Pesti Napló 1914c), s „Lengő szögbarna haja, fehér szakállá megdicsőül[t] az éltető Nap sugarának glóriás koszorújában” (Lambrecht é. n. 252).

Az öreg, megfáradt tudós Budapesten, a Krisztina körút 91. számú házban 1914. december 27-én, vasárnap reggel 7 óra 30 perckor hunyt el (Alkotmány 1914b, 6; Friss Újság 1914; Pesti Napló 1914c; Az Újság 1914, 6; Chernelházi Chernel 1915, XXV; Lambrecht 1920, 94), a Vérmezőre néző ([s.] 1914) egyik lakásban. Az épület ma is áll, jelenlegi címe: Budapest XII. kerület, Magyar jakobinusok tere 1. (3. ábra) Egykori híres lakójára a kapualjban a házbeliek által régebben elhelyezett, (4. ábra) illetve a Herman Ottó Emlékév alkalmából 2014. december 27-én felavatott (Hála 2014, 2015) tábla emlékeztet (5. ábra).

28-án, hétfőn a Magyar Nemzeti Múzeumra kítűzték a fekete gyászlobogót (Budapest 1914a, Magyar Estilap 1914, Pesti Napló

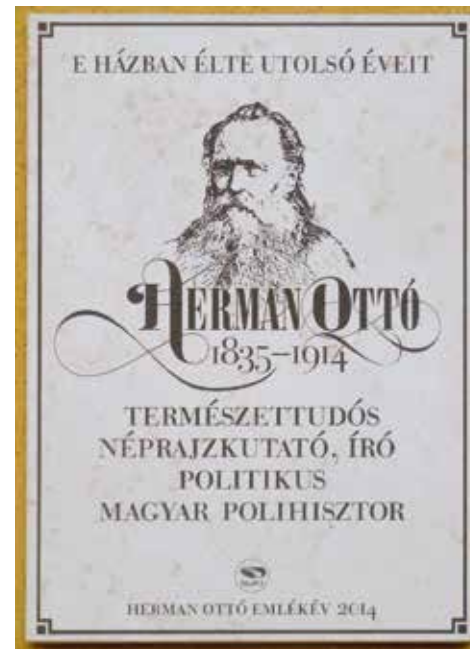

3. ábra A BUDAPEST XII. KERÜLET, MAGYAR JAKOBINUSOK TERE 1. SZ. HÁZ, AMELYNEK EGYIK LAKÁSÁBAN HERMAN OTTÓ ELHUNYT

1914a, Világ 1914c), és számosan keresték fel a lakásában felravatalozott Herman Ottót (A Nap 1914b, Pesti Napló 1914d). A Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság koszorút küldött a ravatalra, a következő felirattal: „Herman Ottónak, egykori kiváló tisztviselőjének – a Magyar Nemzeti Múzeum”; „Herman Ottónak, a magyar néprajz atyamesterének – a Magyar Néprajzi Társaság” (Aquila 1914, LXIX; Budapest 1914a; Magyar Estilap 1914; Pesti Napló 1914c; Az Újság 1914, 6; Világ 1914c). Holttestét aznap este szállították a Kerepesi úti temető halottasházába (A Nap 1914b, Pesti Napló 1914d).

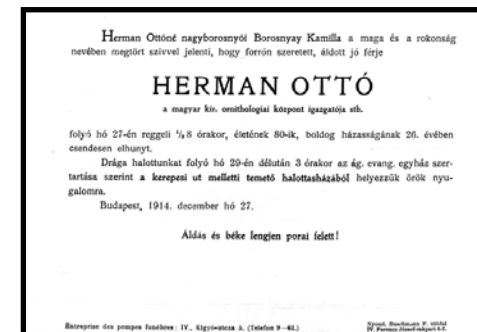
4. ábra HERMAN OTTÓ EMLÉKTÁBLÁJA A BUDAPEST XII. KERÜLET, MAGYAR JAKOBINUSOK TERE 1. SZ. HÁZ KAPUALJÁBAN

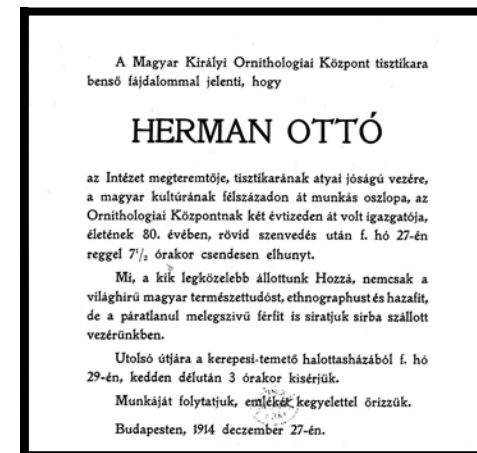
5. ábra HERMAN OTTÓ 2014. DECEMBER 27-ÉN FELAVATOTT EMLÉKTÁBLÁJA A BUDAPEST XII. KERÜLET, MAGYAR JAKOBINUSOK TERE 1. SZ. HÁZ FALÁN

Ismereteink szerint Herman Ottónak négy gyászjelentése jelent meg, amelyeket felesége, Borosnyay Kamilla (Gyászjelentések 1914) (6. ábra), a Magyar Királyi Ornithológiai Központ (Gyászjelentések 1914) (7. ábra), a Királyi Magyar Természettudományi Társulat (Természettudományi Közlöny 1915a) (8. ábra) és a Magyar Néprajzi Társaság (Ethnographia 1914a) (9. ábra) adott ki.

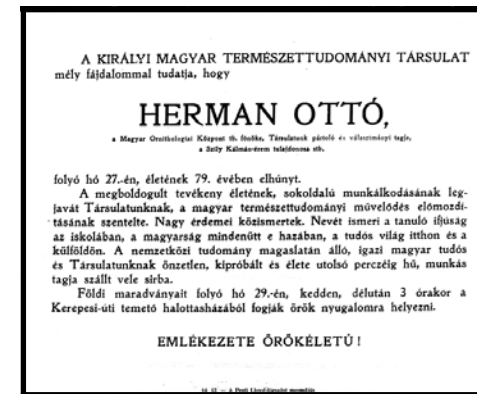
Az elhunytat „a nemzet halottjára”-nak nyilvánították (Világ 1914d), Budapest főváros dízsírhelyet biztosított számára (Budapest 1914b, 1914d, Pesti Hírlap 1914c, Pesti Napló 1914d, Világ 1914d), és a temetést mint a Herman Ottó igazgatta Magyar Királyi Ornithológiai Központ „gazdája”, a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium vállalta magára (Budapest 1914b, Pesti Napló 1914d).

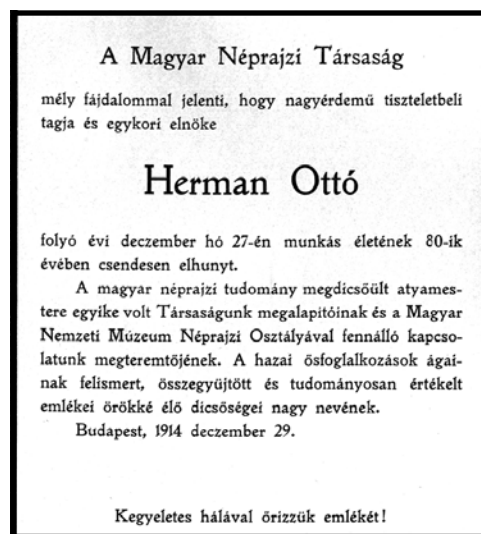
6. ábra HERMAN OTTÓNAK FELESÉGE ÁLTAL KIADOTT GYÁSZJELENTÉSE (GYÁSZJELENTÉSEK 1914)

7. ábra HERMAN OTTÓNAK A MAGYAR KIRÁLYI ORNITHOLÓGIAI KÖZPONT ÁLTAL KIADOTT GYÁSZJELENTÉSE (GYÁSZJELENTÉSEK 1914)

8. ábra HERMAN OTTÓNAK A KIRÁLYI MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT ÁLTAL KIADOTT GYÁSZJELENTÉSE (TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 1915a)

9. ábra HERMAN OTTÓNAK A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÁLTAL KIADOTT GYÁSZJELENTÉSE (ETHNOGRAPHIA 1914a)

A temetés 29-én, kedden délután 3 órakor volt a budapesti Kerepesi úti temetőben (Budapest 1914b, Pesti Hírlap 1914c, Pesti Napló 1914e, Új Hírek 1914c), amelyre „rendkívül nagy számban mentek ki az elhunyt ismerősei és tisztelői” (Pesti Napló 1914e). A „díszes ravatalon” (Magyarország 1914b) elhelyezett „koporsója körül a Kerepesi úti temető ravatalos termében mély-séges gyászba borultan állott a tudomány, a politika, szellemi életünk egész társadalma, amely az eredeti tudós magyar elme iránt való hódolat és elismerésből teleszórtá Herman Ottó koporsóját az egyedüli kitüntetéssel, amit megdermedt keze már nem utasíthatott vissza: babérral és pálmával” (Pesti Hírlap 1914c).

A végső búcsúztatáson részt vevő jeles és híres személyiségek a korabeli folyóiratok, heti- és napilapok szerint a következők voltak: Báró Ghillány Imre földművelésügyi miniszter, Bartóky József, Ilosvay Lajos és Vargha Gyula államtitkárok a kormány

képviselőiben; Darányi Ignác, Ludwigh Gyula és Zsilinszky Mihály belső titkos tanácsosok, Molnár Viktor nyugalmazott államtitkár; Hutýra Ferenc állatorvos, a Magyar Királyi Állatorvosi Főiskola rektora, Radisics György, a Magyar Iparművészeti Múzeum főigazgatója, Szily Kálmán, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának főkönyvtárosa, Vadas Jenő főerdőtanácsos; Fröhlich Izidor fizikus, Goldziher Ignác orientalista, Hegedűs István klasszika-filológus, Lenhossék Mihály orvos, Marczali Henrik történész, Schafarzik Ferenc geológus, egyetemi tanárok; Istvánffy Gyula, a Magyar Királyi Központi Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet igazgatója, Farkas László, a Magyar Vöröskereszt főorvosa, Hoitsy Pál és Szatmári Mór, a Budapesti Újságírók Egyesületének alelnökei, Rákosi Jenő író, újságíró, az Otthon Írók és Hírlapírók Köre elnöke; Pulszky Garibaldi mérnök, a Kassa–Oderbergi Vasút Rt. vezérigazgatója, Thék Endre bútorgyáros; özv. Hampelné Pulszky Polyxenia, özv. Pósa Lajosné; a Honvéd Menedékház öreg lakói gróf Szirmay György vezetésével, a Királyi Magyar Természettudományi Társulat, testületileg id. Entz Géza biológus, egyetemi tanár vezetésével, a Magyar Királyi Földtani Intézet tagjai Lóczy Lajos igazgató (a Magyar Földrajzi Társaság nevében is mint elnök) és Szontagh Tamás főgeológus vezetésével, a Magyar Királyi Ornithológiai Központ részéről Greschik Jenő, Lambrecht Kálmán és Schenk Jakab asszisztensek, Csörgey Titus titkár, Miskolc város polgárai Szentpály István országgyűlési képviselő vezetésével, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatói és tisztviselői báró Szalay Imre igazgató vezetésével (a Magyar Néprajzi Társaság képviselőiben is mint elnök), a Magyar Néprajzi Társaság elnöksége és igazgató választmánya (Herrmann Antal, Vikár Béla és mások), Sebestyén Gyula alelnök, az Országos Állatvédő

Egyesület részéről Fodor Árpád főtitkár, Hausler Károly titkár, Selymessy Ferenc és Krenedits Ferenc választmányi tagok, Lendl Adolf (a Székesfővárosi Állat- és Növénykert képviselőiben is mint igazgató) és K. Nagy Sándor alelnökök, a Turáni Társaság tagjai Paikert Alajos elnök vezetésével (Állatvédelem 1915a; Aquila 1914, LXVI; Budapest 1914d; Budapesti Hírlap 1914c, 1914d; Magyarország 1914b; Pesti Hírlap 1914c; Világ 1914e; a nevek helyes írása, valamint a foglalkozások és beosztások tekintetében e sorok írójának kiegészítéseivel).

Raffay Sándor evangélikus lelkész „szép beszéd”-e (Világ 1914e), „megható búcsúbeszéd”-e (Magyarország 1914b) után a Királyi Magyar Természettudományi Társulat, a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztálya és a Magyar Földrajzi Társaság nevében id. Entz Géza; a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság nevében báró Szalay Imre; az Országos Állatvédő Egyesület nevében Fodor Árpád; a Magyar Királyi Ornithológiai Központ nevében pedig Csörgey Titus mondott búcsúbeszédet (Állatvédelem 1915a; Aquila 1914, LXVII; Budapest 1914d; Budapesti Hírlap 1914d; Magyarország 1914b; Pesti Hírlap 1914c; Pesti Napló 1914e) (Függelék 1–4). Erről írta Lambrecht Kálmán (1920, 94): „Néhány remegő baráti búcsúszó, sok könnyel teli szem és este hat órakor a sűrűn pelyhedző hó a IX. tábla első sorának 85-ik sírhantján már Herman Ottó koporsójára terít hófehér halotti leplet”.

Amikor Herman Ottó balesetet szenvedett és elhunyt, már javában folyt az I. világháború. A lombok már lehullottak, de (a császár és király ígérete ellenére) a katonák még nem tértek haza. A korabeli újságok, érthető módon, teli voltak háborús tudósításokkal, de a napi- és hetilapokban írtak

Herman Ottó balesetéről és elhunytáról is, ahogy a Vasárnapi Újságban (1915) olvashatjuk: „...mióta a háború kiütött, e lapok hasábjain alig jelent meg cikk, mely nem a háborúra vonatkozik. ... Herman Ottó koporsójánál azonban egy percre meg kell állanunk.” A lapok többsége csak néhány sorban számolt be a tragikus és szomorú eseményről, néhányban viszont viszonylag részletesen mutatták be az elhunyt tudós életét, munkásságát és érdemeit (a Herman Ottó műveinek bibliográfiáiból általában ismert folyóiratbeli nekrológokat itt most nem, csak a heti- és napilapok cikkeit említve, pl.: Budapest 1914a, Budapesti Hírlap 1914b, Kárpáti 1915, Magyar Hírlap 1914, A Nap 1914b, Néplap 1915, Pesti Hírlap 1914b, Pesti Napló 1914c, Szatmári 1914, Új Hírek 1914b, Az Újság 1914, Vasárnapi Újság 1915, Világ 1914c). Voltak, akik Herman Ottó által nekik írt leveleket közöltek, például Móricz Pál (Móricz 1915, 5; kötetben: Móricz 1927, 5) és özv. Bogyay Kálmánné (özv. Bogyayné 1915); vele kapcsolatos anekdotát publikáltak (Az Újság 1915). Másutt sírba vitt terveiről (A Nap 1914a), illetve hátrahagyott könyve kéziratáról (A Hét 1915) olvashatunk. Több helyütt fénykép és rajz is megjelent róla (pl. Budapest 1914a [1. ábra]; Kárpáti 1915, 8; Néplap 1915, 12; Vasárnapi Újság 1915), amelyek közül különösen figyelemreméltó az „utolsó” fényképe (10. ábra), amely a Budapesten 1914. május 23–24-én megrendezett Országos Ebkiállításon (Katalogus 1914) készült (Budapest 1914c). (Hogy valóban ez volt-e a róla készült utolsó fotó, még ellenőrzésre szorul!)

„A sors különös játéka” – szoktuk mondani, ha valamilyen megmagyarázhatatlan jelenséggel, egyezéssel találkozunk. Jobb híján ezt mondhatjuk a Herman Ottó halálával kapcsolatos alábbi néhány adatra is: 1910.

február 13-án és 1914. december 15-én egyaránt délután 5 és 6 óra között szenvedett balesetet; egyik nagy műve, *A magyar pásztorok nyelvkinése*, amelyet a néprajzi rész megírásával minden áron folytatni akart (Herman 1914, XIV), 1914 novemberében jelent meg (Lambrecht 1916, 36) és halála napján, december 27-én került a könyvesboltokba (Lambrecht 1915, 6), és ide sorolható az alábbi történet is.

Lambrecht Kálmán, a hűséges és hálás tanítvány, Herman Ottóról szóló alapvető és fontos könyvek (pl. Lambrecht 1920, é. n.) és tanulmányok (pl. Lambrecht 1915, 1916) szerzője 1935-ben folyóiratot alapított *Búvár* címmel. Ebben több cikk jelent meg a nagy tudósról, mindjárt az első évfolyamban is. Herman Ottó tragédiája után bő húsz évvel, a két világháború közötti időszakban a

10. ábra HERMAN OTTÓ 1914 MÁJUSÁBAN A BUDAPESTI ORSZÁGOS EBKIÁLLÍTÁSON (BUDAPEST 1914c)

Gyula diák néven publikáló, és versei, történelmi és világháborús regényei, színművei révén igen népszerű vitéz Somogyváry Gyula (1895–1953) így emlékezett itt vissza a 20. század első évtizedének vége felé történt megismerkedésükre:

„Rövidnadrágos kisfiú voltam, amikor a sors páratlan kegyelme összesodort áldott emlékü Herman Ottóval.

Akkor volt ez, az 1910-es évek körül, amikor Herman Ottó a József körúton tanyázott az Ornithológiai Központtal.

Mi ugyanakkor két házzal feljebb laktunk. Megismerkedésünkig is gyakran láttam a cilinderes, fehérsörényű, nagyszakállú öregurat. Ott sétálgatott a körúton talán minden alkonyatkor, a Baross utcától az Üllői útig, meg vissza. Történt egy tavaszi napon, hogy én a körút túlsó oldaláról vágtam át a Csepreghy utca felé. Betűfaló kamasz lévén, az utcán is olvasva jártam. Szerencsésen át is értem a Csepreghy utca sarkára, s hajszálnyira zúgott el mögöttem a villamos.

Abban a pillanatban vállonragadott valaki s rámreccsent egy jellegzetes, nazális hang:

– Megőrült, öcsém, megőrült?
Fölnéztem.

A szakállas bácsi állott előttem s ingerülten mutogatott a tovarobogó kocsira.

– Majdnem eltaposta az a kocsi. Hogy lehet olvasva átmenni az úttesten?

Hebegtem valamit.

Az öregúr lehiggadt s gyors mozdulattal kifordította kezemből a könyvet. Ha jól emlékezem, Flammarion Uránia-ja volt.

Megnézte a címet s visszaadta a könyvet.

Még mindig mérges volt, de már megenyhülten mondotta:

– Vigyázni kell az utcán. Vigyázni kell!”
(Vitéz Somogyváry 1935, 368)

Vitéz Somogyváry a számára emlékezetes esemény leírása után zárójelben megjegyezte: „(Mintha sejtette volna szegény, hogy néhány esztendő múlva utcai baleset áldozata lesz.)” (Vitéz Somogyváry 1935,

368) Megsejtette volna? Nehezen hihető, de a Somogyváry-féle történet – Herman Ottó halála módjának ismeretében – legalábbis elgondolkodtató...

BÚCSÚBESZÉDEK HERMAN OTTÓ TEMETÉSÉN

*A Királyi Magyar Természettudományi Társulat,
a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztálya és
a Magyar Földrajzi Társaság nevében*

Tisztelt gyászoló gyülekezet!

Mélyen megrendülve közeledem e ravatalhoz s búcsúzom a Kir. Magyar Természettudományi Társulat, a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztálya és a Magyar Földrajzi Társaság nevében mindnyájunktól tisztelt társunktól – nekem ifjúkori barátomtól.

Az aggastyán, kinek elhunytát velünk együtt a halász- és pászorkunyhótól a palotáig e haza minden gyermeke egy szívvel gyászolja, s ki a tudomány és közélet oly különböző területéről fűzött babért homlokára, elsősorban mégis természettűvár volt úgyszólván utolsó lehellestéig, kinek sokoldalú irodalmi munkásságának mindegyikét az ő természettudományos gondolkodásának szelleme lengi át s ezért minket, természettudósokat ért elhunytával a legérzékenyebb veszteség.

Herman Ottó nem volt rendes iskolázottságú természettudós, hanem önképezte autodidakta, de az autodidakták ama törzséből, melyből egy-egy Buffon, Fabre, Petényi sarjadzott.

Elhunyt társunk el nem hervadó érdemei közül élénken újulnak meg e pillanatban emlékezetben négy évtizedre eső budapesti működésének ama főbb mozzanata, melyek aere perennius örökökik meg nevéét Társulatunk évkönyveiben.

Herman Ottó az életnek sanyarú iskolájából akkor került a fővárosba, amikor már nagy munkát végzett, amikor az Erdélyi Múzeum állattárának alapjait jórészt az ő szorgalma vetette meg s amikor ritka írói zsenije, habár szűk körben, már ismeretes volt. Erre az időre esik a Természettudományi Társulat működésének reformálása, egy nagy eredményekre vezető reform, mely a természettudományok terjesztését és népszerűsítését írta zászlajára. Senki nagyobb eréllyel és fényesebb írói készséggel nem esküdött e zászló alá, mint boldogult társunk. Az állatok életéből merített természeti képei, melyek sűrűn jelentek meg Társulatunk kiadványaiban, valóóság gyöngyei népszerű természettudományi irodalmunknak. Az ez irányú munkássága delelpontjára emelkedett a magyar halászat könyvében. A halászéletben való elmerülés vezette őt a magyar ősfoglalkozások tanulmányozására, melynek feldolgozása közben ragadta ki a halál tollát a kezéből. Tudományos dolgozatai közül az erdélyi egyenesszárnnyúak monográfiája, a Mezőség állatvilágának ismertetése, a magyarországi pókfaunát tárgyaló nagy munka s számos, főleg ornithológiai tanulmány, melyek részint az általa alapított *Természettudományi Füzetekben* s az

Aquilában jelentek meg, azok a munkálatok, amelyek őt a leíró zoológia mesterei közé emelték s díszes helyet biztosítanak neki tudományos irodalmunkban.

Már kora gyermekkorában kezdte a madarak tanulmányozását, melyhez oly sok irányú lázas tevékenysége között ismét és ismét visszatért s az ő nehézségektől vissza nem riadó kitartásának és vaskövetkeszességének köszönhető a vezetése alatt álló Magyar Ornithológiai Központ létesülése. Ez az alkotás oly tudományos megfigyelő intézetté izmosodott, mely páratlan a maga nemében s mintaképpül szolgálhat más hasonló irányú intézeteknek.

Tisztelt gyászoló gyülekezet!

Az előadottakban csak futólag érintettem Herman Ottónak oly sok irányú tevékenysége közepette tisztán csak az állattani tudományok terén kifejtett munkásságát s el nem évülő érdemeit.

Most pedig, amikor át kell adnunk az anyaföldnek azt, ami mélyen gyászolt tagtársunkból mulandó, azon szavak ihletnek meg s jutnak ajakamra, melyeket egykor Kitaibel sírkövén olvastam: „Gaude Hungaria, quae talem tulisti!”

Nagyérdemű tagtársunk, drága halottunk, öreg barátom, Isten veled!

id. Entz Géza

(AQUILA 1914, LXVII; TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 1915b)

A Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság nevében

Bánatos megilletődéssel gyűltünk egybe, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság részéről mondjunk Néked utolsó istenhozzádot, aki a Nemzeti Múzeum egykori jeles tisztviselője, a természetrajz fáradhatatlan kutatója és a magyar néprajz atyamestere, társulatunk egykori elnöke voltál.

Bámultuk mindenkor fáradhatatlan és sokoldalú kutató tevékenységedet és azt a példátlan megfigyelőtehetségedet, amellyel hallóérzéked hiányos volta miatt, vagy talán éppen ez okból voltál képes kutatásaidat oly bámulatosan eszközölni s ezekből a tudományra oly hasznos és fontos következtetéseidet remek színmagyar stílusodban közkincsünkké tenni.

Munkálkodásodat a természetrajz terén kezdetted meg az állatok életének beható tanulmányozásával. A természettudományokban kristályozódott módszereddel tértél át a magyar népélet tanulmányozására. Az itt felismert ősi emlékekből mesterileg tudtad a magyar népélet ősi állapotát szemünk elé varázsolni. Midőn pedig a szerencsés véletlen egy Miskolcon felszínre került kőszerszámot juttatott kezédbe, oly lelkesen s annyi tudománnyal tudtad annak jelentőségét éles eszeddel a köz elé vinni, hogy ez lett kiindulópontja a nagyérdemű hazai barlangkutatásoknak, amely hazánk földjének őskori kultúrájára eladdig ismeretlen világot vetett; ezen az úton haladva, tértél át a népünk ősfoglalkozásának tanulmányozására, ennek eredménye az 1896-ik évi ezredéves országos kiállításunk történelmi főcsoportjának egyik nagy ékessége; a párizsi világkiállításon nem kevesebb feltűnést keltett csoportja volt.

Most mind a két gyűjtemény színe-java a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának fődíszét képezi. A sors végzése, hogy néprajzi nagy munkád első része, tudományos tevékenységed hatyúdala, életed legutolsó napjaiban hagyta el a sajtót. Örök emléket fog tevékenységed ha-

zánk tudományos irodalmában Neked biztosítani; éppúgy, mint az a ritka adományod, amellyel törekvő ifjú erőket magad köré gyűjtve, egy nagyszámú generációt neveltél mindama tudományszakokban, amelyeket műveltél és fejlesztettél.

Ha fáradságot nem ismerő tevékenységed s óriás munkakedved mellett a Magad ritka éles eszének mértékét kívántad reánk alkalmazni, ez sokszor csalódásra vezetett s épp ez okból sokat korholtál is bennünket, szeretettünk azonban nem változott Irányodban; szeretttünk – meleg szeretettel emlékszünk mindenkor Reád, Isten veled!

báró Szalay Imre

(ETHNOGRAPHIA 1914b, 348–349)

Az Országos Állatvédő Egyesület nevében

Az Országos Állatvédő Egyesület is vérző kebelled, mély gyászba borultán búcsúzik az ő nagy alapítójától, egykori főtitkárától, tiszteleti elnöktől, az ő édesatyjától.

Harminckét évvel ezelőtt Herman Ottó alapította meg egyesületünket erkölcsi és közgazdasági alapon, de nagy elsőbbséget adva az erkölcsi szempontnak. A jót magáért a jóért gyakorolni emberrel, állattal szemben egyaránt: erre tanította ő nemzetét.

Örökszép állatvédelmi szózatai az ő fennkölt idealizmusát sugározzák. Az ő életének képe az a mondat: „Az ember e világot benépesíti eszményeivel s valahányszor a való sérti, ide, eszményeihez menekül, itt békül ismét meg.”

„Ez különbözteti meg – így folytatja ő – az embert az állattól; ez lényének az a része, amellyel egy második, örök életre is számít; ez az, mely arra készíti, hogy e második életet a jó, a nemes cselekedetek útján keresse.” Ezek mind a Te ihletett szavaid! És lehet-e Tőled méltóan búcsúzni másképp, mint a saját szavaiddal?

A Te nemes felszólalásodra kérte az Országos Állatvédő Egyesület a vallás- és közoktatásügyi minisztert a madarak és fák napjának megteremtésére és ezen ünneplés hatásáról a múlt évben azt írtad hozzánk, hogy: „Találjuk méltó megnyugvásunkat abban, hogy jelentős alkalommal szívek ezreit egy valóban nemes eszmével és akkor érinthettük, amikor azok a legfogékonyabbak.”

És mind e sok jónak Te vagy a forrása! Édes jó Atyánk, kit már ez árnyékvilágban is az eszmények boldogítottak, bizonyára fölleled örök boldogságodat az óhajtott és hitt eszményi honban, mert sok-sok szívemesítő, boldogító csöppnek és fájdalomnyhító balsamnak voltál kútfeje.

A Te nagy magyar szíved már nem dobog, de áldják a Te szent emlékedet és magukba szívják a Te szellemedet, valamíg érző magyar szívek dobognak.

Fodor András

(ÁLLATVÉDELEM 1915b, 2–3.)

A Királyi Magyar Ornithológiai Központ nevében

Kedves Mesterünk!

A M. Kir. Ornithológiai Központ tisztikara nevében veszek Tőled búcsút. Annak a kicsiny, de összetartásban erős testületnek nevében, melynek húsz évvel ezelőtt megteremtője, azóta vezetője, atyai gondozója voltál. Életed alkonyán fogtál ehhez az alkotásodhoz, oly korban, amelyben az átlagos ember már pihenésre vágyik, emlékeinek él csupán. Ám a Te lángelméd szervező ereje, lelkesedésed tüze, páratlan munkakedved diadalmaskodott éveid számán és megérned engedte azt az örömet, hogy ennek az intézetnek élén kifejtett munkásságod is méltó helyet biztosított a világirodalomban, terjesztve annak a bizonyosságát, hogy ez a kis magyar nemzet a tudományos madártan terén is kultúrnemzet, amelynek ezzel az eggyel is több joga van a léthez.

A tudós és a hazafi öröme egyesült ebben, amint hogy e kettő Benned soha nem is volt szétválasztható. Értelmeddel mindig együtt szólalt meg érzelmed szava, mert hiszen mindig a szíveddel gondolkoztál.

Ez ugyan sok félreértésre adott alkalmat, sok keserűséget is okozott Neked, de ez gyűjtötte köréd rajongó híveid hatalmas táborát is. Mert amint Magad is mindent a szíveden keresztül szívtál elmédbe, hasonlóképpen hallgatóidhoz vagy olvasóidhoz szólva, azok értelméhez fordulva, mindig megtaláltad az utat a szívükhöz is. Lángelmédért csodáltak, szíved melegéért, kedélyvilágod páratlan gazdagságáért szerettek is!

S most örökre kihűlt ez a melegen érző szíved s a váratlan csapástól bódult agyunk hiába kísérli veszteségünk nagyságát mérlegelni. Most csak fájalmunknak van szava.

De még ezen az érzésünkön is keresztültör egy másik, a hála érzete azért a mintaképert, melyet évtizedes együttlétünk alatt élénk állítottál; a tudományért való nemes lelkesedésben, a tisztviselői kötelességtudásban, a lankadatlan munkakedvben.

Ehhez az érzésünkhöz csatolom annak a sok ezer magyarnak a háláját is, akiket Te tanítottál meg arra, hogy a kis madár parányi szervezetében is az Alkotó végtelen nagyságát csodálja, akiket Te tanítottál a Természet nagy templomában látó szemmel, megértő lélekkel járni, akiket ezzel Te vezettél a legtisztább örömeik ki nem apadó forrásához.

Ezeknek az ezreknek hálája is kísérenni fog az örökkévalóság útjain!

Isten veled!

Csörgy Titus

(AQUILA 1914, LXVIII)

IRODALOM

Alkotmány (1914a): (Herman Ottó balesete). *Alkotmány* 19/319: 12.

Alkotmány (1914b): Herman Ottó halála. *Alkotmány* 19/329: 6–7.

Állatvédelem (1915a): Herman Ottó ravatalára... *Állatvédelem* 12/1–2: 2.

Állatvédelem (1915b): Az Országos Állatvédő Egyesület... *Állatvédelem* 12/1–2: 2–3.

Aquila (1914): Herman Ottó halála. *Aquila* 1914/1–4: LXVI–LXXXII.

Özv. Bogyay K.-né (1915): Emlékezés Herman Ottóra. Levél a főszerkesztőhöz. *Budapesti Hírlap* 35/3: 10.

Budapest (1914a): Herman Ottó 1835–1914. *Budapest* 38/331: 6.

Budapest (1914b): Herman Ottó halálához. *Budapest* 38/332: 9.

Budapest (1914c): Herman Ottó utolsó fényképe. *Budapest* 38/332: 9.

Budapest (1914d): Herman Ottó temetése. *Budapest* 38/333: 9.

Budapesti Hírlap (1914a): (Herman Ottó balesete). *Budapesti Hírlap* 34/319: 8.

Budapesti Hírlap (1914b): A politikus Herman Ottó. *Budapesti Hírlap* 34/330: 1.

Budapesti Hírlap (1914c): (Herman Ottó temetése). *Budapesti Hírlap* 34/331: 8.

Budapesti Hírlap (1914d): (Herman Ottó temetése). *Budapesti Hírlap* 34/332: 10.

Chernelházi Chernel I. (1915): *Herman Ottó 1835. június 27.–1914. december 27.* Különnyomat az Aquila XXI. 1914. kötetéből. Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Könyvnyomdája, Budapest, VII–XXV. pp.

Az Est (1914): Herman Ottó balesete. *Az Est* 5/327: 5.

Ethnographia (1914a): Herman Ottó tiszteletbeli tag halála. *Ethnographia* 25: 257.

Ethnographia (1914b): Herman Ottó halála. *Ethnographia* 25: 347–349.

Friss Újság (1914): Meghalt Herman Ottó. *Friss Újság* 19/334: 4.

Fromm O. (1915): Herman Ottó. *Vadászat és Állatvilág* 15/3: 17.

Gyászjelentések (1914): Herman Ottó gyászjelentései. Országos Széchényi Könyvtár, Mikrofilmtár, FM 8 35797, 185. tekercs.

Hála J. (2014): Megemlékezések Herman Ottó halálának 100. évfordulóján. *Néprajzi Hírek* 43/3: 74–76.

Hála J. (2015): „Nagy lélek szállott el közülünk”. Herman Ottó halála és halálának 100. évfordulója. *Honismeret* 43/1: 3–5.

Herman O. (1914): *A magyarok nagy ősfoglalkozása. A magyar pásztorok nyelvkinccse.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 798 pp.

A Hét (1914): Herman Ottó... *A Hét* 25/31–32: 752.

A Hét (1915): Herman Ottó posthumus könyve. *A Hét* 26/4: 46–48.

Katalógus (1914): Az „Országos Magyar Ebtenyésztő Egyesület” [...] Budapesten 1914 május 23-án és 24-én a Tattersall fedett csarnokában rendezett Országos Ebkiállítás [...] Katalógusa. Országos Magyar Ebtenyésztő Egyesület, Budapest.

Kárpáti A. [Carpaccio] (1915): Herman Ottó. *A Hét* 26/1: 8–9.

Lambrecht K. (1915): Herman Ottó. *Barlangkutató* 3/1: 1–28.

Lambrecht K. (1916): Herman Ottó, az ethnographus. *Ethnographia* 27: 16–36.

Lambrecht K. (1920): *Herman Ottó. Az utolsó magyar polihisztor élete és kora.* Biró Miklós kiadása, Budapest, 258 pp.

Lambrecht K. (é. n.) [1934]: *Herman Ottó élete.* Magyar Könyvbarátok, Budapest, 207 pp.

Magyar Estilap (1914): Herman Ottó halála. *Magyar Estilap* 21/297: 2.

Magyar Hírlap (1914): Herman Ottó meghalt. *Magyar Hírlap* 24/331: 2–3.

Magyarország (1914a): Herman Ottó balesete. *Magyarország* 21/323: 10.

Magyarország (1914b): Herman Ottó temetése. *Magyarország* 21/335: 9.

Móricz P. [M. P.] (1915): Herman Ottó. *Új Nemzedék* 2/1: 5–6.

Móricz P. (1927): *A rejtelmes Alföld. Elbeszélések, rajzok.* A szerző kiadása, Tahitótfalu, 234 pp.

A Nap (1914a): Herman Ottó meghalt. *A Nap* 11/353: 5.

A Nap (1914b): Herman Ottó temetése. *A Nap* 11/354: 6.

Néplap (1915): Herman Ottó meghalt. *Néplap* 22/1: 11–12.

Népszava (1914): Herman Ottót elütötte egy kocsi. *Népszava* 42/343: 5.

- Névpont (2014): Haberern Jonathán Pál. Internet: nevpont.hu.
- Pesti Hírlap (1910): (Herman Ottó balesete). *Pesti Hírlap* 32/38: 14.
- Pesti Hírlap (1914a): (Herman Ottó balesete). *Pesti Hírlap* 36/318: 11.
- Pesti Hírlap (1914b): Herman Ottó meghalt. *Pesti Hírlap* 36/329: 9–10.
- Pesti Hírlap (1914c): Halálozás. *Pesti Hírlap* 36/331: 12–13.
- Pesti Napló (1910): Herman Ottó balesete. *Pesti Napló* 61/38: 11.
- Pesti Napló (1914a): Az idő. *Pesti Napló* 65/317: 9.
- Pesti Napló (1914b): Herman Ottó balesete. *Pesti Napló* 65/317: 9.
- Pesti Napló (1914c): Herman Ottó 1835–1914. *Pesti Napló* 65/329: 5.
- Pesti Napló (1914d): Herman Ottó a ravatalon. *Pesti Napló* 65/330: 9.
- Pesti Napló (1914e): Herman Ottó temetése. *Pesti Napló* 65/331: 8.
- (s.) (1914): Herman Ottó nyolcvan éves. *Pesti Hírlap* 36/150: 12.
- Vitéz Somogyváry Gy. (1935): Herman Ottó szanyi bábujától a Gyöngyös Bokrétaig. *Búvár* 1/6: 368–370.
- Szatmári M. (1914): Herman Ottó. *Magyarország* 21/333: 5–6.
- Természettudományi Közöny (1915a): Herman Ottó gyászjelentése. *Természettudományi Közöny* 47: 1.
- Természettudományi Közöny (1915b): Herman Ottó temetése. *Természettudományi Közöny* 47: 65.
- Új Hírek (1914a): Herman Ottó balesete. A nagy tudós nyilatkozata. *Új Hírek* 13/302: 2.
- Új Hírek (1914b): Herman Ottó meghalt 1835–1914. *Új Hírek* 13/312: 2.
- Új Hírek (1914c): Herman Ottó temetése. *Új Hírek* 13/313: 2.
- Új Lap (1914): (Herman Ottó meghalt). *Új Lap* 13/314: 3.
- Az Újság (1914): Herman Ottó. *Az Újság* 12/329: 6–7.
- Az Újság (1915): A hét. Herman Ottó... *Az Újság* 13/3: 16.
- Vasárnapi Újság (1915): Herman Ottóról. *Vasárnapi Újság* 52/1: 12.
- Világ (1914a): Herman Ottó balesete. *Világ* 5/319: 9.
- Világ (1914b): Herman Ottó állapota. *Világ* 5/320: 9.
- Világ (1914c): Herman Ottó halála. *Világ* 5/330: 6.
- Világ (1914d): Herman Ottó halála. *Világ* 5/331: 10.
- Világ (1914e): Herman Ottó temetése. *Világ* 5/332: 9.

GONDOLATOK KÉT KURÁTOR FEJÉBŐL A „HERMAN OTTÓ ÖRÖKSÉGE A MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUMBAN” CÍMŰ KIÁLLÍTÁS SZÜLETÉSE

KÖRÖSI ANDREA¹

A Herman Ottó Emlékévet záró kiállítást² a Földművelésügyi Minisztérium felkérésére a Magyar Mezőgazdasági Múzeum készítette. A választás nem volt véletlen, hiszen Herman Ottó nagyon sok szállal kötődött a Magyar Királyi Mezőgazdasági Múzeumhoz. Ő rendezte be a Millenniumi kiállításban különállóan megépített Halászati pavilont, de ugyanígy az ő irányításával és gyűjtéseinek anyagából alakították ki az Ősfoglalkozási pavilont is, amely a Történelmi Főcsoport épületegyüttesének udvarán állt, a barokk-reneszánsz épülettel szemben.³ Már az ezredéves kiállítás fennállása idején megkezdte a Darányi Ignác földművelésügyi miniszter kinevezésével előrelátóan megalakított Mezőgazdasági Múzeum Előkészítő Bizottság a válogatást, listába szedést, Herman Ottó értékes anyagaiból és gyűjtésének tárgyaiból is, a majdan – 1897 szeptemberében – megnyíló múzeum számára. Ekkor a román épület termeiben rendezték be a halászati és ősfoglalkozási témák bemutatóit. Az 1907-re szilárd anyagokból és állandó célra újjáépített Vajdahunyadvárban 1907. június 9-én nyíltak meg a tágan értelmezett agrárium témakörét lefedő

kiállítások, melyek között nagy értéket képviselt a Herman Ottó szellemi munkájával, az ő elgondolásai, tervei szerint kialakított két kiállítási tér (korabeli kifejezéssel „osztály”). Ugyanis mind a Halászati, mind az Ősfoglalkozások osztályának berendezésére őt kérte fel Saárossy-Kapeller Ferenc, a múzeum akkori igazgatója. Éppen ezért a Mezőgazdasági Múzeum nagyszámú Herman Ottó által gyűjtött tárgyi emlékekkel és általa folytatott levelezéssel, dokumentációval rendelkezik. Jelen tanulmányban a „Herman Ottó öröksége a Mezőgazdasági Múzeumban” című kiállítás létrejöttének lépéseit, körülményeit, koncepcióját ismertetem.

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum 2013-ban eldöntötte, hogy „A pásztorok világa – Tisztelet Herman Ottónak” című kiállítással fog megemlékezni a nagy magyar polihisztorról, mely kiállítás saját erőből el is készült,⁴ és 2014. szeptember 12-én nyílt meg. E kiállítás is állt még, amikor október végén a Földművelésügyi Minisztérium felkérte múzeumunkat a Herman Ottó Emlékév záró kiállításának berendezésére. Szerencsére a múzeum gyűjteményeiben még mindig bősséggel rendelkezésre álló, Herman Ottó által gyűjtött, vagy a pásztorok és halászok élet- és munkamódját rögzítő használati tárgyak, dokumentumok lehetőséget teremtettek még egy, más szempontú,

¹ korosi@mmgm.hu

² Ezúton köszönöm Takáts Rózsa és Szotyori-Nagy Ágnes kéziratához fűzött építő kritikáját, javítását és stilizálását.

³ Körülbelül a mai Anonymus-szobor mögötti helyen.

⁴ Ennek kurátorai Vörös Éva és Dr. Szöllősy Gábor muzeológusok voltak.

újabb kiállítás berendezésére. Így mindkét kiállításról elmondható, hogy a bennük bemutatott minden tárgy, irat és nyomtatvány múzeumunk tulajdonát képezi. A „Herman Ottó öröksége a Mezőgazdasági Múzeumban” című tárlatot 2014. december 17-én V. Németh Zsolt környezetügyért, agrárfejlesztésért és hungarikumokért felelős államtitkár nyitotta meg a látogatók előtt. Ezzel az egy körtermet betöltő, tárgygazdag és enteriőr-jellegű, valamint a hozzá vezető folyosón fotó-, hangzó- és rajzanyagot bemutató kiállítással végigkísértük a polihisztor életútját, megidéztük emlékét, munkásságát, felelevenítettük örökségét, átadtuk üzenetét.

A kiállítás két részből állt. Az első részben a polihisztor életútját, egyéniségét, munkásságának sokszínűségét mutattuk be gazdag kép- és hanganyaggal. Ez a kb. 70 m²-es folyosói részen került megrendezésre. Itt állítottuk ki Herman Ottónak a Magyar Királyi Mezőgazdasági Múzeumhoz való kötődésével kapcsolatos dokumentumokat is. A tárlat második részében megjelentettük Herman Ottó „Ősfoglalkozások” című kiállítását, 1907-es és modern, mai módszerekkel is. A kiállításnak ez a része a kb. 75 m²-es körteremben került megvalósításra. A kiállítást angol és magyar nyelvű szövegekkel és képaláírásokkal készítettük el. A forgatókönyv írása során igyekeztünk magát Herman Ottót megszólaltatni, ezért arra törekedtünk, hogy minél többet idézzünk saját szavaiból, sok mondását, számos általa rajzolt grafikát, motívumot, és személyesen begyűjtött tárgyait használtuk fel. Emellett igyekeztünk tanítványainak, pártfogoltjainak alkotásait is felsorakoztatni, és csak abban az esetben alkalmaztuk más művészek munkáit, ha az előbbieket között nem találtunk megfelelőt.

1. ábra HERMAN OTTÓ ÉLETÚTJÁT BEMUTATÓ TEREM

1. ÉLETÚT

Valószínűleg minden magyar felnőtt ismeri Herman Ottó nevét, de csak kevesen tudják, ki is volt valóban ő, és mit tett hazánk kulturális és gazdasági felemelkedése érdekében. Herman Ottó életének bemutatásánál azt a célt tartottuk szemünk előtt, hogy aki csak most ismerkedik meg a nagy magyar polihisztorral, az is megkapjon minden információt mind tevékenységének sokszínűségéről, mozgatórugóiról, mind személyiségének, egyéniségének jellemzőiről.

Herman Ottó életútjának bemutatását társkurátorommal, Szotyori-Nagy Ágnessel közösen úgy készítettük el, hogy az önállóan is használható, kerek egészet képezzen, így a második rész, az ősfoglalkozásokat bemutató körterem anyaga nélkül is csorbítatlan értékben kiállítható legyen más helyszíneken is.

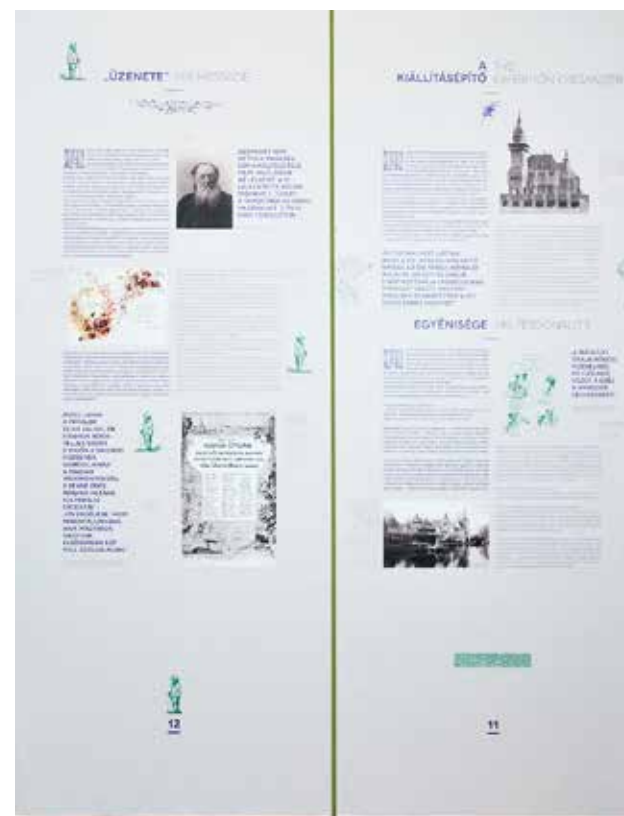
A kiállítási rész jobb oldalára helyeztük el a különböző tematikájú tablókát, bal oldalára pedig, Herman Ottó természetszeretetét szimbolizálандó, a Baranya megyei Herman Ottó-tó (hal- és madárrezervátum) hatalmas, 18x3 m-es fényképét ábrázoló nagy molinót (1. ábra).

Tematika

Herman Ottó életének, tevékenységének bemutatására nem kronologikus sorrendet képeltünk el, hanem különböző tevékenységei szerint alkottunk kisebb egységeket, melyeket kiegészítettünk az ifjúkora és a személyisége, üzenete témakörével.

A következő csoportokat alkottuk: Herman Ottó – az illusztrátor, – a konzervátor, – a múzeumőr, – a pókász, – a madarász, – a politikus és közéleti személyiség, – a nyelv-művelő, – az ősrégész, – a néprajzkutató, – a kiállításrendező. E témák mellett bemutattuk gyűjtőútjait is. Minden témához kerestünk egy-egy olyan Herman Ottó-idé-

2. ábra A TABLÓK FELÉPÍTÉSE (GONDOLATA, RAJZOK, MOTÍVUMOK ÉS INICIÁLÉK HERMAN KÖNYVEIBŐL)

zetet, gondolatot, amely az adott területen jellemezte gondolkodását, tevékenységét. A szövegeket gazdag képi anyaggal egészítettük ki: a polihisztor vagy a tanítványai rajzaival, illetve néhány fényképpel (pl. a Herman Ottó által leírt hűsölő pók, vagy a tudósról elnevezett csipkésposloska képével), valamint néhány fotóval Herman Ottóról magáról (egyedül vagy baráti társaságban). A tablók címe alatti apró grafikai motívumokat és a tablószövegek kezdőbetűjének iniciáléját Herman Ottó könyveiből vettük át. A tablókön alnyomatként Herman-rajzokat helyeztünk el, melyekkel a szövegek komolyságát igyekeztünk oldani (2. ábra). A tablókra kép- és hangzóanyagot is elhelyeztünk. Herman Ottó, Csörgéy Titusz és Madarász József madárrajzaiból készítettünk egy válogatást úgy, hogy a rajz után megjelent az adott madár fényképe, miközben a látogató a madár hangját is hallhatta. Ez a madárhang és a nagy tóparti részlet képe nagyon kellemes, természetközeli érzetet alakított ki a látogatókban. Emellett két fejhallgatón keresztül juthattak további információkhoz a polihisztor személyiségéről. Az egyikén Jászai Mari Herman Ottóhoz írt leveleit, a másikon Herman Ottó politikusoknak, barátoknak (pl. Kossuth Lajosnak vagy Pósa Lajos gyermekmeserőrnak, szerkesztőnek, jó barátjának) írt leveleit hallhattuk. Bizton reméltük, hogy ezeket elolvasva és meghallgatva a látogatók mélyen megismerik Herman Ottó személyiségét, jellemét, nyelvezetét és tevékenységének jelentőségét. Átélik azt a hazaszeretetet, amely Herman Ottót arra ösztönözte, hogy egész életét Magyarország kulturális és gazdasági felemelkedésének szentelje, és ezért elhivatottan dolgozzon a haza érdekében.

2. HERMAN OTTÓ ÉS A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM KAPCSOLATA

Az életút után az Ősfoglalkozások termének bejárata mellett mutattuk meg az 1907-ben megnyílt, eredeti „Ősfoglalkozások” című kiállítás fényképét, és válogatást a hozzá kapcsolódó iratanyagból. A mostani kiállítás különlegességét még fokozta, hogy annak idején Herman Ottó éppen ugyanebben a teremben rendezte meg ugyanilyen című kiállítását. Az építéssel kapcsolatos levelezései, számlái, utalványozásai fennmaradtak múzeumunk gyűjteményeiben. Köztük olyan érdekes leveleket is találhatunk, melyekben Herman Ottó panasszal él Saá-

rossy-Kapeller múzeumigazgatónál, hogy rossz minőségű preparátumokat, szobrokat készített az egyik beszállító, vagy hogy betegsége miatt a munkát felfüggeszti a nagy távolság, a rossz idő és a termék fűtetlensége miatt. Az iratok egyik legérdekesebb darabja az a levél, melyben Herman Ottó jelzi az igazgatónak, hogy a számára fenntartott terem túl kicsinek találja, és kifogásolja, hogy eredetileg nem ezt a helyet jelölték ki a kiállítás megépítésére (3. ábra). Ezeket a dokumentumokat egy közös tárlóban helyeztük el, de a legérdekesebbeket egy monitoron kinagyítva is olvasni lehetett.

3. AZ „ŐSFOGLALKOZÁSOK” TÉMA

A kiállítás következő egységében a nagy tudós és polihisztor ősfoglalkozásokról alkotott gondolatait, látásmódját, szavait igyekeztünk visszaadni (4. ábra).

Herman Ottó az ősfoglalkozások szót maga alkotta, és alatta a vadászatot, a halászatot és az állattartó pásztorkodást értette: „Ősfoglalkozásokul tekinthetők a halászat, a vadászat és a pásztorelet; azért, mert az élet alapszükségeiből erednek és mert mind a háromnak jellege mozgó, a hely változtatását nemcsak megengedő, hanem sokszorosan követelő is” (Lambrecht 1920). A vadászattal azonban nem foglalkozott, mivel azt gondolta, hogy annak népies formája már kihalt, nem megmenthető. Kiállításában is csak a halászat és a pásztorkodás került bemutatásra. Ezt a szerkezetet követtük mi is a kiállításunkban.

3. ábra

HERMAN PANASZLEVELE ARRÓL, HOGY EREDETILEG NEM EBBE A TEREMBE TERVEZTÉK A KIÁLLÍTÁST, MELLETTÉ SAÁROSSY-KAPELLER IGAZGATÓ MEGJEGYZÉSE IS OLVASHATÓ

A kórterem jobb oldali részében a Magyar Királyi Mezőgazdasági Múzeumban 1907-ben megnyitott „Ősfoglalkozások” című kiállítást kívántuk megjeleníteni; nem annak másolatát megépíteni, hanem csak a hangulatát megidézni, kiállítási technikáját bemutatni (5. ábra). Az akkori kiállításról két fénykép maradt fenn (egyét kinagyítva elhelyeztünk a terem bejáratánál), melyek alapján könnyen rekonstruálható volt a kiállítás megjelenése. A korra jellemző bemutatási módszer volt a falak és vitrinek zsúfolásig töltése tárgyakkal, képekkel magyarázó szöveg nélkül, mivel egy-egy kiállításban a teljes gyűjteményi anyagot igyekeztek elhelyezni. A kiállításokat ezért osztályoknak nevezték, melyek anyaga nem raktárakban őrződött, hanem a teljes begyűjtött múzeumi tárgymennyiséget kihelyezték a látogatók elé. Tehát ekkor még nem léteztek a mai értelemben vett háttér-raktárak – egy-két nagy országos gyűjteményt kivéve, például a Nemzeti Múzeumot. Az „Ősfoglalkozások” kiállítást is a tárgyak melletti magyarázó

szövegek hiánya, a rövid képaláírások, illetve a tablók számokkal való azonosításának módszere jellemezte. Ebben a részben sok eredeti, Herman Ottó által gyűjtött tárgy,

5. ábra HERMAN OTTÓ 1907-ES KIÁLLÍTÁSÁNAK MEGJENELÍTÉSE 2014-BEN

4. ábra A 2014. ÉVI KIÁLLÍTÁS „ŐSFOGLALKOZÁSOK” TERME

általa vagy tanítványai által készített grafika található. Az általa gyűjtött tárgyakat megjelöltük egy kis bélyeggel nemcsak ebben a tárlatban, hanem a múzeum többi kiállításában lévők esetében is. Ezt a bélyeget egy Herman Ottó által gyűjtött fabicska pengéjén talált eredeti, ma is látható bélyegről másoltuk le.

Az eredeti kiállításhoz hasonlóan öt nagy, 1,30 m x 2,40 m-es és két kicsi, 1 m x 1,70 m-es táblóra rögzítettük a halászat és pásztorkodás tárgyi eszközeit, melyeket a terem falain helyeztünk el. Felettük magyar szürkemarha koponyaválogatás került elhelyezésre azokból, amelyeket már 1896-ban, illetve 1907-ben is láthatott a közönség, a kisebb falakon keretezett grafikák, kolompok, csengők, havasi kürtök, valamint a mennyezet alatt belógó halászháló. A terem közepére és a falak mellé vitrineket állítottunk. Külön érdekesség, hogy az 1907-es kiállításból az egyik kisebb, csontkoresolyákat, kece- és dörzscsontokat bemutató tábló szinte teljes épségében megmaradt, mindössze az alapszöveget kellett rajta kicserélni. Ez alapján készítettük el a többi táblót. Szintén

figyelemre méltó, hogy a Herman Ottó kiállításában bemutatott „halászsas ponttyal” preparátum is igen jó állapotban került elő a Halászlati gyűjteményünkből. A vitrinekben felsorakoztattuk a pásztorszállások makettjeit, a Herman Ottó által leírt hasas és sima citerákat, valamint az 1907-es kiállításban is szereplő, Herman Ottó által készített két vejszemakett egyikét. A másikat helyhiány miatt nem tudtuk kiállítani. A pásztorszállás-makettek is Herman munkája nyomán születtek, hiszen részletes leírásai és rajzai alapján készítették őket, feltehetően 1907 után. A falakon elhelyezett grafikákat egy-egy kivételtől eltekintve eredeti keretükben őriztük meg, sok esetben a képek számozásával együtt. Azok a kiállított tárgyak, melyek nem Herman gyűjtéséből származnak, szintén az adott korszakból erednek.

A terem bal felében Herman Ottónak az ősfoglalkozásokkal kapcsolatos gondolatait próbáltuk bemutatni, modern kiállítási módszerekkel (6. ábra). Az ősfoglalkozások bevezető és magyarázó táblója után a halászat, majd a pásztorkodás került ismertetésre, táblókkal és vitrinekben lévő tárgyakkal.

6. ábra HERMAN OTTÓ GONDOLATAIVAL, MODERN MÓDSZEREKKEL BEMUTATOTT „ŐSFOGLALKOZÁSOK” TÉMA

Mindkét témát egy-egy hermani gondolat vezeti be. A kiállítási részre jellemző a kétnyelvűség, a gazdag szöveg- és képanyag, valamint a kisebb tárgymennyiség. A táblókon magyarázó szövegek olvashatók, melyekhez Herman Ottó saját szavait használtuk fel, különböző könyveiből, írásából idézve. Az idézetekben az eredeti helyesírási és kiejtési módot megőriztük, néhol rövidítettük, illetve magyarázatokkal egészítettük ki, az érthetőség érdekében. Ezeket formailag is megkülönböztettük. Az illusztrációk többnyire itt is Herman Ottótól vagy tanítványaitól származnak.

3.1. A HALÁSZAT

A kiállítási egységet bevezető Herman Ottó-gondolat a halászat múltját és jelenét kapcsolta össze:

„És íme! Az egyik ponton az ember mesterségesen költi, tenyésztí az édes vizek halait és a halászhajóknak ezreit meneszti a tenger végtelenségébe; itt a hegyi patak kristályos, sebes vizébe veti a finom horgot, amelyre mesterséges legyet hazudott; amott óriási hálókkal szántja, szűri a tenger vizét, s a fogott prédával világra szóló kereskedést űz.

És azon a másik ponton az ember meglábolja a vizet, kitapogatja a halat – eszköze a pusztázó kéz, éppen úgy, mint ahogy a halászó sas eszköze a karom és a csőr.

Egy és ugyanazon a napon látjuk az embert a fejlődés legmagasabb fokozatain és a legnagyobb elmaradottságban is.” (Herman 1887)

A halászat témakörében ismertettük a halászat múltját, fejlődését, a különböző halászati módokat, eszközöket. A halászat sokszínűsége napjainkra jelentősen lecsökkent.

Eltűnt a különböző halászati módok, eszközök nagy része, ezek nyomait csak a 19–20. századi írásokból, néprajzi gyűjtésekből ismerjük. Ezért volt rendkívül fontos Herman Ottó gyűjtő és publikáló tevékenysége, mert megőrizte ezeket az utókor, napjaink embe- re számára. A mára már eltűnt jeges halászat egyik módját, a jeges kerítő halászatot enteriőr segítségével mutattuk be. A teremben egy 19. századi öltözetben lévő embert, az erkélyajtón túl pedig (az erkélyen) egy mai embert jelenítettük meg, akik szimbolikus- san is közösen húzzák a parás kerítő hálót, megjelenítve egyúttal a múlt és a jelen elválaszthatatlan kapcsolatát, összetartozását és egymásra épülését.

3.2. A PÁSZTORKODÁS

A halászati enteriőr után a pásztorkodás témájával folytatódott a kiállítás. Herman Ottó vezérgondolata ebben a részben:

„Annak a régi pásztoréleti aranykornak, amidőn a számadó, bojtárjaival együtt mesterséginék tárgyi részében, ruházatában és egész életmódjában valóságos pompát fejt ki, annak az időnek vége van, mégpedig nemcsak a gazdasági élet átalakulásánál, hanem különösen a modern közbiztonsági intézkedéseknél fogva.” (Herman 1896)

A kiállításban a pásztorkodó állattartás múltját, a pásztortársadalmat, a pásztorok állat és rangsor szerinti fajtáit, a pásztorszállásokat, valamint a pásztorok eszközeit ismertettük. Ezek mellett még sok témát kiemelhetünk volna, pl. a viseletet, pásztorcsillagászatot, de a helyhiány, illetve a másik pásztorkiállításunkkal való egyezés miatt ezekre nem térünk ki. Az itt található két vitrinben a különböző állatok eltérő életmódú pásztorainak eszközeit két szem-

pont szerint különítettük el. Bemutattuk azokat az eszközöket, melyek mindegyikükre jellemzőek, illetve azokat, melyeket jellemzően egy-egy adott állatfaj pásztorai használtak. Minden pásztornál megtalálható a főzéshez szükséges eszközök mellett a pásztorkészség, a díszített dohánycsákó, a sőtartó, a kulacs, a csanak és a karikás ostor. A karikás ostorról meg kell jegyeznünk, hogy napjainkban a juhászok már nem használják, de több forrás szerint (pl. *Magyar néprajzi lexikon*) a 19. században még a juhászoknál is ott volt. Csak egy-egy pásztortípusra jellemzőek a következő eszközök: a gulyásra a gulyásbot, melynek vége, régen a szára is ólommal volt megtöltve. A csikósnak volt patraca, mely a nyeret helyettesítette, a disznópásztornak több sajátos eszköze is volt, a kanászbalta, a lábfogó, a fokos. A legtöbb készsége a juhásznak volt, az őrzött állat természetéből következően: juhász kampó, birkanyíró olló, rühzsírtartó, és a körmöző bicska, melynek, eltérően a többi bicskától, egy görbe, az állat körmözésére kiválóan alkalmas pengéje is van. Régebben volt még a bárányszoktató is, amely két falapból állt. A nagyobb lapot az anyajuh, a kisebbet a hozzá tartozó bárány nyakába kötve tudta a pásztor megjegyezni, melyik anyaállathoz melyik újszülött bárány tartozott. Egy hét után ezt levették az állatokról. Mára ezt a megjelölést festéssel oldják meg. De ugyanez a laposka segített a gazdával való elszámolásnál is abban, hogy mekkora volt a szaporulat a nyájban.

A teremben a régi és a modern kiállítási részt elválasztja és egyúttal össze is köti az ajtóból induló, a földön végigfutó és a falra is felhúzózó idézet:

„És tudtam, mert láttam, hogy a XIX. század átalakító hatása az ősi tárgyi néprajz halá-

lát jelenti, és akkor e nép története legbecesebb forrását veszti: menteni indultam és mentettem, amit egyes ember menthet.” (Herman 1908)

Ez a gondolat a nagy magyar polihisztor tevékenységének egyik fő mozgatórugója volt, és úgy gondoljuk, hogy napjaink muzeológusainak, múzeumainak is ez az egyik feladata, azok számára is hitvallásul, követendő példaként szolgálhat.

4. A KIÁLLÍTÁS ALKOTÓI STÁBJA

Ahhoz, hogy a kiállítás ilyen rövid idő alatt elkészülhessen, szükség volt az összehangolt, pontos, a határidők betartásával végzett munkára. A Múzeum munkatársai minden segítséget megadtak ahhoz, hogy a gyűjteményeinkben található Herman-anyagok és dokumentumok rendelkezésünkre álljanak, és a kiválasztott tárgyak bemutatható állapotba kerüljenek.⁵

A kiállítás megszületésében nélkülözhetetlen volt társkurátorom, a Múzeum tudományos titkára, dr. Szotyori-Nagy Ágnes, a kiállítás rendezője, Szelle Tibor, a látványtervező, Véner Ágnes (Narmer Építészeti Stúdió), és nem utolsósorban a grafikus, Juhász Veronika (Naka Stúdió), akinek ötletei tették igazán látványossá még a szárazabb szövegeket is. Ugyancsak nagy segítséget jelentett mindhárom szakmai lektorunk, dr. Erdődy Gábor, dr. Selmeczi-Kovács Attila és Kárpáti Eleménné munkája, ők a forgatókönyvet javították, kiegészítették és megrásként tanácsaikkal segítették.

⁵ Ezúton köszönöm Kovács Géza és Jurinka László restaurátorok munkáját.

5. A KIÁLLÍTÁS UTÓÉLETE

A kiállítás 2014. december 17. és 2015. március 10. között volt látogatható. A Nemzeti Környezetügyi Intézet (NeKI) szervezésében a Földművelésügyi Minisztérium mintegy 1700 vidéki és budapesti középiskolás diáknak biztosította a felutazást és a tárlat ingyenes megtekintését. Ehhez a Magyar Mezőgazdasági Múzeum egy múzeumpedagógiai programcsomagot állított össze, mely három részből tevődött össze: egy tárlatvezetésből a „Herman Ottó öröksége a Mezőgazdasági Múzeumban” című kiállításban, egy a témáról szóló múzeumpedagógiai foglalkozásból, és egy önállóan végigjárt felfedezőútrából. Ez utóbbihoz játéklapot készítettünk, melyben keresztrejtvényt és nyelvi fejtörőt kellett megoldaniuk a gyerekeknek, a Múzeum többi kiállításában elhelyezett állomások megkeresésével.

A rejtvény megoldásával Herman Ottó egyik fontos gondolatát lehetett megfejteni: „A becsület órája rögös, küzdelmes, de célhoz vezet. A cél: a nyugodt lelkiismeret!”⁶

A nyelvi fejtörővel pedig részben régi szavainkat, részben Herman Ottó szóalkotásait próbáltuk feleleveníteni. A kb. 2–2,5 órás program után a diákok egy ebédsomagot is elfogyaszthattak a hazaút előtt, amit a NeKI szervezésében a Földművelésügyi Minisztérium biztosított számukra, a Bercsényi Gyula Élelmiszeripari Szakközépiskolán keresztül.

A kiállításról és a foglalkozásokról elmondható, hogy rendkívül sikeresek és keresettek voltak, és mind a szakmai, mind a látogató

közönségünk tetszését is elnyerték. Reméljük, hogy kiállításunkkal a látogatók jobban megismerték és megszerették Herman Ottó munkásságát, személyiségét, és példaként fog szolgálni sok fiatal számára kitartása, hazaszeretete és elkötelezettsége. Herman Ottó szavaival szeretném befejezni a kiállítás bemutatását:

„Induljanak a fiatalok és ha valaki, én kívánok nekik teljes sikert, s midőn a sikerért küzdenek, gondoljanak a magyar tudományosságra, s benne édes magyar hazánk kulturális érdekére – jövődjére, mert mindnyájunknak, akik magyarok vagyunk, elsősorban ezt kell szolgálnunk.”⁷

IRODALOM

- Herman O. (1887): *A magyar halászat könyve*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest.
- Herman O. (1896): *Az 1896-iki ezredéves országos kiállítás (Budapest): a történelmi főcsoport hivatalos katalógusa. 3. Ösfoglalkozások*. Kosmos, Budapest, 23 p.
- Herman O. (1908): A magyarságról. *Budapesti Hírlap* 1908. nov. 21.
- Lambrecht K. (1920): *Herman Ottó, az utolsó magyar polihisztor élete és kora*. Bíró Miklós, Budapest, 257 pp.
- Ortutay Gy. (főszerk.) (1977–1982): *Magyar néprajzi lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

⁷ Elhangzott a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Bizottságának 1911. február 6-i ülésén, a Herman Ottó által tartott előadásban.

HERMAN OTTÓ, A NAGYOTHALLÓ ZSENI

BALÁZS BOGLÁRKA¹

A HALLÁS SZEREPÉRŐL ÉLETÜNKBEN

Sokan a látást tartják a legfontosabb érzékszervünknek, pedig a látással a gömb alakú felszínnek csak egy részét érzékeljük egyszerre. Csökkent fényben rosszul, elmosódottan látunk. A hallás ezzel szemben a gömb alakúként észlelt tér minden irányából jól érzékeli a hangokat, meghatározza irányukat.

Azokat a hangokat halljuk meg, amelyek legalább a fontosabb frekvenciákon meghaladják a háttérzajt, így amazok nem fedik el őket. Rövid időn belül egészen kis változásokat észlelünk hangerőben és hangmagasságban. Felismerjük az ismerősök beszédét és megérezzük, ha valakinek egészségi vagy lelki problémája van. Tehát hallásunk a hangminőség változását is megmutatja nekünk. Ha szemünket becsukjuk, akkor nem látunk, de ha fülünket befogjuk, még akkor is hallunk, csak halkabban.

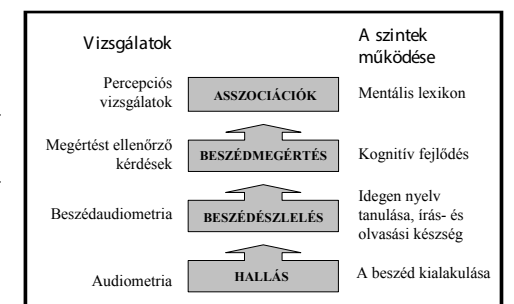
Emberré válásunkban a hallás révén alakul ki a beszéd és ebből az írott szó. A hallás szerepe közösségformáló és összetartó. Az ősi kultúrákból látható emlékek alapján ismerjük a munkadalokat, az ősi táncokat és a nevelésben használt versikéket. A halláspanasz nehezebben realizálódik, mint a látási, ezért sajnos tovább rejtve marad.

Szemünkre általában vigyázunk, de hallásunkat az egyre fokozódó környezeti ártalmak, a zajos munkakörülmények és az egyre hangosabb, szórakozáshoz használatos zenék súlyosan károsítják.

Életünk során a hallás útján szerzünk környezetünkről folyamatos információkat. A kialakult beszéddel, az elvont fogalmak használatával alakítjuk ki embertársainkhoz fűződő szociális viszonyainkat. A halláson alapul egész életünk szellemi teljesítménye, az írás-olvasás elsajátításától kezdve az idegen nyelvek megtanulásán kívül gondolkodásunk kialakításáig.

BESZÉDMEGÉRTÉSI PIRAMIS

A beszédmegértési piramison (1. ábra) jól látható, hogy az ember gondolkodása és egész szellemi élete a halláson alapul. Megfelelő hallás nélkül a beszéd nem alakul ki (Balázs 2013).

1. ábra BESZÉDMEGÉRTÉSI PIRAMIS

HERMAN OTTÓ ÉS FELESÉGE BOROSNYAI KAMILLA

¹ drbalazsboglarka@gmail.com

HERMAN OTTÓ HALLÁSÁRÓL

Herman Ottó hallásáról orvosi dokumentumok nem állnak rendelkezésünkre. Életrajzából tudjuk, hogy nem siketen született, meg is tanult beszélni. A magyar nyelvet csak 7 éves korától használta.

A hallásával kapcsolatos ismereteket Lambrecht Kálmán 1920-ban írt, *Herman Ottó. Az utolsó magyar polihisztor élete és kora* című életrajzából idézhetjük (Lambrecht 1920).

„...Az bizonyos, hogy már kicsiny korában fékezhetetlen temperamentuma, szilaj, vad természetű volt, aki kerülte a társaságot, kereste a természet vadonját, tücsköt-bogarat összeszedett, fára mászott, madárfészket nem szedett, de figyelt, és apja, a jónevű ornitológus mellett megtanult madarat is tömni. Maradása sohasem volt otthon. ... Apró meghűlések mind hozzájárultak ahhoz, hogy hallása már egészen fiatal korában megtompult, idővel pedig csaknem teljes süketességgé fokozódott.

...Tanulmányait megszakítva édesatyja halála miatt géplakatosnak tanult. Kenyere a géplakatosság, öröme a természetben való elmélyedés volt, és amikor már-már irányt vett volna élete, közbelépett egy újabb, váratlan akadály, a katonaság. Nagyothallásával érvelve nem is jelent meg a sorozáson, mert »az osztráknak – úgymond – nem fogok szolgálni«. Mint »illegal abwesend« katonakötelest szökevénynek tekintették, úgy is kezelték és 1857-ben besorozták tizenkét évre, mert a katonaoorvos nagyothallását szimulálásnak minősítette.

...Gyerekkori meghűlése miatt fokozatosan elveszítette hallását, hallócsövet használt segítségül. (Országgyűlési képviselősége idején e hallócsővel mindig az éppen beszélő szónok mellé ült.)

...Herman Ottó ezért is fájlalta annyira romló hallását: »Látod madár barátodat, kinek éneke örömed volt ... és semmi hang! Összerezzen, az ijedelemtől eláll a szíved, a szemed mered, s elfog egy iszonyatos kín ... Én tudom, mi a veszteség, tudom: mi dúlhatott Beethovenben. Ezentúl nekem is az lesz a sorsom, hogy kínosan hánykolódjam, remetévé legyek, amikor minden csepp vérem az élethez vonz.«

...Az izmok rokkanása, a hallás folytonos gyengülése több ízben katasztrófába is sodorja. 1910. február 13-án, immár nem először, elüti egy villanyoskocsi...

...1914. december 27-én, Budapesten halt meg tüdőgyulladásban, amit pár nappal korábbi elgázolása miatti fekvés közben kapott, legyengült állapotában.” (Lambrecht 1920)

HERMAN OTTÓ ÉLETE
NAGYOTHALLÁSA TÜKRÉBEN

Herman Ottó hallásállapotának pontos megítélése rendkívül nehéz orvosi vizsgálati adatok nélkül, és csak a tapasztalatra támaszkodva lehet óvatosan megítélni. Valószínűleg idegeredetű halláscsökkenéssel született, ez magyarázhatja, hogy nem tudott jól beilleszkedni a hangos gyermektársaságba. A gyakori náthák során kialakuló hallásromlás még rontott az amúgy is rossz halláson. A megfázások miatt kialakult halláscsökkenés, amely a középfül betegségeit jelenti, nem okoz süketességig fokozódó hallásromlást.

Fiatalabb korában a szájról olvasás és a tudományok leírásának olvasása jelenthetett segítséget. Ezenkívül ismerjük kiterjedt levelezését is. Az öregkori hallásromlás, a

presbycusis pedig valóban a hallócső használatára kényszerítette. Mai tudásunk alapján elképesztő, hogy éppen géplakatosnak tanult, hiszen a zajártalom teljesen tönkretetheti a hallást és a mai napig sem gyógyítható.

Ha velünk élne Herman Ottó, halláspanasza miatt már számtalan segítsége lenne nehéz életében.

A HALLÁSJAVÍTÁS
LEHETŐSÉGEI NAPJAINKBAN*Hallókészülékek*

A hallás javítása készülékekkel az elmúlt század közepén kezdődött. Az első hallókészülékek még elektroncsöves, nehéz, táskarádió-méretű, nyakba akasztható szerkezetek voltak. Az űrhajózás szükségessé tette a kisméretű kerámiamikrofonok kialakítását, ezáltal a hallókészülék-gyártás kialakítható a lényegesen kisebb készülékeket. Ettől kezdve már fül mögötti, szemüvegszárbá épített és a hallójáratba betehető készülékek terjedtek el. Napjainkban a mély hallójáratú készülék már nem is látható a külső szemlélőnek.

A kezdeti hallókészülékek teljesítménye még sok kívánnivalót hagyott maga után, mivel minden hangot erősítettek, a beszédet és a környezeti zajokat is. A ma használatos, digitális hallókészülék viszont csak a beszédhangok területét erősíti, a zajokat nem, tehát úgy dolgozik, mint egy jól halló fül.

Miután a hallás életünkben a megszületéstől kezdve komoly szerepet játszik, rendkívüli fontosságú az, hogy megismerjük a megszületett gyermek hallásállapotát. Ezt a vizsgálatot törvény írja elő.

A korai hallókészülék-ellátás

Az 1960-as években egy amerikai gyógyipedagógus csoport a látást összehasonlítva a hallással arra a következtetésre jutott, hogy mivel a látás az újszülötteknél a fényinger hatására alakul csak ki, lehet, hogy a hallás pedig csak a hang hatására fejlődik ki. Ezért siketen született csecsemőknél korai hallókészülék-alkalmazást kezdtek el, sikerrel. Európában ennek a módszernek az alkalmazását Dr. Götte Árpád vezette be a János Kórházban.

Napjainkban az ismert adatok alapján azt látjuk, hogy ezzel a módszerrel a siketen vagy súlyos nagyothallóként született gyermekek csaknem kétharmada hallóvá tehető.

A korai fejlesztés

A nagyothallónak bizonyult kisgyermek a „korai fejlesztéssel” kitűnően beilleszkedhet a felnőtt korokra a társadalomba, és nem érzik annak hátrányát, hogy gyengébben halanak és hallókészüléket viselnek. A szurpedagógiai módszerek segítségével tökéletes beszéd és beszédmegértés sajátítható el.

A cochlearis implantatio

A helytelenül, de találóan „műfülnék” nevezett készülékkel azokon az igen súlyos, kétoldali nagyothallókon lehet segíteni, akiknek a belső fülében a hangok érzékeléséért felelős szőrsejtek elpusztultak, vagy ki sem fejlődtek. Amennyiben ezt a rossz működést valami pótolni tudja, a beteg képes hallani.

Az utóbbi években elterjedt *cochlearis implantatio* a belsőfülbe műtét során bevezetett elektródák és egy speciális, külső hallókészülék segítségével a teljesen süket fület is

hallóvá tudja tenni. Olyan betegekről van szó, akiknél a hallás a korszerű, nagy teljesítményű hallókészülékekkel sem javítható.

ZÁRSZÓ

Befejezésül ismét Lambrecht Kálmánt hívjuk segítségül Herman Ottó életének megítéléséhez: „A nyomorgásig és nélkülözésig menő szegénységben nevelkedett szíve nem veszíti el érzékét a sanyarúság iránt, élete zenitjén sem, de kérlelhetetlen elszántsággal támad hatalmasnak és parányinak egyaránt, ha akaratának, terveinek útjában áll. Az ellentéteknek ez a tobzódása két okkal magyarázható. Az egyik szervi hibája: a bizalmatlanságot szülő nagyothallás, a másik egyéniségének rendkívülisége: a zsenik sohasem mérhetők átlagos mértékkel.” (Lambrecht 1920)

IRODALOM

Balázs B. (2013): *A hallássérülés kórtana*. ELTE Egyetemi jegyzet. Budapest, 54 pp.

Lambrecht K. (1920): *Herman Ottó. Az utolsó polihisztor élete és kora*. Bíró Miklós kiadása, Budapest, 257 pp.

HERMAN OTTÓ RAJZA

A TERMÉSZETTEL EGYÜTTÉLŐ EMBER TERMÉSZETESSÉGÉNEK, EGYEDISÉGÉNEK JELEI A KÉZÍRÁSBAN

ZÁDOR ERZSÉBET¹

KÉZÍRÁS A 19. SZÁZAD ELEJÉN MAGYARORSZÁGON

A Habsburg-uralom berendezkedése nyomán a 18. században nagymértékben megnőtt a német nyelv hivatalos, írásos használata. A német nyelvűség térhódítása az írásbeliségben természetesen a gótikus írásformák terjedésével járt együtt.

A „német írás”-nak is nevezett újkori német kurzíva (a betűket ívesen összekapcsoló írásmód) a 16. század folyamán alakult ki a gótikus notulából (a gótikus kurzívából). Mint minden kurzívát, ezt is a sebtében rótt, könnyed vonalokból szorosan összefűzött betűk jellemezték. A szavakon belül a betűket finom hajszálvonalak fűzték össze. Több betűt (pl. a, g, q, r, v, w, y) kettéválasztva írtak benne, és a két részt csupán egy kis horgocska kapcsolta össze. Különös figyelmet érdemel a modern német kurzívában a hurokképzés módja az alsó és felső betűszárakon, minthogy ezek változásából az írás korára is következtetni lehet. Korai változataiban ez az írás általában sietős, gondatlan, tehát nehezen olvasható. (1. ábra)

A gótikus írásfajta egészen a 18. század végéig sokkal ellenállóbbnak bizonyultak a kiszélesült íráshasználathoz egységesítő törekvéseivel szemben, mint a humanista alapokon álló változatok.

A kiváltságleveleket, fontosabb hivatalos iratokat vagy a nyomtatott antikva (ókori mintát követő) betűket utánzó mesterkéltné díszírással, vagy pedig a használati kurzíva gondosabb változataival írták. Az utóbbiak-

1. ábra ÚJKORI NÉMET KURZÍVA A 18. SZÁZAD VÉGÉN

¹ zador.erszebet@gmail.com

nak legfeljebb egyes nagybetűk cikornyázásával igyekeztek rendkívüli, ünnepélyes jelleget kölcsönözni (Jakó 1987).

JELLEMZŐ ÍRÁSKÉP A 19. SZÁZAD ELEJÉN/KÖZEPÉN MAGYARORSZÁGON

Ebben az időben egységes írásktatás nem lévén Magyarországon, az alap írásktatás megállapítása nem lehetséges. A század első felében a betűvetés oktatása nem volt egységes Magyarországon, másként tanították az egyházi és másként az elemi iskolákban, az utóbbiban általában egyszerűsítettebb formákat alkalmaztak.

A kalligrafikus szépírás egységes oktatásáig főleg a német kultúra hatása tükröződik, azonban Magyarország keleti felén az erdélyi hatás is szembeötlő volt. Az újkori kurzíva, a megnyúlt jobbra dőlő betűk, a cseppformájú oválok (pl. a és o betűk), a nagy alsó

írott:
a, á, b, c, cs, d, e, é, f, g,
gy, h, i, í, j, k, l, ly, m,
n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz,
t, ty, u, ú, ü, v, x, z.

Írott betűk:
A, Á, B, C, D, E, É, F,
G, Gy, H, I, Í, J, K, L,
Ly, M, N, Ny, O, Ó, Ö,
P, R, S, Sz, T, Ty, U,
V, W, X, Z.

2. ábra: KALLIGRAFIKUS SZÉPÍRÁS BETŰALKÍTÁSA

zóna és a hurokképzés módja szembeötlő jellegzetessége volt az akkori kézírásoknak. Észrevehető a romantika hatása is a díszített, nagy teret igénylő nagybetűkben, a visszafelőlő szárazokban, végvonalakban. A betűket finom vonalakkal kötötték össze, míg a betűszáraz vastag vonallal képződtek. A majdnem háromzónás, magasított, hurkos „s” és a balra visszahajló „d” betű szárképzése egyértelműen a német kultúra hatásának volt betudható. Sok a baltendenciás, hosszasan visszafelőlő vonal és a nagy betűszáraz miatti negatív sortávolság, a hajszál- és árnyékvonalak jól felismerhetők (3. ábra).

A 19. század közepe táján, amikor Herman Ottó a betűvetést tanulta (Lambrecht 1920), valószínűsíthető, hogy kézírására az újkori

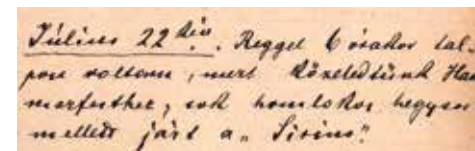
3. ábra: BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS KÉZÍRÁSA

német kurzíva és a kalligrafikus szépírás (2. ábra) elődje, az ún. szépírás volt hatással, esetleg azok keveredésével, főleg Felvidéken, ahol a német származású Herman Ottó született és betűvetést tanult.

A 19. század közepére némileg egyszerűsödött a kézírás, egyre jobban az ún. kalligrafikus szépírás jellemzőit tükrözte. Jellemzően a középbetűk szélessége arányos a hosszúsággal, tojásdad alakú az a, o, g, d betűk oválrésze. A betűk árnyékoltak, a

4. ábra: HERMAN OTTÓ KÉZZEL ÍRT NORVÉGIAI ÚTINAPLÓJA

5. ábra: A NORVÉG ÚTINAPLÓ RÉSZLETE

felfelé irányuló vonalak és a kötővonalak vékonyabbak a szélesebb, lefelé irányuló vonalaknál (3. ábra).

EGYEDI BETŰALKÍTÁSOK HERMAN OTTÓ KÉZÍRÁSÁBAN

Herman Ottó kézírását kétféle forrás alapján is bemutatjuk. Norvégiai útinaplója (4. ábra) fegyvelmezett külalakú. Az ebből kiragadott részleten (5. ábra) jól látható jellegzetességek: többször előfordulnak szöggel képzett betűk, a k és l betűknél a lefelé húzott vonalak vastagítottak, szöggel képzett girlandok láthatók, több betű összekötése is jellemző. A személyes jellegű levélrészlet (6. ábra) más jellegzetességeket is feltár: változó kezdő- és végvonalak, többször előforduló alulhurkolt t áthúzás, egyszerűsített betűk, ligatúrák (két vagy több betű egybeírása), egyéni betűalakítások.

6. ábra: SZEMÉLYES LEVÉL ÍRÁSKÉPE

HERMAN OTTÓ SZEMÉLYISÉGRAJZA KÉZÍRÁSA ALAPJÁN

„Bár Herman Ottó a neve,
Kedvtelven nézem én is.
S habár ez ötletes különc
Bántalmat önt nyakunkba:
Eltűrjük tőle, mert egyén,
Valami extra munka.”

(Kozma Andor: Koboz Krónika, részlet. *Pesti Hírlap* 1893. december 10.)²

Szellemiség

Nyitott az új információkra, azok értékelésekor a kisebb részletek sem kerültek el figyelemét. Lényeglátása kitűnő és gondolkodásmódjában jól ötvöződik az összefüggéseket kereső globális szemlélet és a részletekben való tájékozódás igénye.

Jó helyzetfelismerés, az új dolgok befogadására való késztetés hatja át személyiségét. Szellemi aktivitása magas fokú intelligenciával ötvöződve a problémák elméleti magyarázatait igényli. Nem elégszik meg a felületes véleménynyilvánításokkal, sem a megváltoztathatatlanok ítélt helyzetekkel.

Figyelemkoncentrációja célirányos és hosszantartó, s ehhez jó realitásérzék társul. Alaposan végiggondol mindent, mérlegel, és rugalmassága is jelen van a szempontváltások értékelésében, mielőtt végső konklúzióra jut.

Könnyed, kombinatív gondolatmenet, kreativitás és az új téziseket is megmutató rugalmasság magában hordozza a reformer jelleget. Ugyanakkor elkötelezett egy-egy idea és

eszmé iránt, ebben elvhűsége töretlen, és az aktivitás, a tenni akarás nemcsak a szellemi ötletek, hanem a megvalósítás terén bontakozik ki teljességgel.

Aktivitás, munka

Számára az állandó tanulás, a munka az első, ez hajtja mindig előre az új utak keresésében és kipróbálásában.

Realizmusa és érzelmi beállítottsága révén motivált ügyeinek sikeres lebonyolítására, s az előre felvázolt úton következetesen végighalad. Ehhez kiemelkedő akaraterővel rendelkezik. Ugyanakkor nem nélkülözi az érzelmi/indulati megnyilvánulásokat sem, ha úgy érzi, akadályozzák elképzelései megvalósításában, munkájában.

A feladatok megtervezésére, azok átgondolására időt szán, újító meglátásait tekintve a megvalósítás útját végigjárva munkatempója higgadtan következetes és kitartó. Meglátásai, szilárd meggyőzőereje miatt domináns helyzetet élvez környezetében, ugyanakkor nem nyomja el, sőt kiemeli azokat a munkatársait, akik új eszmék megvilágításával előre tekintenek.

Kapcsolatok

Szeretteihez mélyen kötődő, értük áldozatok vállalására is kész személyiség. Kezdeményező a kapcsolatokban, továbbá gyakran vállal önkéntes vezető pozíciókat. Jó kommunikációs készséggel rendelkezik ahhoz, hogy másokat meggyőzzön, és ügyeit sikeresen képviselje, illetve sikerre vigye. Dominanciaigénye tetten érhető kézírásában, és segíti abban, hogy véleményének hangot adjon, és felvállalja a más megnyilvánulásokkal való ütköztetést.

A másokkal való együttműködésben kiveszi részét, ugyanakkor kevésbé a bizalom, inkább a változásba vetett hit mozgatja alkalmazkodását.

Érzelmek

Mélyérzelmű, erősen érzelemmotivált ember, akit olyan nyughatatlanság hajt, amelyet életvitele természetes velejárójaként él meg. Érzelmi megnyilvánulásait meleg odaadás jellemzi, de indulatait sem fékezi, ha ezzel előbbre jut elgondolásai tekintetében.

Végül humorérzékét jelezze egy, az 1900-as párizsi világkiállításról hazaküldött képeslapra (7. ábra) írt verse:

Kiállítás: csupa szemét.

Város: csupa por.

*Egy van, ami mindenütt jó
s kibékít: a bor.*

IRODALOM

Jakó Zs. & Manolescu, R. (1987): *A latin írás története. A latin írás újkori típusai és változatai*. Európa Kiadó, Budapest, 313 pp.

Lambrecht K. (1920): *Herman Ottó, az utolsó magyar polihisztor élete és kora*. Bíró Miklós, Budapest, 264 pp.

7. ábra: A PÁRIZSI VILÁGKIÁLLÍTÁSRÓL ÍRT KÉPESLAP

² mek.niif.hu/04300/04326/html

A kengyelhárdi Állatvédő
Egyesület felkérésére
Elnökségének
Kend József úrnak

Engedje meg a felkérés Elnökség, hogy a nemzeti Állatvédő Egyesületnek hálaírási köriratát mondhasanak azért, hogy listalelti tagjai sorába iktatni méltóztatott, és az erről szóló oklevelet el. küldeni kezdek. Hajlók Romannak gyönyörűsége az, hogy egy nemzeti nemzeti eszmét életre kelteni segítségem és egyedüli kívánatom az, vajon hazánkra valóban a jövő nemzedéknek, ebben a részben hazánkban, a melynek jövője oly – bizonytalan.

Hálás szívem listaleltével

örög hívők

Herman Ottó

HERMAN OTTÓ KÉZÍRÁSA, A MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBŐL

„TE IS LEHETSZ HERMAN OTTÓ!”

SALY ERIKA¹

BEVEZETÉS

Herman Ottó „másképp” pedagógus is volt. Vagyis andragógus, felnőtteket tanító vezető. Olyan ember, aki egész életében – sokoldalú érdeklődéséből adódóan – szeretett tanulni, s képes volt tudását átadni, értéket teremteni, alkotni. Polihisztorsága, egyénisége és művei révén a mai napig hatással van a közoktatásra, a pedagógusokra, rajtuk keresztül a gyerekekre. Vajon hogyan? Mi tette őt alkalmassá minderre? Hogyan tanított? Mit üzen a ma pedagógusainak, hogyan segíthetik, hogy a gyerekek közül sokan lehessenek „polihisztorok”? Vajon milyen lenne ma Herman Ottó? Mit és hogyan tanulna?

HERMAN OTTÓ KISUGÁRZÁSA, HATÁSA

Herman Ottó egész életét áthatotta a tanulás és a tanítás inspiráló, örökösen lelkesítő ereje. De nem ám a megszokott módon! Hiába volt jó eszű, mégsem az iskolákban sajátította el a tudományokat. Életrajzából tudjuk, hogy a szabadságharc bukása, nagyothallása, a család szegénysége miatt hamar elhagyta a miskolci líceumot, s elszegődött egy kovácsműhelybe, majd egy gépgyárba inasnak, ahol kitanulta a géplakatos mesterséget. Mindenhol kitűnt ügyes kezével, éles szemével, a madárhangok kiváló után-

zásával, élethűen kitömött madaraival. Korompár százsz mesterei a német nyelven is jól elboldoguló Herman Ottót örömmel hallgatták, s ezzel ismét megerősítették – a miskolci kovácsműhelyben őt kigúnyoló inasok között elvesztett – önbizalmát.

A géplakatoságon túl volt ő fényképész, természetkutató (madarak, halak, pókok kutatója), preparátor, néprajzkutató, régész, nyelvész, politikus, jó előadó, szónok, szemléletesen író ember, ügyes vadász...

Herman Ottónak megvolt a képessége ahhoz, hogy amit tanult, azt tovább is tudta adni. Tanítványai nem iskolában gyűltek köré, hanem egész életútja során. Kisugárzása lelkesedésének, pontos megfigyeléseire alapozott tudásának volt leginkább köszönhető. Ami érdekelt, annak utánajárt, azt megtanulta, s arról lelkesen tudott mesélni, írni, ráadásul közérthetően, mert hitt abban, hogy mindenki számára érthető módon kell közvetíteni a tudományt.

„Szeretett népének”, „a szántóvető magyarságnak”, minden embernek tanítójává vált „mezei előadásai”, konferencián tartott előadásai, beszélgetései, vitái vagy éppen ízesen megírt, sokszor saját rajzaival illusztrált kiadványok által. Herman Ottó képes volt hatni minden helyzetben, mindenhol, mert mindig arról beszélt, írt, ami érdekelt, amit megfigyelt, amit szeretett, vagy amit igazságérzete megkívánt. Hiteles közvetítője volt a

¹ erika.saly@gmail.com

tudásnak, sugározta az ismeretek, tapasztalatok megosztásának örömét, s egy-egy téma, ügy iránti lelkesedése átragadt másokra is.

„Nézz körül a világban, ha van szemed, meglátod!” – vallotta Herman Ottó. A tanítás ízére korán ráérezett. Még erdélyi csatangolásai során találkozott Korniss Albert gróffal, aki elámult Herman Ottó tudásán, megirigyelte éles látását, és sajnálta, hogy utazásai ellenére, öregségére mégse látott semmit a világban, mert „nem volt szeme a látásra”. No de Herman Ottó nemcsak az öreg gróf, hanem egy fiatal úrfi szemét is felnyitotta a nekik tartott szabadelőadásokon. Ezekre mindig előre felkészült. Volt, hogy a réten hallgatózva megfigyeltette az élővilág hangjait, máskor meg a tücsköket, szöcskéket lesték meg, azt, hogy a hímek miként muzsikálnak a szárnyukkal, s hogyan küzdenek meg egy-egy nőstényért. A két gróf – Herman Ottó tanítása után – már másként nézte a világot. Megtanultak látni.

Herman Ottó élete későbbi éveiben is ugyanilyen nyugodt derűvel, belső biztonsággal tanította, amit tudott. Az, hogy máig tart hatása, nem véletlen. Élethosszig tartó tanulása – mely által polihisztorrá vált – példaértékű.

„HOGYAN” (MIKÉNT) TANULT HERMAN OTTÓ?

Ahhoz, hogy megértsük, miként vált „pedagógussá” – andragógussá, vagyis felnőttoktatóvá – Herman Ottó, látnunk kell azt is, miként tanult. Ugyanis a belső motivációja, a lelkesedése többnyire az édesapjával való természetmegfigyelésekre, az élményekben gazdag gyerekkorra vezethető vissza.² Meg

² Erről e kötetben, Kőváry Zoltán tanulmányában bővebben is olvashatunk.

talán arra is – bár ez csak feltételezés –, hogy nagyothallása miatt befelé forduló lett, szeme viszont megélesedett, s ezáltal a természet legapróbb csodáit is képes volt észrevenni. Jó kezűgyessége miatt pontosan, a valóságot hűen tükrözve rajzolt, a legapróbb részleteket is ábrázolni tudta.

Gyerekkorában sebészorvos – vadász, madarász, preparátor – édesapjával gyakran járta az erdőt. A gyerekkori vizsgálódások, felfedezések, élmények által vált kiváló megfigyelővé. Édesapja ösztönösen táplálta fia kíváncsiságát, vezette őt jó kérdésekkel, ráirányítva figyelmét egy-egy természeti jelenségre, az állatok viselkedésére. Így aztán Herman Ottó már gyerekként elmélyülten tudott figyelni, nem elégedett meg egy-egy jelenség észlelésével, hanem mindig tudni akarta, mi miért történik. Igyekezett a végére járni a dolgoknak, bizonyosságot akart szerezni feltételezései igazolására, s nem volt nyugta addig, míg választ nem kapott kételyeiből adódó kérdéseire. Hatalmas érdeklődése, kíváncsisága a világ iránt élete végéig megmaradt, édesapja támogató szerepének köszönhetően. Optimista életlátása is ennek tudható be. Minden élethelyzethez úgy állt hozzá élete végéig, hogy mindenből lehet tanulni valamit. A nem kívánt katonaság hosszú évei alatt például a tengerpartot járva is tudott gyönyörködni, mindenben meglátta a szépet, az érdekeset, de még a bolhacsípeket is jól tűrte, hiszen „legalább megismer egy idegen világot” (Varga 2002, 34). A legnagyobb nélkülözésben, szegénységben is elégedett volt. Megelégedett azzal, ami adatott neki. A tudásszomj, az igazságérzet, az értékek felismerése, megmentése, a sokféle fontos feladat, maga a belsőleg vezérelt tanulás-tanítás öröme a legnehezebb élethelyzetben is erőt adott számára.

Folyton faggatta a világot, minden érdekes dologra rácsodálkozott. Nyitottsága miatt a világ befogadóivá vált. Megfigyeléseit naplójában leírta, lerajzolta.

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy Herman Ottó tanulási módszere az éles megfigyelést követő leírás, rajz, végül a következtetés (összefüggések keresése) volt.

PÁRTFOGÓK, JÓAKARÓK

Pártfogók és jóakarók támogatása, hite kíséerte, segítette Herman Ottót a tanulás útján. Mindenki, aki észrevette tehetségét, lelkes érdeklődését, segíteni próbált, s egyengette az útját.

A korompári gépgyári inasság után beiratkozott a bécsi politechnikumba, de édesapja halála miatt a család nem tudta a tanulás költségeit állni. Bécs viszont jó hatással volt rá, kivirult, így nem utazott haza, hanem elment dolgozni géplakatosként. Közben gyakran látogatta a Természettudományi Múzeum ásvány-, növény- és állattani gyűjteményét, ahol megismerkedett Karl Brunner von Wattenwylllel, aki elismert tudósa volt az egyenesszárnyú rovaroknak, s munkatársa a múzeumnak, de nem tudott jól rajzolni. Miután meglátta Herman Ottó pontos rovarábrázolásait, nem volt kétsége afelől, hogy ő fogja illusztrálni Brunner tudományos munkáit. Cserébe bevezette Herman Ottót a rovartan rejtelmibe.

Chernel Kálmán földbirtokossal – aki maga is madarász volt – kitömött madarai által ismerkedett meg Kőszegen. A sokat olvasó, gondolkodó, természetjáró ember sokoldalúsága tetszett Herman Ottónak, szinte itta szavait. Chernel Kálmántól tanulta meg,

hogy a vakhítt tudással lehet legyőzni. „Mert a vakhítt, az igazságtalanság és az erőszak édestestvérek. Akárcsak a tudás, az igazság és az emberszeretet.” (Varga 2002, 59) Herman Ottó igazságkereső szenvedélye, kételkedő tulajdonsága talán Chernel Kálmánnal való kapcsolatára vezethető vissza.

Erdély polihisztorától, Brassai Sámuelától a kolozsvári évek alatt tanult nagyon sokat, például komoly vitáikból jutott arra a következtetésre, hogy a közvetlen tapasztaláson túl a tudást is tisztelni tudja. Előadásai, vagy az általa szervezett madarászkongresszus innovatív volt, mert kreatívan gondolkodott. Nagy becsületet szerzett kabasólymos előadásával, mert szemléltette (kitömött madarival), amit mondott, s a saját tapasztalatairól mesélt a hallgatóságának.

ÉLETHOSSZIG TARTÓ TANULÁS

Herman Ottó élete végéig tanult. Mindig talált olyan területet, ami megérintette, ami érdekelte, amit érdemesnek ítélt kutatásra. Így vált többféle mesterség, tudomány ismerőjévé, elismert tudóssá többféle területen. Szeretett tanulni, s szerette továbbadni is tudását. Valóban polihisztorrá lett. A belső motivációja, a belülről fakadó tűz, tudásvágy, akarat tartotta fenn élete végéig folytonos érdeklődését, a felfedezések iránti lelkesedését. A folyton megmutatózó kreativitása, izgágasága folyamatos önképzésre serkentette. Mindig valaminek az „érdekében”, valaminek a nyomában járva tanult. Nem biztos, hogy tudatosan tette mindezt. Például jó szeme volt arra, hogy meglássa a múltban rejlő értékeket, s megmentse azokat a feledéstől. Azonban ez számára nem volt elég, meg is akarta mutatni mindezt az embereknek. Így született meg a halászatról szóló értékes nép-

rajzi kötete. Elment a Balatonra, hogy egy más által jegyzett halfaj létéről bizonyosságot szerezzen, s lelkesen tért vissza azzal, hogy feltárára, kutatásra érdemes kincset talált. A halászok által régóta használt kifejezések, eszközök kincsestárára lelt, ezek számára a múlt értékeit képviselték. Ezeket az értéket mind megmenteni, s megmutatni akarta „szeretett népének”.

Ma azt mondhatjuk, hogy Herman Ottó nem a formális oktatásban (iskolában) szerezte legfőképpen ismereteit, hanem többnyire autodidakta módon, a nem formális és informális tanulási lehetőségek között (iskolán kívüli színtereken, pl. múzeumokban, pártfogói által, avagy erdőn, mezőn, tanulmányútjain szerzett benyomások, megfigyelések által).

Ha sorra vesszük Herman Ottó kompetenciáit, láthatjuk, hogy a rá jellemző készségek méltán tették őt alkalmassá a sokféle ismeret elsajátítására, majd a tudományok hiteles képviselőjére:

- jó megfigyelőképesség,
- kitűnő rajzkészség,
- kritikus gondolkodás (igazságkeresés),
- jó kommunikációs készség (vitakultúra, érvelés, szónoklat, leírások, előadások),
- jó kapcsolatteremtő képesség (meg merte szólítani az embereket),
- humor,
- a tanultak alkalmazása.

A mai, NAT által meghatározott, fejlesztendő kompetenciaterületekkel – hatékony, önálló tanulás, anyanyelvi kommunikáció, idegen nyelvi kommunikáció, esztétikai-művészeti kifejezőkészség, természettudományos kompetencia, digitális kompetencia, szociális és állampolgári kompetencia, kezdeményező-készség és vállalkozói kompetencia, matematikai kompetencia – párhuzamot vonva azt is kimondhatjuk, hogy a digitális

kompetencián kívül Herman Ottó a többi területre jellemző kompetenciákkal mind rendelkezett.

A későbbiekben, egy-egy új tudományterületre való áttérése során, amikor tanulmányútjaihoz, könyveinek kiadásához kellett támogatók, mindig megtalálta azt a személyt, akire hatott lelkesedése, meggyőző érvelése, esetleg aki tudta, kihez lehet fordulni segítségért (l. vállalkozói kompetencia). Így lelt mindig mecénásokra, akik támogatták élet-hosszig tartó tanulását, tudományos munkáját. Nem hiába.

MÁIG TARTÓ HATÁS

A fent leírtak alapján talán nem véletlen, hogy Herman Ottónak máig tart a hatása, máig forgatjuk könyveit, idézzük szép nyelvezetét, vágyódunk arra a szabad, alkotó szellemiségre, szabadságra, amit ő képviselt mind a tanulása, mind a „tanítása” során.

De a szellemi örökségen túl mit is hagyott még ránk Herman Ottó? Hogyan, mivel van jelen ma is?

Természetvédelem

Az egyik, talán legfontosabb felismerés, hogy Herman Ottó már 1900-ban (!) megalkotta a saját természetvédelmi hitvallását, s emellett kiállt, ezt képviselte mindenhol, ahol megfordult.

„A természetben a maga helyén minden egyenértékű, egyenjogú, legyen az akár a legparányibb légy dongása, akár a Vezúv kitörése. E hatalom birtokában nincs sem megvetni, sem letaposnivaló, s ez nagyon is érdekünk”.

Ebben a tömör gondolatban benne van minden, s ma is érvényes a környezeti nevelőkre, hiszen a természethez való viszonyulásuk, gondolkodásuk alapja. Herman Ottó a maga korában még nem lehetett környezetvédő, hiszen még nem találta szemben magát környezetvédelmi problémákkal. Felgyorsult világunk, a növekvő népesség, a technika új vívmányai ma már a természetre és az emberiség egészére nézve megoldhatatlannak tűnő nehézségeket okoztak. Ha elfogadjuk Herman Ottó hitvallását, hogy a természetben minden értékes, s felelősek vagyunk megőrzéséért, hiszen mi vagyunk „e hatalom birtokosai”, akkor bizony kritikát gyakorolhatunk azzal, ha szembenézünk vele, hol is tartunk ma, hová jutottunk az azóta eltelt több mint 100 évben.

A kor természetvédelmi törekvéseinek úttörője volt Herman Ottó, nagy érdeme, hogy felismerte a természet megismerésének és védelmének összefüggését, s ahol lehetett, hallatta hangját a természetvédelem érdekében. Az ő nevéhez fűződik a Magyar Ornitológiai Központ alapítása is.

Madarak és fák napja

Herman Ottó másik legnagyobb, s máig ható kezdeményezése, az amerikai iskolákba 1894-ben bevezetett Madarak (Birds Day) és Fák (Arbor Day) napjának magyarországi meghonosítása. Az amerikai minta híre új lendületet adott Herman Ottónak, aki az Országos Állatvédő Egyesület 1900. évi februári közgyűlésén felvetette egy amerikaihoz hasonló intézkedés bevezetését. A közgyűlés elfogadta Herman Ottó javaslatát, és bizottságot választott a terv kivitelezésére. Sajnos a lelkesedés ellenére még hat évig kellett várni a Madarak és fák napjának magyarországi bevezetésére. Közben azonban

Kőszegen barátja, Chernel István már az 1900-as bejelentés után az országban elsőként megrendezte a Madarak és fák napját. 1906-ban az Országos Állatvédő Egyesület elnöke, Máday Izidor előterjesztést tett Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek, aki Herman Ottó írásbeli közbenjárására közreadta a rendeletet, amely meghonosította a magyarországi iskolákban a Madarak és fák napjának megünneplését. Vagyis Herman Ottó kijárta, hogy miniszteri rendelet legyen arról, hogy a magyar iskolákban egy tanítás nélküli munkanapot a madarak és fák, a természetvédelem témakörére áldozzanak a pedagógusok. Módszertani segédanyagok nem álltak kezdetben a pedagógusok rendelkezésére, így minden iskola maga töltötte meg tartalommal e napot. Később pályázatokat írtak ki, s így módszertani jellegű írások jelentek meg szakmai lapokban a Madarak és fák napjának megünneplése kapcsán, többek között a *Néptanítók Lapjában*. Mindemellett gyerekeknek szóló naptárak készültek, melyek a fákkal, madarakkal kapcsolatos tudnivalókat is tartalmazták.

A madarak hasznáról és káráról

Herman Ottó munkái közül talán a legtöbb kiadást megélt, *A madarak hasznáról és káráról* című műve a legismertebb. Máig tartó hatása tagadhatatlan.

Ez a könyv azt követően született, hogy barátjának fia, Chernel István az ő biztatására már megírta a több mint ezer oldalas, színes képekkel ábrázolt *Magyarország madarai, különös tekintettel gazdasági jelentőségükre* című nagyszerű, tudományos összefoglaló kötetet. Örült is ennek a sikernek Herman Ottó, meg nem is. Fájt neki, hogy végül nem ő írta meg, mert úgy érezte, nincs hozzá már

ereje. Ebből a keserű örömből született az ötlet, hogy ír egy rövidebb és még közérthetőbb könyvet a madarokról. Indokai között a legfőbb hangsúlyt arra fektette, hogy gazdasági haszna lesz annak, ha mindenki értesül arról, hogy „mi kárt tesznek, mi hasznot hoznak” a madarak. Így aztán még azt is elérte, hogy a Földművelésügyi Minisztérium (Darányi Ignác miniszter) nemcsak a könyv kiadását támogatta, hanem vállalta, hogy eljuttatja ingyen a tanítóknak, tanároknak, jegyzőknek, papoknak, hogy terjeszthessék a tudást a nép körében.

A könyv 1901-ben jelent meg először, s olyan ékes magyar nyelven írt, szólásokkal teli, érzékletes kötet lett, ami rögtön nagy sikert aratott. Egymást követően négyszer adták ki, elérte a 80 ezres példányszámot, s angolra és németre is lefordították. Nagyon ügyelt rá, hogy ne legyen túl tudományos nyelvezetű, mindenki számára érthető legyen, s kiderüljön belőle az igazság, miszerint egyik madárra sem lehet haragudni. A kötetben újdonságok vannak: a madarak érzékletes, gyöngéd bemutatása, a nevük többféle változata, a madárbeszéd értelmezése, viselkedésük szemléletes leírása. A cinege például azt mondja tavasszal, hogy *nyitnikék*, a pipiske (búbos pacsirta) meg azt, hogy *kicsicsúr*, az aranymálincó (sárgarigó) pedig azt dalolja, hogy *huncut a bíró*.

A madarak szemléletes bemutatására álljon itt két példa is, az egyik az erdei szalonkáról, a másik a vörös gémről. Az ember szinte látja maga előtt ezeket a madarakat! Így tanítani a madarokról csak az tud, aki éles szemével megfigyelte azokat. Az, hogy képileg a fűrőhöz és a gémeskúthoz hasonlíttja a madarak csőrét, bámulatos.

„Az erdei szalonka; csőre olyan, mint az esztergályos kanalas fűrője, hozzá hegyén érező,

mint az ember ujja. Ez az eleven fűrő benyomul az erdő puha földjébe, hegye kitapogatja és elcsípi a gilisztát és egyebet.” (Herman 1999, 56)

„Lesés közben mereven áll, mint a magyar kút ágasa, és egyenesre kinyújtja nyakát, mint ennek a kútnak a gémeje és ekkor a csőr úgy áll a víznek, mint a gémeskút ostora a kút kávjának.” (Herman 1999, 201)

Herman Ottó humora közismert volt. A bölcsessége mellett a humoráról is tanúskodik az a történet, amely ehhez a könyvhöz kapcsolódik. Ugyanis egy alföldi középiskola diákjai közül néhányan mindenképpen szerettek volna hozzájutni *A madarak hasznáról és káráról* című ingyenes kötethez. Ezért aztán tanárnak adták ki magukat, s írtak egy kérelmet a minisztériumba, kérvén az ingyenes példányokat. A csomag, annak rendje-módja szerint, meg is érkezett az iskolába. De nem ám a levelet író tanulók kezébe került, hanem a tanárokéba! Így aztán úgy lett belőle. Ennek eljutott híre a minisztériumon át Herman Ottóhoz is, akitől kérdezték, mi legyen most. A polihisztor tudós bölcsen döntött: „A könyv rendeltetése az, hogy terjedjen, a büntetés pedig csak abból állhat, hogy a diákok tanulják meg.”

„TE IS LEHETSZ POLIHISZTOR!”

Az előadás és e fejezet címe nem véletlen. A Magyar Környezeti Nevelési Egyesületnek szerepe volt a Herman Ottó Emlékév méltó megünneplésében. Az egyesület tagjai környezeti nevelők, többségük pedagógus.

Egyesületünk több „polihisztorral” is büszkélkedik, akik közül az egyik Vásárhelyi Ta-

más, az egyesület alapító elnöke, s az emlékévé egyik kurátora. A többiek között ott van Vida Gábor professzor, tiszteletbeli tagunk, aki Herman Ottó-díjat is kapott az emlékévé záró rendezvényén, de köztünk van Victor András is, egyesületünk örökös elnöke, aki a hazai környezeti nevelés meghatározó személyisége. Ezek az egyéniségek sokoldalúak, s különböző, nem feltétlenül tudományos dolgokban való jártasságukkal hatnak ránk.

Így aztán számunkra – akik tőlük, általuk tanuljuk ma a bonyolult világ sokszínűségét, az abban való gyönyörködést, a fenntarthatóságra nevelés fontosságát, módszereit – nem kétséges, hogy ma is vannak polihisztorok. Szerepük óriási. Közvetítik a tanulás-tanítás csodálatos, érdeklődésből fakadó, élethozsúg tartó fontosságát.

Egyesületünk régóta, többféle módon „kapcsolatban áll” Herman Ottóval. A környezeti nevelésnek fontos része a múzeumi nevelés, a múlt értékeinek megőrzése is. Kiadványaink között megtalálható *A debreceni és a tiszántúli magyar ember táplálkozása* című reprint kötet, valamint *A madarak hasznáról és káráról* című könyv is. Vásárhelyi Tamás és Treiber Zsuzsa tagjaink szerkesztették a *Nyitott szemmel Herman Ottó útjain* című múzeumpedagógiai munkafüzetet. *Zöld jeles napok* című kézikönyvünkben megemlékezünk a madarak és fák napjának eredetéről, s az ünneplés mai lehetőségeit is sorra vesszük.

Az emlékévé kapcsán egyesületünk elkészítette a Herman Ottó Vándortanösvényt, mely egy interaktív polihisztor játszóház gyerekeknek. Több banános doboznyi játék, eszköz, valamint roll-up-ok segítik Herman Ottó életútjának, tudományainak megismerését. Azt sugalljuk mindezzel, hogy minden egészséges gyerekben ott rejlik a lehetősége

annak, hogy érdeklődő, sokoldalú emberré váljon. Akár polihisztorrá. Ne feledjük, hogy felelősek vagyunk a gyerekekért, azért, hogy kibontakoztassák képességeiket! A vásott gyerekekben is lássuk meg a jót, adjunk lehetőséget ahhoz, hogy ami érdeklő, azt is tanulhassa! Támogassuk őket útjukon, s higgyünk abban, hogy belőlük is válhat „valaki”, akár polihisztor. Ezért kapta az előadás is a „*Te is lehetsz polihisztor*” címet. Herman Ottó ékes bizonyítéka annak, hogy autodidakta módon is el lehet jutni nagyon messzire. Természetesen a család, a pártfogók támogatásával. Egy több száz oldalas tanári kézikönyvvel³ – tele játékleírásokkal – segítjük azokat a pedagógusokat, akik szeretnék, ha tanítványaik megismernének egy embert, aki példaképükké válhat. Jelenleg 8 példányban járja az országot a vándortanösvény, s már Kolozsvárra is eljutott. Herman Ottó „általa” is él közöttünk.

MILYEN LENNE A MAI HERMAN OTTÓ?

Játsszunk el végül a gondolattal: ha ma élne Herman Ottó, vajon hogyan viszonyulna a világhoz, miként létezne közöttünk nagyot hallásával, sokoldalú érdeklődésével? Vajon mit tanulna, s hogyan tanítana másokat? Mi ellen berzenkedne, miért küzdene? Kik lennének a tanítványai?

A kérdéseket nyitva hagyom, de néhány elképzelést megosztok:

Herman Ottó a kapcsolati hálóját a Facebook-

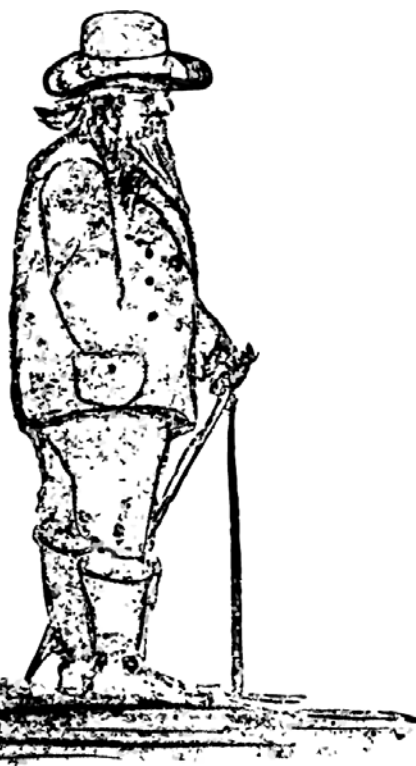
³ Letölthető a www.vandortanosveny.hu honlapról, ahol további általános tájékoztatás is található az ingyenesen kölesönözhető Vándortanösvényről.

kon, levelezőlistán tartaná össze, s valószínű, hogy blogot írna. Tanítványaival, követőivel internetes fórumokon vitatkozna. A terepet járva valószínű, hogy digitális géppel vagy okostelefonnal fényképezne, s GPS-szel tájékozódna. Az is biztos, hogy tagja lenne a Magyar Környezeti Nevelési Egyesületnek, ahol a rendszerben való gondolkodásról tartana előadást, de sokat járnánk vele a természetet is. Szorgalmazná a terepi tanulást, s az ökoiskola, erdei iskola elkötelezettje, hangos szövívője lenne.

IRODALOM

Herman O. (1999): *A madarak hasznáról és káráról*. Magyar Környezeti Nevelési Egyesület, Budapest, 280 pp. (reprint kiadás)

Varga D. (2002): *Herman Ottó*. Hét Krajcár Kiadó, Budapest, 200 pp.

HERMAN OTTÓ KARIKATURÁJA ÖNMAGARÓL

MIN NEVETETT, AKIN NEVETTEK? HERMAN OTTÓ A MAGYAR HUMORTÖRTÉNETBEN¹

TARJÁN TAMÁS²

1976-ban, *A megoldás* című színművének bemutatójára készülve Száraz György író így jellemezte drámahősét, az 1828-ban született, 1910-ben elhunyt író-óriás külföldi, Lev Nyikolajevics Tolsztojt: „Két kiterjesztett karja között elfért az egész 19. század”. Miért ne kölcsönözhetnénk e szemléletes képet – némi változtatással – a nagyjából ugyanazt az időszakot (1835–1914) megélő polihisztor külföldi Herman Ottóra vonatkoztatva: két kiterjesztett karja között elfért a modern magyar humortörténet egy teljes, sokszínű korszaka? Hiszen a tizenöt évesen már az életre kész kamaszifjú korai eszmélésekor jelent meg a hazai sajtótörténetben egy új laptípusnak, az élclapoknak sokasága (melyek egyike-másika majd Hermant is alkalmi munkatársai, rajzoló sorában tudja), és hajlott kort megérve még tudomást szerezhett arról, hogy 1907-ben, más kísérletek után megnyílt az első pesti kabaré, a Bonbonnière. S értesülhetett arról

is, hogy 1912 februárjában napvilágot látott a később a 20. századi magyar irodalmi humor legnagyobb egyéniségévé lett Karinthy Frigyes bemutatkozó kötete: az *Így úrtok ti* című paródiagyűjtemény.

Tágra érve e két határdátum – az 1850-es évek és az I. világháború előtti időszak – fogja közre egyebek mellett Jókai Mór hírlap- és élclapszerkesztői, adomázó, a komikus műformákat is kiaknázó, kupléíró és más humorisztikus tevékenységét. A magyar szatíra egyik legnagyobbjának, Herman parlamenti képviselőtársának, a róla sokszor író Mikszáth Kálmánnak a pályája ugyancsak ezt a periódust fedi le. Ide, a 19. század utolsó harmadára esik a páratlan munkabírású rajzoló, a Hermant is gyakorta portretizáló idősb Jankó János élclapi karrierje. Ha Herman Ottó kreatív évtizedeit a humor szemszögéből nézzük, e három név a legfontosabb támpontunk, azaz valójában a há-

¹ Jelen sorok írója hajdanán, néprajzi vizsgájára készülve *A magyar halászat könyve* első, vaskos kötetével a feje alatt szunyókált röpké negyedórát egy Múzeum-kerti padon, a tudós emlékműve közelében, tisztában van vele tehát, milyen hasznos munka Herman Ottó nagy opusa. Nem az alva tanulás akkortájt oly népszerű elméletének gyakorlattá válásában bíztam, hanem – s az eredmény szerencsére engem igazolt – a szusszanásnyi pihenések erőgyűjtésében. A vizsgát követően a rekonstrukció miatt épp bezárt miskolci Herman Ottó Múzeumba kerültem nyári szakmai inaskodásra, a folklorista Lajos Árpád és a tárgyi néprajzos Bodgál Ferenc keze alá, akik bölcs és takarékos megfontolással az épület emeletén, a félig-meddig lebontott kiállítások egyikének folyosóján különítették el ágy, asztal, szék képezte, szinte pásztori egyszerűségű szálláshelyemet. Ha éjszaka netán álmatlanság kínozta, zugomból kiballagva, a fényeket óvatosan felgyújtva szabadon kalandozhattam a Herman pályájának dokumentumait is őrző, roskadt tárlók és maradék eligazító feliratok labirintusában. Örömmre szolgál, hogy Herman Ottó halálának centenáriumán, emlékéve zárásakor valami keveset leróhatok abból, amivel szellemének adója vagyok.

² tarjan.tamas.arakhel@gmail.com

romból csak az utóbbi kettő, hiszen Jókaihoz való viszonya távolibb, közvetettebb maradt. (1899-ben így dedikálta *A magyar ősfoglalkozások köréből* című „népszerű előadását”: „Jókai Mórnak, a magyaremlőnek szeretettel nyújtja Herman Ottó.”) A személyek mellett a műfaji bőség is lényeges a humorporondján. Olyan irodalmi, képzőművészeti és színházi műfajok keltek megújult életre, vagy léptek színre, mint az anekdota, a karikatúra, a paródia, az operett, a kabaré, s nagyjából a millennium előtti évektől, a világvárosi polgárság szociológiai összetételének, nyelvhasználatának, élet- és kapcsolatformáinak, erkölcsi nézeteinek jelentős változásaitól kezdve írta igazi történetét a tényleges pesti vicc.

Hermannak magának kétségtelenül volt humora vagy humorérzéke. Ezt a *Borsszem Jankóban* közzétett csípős rajzai, önkarikatúrái, a neki tulajdonított metsző – országházi és egyéb – bemondások, replikák is bizonyítják. Legnagyobb szabású műveinek zamatos, csöndes optimizmusú fogalmazásmódja ugyanúgy tanúskodik népismeretéről, bújtatott tréfákkal fűszerezett népszerűtéről, mint a hivatása (sokoldalú érdeklődésének valamennyi területe) iránti rajongásról, a derűs kötelességtudat fáradhatatlanságáról. Mégis feltűnő, hogy a természettudós, ősrégész, néprajzos, nyelvész, író, képzőművész Herman Ottó gyűjtőútjai során, ezernyi aprólékos megfigyelés, lejegyzés és rajzos megörökítés közepette sem került igazán közel a népi nevetéskultúra mélyebb átéléséhez, megértéséhez, adaptálásához. Sem idehaza, honfitársai körében, sem külföldön, idegen nyelvi közegben, más etnikumokkal ismerkedve. Szembeszökő például, mily rövid, szegényes, sőtlan *A magyar halászat könyvében* a *Babonák* anyaga, holott e téren (is) kitűnő lehetőségek nyílhettek volna legalább a szelíd kritikái, tudatértelmező humor számára.

Az utókor Herman iránti szeretete, nagyrabecsülése abban is megnyilvánul, hogy jó kedélyű emberként él a köztudatban. Úgy tűnik azonban, hogy nem annyira az alkotó, inkább az elfogadó-elszenvedő humorban jeleskedett: sokkal többször volt túró, végül is mosolygó alanya, mint aktív kezdeményezője a mértéktartó vagy gonoszkodóbb tréfálkozásoknak. Ha meggondoljuk, egyéniségének külső és belső alapvonásai szinte provokálták, hogy humoros legendárium szövegdjék körötte, gúnynyilak, viccelődések céltáblája legyen. Aligha kétséges, hogy ezt ő maga is tisztán látta. A halláskárosult emberek nem kis hányadához hasonlóan megtapasztalta, hogy az (ifjúságától fogva egyre fokozódó) siketség szolidaritás helyett gúnyolódást válthat ki számos embertársából. Extrém megjelenése – szobor-szerű ki- és beállításokat kedvelő testtartása, hosszú hajzata és szakálla, öltözködésének jobbára a munkája praktikumával is összefüggő egyedi jellege, a hétköznapi szemlélő számára bizarr felszereléseinek tárháza – ugyancsak nevetésre ingerelhetett. A Jászai Mari iránti, kevés híján beteljesült szerelmet követő romantikus aggregényi életvitelének, magányos, munkamániás létmódjának feladása, viszonylag kései, egy elvált asszonnyal, Borosnyay Camilla író-nővel, művelődés-organizátorral, a gyermekirodalom művelőjével kötött házassága okot adhatott a rossz nyelvek pletykálkodására. Ráadásul megismerkedésükhöz az vezetett, hogy Herman sajtóvitát folytatott az előtte akkor még nem ismert, Judith álnevet használó írónővel (aki Herman egyik barátjának nőtestvéreként „lepleződött le”). Szélsőségesen szertelen, lobbanékony, köntörfalazás nélkül szokimondó természete – éles ellentétként széles körben tudott és méltányolt „vajszívűségének”, hamar megbocsátó irgalmasságának – szintén sokszor, sokakat indított arra, hogy kacagással leckéztessék,

büntessék az egzotikus egyéniséget: látszólag vagy valóságosan értetlenkedjenek jelleme kétpólusosságán. S bár egy ember komoly balesetei általában nem képezhetik nevetség tárgyát (Herman halála is egy utcai gázolás következménye volt nem sokkal utóbb), a pákász-pókász, „bogaras”, idős Herman Ottó sorozatos baleseteit a figyelmetlen bácsika maga előidézte balszerencséjének is tartották.

Habitusának kettőssége jellemzően csapódott le részint tanítványának nevezhető kollégájához, riválisához és vitapartneréhez, ifjabb Jankó János néprajztudóshoz fűződő nexusa esetében. Herman bejáratos volt az idősb Jankó János házába, látta a karikaturista rajzasztalát, amelynek sarkában és a járulékos polcokon az összességében több tízezerre tehető fénykép és előrajz sorakozott. Ezek alapján a mester valószínűsíthetően mintegy hetvenezer portrét, illusztrációt, jelenetet, újságrajzot vetett papírra (festői ambícióinak csak e kenyérkereső elfoglaltság röpke szüneteiben engedve). Nyilván inkább hízelgett Hermannak, mintsem zavarta, hogy barátja őt is többször gunyorosan ceruzavégre kapta. Az 1887–1888-ban megjelent *A magyar halászat könyve* előszavából kitűnik, hogy a képek kisebb részét, „a halászéletből merített képeket Jankó János úr dolgozta ki” (egyedül a pákásztanya az, amely nem valós megfigyeléseket tükröz, hanem „leginkább leírásokból, magam és a művész emlékeiből telt ki”).

A gyermek ifjabb Jankó Jánossal Herman, a szívélyes gyermektelen férfi valószínűleg játszadozott nemegyszer (persze éppenséggel dorgálhatta is). Kettejük szakmai viszonya alig pár esztendővel később már nem volt tréfadolog. Az orvoslás, földrajz, bölcsészet, antropológia, néprajz iránt egyként érdeklődő ifjú alig huszonnégy évesen, 1890-

ben bölcsészdoktornak mondhatta magát, s bár igen rövid, harmincnégy éves korában lezárult élete során, tudósként aktív másfél évtizedében nem halmozhatott fel akkora tudást, mint atyai barátja és kíméletlen vitafele, ő is kiérdemelte a polihisztor rangját. A közte és Herman közt lefolyt ádáz szakmai polémiaknak könyvtárnyi az irodalma, s bár a hevesen indulatos idősebb és a hűvösen fogalmazó ifjabb tudós olykor vagdalkozva, szavait kevésbé válogatva esett egymásnak, a vélemény- és cikkváltások stílusában (ám-bátor megérné a részletesebb, sorok közötti vizsgálatot) szükségképp nem domináns a humor. *A magyar néprajz tudománytörténete* (1989) lapjain az érezhetően kissé Jankóhoz húzó szerző, Kósa László helyesen mutat rá: a „tárgyi etnográfát” művelő Herman és az etnológia iránt fogékonyabb Jankó „a végső közös cél” érdekében végzett munkájukkal akár szövetségeseeknek is tekinthetők: „kiegészítették, nem cáfolták egymás végső soron azonos célú őstörténeti kutatásait”. A felvetődő kérdésekben közelítőleg fele-fele arányban volt igazuk.

Természetesen leegyszerűsítés lenne azt állítani, hogy a halászatú könyvének sikerétől vérszemet kapó, magát a néprajz más területeire is rávető, noha alapvetően nem néprajztudományi képzettségű Herman és a működését a néprajzra koncentráló, köréje szervező Jankó vitái mindössze az előbbi impulzív, színes beszédmódjának és az utóbbi szikárul érvelő előadásának megütkezései voltak – a Herman–Jankó viták véleményezése azonban e helyütt nem lehet feladatunk. Életrajzi, magánéleti kapcsolat és szakmai viszony kettejük esetében nem csupán szikrázó, de rekonstruálhatóan paradox, sőt groteszk szituáltságú.

Herman Ottó és Mikszáth Kálmán, a két országgyűlési képviselő jó emberi kapcsa-

latot ápolt, eltérő politikai meggyőződésük ellenére. Mikszáth „a Tisztelt Házból” és a „T. Házzal” fogalmazott, kiterjedt publicisztikájában többször írt Hermanról, általában nem lépve át anekdotizálásának szokványosabb kereteit. (Hasonló hangnemben sok képviselőtársáról szól.) Herman karakterét, örökös magyarázhatnékját *A Gregarinában* pécézte ki. Egy herceg, felesége huncut kérésére, azt tudakolja Hermantól (utalva *Magyarország pókfaunája* I–III. [1876–1879] című alapvető munkájára és a polihisztor hajrengetegére): „Igaz-e, hogy nagy sörényedben neveled a pókokat?” Mire a kérdés zett nemhogy megsértődne az enyhén szólva udvariatlan higiénés feltételezés hallatán, de számára máris „szivárog a tudomány”, tágul „az emberi látkör”, s azonnal kitalálja, hogy a kérdés csak egy hölgytől eredhet: „Hát van egy apró bogár, kegyelmes uram. Sokszor láthattad volna már magad is, mert sokat foglalkozol magad is a tartózkodási helyével. A kedves kis állatkát úgy híják, hogy Gregarina³. ... A Gregarina a nő álhajakban terem meg, az úgynevezett *chignon*-ban. A hölgyek ismerik a Gregarinát, s innen gyanították a dolgot. Oh, szép az ismeretek ezen átköltözése, kegyelmes uram. Mert arra mutat, hogy a természettudomány immár népszerűsége kezd vergődni. Az emberek gondolkodni kezdenek és kombinálni”. A dallamos nevű parazita körül forgó diskurzus Herman tudás- és tanításszeretetének ujjongása mellett azután egy politikai és egy verbális slusszpoént is kap, ezek viszont nem teszik teljesebbé a jellemképet.

Mikszáth *Herman Ottó lenyíratása* című karcolata az állítólag Tótszentpálon megtörtént, de vándoranekdotaként máshonnan ugyancsak ismerős, legjobb tudásunk

³ Valószínűleg fejtetűről lehetett szó (Rózsa Lajos szívdesséjéből).

szerint bizonyítatlan esetet örökíti meg, miszerint a fa tetején, a madarak húzását megfigyelő lesen ülve Herman „garabonciás diáknak” látszott, s ezért nesztelenül köréje gyűlő helybeli juhászok, kanászok szép lassan lecsalogatták a magasból az eleinte értetlenkedve s haragvón tiltakozó különös lényt. Aztán erőnek erejével sietve megnyírták, mert a garabonciás diák „haja becses jószág; némely birkabetegségnél nagy medicina, azonképpen a teheneknél, akik ha tőgyüket egy ilyen hajjal megcsiklandozzák, jól tejelnek, sőt magának az embernek sem árt, ha ilyenféle hajzatot visel a mándli gombja körül tekerve, mert az képessé teszi, hogy minden birkózásnál leverje ellenfelét”. Herman bújtatott ironikus jellemképét, szellemi, szemléleti, világnézeti, nyelvészeti csatákban tanúsított alapállását, mindenkorri felülkerekedni akarását olvashatjuk ki a szöveg hiedelmeiből. Fényképszerű hitelességgel jelenik meg Herman külseje is – talán tényleg egy fotográfia nyomán (bár a parlamentben sem fogta vissza magát, öltözködés terén sem) –: „Szereti a furcsa öltözeteket az efféle kirándulásokhoz. Van azon ilyenkor mindenféle. Fején angolos parafa kalap, a lábain egész derékig érő csizmák, felsőtestét kurta ködmön fedi, a vállára akasztva ott lóg a kobak, egy tarisznya pogácsával, sültekkkel, egy messzelátó fekete zsinóron, egy csikóbőrös kulacs, egy kisebb kulacs konyakra, egy pléhdoboz láncon, jegyzetekre, a zsebből (hogy a nemzeti géniuszoknak is elég legyen téve) egy koszból való dohányzacskó sallangjai fityegnek ki”. Munkaruházat meggyát maskarába, vagy megfordítva; a lenyíratás pedig a tudomány oltárán kényszerűen hozott áldozat a nép keze által.

Herman-anekdoták máig keringenek, ám egy részük vagy nem kötődik bizonyosan őhozzá, vagy nem elég csattanósak: megrekednek a persze nem érdektelen külső jel-

lemzők mulatságos felsorolásánál, a könnyen feledhető poénoknál. A tán legtöbbet idézett „kalandján”, a kaland gegjén egy képviselőtársával, a magyar parlament első zsidó származású képviselőjével, a szintén nem a higgadtságáról híres Wahrmann Mórral osztozik. A Hermannál tizenegy évvel idősebb Wahrmann egy vélt sértés miatt párbajra hívta honatya társát. Ez 1890 tájára datálható (Wahrmann 1892-ben hunyt el). Ekkor már Wahrmann Mór nagyon rosszul látott, Herman Ottó nagyon rosszul hallott. Az ellenőrizhetetlen – és többszörösen írásbelivé lett – szóbeli hagyomány szerint a helyzet kifogott rajtuk, mert egyikük – szinte nem látva ellenfelét – csak annyit tudott kérdezni segédei útján: „Hol áll a goj?”, a másik pedig – siketségéből adódóan – arról érdeklődött: „Lőtt már a zsidó?” A nyelvi fordulatában is kesernyés historiához nem szokták hozzátenni, hogy 1912-ben az agg Herman Ottó lett a Wahrmann-alap kamatlain nyugvó jelentős tudományos díj első kitüntetettje. Igaz, ezt nem Wahrmann Mór, hanem öccse, Wahrmann József, az 1902-ben elhunyt bécsi bankár alapította. Díjából Herman maga is alapítványokat tett, munkásságához és világhíréhez közel álló társaságok, egyletek, közösségek javára.

Hermant számos kortársa – elsősorban azok, akik az őstörténet, magyarságismeret, néptudomány, nyelvészet, hazafiság, hivatás-etika kérdéseiben az övével rokon felfogást hirdettek – a 19. és 20. század fordulóján élő, munkálkodó legnagyobb magyarok egyikének tartotta, versenytársát is csupán két-három másik érdemdús férfiúban találta meg. Herczeg Ferenc nyomtatásban jelentette ki: csupán Mikszáth Kálmánt és Benczúr Gyulát véli vele egy rangban. Amikor Bródy Sándor 1903-ban lapja, a *Jövendő* hasábjain megszavaztatta az olvasókat, szerintük ki a tíz legnagyobb élő magyar, Herman kivívta

a tizedik helyet. (Minden száz szavazóból tizennégy beírta a nevét a tízes listába. Jókai „nyert” fölényesen, minden száz névsorból ötvenhatban szerepelt a neve.)

Herman személyében 1914. december 27-én olyan géniusz távozott az élők sorából, akinek sokrétű, gazdag, örökéző életműve frissen, inspirálóan hatott a 20. század nyitányára is, munkássága tudománysszakok előtt tágította a teret – de ténykedésében és karakterében (főleg a politikusiban) sok konzervatív, tipikusan 19. századi vonás volt érzékelhető. Így nem szükségszerű folyomány, hogy az új nemzedék, az új irodalom orgánuma, az 1908-ban indult *Nyugat* nekrológot közöljön róla, de a folyóirat szerkesztőinek különféle megfontolásai, valamint a mesteréhez oly hűséges tanítvány, a búcsúztatót (korábban és később Hermanról seregnyi cikket és több könyvet, kiadványt) író Lambrecht Kálmán ügybuzgalma szintén hozzájárulhatott a közléshez (1915. 5. szám). Egyébként a *Nyugat* első éveiben különösen nyitottnak bizonyult a nem szorosabban vett irodalmi témákra (még a sportra, az olimpiákra is), s a társművészetek mellett a különféle diszciplínákra is figyelmet fordított. Herman Ottó ikonikus személyiségnek számított, munkásságának tudománytörténeti jelentősége már életében világossá vált azok előtt is, akik vele nem egyező nézeteket vallottak, szabályszerűtlen alkatát és viselkedésmódját kritikával illették, vagy neve hallatán mosolyra húzódtott ajkuk. Herman a fiatalok szemében öreg volt, de érdekes és becses személy.

Lambrecht (aki legkidolgozottabb, 1920-as Herman-könyve lapjain igyekezett hősének humoros énjét is kidomborítani, újraközölve például a megnyíratás-anekdotát, idézve a „dátáhan” beszélő tudóst, másutt a szeretett anyanyelvére és örökösen gyarapított

tudására büszke elme élesre fent mondatait, aláhúzva néhány bonmot-ját) az 1921-es *Nyugat*-évfolyamban (1. szám) egy kisebb Herman-levélpublikálást is elért, három levelet emelve ki *Herman Ottó levelesládájából*. A Moldován Gergely erdélyi román etnográfushoz intézett 1872-es baráti levél részlete azért lehet érdekes, mert rávilágít a *tréfa* Herman Ottó-i fogalmára. A szövegben K. Papp Miklós újságíró említődik, akivel Herman egy időben kollegiális, később – politikai okokból – ellenséges viszonyban állott. „A Tiszához [Tisza Kálmánhoz] írt ajánlásban felismerem a tisztelt úr tudákos tollvonását – olvassuk K. Pappról. – Szereti adni a Maecenást és a Mentort is, az akarat, melynek forrását nem kutatom, megvan benne, de a képesség bíz isten nincsen meg.

Legyen óvatos. Velem egyszer meg akarta tenni a tréfát, de pórul járt, szerencséjére éjjel volt s így nem tudta meg senki, hogy mit mondtam neki. Minthogy versről volt szó, azt ajánlottam neki, hogy elemezzen előttem egy hexametert vagy bár csak írja le előttem a dactylus versláb jegyét s legyenek én számár, de ha nem tudja, marad számárnak előttem, aminthogy meg is maradt mind e mai napig, mert bizony nem tudta. – Nem a K. P. M. iránti ellenszenv diktálja e sorokat, de meg akarom Önt óvni befolyása bizonyos részétől.”

E szavak egyik lehetséges megfejtése az, hogy Herman Ottó számára a tréfa is meggyőződés, tudás, munka és jellem kérdése volt.

HOGYAN LESZ A FESTŐECSTBŐL HERMAN OTTÓ (ÁGAI ADOLF KARIKATURÁJA)

A „POLIHISZTOR ÉLETPÁLYAMODELL”

BAKONYI GÁBOR¹

Sokfelé és sokat beszélnek manapság életpályamodellekről. Minisztériumi kiadványokban, rendeletekben, útmutatókban, médiumokban hallhatunk, olvashatunk pedagógus- (Antalné Szabó et al. 2003), közszolgálati (Szabó 2013), rendvédelmi, autóipari, orvosi, szociális, borász és egyéb életpályamodellekről. Néha meglepetéssel is találkozhatunk a témakeresés során, mikor arra bukkanunk, hogy ilyen előmeneteli kilátást, lehetőséget kínál például az Aligátor (sic!) Vízilabda Utánpótlás Sportegyesület is a vízilabda iránt komolyan érdeklődő fiataloknak (<http://www.aligator.hu/>, letöltve 2015.02.22.) Az életpályamodellekkel kapcsolatos elképzelésekkel, ötletekkel, részben tervekkel, részben a már megvalósulás útján levő vagy megvalósult tervekkel, a kapcsolatos problémákkal, a szükséges szabályozásokkal, pro és kontra érvekkel tele van a sajtó. Ahogy mondani szokás: a téma a levegőben van. Nem csoda tehát, hogy Herman Ottó életútját tanulmányozva eszünkbe jut a címben megfogalmazott lehetőség.

Az életpályamodellekre vonatkozó irodalom igen széleskörű.² Lehet-e életpályamodellt készíteni a polihisztorok élete alapján?

¹ bakonyi.gabor@mkk.szie.hu

² Az elméleti vonatkozásokkal kapcsolatban lásd pl. Savickas (2005), a hazai biológusokra vonatkozóan pedig Soós (2009) munkáját.

Megmondható a karrierje kezdetén álló fiatalnak, hogy mit tegyen, ha polihisztor akar lenni? Idealistáknak való kérdések. De tételezzük fel, hogy valakik fiatal korukban pont erről álmodoznak, polihisztorrá kívánnak válni. Miért is ne? Úrhajós sem lesz mindenki, aki valamikor fiatal korában arra vágyakozott. Van persze ma is fiatal ember, aki kacérkodik a gondolattal, hogy Homo Universalis, vagyis polihisztorféle legyen (<http://www.quora.com/Who-will-be-the-Homo-Universalis-of-2020>, lementve 2015.02.22.). Komoly PR cégvezető is biztatja erre hallgatóságát (<http://www.mediakapu.hu/cikk/show/id/1206>, letöltve 2015.01.18.).

Emlékünk főszereplőjének állandó jelzője, epitheton ornansa az, hogy ő volt az utolsó magyar polihisztor. Ha ő volt az utolsó, akkor voltak előzőek is. Feltehető tehát a kérdés: milyen utat jár be egy polihisztor? Vannak-e általánosítható jellemzői, és ha igen, mik azok? Szóval van-e „polihisztor életpályamodell”?

Mielőtt mélyebben elmerülnénk a témában, először nézzük meg, mik a legfontosabb jellemzői az életpályamodelleknek. Az 1. táblázat első oszlopában tüntettem fel a – szerintem – legfontosabb jellemzőket. A második oszlop azt mutatja, hogy a polihisztorok esetében az adott jellemző megvalósítható-e vagy sem.

Az életpályamodell jellemzői	Polihisztor esetében
Biztonság	nincs
Orientáció egy szakma felé	nincs
Tervezhető előmenetel	nincs
Garantált munkalehetőség	nincs
Minőségbiztosítási rendszer	van
Külső értékelés	van
Élethosszig tartó tanulás	van
Sok embernek hasonló	?

1. táblázat Egy általános életpályamodell főbb jellemzői (első oszlop). A második oszlopban azt tüntettem fel, hogy az adott jellemző megfigyelhető-e egy polihisztor esetében.

A következőkben a táblázatban feltüntetett életpálya-jellemzőkről írok a polihisztorokkal kapcsolatban.

Az életpályamodell egyik legfontosabb jellemzője, hogy biztonságot, kiszámíthatóságot kínál a pályaválasztónak. Az adott pályát választónak elképzelése lehet tehát arról, hogy milyen feladatokkal szembesül majd, miket kell megoldania. Meghatározza továbbá a mérföldköveket és azoknak az idejét. Fel lehet tehát készülni a megoldandó feladatokra. Például nyelvet lehet tanulni, ha ez lesz szükséges, vagy megfelelő előtanulmányokat végezni a kívánatos cél elérésének érdekében. A biztonsághoz tartozik továbbá, hogy a személyes életprogram és a munka összehangolása egyszerűbbé válik. Ha valaki tudja, mit kíván tőle a munkahely, milyen feladatokat mikor kell teljesítenie, akkor a személyes életének döntéseit (például házasság, gyerekvállalás, külföldi tanulmányok) tudatosabban tudja összehangolni egymással.

Egy komoly vállalat, cég, intézet vagy hivatal által kínált életpályamodell garantált

munkalehetőséget és tervezhető előmenetelt jelent. A megfelelő képzettséggel, tehetséggel rendelkező jelölt bízhat abban, hogy tartósan foglalkoztatni fogják, és ha megfelelően teljesít, jól meghatározható pozíciókat fog betölteni élete során.

Polihisztor esetében egy szakma iránti orientáció, egy területre történő koncentráció egyáltalán nem várható. Sokkal valószínűbb a kiszámíthatatlanság, váratlanság, csapongás a különböző foglalkozások, témák között. A specializáció, egy szakma felé tartó képzés szintén ellentmond a polihisztor-életpályamodellnek, hiszen utóbbi életében a sokszínűség, a több területet átfogó tudás a jellemző. A polihisztor általában nem tervezi el előre, hogy mivel foglalkozik majd sok év múlva. Éppen ellenkezőleg, érdeklődése, kíváncsisága, adott helyzete, szellemi állapota hajtja új meg új irányokba. Mindezeknek persze az a következménye, hogy a munkavégzési kilátásai, lehetőségei bizonytalanok. Nincs garancia arra, hogy szükség lesz arra, amit éppen elvégezni szeretne. A polihisztor alapvető tulajdonsága, hogy mindig új feladatokat, modern szóval kihívásokat keres. Ahogy mondani szokás, szűk lesz neki a kabát.

Furcsa talán polihisztor esetében minőségbiztosítási rendszerről beszélni. Pedig van ennek létjogosultsága. Minden időben ellenőrzést jelentett a szakterületen működő többi, hozzáértő személy véleménye, továbbá az utókor ítélete. Ha egy szobor, vers, természeti törvény, világgép nem jó, bizony sok esetben már a pályatársak vagy az utókor elveti azt. Minél távolabbról nézünk egy tevékenységet, a külső értékelés annál egyértelműbb, világosabb, keményebb, szigorúbb, kegyetlenebb, mondhatni objektívebb. Ezeket az ítéleteket nyugodtan tekinthetjük a minőségbiztosítás egy formájának.

Jó pap holtig tanul, tartja a mondás. Így volt ez régen, és így van ma is minden alkotó ember életében. Az élethosszig tartó tanulás tehát a polihisztoroknál is természetes. Végül vegyük dolgozatom címbéli kérdését. Hasonló-e az életpályamodell a sok polihisztor esetében? Bizony, ezt a kérdést nem tudom megválaszolni.

Név	Nemzetiség	Élt	Foglalkozás
IDŐSEBB PLINIUS	olasz	23–79	író, természettudós, filozófus, katona
ARISZTOTELÉSZ	görög	384–322	geológus, fizikus, orvos, biológus, pszichológus, filozófus, politikus, rétor, költő
IBN SINA (AVICENNA)	perzsa	980–1037	filozófus, orvos, fizikus, csillagász, kémikus, költő, teológus, matematikus
OMAR KHAYYÁM	perzsa	1048–1131	matematikus, filozófus, költő, teológus, muzsikusk, csillagász
ALBERTUS MAGNUS	német	1193–1280	teológus, filozófus, természettudományok, alkimia, csillagászat
LEON BATTISTA ALBERTI	olasz	1404–1472	művész, építész, költő, pap, nyelvész, filozófus
LEONARDO DA VINCI	olasz	1452–1519	festő, tudós, matematikus, hadmérnök, feltaláló, anatómus, szobrász, építész, zeneszerző, költő, író
ROTTERDAMI ERASMUS	holland	1469–1536	teológus, tudós
ATHANASIUS KIRCHER	német	1602–1680	filozófus, matematikus, csillagász, archeológus, nyelvész
BLAISE PASCAL	francia	1623–1662	matematikus, fizikus, író, filozófus
ISAAC NEWTON	angol	1642–1727	fizikus, matematikus, csillagász, filozófus, alkimista
GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ	német	1646–1716	jogász, diplomata, történész, matematikus, fizikus, filozófus
MIHAIL VASZILIEVICS LOMONOSZOV	orosz	1711–1765	kémikus, fizikus, geológus, művész, irodalmár, költő, nyelvész, tanár
FREDERICK WILLIAM HERSHEL	német	1738–1822	fizikus, csillagász, mérnök, zenész, katona
JOHANN WOLFGANG VON GOETHE	német	1749–1832	író, költő, grafikus, művészeteoretikus, természettudós, jogász, politikus
THOMAS YOUNG	angol	1773–1829	fizikus, orvos, filozófus, nyelvész
WILLIAM MORRIS	angol	1834–1896	festő, költő, író, fordító, szociális aktivista, építész, filozófus
HERMAN OTTÓ	magyar	1835–1914	zoológus, néprajzkutató, régész, politikus
RABINDRANATH TAGORE	indiai	1861–1941	muzsikusk, festő, költő, politikus
NEUMANN JÁNOS	magyar	1903–1957	matematikus, fizikus, számítástechnikus, közgazdász

2. táblázat Huszonegy kiválasztott, polihisztorok tartott személy nemzetisége, születési és halálozási dátuma, valamint azoknak a területeknek felsorolása, amelyekkel foglalkozott. (Az adatokat a Wikipédia megfelelő szócikkeiből gyűjtöttem, lementve 2015.01.15.)

Kit tartanak az emberek, a kortársak, az azonos területen működő szakemberek polihisztornak? Sokféle megközelítés lehetséges. Én a következőt alkalmaztam. A Google keresőprogram segítségével rákerestem a *polyhistor*, *polymath* és *polihisztor* szavakra. Az angol nyelvű keresés esetében az első 200, a magyar nyelvű esetében pedig az első 100 találat alapján kiválasztottam 20 nevet, amelyeket leggyakrabban emlegettek polihisztorként. A nevek a 2. táblázatban, születési éveik szerint rendezve olvashatók.

Látható, hogy minden korban és különféle kontinenseken, országokban élő embereket is illetnek ezzel a jelzővel. A következőkben ezeknek a polihisztoroknak az életével foglalkozom. (2. táblázat)

Érdekes kérdés továbbá, hogy egy ember, akit polihisztornak tartanak, az élet hány területén alkotott maradandót? Erre a kérdésre persze nem könnyű választ adni, mert a különböző források gyakran eltérő módon neveznek meg területeket. Továbbá polihisz-

	Katona	Politikus	Természettudós	Orvos	Jogász	Társadalomtudós	Művész	Teológus	Térlet
IDŐSEBB PLINIUS									4
ARISZTOTELÉSZ									5
IBN SINA (AVICENNA)									5
OMAR KHAYYÁM									4
ALBERTUS MAGNUS									3
LEON BATTISTA ALBERTI									3
LEONARDO DA VINCI									4
ROTTERDAMI ERASMUS									2
ATHANASIUS KIRCHER									2
BLAISE PASCAL									2
ISAAC NEWTON									2
GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ									3
MIHAIL VASZILIEVICS LOMONOSZOV									2
FREDERICK WILLIAM HERSHEL									3
JOHANN WOLFGANG VON GOETHE									4
THOMAS YOUNG									3
WILLIAM MORRIS									2
HERMAN OTTÓ									2
RABINDRANATH TAGORE									2
NEUMANN JÁNOS									2

3. táblázat: A húsz polihisztor által művelt területek. Az utolsó oszlopban található a művelt szakmai területek száma személyenként. Sötét téglalap: az adott területen jelentőset alkotott a személy.

tornak tekinthető-e az, aki mondjuk a matematika és a fizika területén nyújt kiemelkedő teljesítményt? Egy kategóriába kerüljön-e azzal, aki például az orvostudományok, a művészetek és a filozófia területén egyaránt kiváló volt, amire régebbi korokban számos példa adódik?

Ezt a problémát úgy oldottam meg, hogy a Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszerét hívtam segítségül (KSH 2010). Ebben a rendszerben négy szintű besorolást alkalmaznak. Nem akartam nagyon aprózni a tématerületeket, ezért minden foglalkozási, tématerületet csak a harmadik szintig soroltam be. Így viszonylag áttekinthető kép kapható arról, hogy melyik korban milyen széles területekre terjedt ki egy-egy polihisztor munkássága (3. táblázat).

A 3. táblázat áttekintése után néhány megjegyzés tehető a kiválasztott polihisztorok tevékenységére vonatkozóan. Először is kirajzolódik az a kép, amit persze sejtettünk, hogy minél régebbi korra megyünk vissza, annál szélesebb területeket volt képes áttekinteni a kiemelkedő szellemi képességekkel rendelkező személy. Ez nem csoda, hiszen a tényanyag mennyisége, az emberiség tudása egyre kevesebb, ahogy az idő kerekét visszaforgatjuk.

Észrevehetjük továbbá, hogy legtöbbször különböző természettudományi szakok (matematika, fizika, kémia, biológia), művészetek és a társadalomtudományok (jellemzően a filozófia), vagy ezeknek valamelyik párosa területén alkottak jelentőset a vizsgált személyek. Egyértelmű és érthető, hogy a teológia a régebbi időkben tartozott a polihisztorok érdeklődési körébe, hiszen ekkor sokszor egyházi személyek foglalkoztak tudománnyal, művészetekkel, politikával, gyakran társadalmi, katonai kérdésekkel is.

Milyen személyiségjegyekkel rendelkezik egy polihisztor? Egyszerűbben fogalmazva, lehet-e arról mondani valamit, hogy „milyen ember”? A 2. táblázatban felsorolt valamennyi személyről alkotott korrekt személykép precíz leírása meghaladná e dolgozat kereteit. Azonban némi fogalmat alkothatunk a személyiségjegyek némelyikéről az utolsó négy tudós személyiségének felszínes megközelítésével is.

Ami a szakmai karriert illeti, a jelentős tevékenység megjelenése és az áttérés egy másik szakterületre, ahol a munkásság szintén meghatározó volt, szempont lehet arra vonatkozóan, hogy a szakmai érettség mikorra alakulhat ki egy polihisztornál. A 4. táblázat alapján azt látjuk, hogy 30 éves kor előtt már jelentkezik a kivételes tehetség. Idő kell ah-

	Kor, első jelentős alkotás	Kor, áttérés második területre
HERMAN OTTÓ	41, Magyarország pók-faunája	44, képviselő
WILLIAM MORRIS	27, építészeti cégalapítás	34, <i>The Life and Death of Jason</i> c. kötet
RABINDRANATH TAGORE	29, leghíresebb műve, a <i>Manaszi</i>	47, részvétel a nemzeti mozgalmakban
NEUMANN JÁNOS	27, vendégprofesszor Amerikában	41, játékelmélet a közgazdaságtanban

4. táblázat: A vizsgált polihisztorok közül a születés idejét tekintve az utolsó négy személy. A táblázatban található számok életkort jelentenek. A táblázatban feltüntettem továbbá az adott területen létrehozott jelentős művet.

hoz is, hogy a másik terület(ek)en kiemelkedjék valaki. Persze mindkét állításra Herman Ottó a kézenfekvő cáfolat! (4. táblázat)

Evidencia, hogy a különböző korokban mást és mást jelentett a sokoldalúan képzett, több, egymástól távol eső területen is jelentős munkásságot kifejtő, sokoldalú ember, a polihisztor (gör. „sokat ismerő”). Ennek megfelelően a *polihisztor* kifejezést sem használták, használjuk minden korban a „sokat ismerő” emberek elnevezésére, hanem különböző elnevezésekkel találkozhatunk történelmi korok szerint.

A hellénizmus és a rómaiak korában a kiemelkedő személyiségek az ismeretek széles körét tudták átfogni, tekintettel ezeknek a mai adatmennyiséghez képest csekély voltára. Arisztotelész ezért érthetett a kora színvonalán kiemelkedő módon különböző

természettudományi területekhez (beleértve az orvoslást is), a filozófiához, a pszichológiához, a politikához is. Vagyis ő igazi polihisztor volt, aki az emberiség akkori tudáskincséből sokkal, arányaiban is jelentős részesedéssel rendelkezett.

A középkori Itáliában, a humanizmus idején az ideálkép a reneszánsz ember volt. Gyakran nevezték *Homo Universalis* néven. Az ember, aki átfogó, egyetemleges, mindenre kiterjedő tudással és ismeretekkel bír. Leonardo és Michelangelo neve jelképezi ma ezt az embertípust. De gyakori volt ebben a korban, hogy egy politikus vagy pap szabad idejében kiválóan festett, vagy remek verseket írt. Teológiával vagy filozófiával, vagyis az élet nagy kérdéseivel is gyakran foglalkoztak. Ilyen volt egy univerzális ember.

Név	Ország	Élt	Foglalkozás
THOMAS YOUNG	angol	1773–1829	fizikus, orvos, filozófus, nyelvész
ROTTERDAMI ERASMUS	holland	1469–1536	teológus, tudós
ATHANASIUS KIRCHER	német	1602–1680	filozófus, matematikus, csillagász, archeológus, nyelvész
GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ	német	1646–1716	jogász, diplomata, történész, matematikus, fizikus, filozófus
FREDERICK WILLIAM HERSHEL	német	1738–1822	fizikus, csillagász, mérnök, zenész, katona
JOHANN WOLFGANG VON GOETHE	német	1749–1832	író, költő, grafikus, művészetelméleti, természettudós, jogász, politikus
BRASSAI SÁMUEL	magyar	1800–1897	földrajztudós, történész, közgazdász, zeneelmélet tudós, filozófus, műkritikus, irodalomtörténész, nyelvész
WILLIAM MORRIS	angol	1834–1896	festő, költő, író, fordító, szociális aktivista, építész, filozófus
HERMAN OTTÓ	magyar	1835–1914	zoológus, néprajzkutató, régész, politikus
VLADIMIR ČIROVIĆ	szerb	1885–1941	történész
CSONGOR GYŐZŐ (CZIBULA VIKTOR)	magyar	1915–1997	biológus, helytörténész

5. táblázat: Akiket „utolsó polihisztoroknak” tartanak internetes információk alapján (keresés 2015.01.11). Születési időpont szerint növekvő sorrendben.

Később a szaktudományos eredmények kezdtek elborítani a világot. Egyre nehezebbé vált több terület ismeretanyagát elsajátítani, megérteni, feldolgozni, továbbfejleszteni. Az utóbbi időben úgy tűnt, hogy a polihisztorok ideje lejárt. Herman Ottó egyik lelegesépeltebb jelzője, hogy ő az utolsó magyar polihisztor. Persze utolsó polihisztoroknak sok embert neveznek. Interetnetes gyűjtés eredményeként (keresőszavak: *last polyhistor*, *last polymath* és *utolsó polihisztor*, első 100 találat kifejezésenként) prezentálom az 5. táblázatot.

Az 5. táblázatból kiolvasható, hogy az „utolsó polihisztor” kifejezés tartalma nagyon szubjektív, ahogy erre számíthattunk is. Sok embert illelték már ezzel a jelzővel, akik több mint 400 év különbséggel éltek. Nyilván ezzel akarja az utókor kifejezni, hogy hasonlóan magas kvalitású személy nem lesz már több. Érdekes továbbá, hogy nagy nemzetek (angolok, németek) fiai közül többet is illelték ezzel a névvel. Gondolom azért, mert széles körben, Európa-szerte jól ismert emberekről van szó. A magyar helyzetet érdekesnek találtam. Itt Herman Ottó, az utolsó magyar polihisztor mellett Brassai Sámuel az utolsó erdélyi, Csongor Győzőt az utolsó szegedi polihisztoroknak tartják.

Végül tegyük fel még egy kérdést. Valóban véget ért a polihisztorok korszaka? Letűnt korok emlékei az emlegetett személyek, akikre tisztelettel emlékezünk, de amit személyükben megtestesítenek, arra modern korunkban semmi szükség sincs már? A „sokat ismerő”, az „univerzális”, a polihisztor emberek kora lejárt, ők eltűntek a porondról, és nincs is szükség rájuk?

Mint oly sok minden mást, valószínűleg újra kell gondolni ezt a kérdést is, többek között

azért, mert megjelent az úgynevezett „patchwork-karrier” jelensége is a horizonton (l. pl. Mills et al. 2008, Arulmani et al. 2014). A *patchwork* szó azokra a textíliákra utal, melyeket foltokból, vagyis kisebb, különböző anyagú, mintájú, szövésű anyagdarabokból állítottak össze, szép terítőket, párnahuzatot, falvédőt, ruhát, hasonlókát készítve. Ez a hasonlat arra utal, hogy a modern korban nem elég egy lábon állni, ha sikeres szakmai pályát kívánunk befutni. Sikeresebbek lehetünk, ha több területhez értünk, ha van bennünk érdeklődés, készség a váltáshoz, szellemi nyugtalanság, nyitottság a világra, és persze tehetség. De hogy a sikeres patchwork-karriert befutók polihisztorok-e és létezik-e számukra életpályamodell, ezt én nem tudom.

IRODALOM

- Antalné Szabó Á., Hámori V., Kimmel M., Kotschy B., Móri Á-né, Szőke-Milinte E. & Wölfling Zs. (2013): *Útmutató a pedagógusok minősítési rendszeréhez*. (Az emberi erőforrások minisztere által 2013. november 19-én elfogadott általános tájékoztató anyag.) <http://www.oktatas.hu/kiadvanyok/>, pp. 1–150.
- Arulmani, G., Bakshi, A. J., Leong, F. T., & Watts, T. (2014): *Handbook of career development: international perspectives*. Springer Science+Business Media, New York, New York, 771 pp.
- KSH (2010): *A FEOR-08 négy számjegyes rendszeres jegyzéke*. Melléklet a 7/2010. (IV. 23.) KSH közleményhez. https://www.ksh.hu/docs/szolgáltatások/hun/feor08/pdf/feor08_kozl_melleklet.pdf
- Mills, M., Blossfeld, H. P., Buchholz, S., Hofäcker, D., Bernardi, F., & Hofmeister, H. (2008): *Converging divergences? An international comparison of the impact of globalization on industrial relations and employment careers*. *International Sociology* 23: 561–595.
- Savickas, M. L. (2005): *The theory and practice of career construction*. In: Brown, S. D. & Lent, R. W. (ed.): *Career development and counseling: putting theory and research to work*. John Wiley & Sons Inc, Hoboken, NJ, pp. 42–70.

HERMAN OTTÓ ARCKÉPE A MISKOLCI HERMAN OTTÓ MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBŐL

Soós S. (2009): *Módszertani kísérlet az életpálya fogalmának formalizálására – Előtanulmány a fiatal biológusok életpályakutatását célzó támogatott projekthez.* (MTA KSI Műhelytanulmányok 2009/9.) http://www.mtak.szi.hu/kszi_aktak/, 1–9 pp.

Szabó Sz. (2013): *A közszolgálati életpályamodell*

– *Emberi erőforrás áramlás a közszolgálatban* („Közszolgálati Humán Tükör 2013” résztanulmány). ÁROP-2.2.17-2012-2013-0001 program „Új Közszolgálati Életpálya – Emberi erőforrás gazdálkodás és közszolgálati életpálya kutatás”. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 56 pp.

A HERMAN OTTÓ BRANDRÓL EGYBEN AZ EMLÉKKONFERENCIÁK HASZNÁRÓL ÉS KÁRÁRÓL

RÉZ ANDRÁS¹

Mit is mondhatnék a Herman Ottó Emlékkonferencia hasznáról? Nem lévén tagja a magas tudós társaságnak, ezen hasznosságot akadémiai (örök?) zsinórmértékkel kalibrálni nem tudom. Mikoron tehát azt állítom ezen konferencia hasznáról, hogy tetemes, csupán arról számolok be, hogy a Herman Ottó életével és munkásságával való matatus és szöszmölődés olyan kérdések felé terelte a figyelmem, amelyek e szimpózium nélkül bennem felvetődni képesek nem lettek volna.

A KURTA MEGOLDÁS ELVETÉSE

Az első gondolatom az volt, hogy nem vacakolok sokat, hiszen H.O. remekül megközelíthető a „mindenről semmit” illetve a „semmiről mindent” tudásgazdálkodási dichotómia mentén. Ez esetben csak azon kellett volna rágódnom, mely szabály forgatja glóbuszunkat száz esztendővel H.O. elmúta után. Erre kurta választ lehetett volna adni – kellő méretűre terjedelmesítve: korunk a „semmiről mindent” kora. Olyan szakembereké, akik már a pólyában elkötelezik magukat egy szakterület mellett, hetente tizennégyezer járnak edzésre, hipnopédiával gyúrnak a tudásra, hogy már wunderkind korukban verhetetlenek legyenek a saját szakterületükön. Ebből viszont sebesen következett volna az a fájdalmas konklúzió, hogy a polihisztorok kora lejárt, s nekünk egyéb feladatunk nem

maradt, mint a veszteség keserű könnyeit hullatni és kegyelettel emlékezni az utolsó magyar polihisztorra. Tetszetős és már-már megdönthetetlen állítás, amelyen az első négy perc után mindenki elpilledt volna – az emlékkonferenciák hagyományainak szellemében. Ennek a kurta és célravezetőnek tűnő megoldásnak azonban több baja is van. Az első az, hogy nem igaz, szemérmetlenül leegyszerűsít, és egy téveszmét erősít. Azt sugallja ugyanis, hogy rút korunk az ostobák kora („semmiről semmit”), bár vannak, akik serény munkával eljutnak odáig, hogy egy igen szűk kulcslyukon át lássák/értsék a világot („semmiről mindent”). Azokról pedig, akik virágról virágra szállva felszínesen bele-belekóstolnak a tudás nektárjába („mindenről semmit”), megvan a véleményünk. Mivel az utolsó polihisztor („mindenről mindent”) egy évszázada halott, már csak abban reménykedhetünk, hogy az itt keletkezett hiátust csillagösvényen lépdelő hatalomiparosaink vagy az új spirituális guruk *in floribus* generációja kitölti.

A kurta megoldás veszélye lett volna az is, hogy a fenti mátrixot erősíti, noha a tudás természetéről való disputáink már világosan jelzik: a tudásipar ágazati felosztását ideje megújítanunk. Hogyan is viszonyul ma egymáshoz az alap kutatások és az alkalmazott kutatások rendszere? Miként teszi lehetővé a technológia roppant sebes megújulása az alap kutatások számára a kérdések új módon való megfogalmazását,

¹ rezandras@rezandras.hu

a világ újfajta felmérését? És hogy erről se feledkezzünk meg: miért lettek fontosab-
bak a kérdések, mint a válaszok?

HERMAN OTTÓ A FÉSZBUKON

Történelmietlennek tűnik az alcím, de érdemes megvizsgálunk, miként érte el H.O., hogy korának ismert és elismert személyiségévé váljon. Ez a megközelítés már csak azért is előnyös, mert munícióul szolgálhat a Digitális Kor megmondóembereinek, az online marketológusoknak, akik végre történeti perspektívában láttathatják tudományukat. Ki ne venné észre, hogy H.O. legalább több mint egy évszázaddal megelőzi a webkettőt? Kiterjedt levelezése, csillapíthatatlan vitakozó kedve, a tudás megosztása iránti vágya olyasmí, amit ma elég jól le lehet írni olyan fogalmakkal, mint a *sharing, tagging, comment, blog, social networking* stb. (etc). Jelen sorok írója például kénytelen elismerni, hogy H.O. az analóg közösségi hálóban kifejtett aktivitását tekintve sokkal aktívabb volt, mint ő, aki nem táplálja új tartalmakkal a hálóban lévőket. Ha ez irányú mai tudásunkkal értelmezzük a Herman Ottó által alkalmazott kommunikációs tevékenységet, észre kell vennünk, hogy ez a *personal brand* építésének fölöttébb kifinomult elemeit hordozza. A botrányok, a bon mot-k, a pletykák ugyanis eme személyes márka erősítői. A tudós, akinek nincs papírja arról, hogy tudós, vehemensebben képviseli a tudós étoszát, mint pályatársainak többsége, de a közvélemény Herman Ottót nem tudományos értékei felől szemléli. És talán képviselői ténykedését sem ismeri mélyebben a köz. De H.O.-t annál alaposabban (hála mások között Mikszáthnak). A médiaszociológusok néhány évtizeddel később ezt nevezzik „*human interest*”-nek. Ezt a fajta emberi érdeklődést semmiképp ne becsljük le. Bár mostanság hajlamosak vagyunk arra, hogy

orttúró fanyalgással szóljunk a tabloidizációról, kikeljük a bulvár ellen, a Hermant övező anekdotagyűrű személyét roppant valóságossá, hitelessé teszi. A fejének bozontjában lakozó pókok mulattató története ugyanis azzal kezdődik, hogy egy szép hercegné érdeklődik Herman iránt, ám mielőtt rátérne a pókszabásúak lakóhelyére, azt mondja: „Egy őserő az eszmékben, egy emberevő a teóriában s egy kezes báránka a gyakorlatban”. Nincs az a *spin doctor*, aki ennél erősebbet tudna kitáplálni. Hiszen minden ilyen és ehhez hasonló kommunikációs aktus táplálja a szóbeszédet. (Bocsánat, ma inkább *word of mouth*-ról ille-
ne beszélünk.)

Összegezve: tudatosan vagy sem, de Herman Ottó analóg kultúrában, analóg eszközökkel viszi véghez azt, amiről ma a digitális kultúra okostojásai köteteket – felhőket – írnak tele. S talán még azt a feltevést is megkockáztathatjuk, hogy ezen kiterjedt és serény közlekedés híján az emléké sem tüzetet volna ki. Mert a kerülőúton érkezett tudós tudományos és szakmai beágyazódását ez a szokványosnak nem mondható kommunikáció támogatja. Hiszen Herman maga az anomália a rendszerben. Romantikus anomália. Egy amerikai forgatókönyvíró számára tökéletes alapanyag lehetne: a lakatosmester segédjéből lett természettudós és képviselő története hibátlan *high concept*. Kifinomult entellektüel felünk tiltakozik az anekdotákon és pletykákon keresztül építkező fáma ellen. Pragmatikus felünk azonban bólogat: jó érték, jó ügy, jó ember keveredett fel a hírnév hátára.

LEARNING BY DOING / LEARNING BY TEACHING

Mondom én, magamfajta embernek nem kellene ilyen munkába fognia. Csak a gond. És a gondolkodás. Herman szokásosnak nem

mondható karrierje ugyanis felveti azt a kérdést: honnan veszi hősünk a tudást? A lakatos-vagy a preparátorműhelyből? Mit tanulhat a szerencsétlenül besorozott *untauglich* a katonaságnál? A fene se tudja megfejtani. Ami jól látható: H.O. nem hágja meg az akadémiai grádicsokat. Hasonlít a 19. század más világfelmérőjéhez, a felvilágosodás elindította gondolatforradalmárokhoz, akik bátrak saját értelmükre támaszkodni. Herman igazi tudományos debattőr, azonban szófacsarás helyett az általa fölöttébb pontosan leírt valóságot használja érvként. Abból tanul, amit csinál. Sajátos, hogy éppen most, a 21. században vált különösen élővé a csinálva tanulás. A *startup* világ, a valamilyen szempontból innovatív mikroállalkozások mögött rendszerint csinálva tanulók állnak. Olyan szakemberek sokasága, akik hármásával veszik a tudás lépcsőit. Hagyományos értelmezés szerint iskolázatlanok. Sőt, műveletlenek, hiszen saját diszciplínájuk, szakterületük történetisége ismeretlen számukra. Nincs papírjuk arról, amit tesznek. De teszik. Szemtelenség. Nyegleség. Tagadása mindannak, amit még a legbénább szakdolgozatíró is tud Magyarországon: a görögökkel kezdődik minden... (Bár vannak korábbi források is...) Veszedelmes ebből a rendszerből kilógni. (Most éppen egy olyan szakdolgozatíróval beszélgetek, aki azt próbálja megragadni, miként változott meg az amerikai film a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején, s hogyan vált mára mozgóképes világnyelvvé. Nem tudom lebeszélni arról, hogy dolgozatát a Lumière-fivérekkel, a két derék fotokémiai vállalkozóval kezdje. Értem én: minden mindennel összefügg... Meg talán a témavezető is ezt várja.) A világ radikális újrafelfedezése, a tudás-*reboot* az oktatásban kezelhetetlen. És ott vannak ráadásul a mindentudó mosolyú tudásiparosok, aki fensőbbiséggel szögeznek le: nincs új a Nap alatt, már minden megtörtént, a spanyolviaszt nem kell feltalálni. A csinál-

va tanulók – mivel nem folytattak kiterjedt stúdiumokat a spanyolviasz eredetéről és hasznáról – újra feltalálják. És rádöbbennek, hogy talán nem is olyan fontos az életünkben. Pedig egykor milyen szép hanglemezeket készítettek belőle...

Azt hiszem, Herman tanulási folyamatának elidegeníthetetlen része az ismeretterjesztés. Na, erről is megvan a véleményünk. Nehogy már a játszótérre vigyük a tudást magasztos aulánkból! Csakhogy az ismeretterjesztés ennél sokkal szofisztikáltabb folyamat. A befogadó felől nézve mindig azt a kérdést tesszük fel, vajon a tudományos ismeretek közkeletűvé tétele helyénvaló-e, hiszen az ismeret befogadói ebben az esetben nem kötelesek végigjárni a tudás valamennyi állomását, és érdemtelenül gyorsan jutnak bölcsességhez. És természetesen: az állomások végigjárása nélkül csak hiányos, nem teljes értékű tudást kapnak. Keveset beszélünk arról, hogy a közkeletűvé tett tudomány milyen módon kanalizálja egy közösség, kultúra figyelmét. Pedig. Gondoljunk a finn építész felvirágzására vagy a Szilícium-völgy mítoszára! Vagy gondoljunk Hermannak a természettel kapcsolatos észrevételeire. Az ismeretterjesztés ugyanis nem a tudósgyártást szolgálja, hanem sokkal inkább bizonyos kérdéseknek, összefüggéseknek a közfigyelembe való beemelését. Sőt: az identitást. Ennek hosszú távú kihatásait áttekinteni nem vagyok eléggé felkészült, de az az ér-
zésem, hogy a múlt habzó szájú újírása és a hungarikumok listájának napi apdételése nem feltétlenül azt helyezi a közfigyelem középpontjába, amiből szellemi és anyagi javak szülehetnek.

De ne csupán az ismeretek befogadójára ügyeljünk! Ennek a folyamatnak ugyanis lényeges komponense a *learning by teaching*. Az ismeretterjesztés arra kényszer-

ríti a tudóst, hogy gondolati konstrukcióit, önmagát más nézőpontból is képes legyen szemlélni. Az ismeretterjesztés tehát nem azt jelenti, hogy a tudós ember lebutítja önmagát. Sokkal inkább azt, hogy másként strukturálja a tudását. Stephen Hawking nem-teológiai elmélkedése a világ kezdetéről és végéről, az időről és miegyebekről közkeletűvé vált. És minden bizonnyal ez nem pusztán az olvasó számára fontos. De nem állok neki sorolni mindazon tudósokat, akik saját gondolkodásukat ezzel a kontrollrendszerrel bővítették.

POLIHISZTI

A végére még egy gondolat. A polihisztorságról. A reneszánsz emberről. Ja, és a zsenikről. Attól tartok, hogy ezek a nagynak tűnő szavak csupán tanácsalanságunk és ennen meghatottságunkba roskadó tekintélytisztetésünk kellemetlenül üres megnyilvánulásai. Menekülés az elemzéstől. Mert mi az ördögöt kezdjük azzal, amikor valakiben

a konvergáló és a divergáló gondolkodás egyszerre jelenik meg? Az nem normális. Vagy zseni. Vagy mindkettő. Noha elképzelhető az is, hogy ha valaki kellő elszántsággal és kíváncsisággal veti rá magát egy problémára, afféle polihisztis micsodává válik. Újabb és újabb területekre lép, hogy megoldja a problémát. Elismerem, hogy ez az egyvágányú élet felől szemlélve anomália. Érthetlenség. Sőt, rejtély. Gondoljunk Leonardo mitizálására. Ha még néhány szórakoztató mű is rásegít, ott áll előttünk a zseni a maga teljességében. Többnyire nem fordul meg a fejünkben, hogy a 15. századi Itáliában a tisztas megélhetésért folytatott harc része lehetett, hogy a festő – amikor éppen megrendelése nem volt – mérnök-ként piacosítsa önmagát, aki csatornától a hadigépezetig mindent tervez.

Szóval nem igazán tudok mit kezdeni Hermannal mint egyszeri, egykori, pláne utolsó polihiszttorral. Számomra egy kíváncsi és bátor ember. Éppen ezért példázat.

A PERLEKEDŐ TUDÓS

HERMAN OTTÓ MUNKÁSSÁGÁNAK LEGFONTOSABB VITÁI, SZEMÉLYES KONFLIKTUSAI

GÁL VILMOS¹

MOTTÓ, AVAGY ÉRZÉKLETES LEÍRÁS ARRÓL,
AMIKOR TUDÓS EMBEREK VITÁBA SZÁLLNAK EGYMÁSSAL:

„A Nibelungok harca volt ez!

Két olyan tudós ember, mint Szalay Imre és báró Kemény Gábor gyűrekeznek Herman Ottó ellen, hogy tudományos voltából kiforgassák.

Aki már látott asszonyokat verekedni, kakasokat viaskodni, és látott zsidó daliákat karddal egymásra rohanni, még annak is új és meglepő látvány, ha három tudományos ember kezd ujjat húzni egymással azon kérdés fölött, hogy melyikük az okosabb ember.”

(MIKSZÁTH 1882b)

A Herman Ottó Emlékév záróeseményén, a nagy tudós életművét, illetve a napjainkig ható gondolatait felelevenítő konferencián a Herman egész életművét átszövő vitáiról, polémiáiról próbáltam számot adni. Miután a számos nagyszerű előadásnak köszönhetően csupán 15-15 perc állt egy-egy előadó rendelkezésére, így jelen dolgozatomban kívánom azt a csupán felvázolt képet tökéletesíteni, amely a Mezőgazdasági Múzeum dísztermében előszóban elhangzott.

A témát a rendelkezésünkre álló Herman-bibliográfia és -monográfiák, valamint Herman cikkei, illetve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárához tartozó Kézirattár Hermanra vonatkozó iratai és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött Kossuth Lajos-levelezés segítségével dolgoztam fel, reményeim szerint az eddigi Herman-biográfiát néhány új adattal gazdagítva.

Mindezek mellett a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnokában őrzött néhány, eddig nem, vagy nem Hermanhoz kapcsolo-

lódva közölt képi ábrázolás bemutatásával tovább bővítettem a Herman-ikonográfia gazdag anyagát.

KORTÁRSÁK HERMAN OTTÓ VITÁZÓ TERMÉSZETÉRŐL

Herman életrajzírója, Lambrecht Kálmán érzékletes szavakkal festi le a tudós polihisztor vitára, polémiára mindig kapható természetét első komolyabb tudományos összecsapásáról írva:

„Elemében volt. Gyilkos, kíméletlen polémiát vívott nemcsak ebben az esetben, de ettől kezdve élete alkonyáig. A Pávai-vitában ő volt a kihívott fél, később azonban gyakran ő támadott. A tollharcot ugyanavval az élvezettel vívta, amivel legszebb alkotásait teremtette. Polémiában soha sem tudott objektív maradni, tele vannak szubjektív mozzanatokkal; tollát ilyenkor a kíméletlenségig kihegyezte. Irodalmi működésének tekintélyes részét teszik ki polemikus cikkei, tar-

¹ gal.vilmos@hnm.hu

tozunk azonban annak elismerésével, hogy hatásuk mindenkor tisztázó és tisztító volt.” (Lambrecht 1920, 28)

Herman Ottónak tehát vérében volt a vita, lételeme az elmék összecsapása, tolla valóban gyilkosra volt hegyezve. Nem csodálkozhatunk hát azon, hogy egész életében vitakozott, újságok hasábjain, levelekben, a Képviselőházban, vagy akár egy-egy komoly tudományos vitához írt könyvben, monográfiában. Országgyűlési képviselőként, mint a Függetlenségi Párt ellenzéki politikusa, igazi vezérszónokká vált, felszólalásai egy egész kötetet töltenek meg. Az 1879–1897 közötti időszakban, amíg több kisebb szünetről eltekintve a Képviselőház tagja volt (1. ábra), a Lambrecht Kálmán által közölt bibliográfia szerint 387 beszéd és politikai cikk fűződik a nevéhez (Lambrecht 1920, 215–222).

Mikszáth Kálmán karcolataiban, országgyűlési beszámolóiban sűrűn adott hírt Herman képviselőházi tevékenységéről. Bizonyára nem véletlenül, hiszen Herman figurája szinte vonzotta a tollat. Bár ellenfelek voltak a Házban, ugyanis Mikszáth a kormánypárt sorait erősítette, írásaiból kitűnik, érezhetően nem csupán tudósként, de politikusként és szónokként is nagyra tartotta Herman Ottót. A rengeteg Herman-anekdota közül csupán egy kis csokrot gyűjtöttem össze, amely talán a legélénkebb színekben mutatja be a politikus Herman Ottót.

„...Keglevich végre bevégezte szónoklatát. Komolyan mondom, bevégezte, hanem roszszul végezte be, mert olajat öntött a tűzre, megbirizgálván Ugron Gábort és Herman Ottót, a szélsőbal két legszilajabb leventéjét, kik talpig fegyverben alusznak örökké, s lándzsájuk három éles vége harcra készen van nekiszégezve minden bajkeresőnek.

Fel is ugrott menten a két jó dalia, Ugron a buzogányát vette elő, s reá lódítá Keglevich pajzsára ádáz haraggal, míg Herman szelíden leereszté villogó kelevézét és csak az ujjaival fenyegeté meg az agrárok kevély vezérét.” (Mikszáth 1885)

Két évvel később ismét Keglevich kerül Herman éles nyelve elé.

„A vitát Herman Ottó, a Ház sárkánya indítá meg, aki tüzet okád és mindig meg szokott enni früstökre egy embert; ha jó étvágya van, többet is, de egyet mindenesetre. Ma Keglevich István gróf lett föltálatva.” (Mikszáth 1887)

Mikszáth megemlékezett komolyabb hangon is Hermanról, akiben tisztelte a tudós elmét és a mindig felkészült hozzászólót.

„Herman Ottó nem tagja a tudományos akadémiának. Ez azonban nem az ő, hanem az akadémia baja. Külföldön még jobban ismerik az ő tudományos munkásságát, mint idehaza; mert minden nagyobb munkáját sietnek lefordítani Európa művelt nyelveire. Így már ő régen tekintély volt a külföldön, míg a magyar tudományos körök magas figyelmükre kezdték méltatni. A nagyközönség kisebb része azonban csak azt tudja talán felőle, hogy a tudományok népszerűsítése körül vannak némelyes érdemei, a nagyobb rész inkább csak mint újságíró és politikust ismeri.

Pedig alapos tudós, akinek egy választott szakmája van, amelyet nagy előszeretettel művel, – de amely nem akadályozza abban, hogy mindenfelé kiterjessze látkörét s a szakmája határain kívül eső dolgokhoz is éles belátással, alapos készültséggel szólhasson hozzá.

Számos beszédet mondott, mióta tagja a képviselőháznak. De azok között a legjelentékenyebb kétségkívül mai beszéde volt. Szónokilag is szép résznek mondható, ahol a közoktatást gúlához hasonlítja, melynek alapja az elemi oktatás, orma az egyetem; de amely gúlában a mi közoktatásunk mai rendszerében sok középréteg egészen hiányzik, másnak csak fragmentuma van meg, míg az orom, a többivel minden összefüggés nélkül, a levegőben lebeg.” (Mikszáth 1882a)

HERMAN LEVELEZÉSI STÍLUSA

Nyílt, nyers, szókimondó stílusára jellemző levélrészletet találtam többet is. Az egyiket Kossuth Ferencnek írta, egy Kossuth Lajos politikai végrendeletéhez kapcsolódó kérdésben. Kossuth Ferenc politikai irány-

vonásától egyébként Kossuth Lajos halálát követően egyre távolabb került, s ugyan az 1900-as évek elején még többször vissza szeretnék volna csábítani az ellenzék sorába, nemet mondott a felkérésekre.

„Érezhetően kicsinylő és gúnyosan végződő levelére azért nem válaszoltam azonnal, mert be kellett várnom [olvashatatlan írású vezetőknév] Géza barátom hazajövetelét. Most már válaszolhatok, mégpedig nem feleselési viszketegből, hanem azért, mert evvel tartozom Édesatyád emlékének és kegyeletének.” (MTAK MS 285/32-33 Herman 1902)

Ifjabb Jankó Jánoshoz írt levele is jól mutatja pengeéles ironiára hajlamos stílusát.

„Arra, hogy én önt félreismerjem, már nagyon öreg vagyok – jól ismerem – mindössze

1. ábra: ID. JANKÓ JÁNOS: KÉPVISELŐHÁZI JELENET, 1886. A KARIKATÚRA KÖZÉPSŐ RÉSZÉN, A PULPITUSNAK DÓLVE HERMAN OTTÓ. (Papír, ceruza, tus, fedőfehér; MNM Történeti Képcsarnok)

azon vagyok, hogy munkaereje ne vesszen kárba, ne vegye azt az irányt, amelyet az aranka a lóherében végez. Ismét teljes jóindulattal örege, Herman Ottó” (MTAK MS 260/33 Herman)

VITÁINAK, POLÉMIÁINAK ÖSSZEGRÖZÉSE, A TELJESSÉG IGÉNYE NÉLKÜL

Jelen dolgozatomban a terjedelmi keretek miatt nem részletezhetem Herman összes tudományos vitáját, így csupán (a kronológia linearitását követve) felsorolom a legfontosabbakat, és néhány érdekesebb epizódot ragadok ki, amelyeknek lényegét, illetve a hozzájuk kapcsolódó forrásanyagot próbálok bemutatni.

1. A Pávai Elek-vita Kolozsvárott (1868)

Pávai Elek geológus, Herman közvetlen kollégája az Erdélyi Múzeum Egyletben, Hermant szakmájában, mezőiségi gyűjtőútja miatt támadta (Pávai 1868), ám Herman (természetéhez híven) élesen visszavágott (Herman 1868). A polémia végén Pávainak el kellett hagynia állását. Brassai Sámuel, főnökük is Hermannak adott igazat.

2. *Kolozsvárott*, újságíróként sajtóperbe fogták *Nyílt sisak* című írásáért, amelyben a kormánypárti képviselőjelölteket, többek között Lónyai Menyhértet támadta élesen, 1871-ben (MTAK MS 288/55-59).

3. Vita Haynald Lajos kalocsai érsekkel (1878)

A Haynald Lajos kalocsai érsekkel folytatott vita a darwinizmus és a modern tudomány, illetve a katolikus egyház által egyedül el-

fogadott (dogmatikus) tudományfelfogás közötti kibékíthetetlen ellentétéről szól.

Herman Ottó a Nemzeti Múzeum segédőreként került szembe egy olyan ellenféllel, aki nem csupán a magyar katolikus egyházat, de főrendi házi tagként a kormánypárti politikai elitet és a bécsi udvart is maga mögött tudhatta.

Haynaldot műkedvelő botanikusként az Akadémia tagjává választották, bár Herman egy későbbi, a *Függetlenség* hasábjain *Haynald bíbornok értekezése* címen írt cikkében (crataegus – a galagonya latin neve – álnév alatt) megírja, hogy a neves botanikusnak tartott Haynaldtól egyetlen publikáció sem ismert, és még akadémiai székfoglaló beszéde is csak nagy késéssel jelent meg nyomtatásban. A székfoglalóról Herman megállapítja: tudományos szempontból teljesen értéktelen, semmi új vagy önálló tudományos anyag nincsen benne. Nem más, mint a már ismert adatok összehordott halmaza.

2. ábra: HERMAN OTTÓ KARIKATÚRÁJA PULSZKY FERENC RÓL. KÉSZÍTÉSÉNEK IDEJE NEM ISMERT. (Papír, ceruza; MTAK Ms 293/127)

Haynald az 1878-as akadémiai nagygyűlésen nyíltan fellépett a darwinizmus és az új tudományos módszerek, diszciplínák, eszmék ellen.

Herman a *Két beszéd* című cikkében élesen visszautasítja Haynald megnyilatkozását. Egyértelműen a tudomány modern fejlődéséért síkra szálló Csengery Antal pártjára állt, aki ugyanezen az ülésen egy Haynaldéval gyökeresen ellentétes beszéddel jelentkezett ugyanarról a kérdésről.

Herman cikkét egyébként eredetileg a Csávolszky Lajos szerkesztette *Egyetértés*-ben szerette volna megjelentetni, de a főszerkesztő nem vállalta kiadását, mint ahogy a *Pesti Napló* főszerkesztője, Urváry Lajos is visszautasította. A cikk témája kitudódott és Haynald főrendi tekintélyét latba vetve meg akarta akadályozni megjelenését, ám Herman hajthatatlan maradt, és az általa szerkesztett *Természettudományi Füzetek* második évfolyam IV. számában jelentette meg (Herman 1878b). Az alcím megadja a felvilágosítást, hogy miről is van tulajdonképpen szó: *Tartották a magyar tud. Akadémia 1878-ik évi nagygyűlésén Csengery Antal és dr. Haynald Lajos kalocsai érsek.*

Herman cikke hatalmas feltűnést keltett, eladdig ugyanis meglehetősen szokatlan volt az ilyen éles hangú, nyílt tudományos vita.

A nagyhatalmú Haynald támadást intézett Herman Ottó egzisztenciája ellen, a császári kabinetirodához fordult, hogy a cikk miatt mozdítsák el Hermant múzeumi állásából. A kabinetiroda utasította Trefort Ágoston kultuszminisztert, hogy bocsássa el Herman Ottót. Ebbe azonban beletörött Haynald, Ferenc József és Trefort bicskájával! Herman országos hírű tudós volt, múzeumi munkájára nem volt panasz, sőt, alig három éves ott

tartózkodása alatt az állattárat felvirágoztatva és új természettudományi folyóiratot indított el. Megpróbálták nyomást gyakorolni rá a múzeum igazgatóján, Pulszky Ferencen keresztül (2. ábra). Herman azonban kitartott, önként nem mondott le állásáról, s kollégáit is megvédte, minden felelősséget magára vállalt. Kitartása végül meghozta gyümölcsét, a Természettudományi Társulatba tömörült tudósok megmozdultak Herman Ottó védelmében. A múzeum kutatói is Herman mellett foglaltak állást. Így a kormány kis idő múlva „ejtette az ügyet”. A dolog abbamaradt és Herman Ottó megmaradt állásában még egy évig, mert amikor képviselővé választották, lemondott közszolgálati állásáról.

Haynaldról el kell mondanunk az igazságság kedvéért: végrendeletében jelentős botanikai gyűjteményét a Nemzeti Múzeumba hagyományozta, Herman pedig egy cikkében azért dicsérte az érseket, mert az javasolta, hogy a Múzeum díszterméből az Akadémiára költöztessék át a Főrendiház üléseit.

4. Felvilágosító harc a filoxéra és a filoxerát övező tudatlanság ellen a parlamentben és újságcikkeken keresztül

„S azonfelül ül egy férfiú a parlamentben, aki szaktanulmányává tette a filoxszérát.

Ez a férfiú Herman Ottó, a képviselőház fejenyereke, akit azzal lehet a legjobban jellemezni, hogy »sokat tanult, sokat tud, sokat beszél, és sokat mer«.

De hogy ki merje figurázni a filoxszéra-biztosokat, erre már mégsem hitte volna senki elég vakmerőnek.” (Mikszáth 1883)

A Magyarország szőlőbirtokait pusztulással fenyegető, Amerikából behurcolt szőlőtetű,

a filoxéra (a törpetetvek családjába tartozó levéltetű) elleni fellépés egyik élharcosává vált. Részt vett (még képviselőségét megelőzően) a kormány filoxéra-bizottságában, amely a filoxéravész leküzdése érdekében teendő intézkedések kidolgozása céljából jött létre. A bizottságba Herman Ottón kívül meghívták Than Károlyt és Wartha Vincét is (mindketten kémikusok). A bizottság többségét azonban miniszteriális bürokraták alkották, akik nem a szakértők irányutatóit, hanem saját helytelen elgondolásaikat követték.

Herman a bizottságban szembekerült a tudománytalan álláspontokkal, de miután csak véleményezési joga volt, így nem tehetett semmit a meggyőzésen túl.

Képviselőként azután több esetben ismét felszólalt a filoxéravész ügyében, s ekkor már politikusként nagyobb hatást tudott kifejteni. A hivatalnokok kártékony működéséről lerántotta a leplet 1880. április 9-i képviselőházi felszólalásában:

„Legelőször volt az úgynevezett vörös kukoricaidény. Akkor az összes bizottság bele volt szeretve abba, hogy a szőlősorok közé veres kukoricát kell plántálni, mert a phylloxera rámeleg és ott meghízik. Ez tehát a sertéshizlalásnak a phylloxérára való átültetése volt. (Derültség!) Részt vettek a bizottságban szakemberek közül Jekfalussy ministeri tanácsos és több igen kiváló phylloxera szakember, (Derültség!) kik azonban inkább csak a társadalom phylloxeráival vannak elfoglalva, ha ugyan vannak ilyenek. Én, ki akkor ellenvéleményt képeztem, minthogy a magyaróvári gazdasági tanintézet ministeri házi szakerei a többiekhez csatlakoztak, természetesen le-szavaztattam.” (Szabadszabó 1996)

5. A Borbás-vita

Borbás Vince kolozsvári botanikussal a *Természettudományi Füzetek* hasábjain polemizált 1879-ben. Borbás egy új növény felfedezését publikálta (Borbás 1879), s ezirányú tévedését dörgölte Herman az orra alá, miközben ugyancsak tudománytalansággal és lustasággal (szerinte nem járt kellőképpen utána állításának, s így tévedhetett ilyen nagyot) vádolta (Herman 1879).

6. A Schulverein ügye

Az iskolaegyletek, azaz *Schulvereinek* életre hívásával is támogatott elnémetesedés ellen lépett fel a Képviselőházban és írt róla cikkeket is az ellenzéki lapokban. Ez a vita az 1880-as évek elején folyt, és abból a valós félelemből merítkezett, miszerint a németek tudatosan (előbb Ausztriában, majd Magyarországon is) az itt élő németeken keresztül ún. elnémetesítő politikába kezdtek (Herman 1882a, 1882b, 1882c).

7. Herman Ottó a zsidókérdésről

Herman 1881-ben válaszolt dr. Schwartzer Ottó elmeorvos röpiratára (Herman 1881a), amely azt állította, hogy az utóbbi időben már hat zsidó származású pácienszt kezel, akiknek a terjedő zsidóellenesség miatti félelmükben bomlott meg az elméjük. (A következő évben kezdődik a tiszzaeszlári per!) Herman Ottó, bár írásában a faji előítéletektől elhatárolja magát (ha egész politikai életművét vesszük górcső alá, kimondható, hogy Herman következetesen az antiszemitizmus ellen harcol, ebben is politikai példaképe, Kossuth Lajos nyomdokain), ezen írásában inkább az antiszemiták kezébe adott fegyvereket.

A vitában egyébként Herman egyik hírhedt antiszemita képviselőtársa, Simonyi Iván is megszólalt (Herman 1881, Simonyi 1881).

8. Fellépése az állatkínzás ellen, 1876-tól

A Képviselőházban többször felszólalt az állatkínzás ellen, majd a magyar állatvédelem egyik kezdeményezőjeként részt vesz a Magyar Állatvédők Egyesületének létrehozásában (Herman 1882e). Számos, az állatkínzást elítélő cikket jegyez, pl. a galamblovész ellen ír (Herman 1882d).

9. Vitája „Judith”-tal

Fekete Izidor a *Vadász-lapban*, 1883-ban megjelent, egy öngyilkos stiglincről szóló cikkére (Fekete 1883) reagált Herman (1883). Ironikusan vetett ellent a badarságnak, hogy egy állat öngyilkos legyen, olyan nincs. Erre a cikkére reagált egy Judith álnéven író hölgy a kolozsvári *Ellenzék* hasábjain, augusztus 14-én és 16-án (Borosnyai 1883). A hölgy védelmébe vette Fekete Izidor álláspontját és Herman neki is élcelődve, bár udvariasan felelt, majd a hölgy második röpírtására már nem volt válasza. Mondhatjuk, alulmaradt a gyermeki vitában. Később derült ki Herman számára, hogy kit rejt a Judith álnév: Borosnyai Kamillát, akit azután alig két évvel a stiglinc-vitát követően, 1885. július végén feleségül vett.

10. Magyaróvári Kossuth előtt, Kossuth védelmében egy arckép miatt (1886)

Herman politikai példaképe Kossuth Lajos volt, akinek eszméit haláláig állhatatosan követte. Kapcsolatuk 1876-ban kezdődött, amikor Herman első levelét írta a nagy magyar politikusnak. Levelezésük (a levelek

politikai és természettudományos tartalmúak voltak) Kossuth haláláig rendszeresnek nevezhető, és Herman több ízben meglátogatta Kossuthot torinói otthonában. Mind ezen utólagos tudásunk birtokában érdekes, hogy miként jellemezte őt Kossuthnak Helfy Ignác, amikor is Kossuth először kért Herman felől tájékoztatást.

Helfy egyik levelében (MNLOL R 90 Kossuth L.5589) így jellemezte a fiatal, a politikával még csupán kacérkodó Hermant: „Eszes, jellemes és tudós ember (az állattanban valóságos auctoritas) de hóbortos s szörnyű állhatatlan természetű. A politikában soha sincs tisztában önmagával, nincs is semmi politikai jelentősége sehol. Ő jelenleg Pulszky Ferenc hivatalnok, vagyis a Nemzeti Múzeum őre.”

Egyetlen kényszerű magyaróvári festménykritika miatt kényszerült Kossuthtal szemben. Újságcikkben támadta Parlaghy Vilma festőművésznő Kossuth Lajosról készített portréját (3. ábra) a *Függetlenség* lapjain 1885-ben, *A Kossuth Lajos iránt tartozó kegyeletből* cím alatt. A képet is kritizálta (utalt rá, hogy Parlaghy arcképe sokkal nívósabb, ez egyben árnyalt utalás lehetett arra nézvést, hogy azt a képet nem maga a művésznő festette), ám fő támadása a kép túlzott előzetes felértékelésének szolgált, illetve annak, hogy a kép budapesti kiállítása körül a művésznő túlzott követeléseket tett, és végül a kiállítás helyén, a Bulyovszky-villában belépőjegyet szedett a festmény megtekintéséért (50 krajcárt fejenként). A kevés érdeklődő miatt később ezt az árat lejjebb vitte, s ezt újságokban, közönséges reklámok között hirdette, így Kossuth méltóságán esett csorba (Herman 1885).

² Mai szóval: muzeológus.

A cikk miatt rosszakarói bepanaszolták Kossuthnál, aki közvetítőn keresztül szemrehányást tett neki, erre válaszul Herman két levelében is mentegetőzött Kossuth előtt. Kossuthhoz írt, 1886. március 30-án kelt levele végén tért ki először a Parlaghy-ügyre, mely szerint Herman Thallóczy Lajostól értesült arról, hogy Kossuth az arckép bírálata miatt neheztel rá. Ezért kész volt elmondani az okokat és körülményeket, „kéri vissza” Kossuth jóindulatát (MNLOL R 90 Kossuth I.6607).

Kossuthhoz írt, 1886. április 14-én kelt levelében újfent magyarzkodott, miszerint Parlaghy kisasszonnyal szemben nem vezetett ellenszenv, csak úgy avatkozott a bírálathoz, hogy a sajtó kieroszakolta tőle, mert voltak, akik a Kossuth nevet is meghurcolták (MNLOL R 90 Kossuth I.6610).

3. ábra: PARLAGHY VILMA: KOSSUTH LAJOS, 1885. (Vászon, olaj; Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

11. Apáthy István cikkét támadta

A tudományos állattan ügye című írásában (Apáthy 1886), Apáthy egy, a *Budapesti Szemlében* megjelent, *A tudományos állattan külföldön és Magyarországon* című cikkében Linnét és annak állattani rendszerezését támadta (Herman 1886). Herman élesen bírálta a fiatal tudóst és szakmaiatlansággal, tudománytalansággal vádolta. Több esetben a tudományos műnyelvben való járatlanságát, tévedését is az orra alá dörgölte.

12. *De Gerando Antóniával* (édesanyja, Emma gr. Teleki Blanka nővére), a kolozsvári nőnevelővel 1886-ban kultúrpolitikai vitába keveredett (Herman 1887).

13. A vadgalamb-pör (1887)

Gyulai Pállal teljesen gyermeteg, ám hosszú vitát folytatott, amely vadgalamb-pör néven még a magyar anekdotakincsbe is beépült. E polémia véleményem szerint azonban túlmutat egy egyszerű irodalmi szócsatán: Herman szeretett volna fogást találni Gyulain, aki több ízben megbántotta őt tudományában (erről az alább bemutatandó dokumentumban maga Herman vall), ráadásul politikai ellenfelek is voltak. Gyulai az akadémia tagja és a felsőház kormánypárti tagja volt, mindennek a tetejében pedig az „áruló” Görgei Artúr barátja.

A vadgalamb-pört Gyulai *Az erdei lak* című versében megénekelte bűg vadgalamb robbantotta ki, aki pedig a Bükk tövéen fészkel. Lássuk a verset!

Kies völgyben, a Bükk tövéen / Egy kis lakban tanyázom én, / Mohos sziklák, erdők védik, / Bár lakhatnám itt mindétig.

Csendes hely, csak a patak zúg, / Erdőn csak a vadgalamb bűg, / Reggel ébreszt, este ringat / Világ zaja ide nem hat.

Herman szerint azon a tájon a vadgalamb nem fészkel, aminek részletes indoklását adja. A pör sok-sok levélváltással, hónapokig elartott, s beleszólt Gyulai pártján Lévy József, Borsod akkori főjegyzője is, illetve később Bársony István, akinek miskolci telkén a híres szakócákat találták (Lambrecht 1918).

Gyulai Pállal tehát viszonya nem volt felhőtlen, ám egy érdekes dokumentum rávilágít arra, Herman képes volt vélt vagy valós sérelmein felülemelkedni és úriemberként viselkedni.

Egy MTA Kézirattárban fellelhető, Gyulai 50. írói jubileuma alkalmából rendezendő bankettet előkészítő nyomtatvány (4. ábra) mutatja, Herman nem szívelte Gyulait, mert bár felajánlott egy aranyforintot a rendez-

vény támogatására, de azon nem kívánt részt venni, a megjegyzés rovatban pedig így írta le véleményét:

„Aláíró neve és lakása: Minthogy elismerte [ti. Gyulai], hogy a „M. Halászat Könyve” nem szépirodalmi mű, Apáthy Istvánnal pedig kimondatta, hogy tökéletesen haszontalan fráter vagyok, aláírtam...”

Az ünnepi ajándékra küld: 1 tízfrankos aranyat

Megjelenését ígéri az ülésen – nem a lakomán – nem

Megjegyzés: Noha velem szemben kétszer rosszhiszeműleg járt el, azért mégis azt mondom: »Jó az öreg a háznál!« Herman Ottó” (MTAK MS 258/131 Gyulai)

14. Párbajok, becsületbeli ügyek

A korszakban mind a hadsereg tisztjei körében, mind a civil életben, sőt, a képviselőházban erősen jelen volt a párbaj intézménye. Herman a maga részéről ellenezte a becsületbeli ügyek ezen elintézési módját, ám mégis több esetben párbajozni kényszerült, illetve párbajközeli helyzetbe került.

4. ábra: A KISFALUDY TÁRSASÁG ÁLTAL GYULAI PÁL ÍRÓI PÁLYÁJÁNAK ÖTVENEDIK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL RENDEZENDŐ BANKETTET ELŐKÉSZÍTŐ GYŰJTŐVÉLŐ- ÉS HÁTLAGJA. (MTAK Ms 258/131)

Leghíresebb ügye Almásy Sándorral esett meg (az Almásy Sándor–Hoitsy Pál–Herman Ottó affér). Almásy sikkasztással vádolta a két képviselőt, akik egy rövid időre átvették a párbajban megsebesült Verhovay Gyulától a *Függetlenség* szerkesztését. Az affér párbajjal végződött, Almásy mindkét féllel egymás után pisztolypárbajt vívott 1883 decemberében, sérülés nélkül, de Hermannel nem békültek ki a párbaj után sem. Az ügy kapcsán egy kis vizitkártyára írt levélkére bukkantam az MTA Kézirattárában. A levélkét Herman írta a Képviselőház elnökének, Péchy Tamásnak. Az elnöktől kér „4-6 nyugodt lelkű” képviselőt, akiknek tanácsát kéri:

„1. Maradhatok-e tisztességgel a Ház tagja?
2. Tartozom-e az őrzöngést lovagias ügy tárgyává tenni?” (MTAK MS 293/144)

Szalay Imre képviselővel vívott párbajáról is maradt fenn írásos dokumentum.

A Pestvidéki Törvényszék perirata szerint a Büntetőbíróóság párviadal vétsége miatt Szalay Imre és Herman ellen eljárást indított, mentelmi jogukat 1883. december 12-én felfüggesztették. Az irat szerint Szalay hívta ki Hermant sértés miatt, a pisztolypárbajt 1883. február 9-én vívták meg Káposztásmegyer határában. A párbaj 25 lépésről kezdődött, 5-5 lépéssel előre, háromszori golyóváltással. Csak egy lövés dördült: Szalay lőtt, de nem talált, Herman földnek szegezett fegyverrel haladt előre. Béküléssel végződött az eset (MTAK MS 288/55-59 Szalay).

1871-ben a Csáthy Gézával szembeni, Kolozsvárott lezajlott becsületbeli ügye béküléssel végződött.

Nagy port vert fel az Ún. Clair–Szemnecz–Herman affér. Clair Vilmos újságíró, ismert párbajhős és Szemnecz Emil újságíró (mind-

ketten heves antiszemiták), miután Herman kiutasította őket a Képviselőházból, ahol már megpróbálták provokálni, megvárták az utcán és újra provokálni akarták. Herman törös bottal védkezett, mire Szemnecz revolvert rántott. Egy másik képviselő mentette meg a veszélyes helyzetet közbelépésével. Herman gyilkossági kísérlet miatt feljelentette Szemneczet a rendőrségen, ám végül elejtették az ügyet. A lovagiasság szabályai szerint, mivel az ügyből rendőrségi feljelentés lett, Herman nem adhatott elégtételt az őt ért, gyávaságra vonatkozó sértés miatt (MTAK Ms 285/40 Clair–Szemnecz).

Báró Üchtritz Zsigmonddal is volt lovagias ügye Hermannak (1880-ban, a Nemzeti Casino és a Verhovay Gyula–Majthényi Izidor párbaj miatt kialakult ügy miatt), de miután a *Függetlenség* című lapban nyilatkozat jelent meg, befejezettek vették (MTAK MS 293/140 Üchtritz).

Back Ignáccal 1883. február 22-én történt lovagias ügye, de ez sem végződött párbajjal.

Herman Ottó személyéhez kapcsolt az utókor egy nevezetes párbajt (közte és Wahrmann Mór között). A legendának minden bizonnyal semmi alapja sincs, egyetlen korabeli forrás sem utal arra, hogy Herman és Wahrmann párbajozott volna egymással. (Mégívott viszont egymással 1882. június 11-én Istóczy Győző antiszemita képviselő és Wahrmann Mór.)

15. Vitája Kada Elekkel, Kecskemét polgármesterével, aki régészeti tevékenységet is folytatott. Kada Elek *A Bugac igazsága* című írásában (Kada 1895) kritizálta Herman pásztorlethez kapcsolódó néhány állítását. A cserények vándoroltatásáról és a látófárról vitáztak, élesen, de inkább évődve, ironikusan, harag nélkül.

16. Méhely Lajossal folyt polémia az idegen nyelvű tudományosság kérdésében (téma: az utóbbi időben a külföldi szaknyelvű cikkek túlsúlya nőtt a magyar nyelvű rovására a magyar tudományos lapokban). Valószínűleg előre megtervezett álvita volt, annak érdekében, hogy a probléma közbeszéd tárgyává váljon. Erre Herman-levelek is utalnak. A nehéz természetű Méhelyvel egyébként érdekes módon jó viszonyt ápolt.

A tárgyalt forrás: *A szakszerűség szabadalmáról. Válasz Méhely Lajos úrnak és megbízóinak.* A dokumentum hátoldalán Herman kézírása olvasható, mely szerint Szily Kálmán és Gyulai Pál ellene volt a polémia folytatásának (MTAK MS 291/14 Méhely).

17. Vita Gáspár Ferenc földrajzi utazóval.

Gáspár Ferenc hajóorvosként bejárta a világtengereket, eljutott öt kontinensre. Több nagy sikerű ismeretterjesztő könyve jelent meg, ezek egyike miatt alakult ki Herman Ottóval kisebb polémiaja a Ceylonon honos és nem honos növényekről és a kolibrikról (Herman 1893, Gáspár 1893).

18. Kossuth Lajos temetésén tartott beszédében erőteljes támadást intézett a királyi udvar irányába. Beszédében kiemelte, hogy jól emlékszik, amikor Erzsébet királyné elzarándokolt Deák Ferenc ravatalához, pálcát tett a halott kezébe és imát mondott a lelki üdvéért. Hiányolta a hasonló tiszteletadást Kossuth irányába a bécsi udvar részéről (Herman 1894).

19. Adalékok a Jankó–Herman vita előzményeihez

Hála József részletesen elemezte a *Herman Ottó öröksége* című tanulmánykötetben

megjelent *Adalékok Herman Ottó és Jankó János kapcsolatához* című dolgozatában a két etnográfus több témában lezajlott éles hangú vitáját (Hevesi és Viga szerk. 2006, 56–76). A vitasorozat három témát ölelt fel: egyrészt az ősi magyar háztípus eredetéről (1896–1900); a magyar halászat ősi eszközeiről, gróf Zichy Jenő ázsiai expedíciói kapcsán (1898–1900); valamint a magyar nép antropológiai jellegéről (1900–1903). Hála József kutatásában a vita kiindulását elemezte; jómagam néhány további adalékkal a két tudós korábbi, személyes viszonyát befolyásoló forrásra szeretném felhívni a figyelmet.

A szakirodalom a két neves tudós elmérgesedő vitáját e három témához köti, illetve az ezt megelőző plágium-ügyhöz kapcsolja. (Jankó János első önálló monográfiáját, a *Kalotaszeg magyar népét* Herman erőteljesen megkritizálta, s felfedezte, hogy számos mondatot szó szerint, vagy kissé átalakítva, Jankó János forrásmegjelölés nélkül vett át Rész Ensel Sándor könyvéből.) A plágium miatt Jankó több levélben mentegetőzött. Jómagam azonban úgy vélem, a két tudós közötti ellenszenv korábbi keletű, s ennek bizonyítására Jankó MTA Kézirattárában őrzött, Hermanhoz írt korábbi levelei jól alapot adnak. Mindazonáltal sajnálatos, hogy a levelezés egyoldalú, de ennek ellenére következtetések levonhatók Jankó magyarázatai alapján.

Hála József tanulmányában közöl egy Herman-idézetet, amely Jankó János gyermekkorára utal, illetve arra, hogy akkoriban Herman hogyan viszonyult a kisfiúhoz. „Ekkor jönnek a gyerekek az iskolából. A nagyobbik (János) anyámasszony fia, a kisebbik (Elemér) apámuramé, csupa élet, virgoncság.” (Herman 1878a)

Ebből a kiragadott megállapításból (lehet, túlzott az állítás) már kihallatszik, hogy Herman a két kisfiú közül Jánost kevésbé szerette, mint az életrevalóbbnak tartott Elemért. Ez persze még nem indokolja a későbbi ellenszenvet.

Jankó 1889. január 21-én kelt leveléből kiderül, az ifjú tudós első előadását követően megtörtént az első nézeteltérés. Jankó Természettudományi Társulat előtti bemutatkozása nem sikerült jól, többen kritizálták, s Jankó állítólag apjának azt mondta, csak Herman védte meg a támadások ellen. Mindez Herman tudomására jutott, aki egyszerűen azt mondta, Jankó nem mondott igazat. Jankó János magyarázkodni kényszerült a levélben (MTAK MS 262/1-19. Jankó). Nem sokkal később Jankó egy Pesti Naplóban megjelent írását is negatív kritika alá vonta Herman.

1892-ben újabb kényes ügybe keveredett Jankó, megint nem Herman kedvére téve. A Néprajzi Társulat kiadványai (nyomdai számlák stb.) miatt pénztárvizsgálatot folytattak le Herrmann Antal titkár ellen. A vizsgálóbizottságban Jankó is szerepet kapott, aki Herman Ottó szerint túl szigorúan járt el névrokonával szemben. Végül Herrmann Antalt tisztázták az ügyben, ám beadta lemondását. Az ügyet és Jankó jellemét tovább árnyalja, hogy az ifjú tudós jelentkezett a megüresedett titkári állásra, és kérte Herman véleményét (jóváhagyását) ugyanabban a levelében (MTAK Ms 262/1-19 Jankó), amelyben a plágiumgyanú alól szerette volna tisztázni magát!

Még ugyanebben az évben Jankó megpályázott egy állást a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályán. Jankó leveléből kiderül, hogy Herman Vikárt szerette volna a

múzeumi állásban látni, de Jankó szerint Vikár nem akarta az állást, ezért ő is megpályázta, és járt is Pulszkynál felvételi beszélgetésen. Jankó arra kérte e levelében Hermant, hogy a biztonság kedvéért ő is menjen el Pulszkyhoz még egyszer, Jankó kinevezését támogatandó (MTAK MS 262/1-19 Jankó).

A következő évi levélből derült ki, hogy az első pályázása nem sikerült, ám 1893-ban újra megkísérelte a felvételt, ismét Herman segítségét kérte, illetve egy újabb publikációját ajánlotta figyelmébe (MTAK MS 262/1-19 Jankó).

A magyar ház-vita előestéjén, 1896 őszén zajlott le közöttük az utolsó dokumentált csörte, amely minden bizonnyal tovább rontotta a Hermanban kialakult képet a fiatal, kissé talán törtetőnek tűnő tudósról.

Ekkor, az Ezredéves Kiállítását követően Jankó már mint a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának vezetője levelezik Hermannel. A levélből kiderül, a kiállításon bemutatott és miniszteri rendelet útján a múzeum Néprajzi Osztályának adományozott, Herman gyűjtötte őshalászati és pásztoréleti tárgyakat Jankó nem úgy (ott) helyezte el, amint azt Herman kérte tőle, ráadásul nem azt bízta meg az anyag kezelésével, akit Herman kiszemelt a feladatra. Jankó levelében utalt arra, hogy mint múzeumi osztályvezetőnek, ezeknek a kérdéseknek az eldöntése a saját kompetenciájába tartozik... (MTAK Ms 262/1-19. Jankó)

Ezek az epizódok előzték meg tehát a két tudós közötti vitasorozatot, amely meghatározta a századforduló magyar néprajztudományának mindennapjait.

E vitához kapcsolódnak azok a gróf Zichy Jenőtől származó levelek, amelyekben Zichy arra kéri több ízben Hermant, hogy fejezze be az oroszországi és ázsiai, a magyarság eredetét kutató expedíciói, illetve az azokat feldolgozó írások ellen született támadásait, s magyarázatot ad néhány konkrét problémára, amelyeket Herman felvetett. Zichy gróf több személyes hangú, békülő szándékú levelét ismerjük, amelyek azonban süket fülekre találtak. Jankóval ezen a ponton került olyan mély konfliktusba, amely még két, élesebb vitához vezetett (MTAK MS 283/135-139 Zichy).

20. Huszka József, magyar ház-vita (1898–1903)

Az ősi magyar háztípus kialakulását taglaló vitában Huszka Józseffel perelt. Huszkával már annak 1885-ben a magyar ornamentikáról szóló könyve miatt is volt nézeteltérése.

21. *Madarász Gyula ornitológussal*, régi kollégájával és harcostársával 1899-ben különbözött össze oly hevesen, hogy addig gyümölcsöző munkakapcsolatuk teljesen megszakadt. Vitájuk alapja a módszertani különbség: Hermant a természeti megfigyelés, míg Madarászt a múzeumi anyag érdekelte. Voltaképpen Madarász akkor megjelent madártani kézikönyve, illetve a Herman által támogatott Chernel István-féle monográfia volt szakmai alapú vitájuk tárgya.

Madarászt az is bánthatta, hogy az általa szerkesztett madártani folyóirat elhalt, míg Herman *Aquilája* sikeres volt. Herman 1899-ben megbírálta Madarász ceyloni kutatását is, ezzel tovább élezve amúgy sem harmonikus viszonyukat.

22. *Bírálja Semsey Andor természettudományos alapítványát (1896)*

Semsey Andor a kor első számú, a természettudományokat támogató mecénása volt, aki Szily Kálmán közvetítésével Herman munkásságát is jelentős mértékben segítette. Semsey a millennium évében 100.000 forintos alapítvánnyal támogatta az Akadémián keresztül tíz természettudományos monográfia kiadását a magyar nyelvtan, az irodalomtörténet, Magyarország archeológiája, története, földrajza, közgazdasága, geológiája, ásványai, flórája és faunája tárgykörében. Az Akadémia meghirdette a pályázatot kész vagy megkezdett művekre. Herman már a pályázat kitűzésekor megkérdőjelezte a pályázat helyességét szakmai, módszertani okokból (Kósa et al. 1976).

23. *Dobsa Lászlóval és Semayer Vilibáldal* folytatta (Jankó János korai halála után) a magyar embertípusról szóló antropológiai vitát, igen személyeskedő hangnemben.

Jankónak az 1900-as párizsi világkiállításra készült 24 táblás antropológiai munkájáról (Jankó 1900) szedi le a keresztvizet Herman. Joggal kritizálta, ám az erről a kérdéstről sebtében, egy nyaralás alatt készült könyve (Herman 1901) ugyancsak hemzsegett a hibáktól, tárgyi tévedésektől és rossz, téves következtetésektől, ami miatt Hermant is meg lehet rónunk.

24. *Vita a rovásírásról Fadrusz Jánossal*

A problémáról Lambrechtet idézzük (Lambrecht 1920, 167):

„Akik azonban azt gondolták, hogy most már véget értek a polémiába fulladó ötletszerű publikációk: tévedtek, mert jött a Tar Mihály

uram sok port fölvert rovásírása, amelyről – ha jól tudom – elsőül néhai Fadrusz János adott hírt a »Szilágy« 1902. szeptember 18-iki számában. Szily Kálmán a Magyar Tudományos Akadémia I. osztályával bizottságot szerveztetett a rovásírás kérdésének tisztázására, amely bizottságba Szilády Áron, ifj. Szinnyi József, Katona Lajos és Szilasi Mór akadémikusokon kívül meghívták Fadrusz és Herman Ottó is. Minthogy Fadrusz egy huszárfőhadnagyról hivatkozott, aki a zilahi Tuhutum-emplék Fadrusztól eredő feliratához hasonlókat gyakran látott a pusztákon bojtároknál, pásztoroknál, faragott fanyeleken, Herman Ottó feladata a pásztorrovás tisztázása volt. Világosan megkülönböztette a betűrovástól a számrovást, amely utóbbi a pásztorok kezén soha sem összefüggő szöveget, csupán a pásztorolt állatok élesen megkülönböztetett kategóriáiról ad jól megkülönböztethető rovásjegyekkel képet, amelyet a pásztor természetesen úgy olvas le, mintha minden szóznak jele volna. Pedig nem tesz egyebet, mint hogy a megszabott sorrendben egymásután következő jeleket értelmezi.”

25. *Vita Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszterrel*

Herman 1904-ben, Wlassics miniszter egy nyilvános beszédéhez kapcsolódva, nyílt levélben támadta meg a kormány oktatáspolitikáját, voltaképpen a kiegyezést követő időközön visszamenve ostromozta a közoktatás ügyét. Levélére Wlassics a *Budapesti Szemlé*ben válaszolt *Culturpolitikai kérdések. Válaszul Herman Ottó nyílt levelére* címmel (Wlassics 1904).

26. *Viták a miskolci őskori leletek körül (1892–1907)*

1892 karácsonyán Bársony János miskolci ügyvéd egy nagy méretű „fénkövel” kereste

fel Herman Ottót, amely két másik darabbal együtt az előző évben került elő házának pincéjében. Herman felismerése szerint a leletek formája és kidolgozásának technikája azonos a franciaországi „chelles-i” iparba, azaz az alsó paleolitikumba sorolt pattintott kőeszközökével, és így azokat Magyarország területéről az első igazolhatóan „diluviális” (jégkori, pleisztocén) rétegből származó, őskori tárgyaknak határozta meg.

A leletek rétegtani helyzetét azonban utólag már nehezen lehetett rekonstruálni, ráadásul Halaváts Gyula, a Magyar Királyi Földtani Intézet geológusa kijelentette, hogy az előkerülés helye a Szinva jelenkori árterén fekszik, ahol éppúgy nem fordul elő jégkori üledék, mint a felette emelkedő Avas hegy oldalában. Török Gyula antropológus pedig temetőásatásokon szerzett terepi tapasztalata alapján a rétegek érintetlenségét kérdőjelezte meg.

Bár 1894-ben a Bársony-ház bővítésekor újabb kőeszközök kerültek elő, Herman erejét ekkortájt az 1896-os kiállítás ősfoglalkozásokat bemutató részének a tervezése, majd kivitelezése kötötte le. Mivel ekkor zajlottak le a magyar háztípus és halászat, illetve a magyarság arca és jelleme kapcsán zajló heves viták, a kőeszközök rétegtani problémái tíz évre háttérbe szorultak.

1903-ban jelent meg Moriz Hoernes bécsi professzor európai kitekintésű monográfiája, melyben a két nagyobb szakócsát formájuk alapján kétségtelenül a paleolitikumba, közelebbről a felső paleolitikus (a franciaországi Mácon melletti lelőhelyről elnevezett) solutréi kultúrába sorolta. Ezen felbuzdulva Herman azonosította a „diluviális” korba sorolható ún. mogyoróköves földet a Bársony-ház felett húzódó avasi temetőben, és Dobos Ferenc harangozótól kapott egy

gyönyörű kidolgozású, klasszikus „solutréi” babérlevél alakú levélhegyet, amely egy sír kiásása során került elő 1,3 m mélységben.

Végső soron ezek a fejlemények tették szükségessé Miskolc városának földtani újraértékelését, amelyet Herman mellett ekkor már Hoernes is sürgetett, és amit a Földtani Intézet igazgatója, Böckh János is magáévá tett. A munkát Papp Károly végezte el 1906-ban, aki megállapította, hogy a temetőben (a levélhegy lelőhelyén) valóban jégkori üledékek találhatók, amint azt a kissé távolabb előkerült jellegzetes, mamuttal és gyapjas orrszarvúval jelzett fauna is mutatja.

Az 1892-ben előkerült szakócsák lelőhelyén Halaváts véleményével egyezően valóban csak a földtörténeti jelenkorban képződött üledéket sikerült azonosítani, így Hoernes nyomán valószínűsíthetővé vált, hogy az eszközök a temető területéről az Avas meredek oldalán csúsztak le az előkerülési helyükre.

27. *A Miskolc környéki paleolit kőeszközök eredetiségének vitája*

1906-ban kezdődött meg a Miskolc környéki barlangok tervszerű kutatása is, mellyel a Földtani Intézet igazgatósága Kadić Ottokárt, a krapinai (Horvátország) neandervölgyi lelőhelyet feltáró Dragutin (Karlo) Gorjanović-Kramberger tanítványát bízta meg.

Kadić a forrás-völgyi Kecse-lyuk és a Büdöspeszt-barlang ásatása után Herman útmutatását követve a környék legnagyobb barlangjában, a Hámor felett fekvő Szeletában nyitott szondákat.

A barlangot 1873 óta jól ismerte Herman, amikor a magyarországi pókokat tárgyaló könyvéhez gyűjtött adatokat.

1907 májusától aztán számos, a miskolci leletekkel megegyező alakú és kidolgozású pattintott kőeszköz került elő a több méter vastag, barlangimedve-csontokat tartalmazó, azaz „diluviális” rétegekből. A kőeszközök némileg elnagyolt megmunkálása és egy részüknek viszonylagosan „friss” felülete azonban kétséget ébresztett Hugo Obermaier bécsi és Henri Breuil párizsi professzorok körében a leletek eredetiségét illetően. Elkeseredett, személyeskedő hangú levélváltás, és ami fontosabb, jelentős leletanyag közvetlen vizsgálata és megvitatása nyomán végül a nemzetközi tudományos közvélemény az 1911. évi tübingeni kongresszuson fogadta el a Szeleta-barlangot hiteles őskori lelőhelyként, melynek példamutató monografikus közlése már 1915-ben napvilágot látott (Kadić 1915, Papp 1907, Ringer 2006).

A Szeleta-barlang feltárását vezető és a Bükk geológiai feltérképezését végző Kadić Ottokárral is összekülönbözött Herman, ugyanis Kadić „elfelejtette” megemlíteni Herman szerepét első, a kutatásait érintő beszámolóiban. Herman nehezményezte, hogy Kadić meg sem említette a Szeleta-barlangi ásatások eredményeiről szóló beszámolójában. Minderről érzékletes képet kapunk Kadić Hermanhoz írt magyarázkodó leveleiből, amelyekből kitérni, valóban nem kezelte helyesen az ügyet, hiszen a Szeletára is Herman hívta fel a figyelmét. Ugyanakkor Kadić megígérte, hogy a mulasztását bepótolja (MTAK MS 262/166 Kadić).

Beszámolóim végéhez értem, de ne gondolják azt, hogy e dolgozatban sikerült összegyűjteni Herman Ottó összes vitáját és polémáját. Talán túlzás volna azt állítani, hogy csupán a felszínt kapargattam meg e vállalkozással, ám bizonyos vagyok abban, e kérdés teljes kifejtéséhez egy kismonográfia is kevés lenne.

IRODALOM

- Apáthy I. (1886): A tudományos állattan külföldön és Magyarországon. *Budapesti Szemle* 111–133.
- Borbás V. (1879): Az Onobrychis visianii és Herman Ottó. *Ellenőr* 309–310.
- Borosnyai K. „Judith” (1883): Az öngyilkos csóka. *Ellenzék* (Kolozsvár) 1883. augusztus 25.
- Fekete I. (1883): Rejtélyek az állatvilágból. *Vadász-lap* 4: 235.
- Gáspár F. (1893): Még egyszer Ceylon, a pálmák stb. tárgyában: válasz Herman Ottó kritikájára. *Vasárnapi Ujság* 3. szám 42–43.
- Herman O. (1868): Néhány szó a „Három napig tartó politikai és természetrajzi körúthoz. Pávai Elek számára szerző Herman Ottó. *Magyar Polgár* 1868. június 24.
- Herman O. (1878a): Jankó Jánosnál. *Magyarország és a Nagyvilág* 15: 10. sz. 147–148., 150.
- Herman O. (1878b): Két beszéd. Tartották a magyar tud. Akadémia 1878-ik évi nagygyűlésén Csengery Antal és dr. Haynald Lajos kalocsai érsek. *Természetrajzi Füzetek* 2: 199–210.
- Herman O. (1879): „Onobrychis visianii, Borbás” és egyebek. Fűvészetű leszámolás. *Természetrajzi Füzetek* 3: 156–163.
- Herman O. (1881a): A zsidóüldözés és a pszichiatríria Dr. Schwartzert Ottó urnak ajánlva, *Egyetértés* 10(1-2): 270–271. szám mell. 1.
- Herman O. (1881b): Válasz Simonyi Iván képviselő urnak. *Egyetértés* 1881. október 07.
- Herman O. (1882a): A Schulverein és az osztó igazság. *Egyetértés* 1882. április 8. 1–2., 425.
- Herman O. (1882b): Mit akar a Schulverein? *Egyetértés* 1882. április 9. 1–2.
- Herman O. (1882c): A Schulverein ügye. *Egyetértés* 1882. március 20.
- Herman O. (1882d): Egy merész lövés. A galamblovókra irányozza Herman Ottó. *Vasárnapi Ujság* 398.
- Herman O. (1882e): Nyílt kérelem az Állatvédő Egylet tárgyában. *Egykoru Lapok* 1882. március 19.
- Herman O. (1883): Az öngyilkos stigline. Válasz... *Vadász-lap* 4: 272.
- Herman O. (1885): A Kossuth Lajos iránt tartozó kegyelethől. *Egyetértés* 1885. június 18.
- Herman O. (1886): A tudományos állattan ügye. Válasz... *Budapesti Szemle* 463–466.
- Herman O. (1887): Felelet De Gerando Antoniának. *Egyetértés* 21: 63. szám 9.

- Herman O. (1893): Ceylon, a pálmák, a piros lotos és a kolibrik (Gáspár Ferenc könyvének kritikája). *Vasárnapi Ujság* 2. szám 26–27.
- Herman O. (1894): Kossuth Lajos. A temetés. Herman Ottó beszéde. *Budapesti Hírlap* 1894. április 2. 7–8.
- Herman O. (1895): Bugac igazsága. Válasz. *Vasárnapi Ujság* 706.
- Herman O. (1904): Nyílt levél a szerkesztőhöz. *Budapesti Szemle* 120: 133–141.
- Hevesi A. & Viga Gy. (szerk.) (2006): *Herman Ottó öröksége*. Miskolc, 2006, 151 pp.
- Kada E. (1895): Bugac igazsága. *Vasárnapi Ujság* 349.
- Kósa L., Keve A. & Farkas Gy. (1971): *Herman Ottó*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 179 pp.
- Lambrecht K. (1918): Gyulai Pál, Herman Ottó és Lévy József vadgalamb-pöre. *Vasárnapi Ujság* 65: 34. szám 494–495.
- Lambrecht K. (1920): *Herman Ottó*. Biró Miklós Kiadása, Budapest, 257 pp.
- Mikszáth K. (1882a): Apróságok a házból. (febr. 11.) In: *Mikszáth Kálmán összes művei. Cikkek és karcolatok* XIII. 204–205.
- Mikszáth K. (1882b): Ki az okosabb ember? Karcolat az országházból. (március 7.) In: *Mikszáth Kálmán összes művei. Cikkek és karcolatok* XIII. 222–223.
- Mikszáth K. (1883): A Tisztelt Házból. Karcolat az országházból. (február 21.) In: *Mikszáth Kálmán összes művei. Cikkek és karcolatok* XV. 161.
- Mikszáth K. (1885): A Tisztelt Házból. Karcolat az országházból. (január 14.) In: *Mikszáth Kálmán összes művei. Cikkek és karcolatok* XX. 91–92.
- Mikszáth K. (1887): A Tisztelt Házból. Parlamenti karcolatok. (január 18.) In: *Mikszáth Kálmán összes művei. Cikkek és karcolatok* XXIV. 55.
- Pávai Vajna E. (1868): Három napig tartó politikai és természettudományi körút. *Kolozsvári Közlöny* 1868. június 18.
- Simonyi I. (1881): A zsidókérdéshez: feleletül Herman Ottó képviselő urnak. *Egyetértés* 15: 1. rész 274. sz. mell. pp. 1–2.; 2. rész 275. sz. mell. pp. 2–3.
- Szabadföldi J. (1996): Herman Ottó parlamenti tevékenysége a filoxéra elleni védekezésben. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 33: 366.
- Wlassics Gy. (1904): Kulturpolitikai kérdések. Válaszul Herman Ottó nyílt levelére. *Budapesti Szemle* 120: 473–477.

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA IRATAI:

- MNLOL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) R 90 Kossuth Lajos iratai I.6607
- MNLOL R 90 Kossuth Lajos iratai I.6610
- MNLOL R 90 Kossuth Lajos iratai I.5589

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁRA (MTAK)
IRATAI:

- MTAK Ms 258/131. Gyűjtőív Gyulai Pál 50. írói évfordulójára tervezett ünnepség megrendezéséhez
- MTAK Ms 260/33 Herman Ottó levele ifj. Jankó Jánosnak, dátum nélkül
- MTAK Ms 262/1-19. Jankó János levele Herman Ottónak, 1889. január 21.
- MTAK Ms 262/1-19. Jankó János Levele Herman Ottónak, 1892. szeptember 2.
- MTAK Ms 262/1-19. Jankó János levele Herman Ottónak, 1896. október 24.
- MTAK MS 283/135-139 gróf Zichy Jenő levelei Herman Ottónak, 1900. május 19., 21.
- MTAK Ms 285/32-33 Herman Ottó levele Kossuth Ferenchez, 1902. szeptember 28.
- MTAK Ms 285/40 A Clair–Szemczeg ügy iratai
- MTAK Ms 288/55-59 Herman lovagias ügyeinek iratai. A Szalay Imrével vívott párbaj
- MTAK MS 291/14 Herman Ottó levele Méhely Lajosnak, dátum nélkül
- MTAK Ms 293/144 Az Almássy Sándorral vívott párbaj irata

HERMAN OTTÓ NÉPRAJZI TÁRGYAI TÜKRÉBEN

MÁTÉ GYÖRGY¹

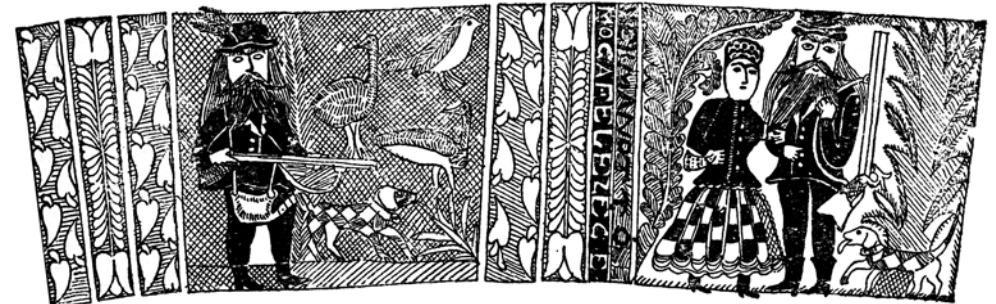

HERMAN OTTÓ ILLUSZTRÁCIÓJA „A MAGYAR HALÁSZAT KÖNYVE” C. MŰVÉBŐL

Herman Ottó az utókorra hagyott szellemi és materiális örökségének egy jelentős része kitörölhetetlenül a néprajzhoz, a Néprajzi Múzeumhoz kötődik (1. ábra). Ezirányú tevékenységét részletekig menően ismerjük. Ahogy korábban a polihisztor munkásságát, azon belül – többek között – az ősfoglalkozási ábrázolásait vizsgáló Fejős Zoltán (2000b, illetve 2003) ezzel kapcsolatban fogalmaz: „kisebb könyvtárnyi irodalma van”. Az Emlékév azonban újabb – nem csupán néprajzi – felvetéseket, elemzéseket és eredményeket generált.

Az ünnepségsorozat tervei a Néprajzi Múzeumot is érintették. Ennek apropóján az itt őrzött tárgyi és archívumi anyag alaposabb áttekintése felvetett bennem bizonyos kérdéseket. Arra kerestem a választ, hogy a jelenlegi néprajzi muzeológia hogyan tekint, hogyan tekinthet Herman munkásságára? A kollekcója mennyire áll helyt ma is, hiszen 110–120 éve, a szóban forgó tárgyak gyűjté-

sének időpontjában még nem igazán beszélhetünk kiforrott tudományszakról, néprajzi múzeumról, gyűjteménygyarapítási szempontokról. Megfogalmazódott bennem az is, hogy mennyire hasznos és hiánypótló lenne Herman Ottó tárgyainak tudományos feltárása, együttes bemutatása és mai szemmel való elemzése. Mindezen gondolataimat alátámasztotta – előzetes egyeztetés nélkül – napjaink legtöbb ismerettel rendelkező etnográfus Herman-kutatója, Szilágyi Miklós (2014) is, az Emlékév kapcsán papírra vetett megállapításaival. Herman „újravizsgálását” ösztönzi, és fontosnak tartana a gyűjtési technikáiról, szemléletmódjáról egy alapos vizsgálatot. Tanulmányomban mindvégig Herman Ottó Néprajzi Múzeumban őrzött tárgyi anyagára támaszkodom, más intézményekben – így például a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban – található kollekciókra nem térhet ki a figyelme ennek az írásnak. Azonban előfordulhat, hogy a gyűjtési naplóból idézett szövegek látatlanban máshol lévő tárgyakra utalnak.

1. ábra: HERMAN OTTÓ EGY NÉPRAJZI TÁRGYON FELESÉGÉVEL ÉS KUTYÁJÁVAL

¹ mate@neprajz.hu

Ezek a naplók – amelyek alapjául szolgáltak Erdődy Gábornak is *Apokolcséplője* (Herman 1983) című kötet megfelelő fejezeteinek összeállításához, illetve Balassa Iván írásaihoz (1968 és 1971) – eredetiben, s velük együtt más iratanyagok, amelyek több mint 15000 oldalt tesznek ki, az Etnológiai Archívumot gazdagítják.

A HERMAN-GYŰJTEMÉNY ÖSSZETÉTELE, ALAKULÁSA

A szóban forgó Herman-tárgyakról külön egységeként hosszabb-rövidebb bemutatást olvashatunk már a múzeum gyűjteményeit részletező kötetben (Fejős 2000a). Azonban egészében még nem tanulmányozták ezt a több szempontból összekapcsolódó állományt (Fejős 2000b).

Herman tárggyűjtését egyértelműen meghatározták a nagyszabású kiállítások. Az 1890-es évek elején, az ezredéves ünnepségre, már kb. 1700 darabot számláló kollekción állított össze a halászat és a pásztorélet tárgyaiból, amelyek az intézményünk alapját jelentő, és akkor a Nemzeti Múzeum kötelékéhez tartozó Néprajzi Osztályhoz kerültek (Fejős 2000c). Ezt az 1897–1898-as években mintegy 1000 darabbal tovább gyarapítja a nagy munkabírású tudós, az 1900-as párizsi világiállításra készülvén.

A két nagy tételt azonban nehezen lehet ma szétválasztani, ugyanis 1898-ban együtt vették leltárba ezeknek a tárgyaknak a nagy részét. Ezeken kívül kisebb számú gyarapodást jegyez Herman Ottó, amelyek közül több is közvetve került hozzá. Ez felvet további megválaszolandó kérdéseket, ugyanis nem derül ki a szűkszavú nyilvántartási dokumentációból, hogy mely tárgyakat gyűjtötte ténylegesen Herman, melyeket közvetítő útján, illetve melyek azok, amelyeket „csak” segített a múzeumba juttatni az ambiciózus magánygyűjtőtől. Az iratanyagban fellelhető – gyűjtési, vásárlási stb. – tárgylisták, valamint a naplóiban található feljegyzések, rajzok segíthetnek bővebb információhoz jutni e téren.

Erre lehet példa az egyik legérdekesebb és tulajdonképpen legnagyobb tárgy, az az azonosított keszthelyi bödönhajó, amelynek a gyűjtési körülménye, majd további „élete” is ismert. „Böröcziék halásztanyáján még egy sor »hajó«, monoxilon állott különösen egy roppant magasra fölvetett orral, mely teljesen alkalmas a párizsi kiállításra (2-3. ábra). E hajók még négy ember alatt is nagyon simán biztosan járnak, távolról sem olyan ingók, mint az ú. n. lélekvesztők. ... Ára a hajónak 70 frt.” (1898) (Herman 1983, 53-54.)

Erre lehet példa az egyik legérdekesebb és tulajdonképpen legnagyobb tárgy, az az azonosított keszthelyi bödönhajó, amelynek a gyűjtési körülménye, majd további „élete” is ismert. „Böröcziék halásztanyáján még egy sor »hajó«, monoxilon állott különösen egy roppant magasra fölvetett orral, mely teljesen alkalmas a párizsi kiállításra (2-3. ábra). E hajók még négy ember alatt is nagyon simán biztosan járnak, távolról sem olyan ingók, mint az ú. n. lélekvesztők. ... Ára a hajónak 70 frt.” (1898) (Herman 1983, 53-54.)

2. ábra: BÖDÖNHAJÓ A PÁRIZSI KIÁLLÍTÁSON, 1900-BAN (LAMBRECHT 1920, 163)

3. ábra: BÖDÖNHAJÓ RESTAURÁLÁS ALATT, 2012-BEN (FOTÓ: MÁTÉ GYÖRGY)

Áttanulmányozva a hermani tárgykollekciót, valamint vezetőként használva gyűjtőnaplóit, illetve ismerve az „őstörténeti hangulatban” munkálkodó polihisztor tudománytörténeti értékelését, megállapítható, hogy ez a közel 3200 darabos egység ma is egyedi és meghatározó a Néprajzi Múzeum műtárgygyűjteményében. Hasonló összetételű és számú tárgye gyűjtés is csak kevés van.

Ezzel persze még sok újdonságot nem mondtunk, hiszen többen leírták már, hogy a tárgyi néprajz megteremtője milyen jelentőséggel bírt és bír, elsősorban a halászati és pásztoréleti vonatkozásban. Azt viszont az intézményünkön kívül kevesen tudják, hogy a gyűjteményi struktúra alapjait is meghatározta, és mindmáig komoly súllyal van jelen. A többször változó rendszerben mindmáig külön egységet képez a Halászatgyűjtemény – amely majdhogynem teljes egészében Herman anyagára épül, és amelyben megtalálhatóak *A magyar halászat könyvében* (Herman 1887) lerajzolt és leírt tárgyak (Szilágyi 2000) –, illetve az Állattartás- és pásztorművészet-gyűjtemény.

Tárgyai azonban nem csak e két gyűjteményt gazdagítják, hiszen a többibe is kerültek meghatározó objektumok a Herman-anyagból. Számuk és jellegük okán ki kell emelni a Táplálkozás-, a Közlekedés-, a Textil- és

4. ábra: HALÓNEHEZÉKEK (FOTÓ: MÁTÉ GYÖRGY)

a Hangszergyűjteményben található tárgyakat – amelyek azért jobbra összefüggésben vannak a pásztorokkal.

A nemzetközi anyagban szintén találhatunk Herman által begyűjtött eszközöket, hiszen többször megfordult külföldön, például Norvégiában, és útjai során főként halászati témában tájékozódott, kereste a magyar jelenségek párhuzamait.

Arról is szót kell ejtenünk, hogy ez a vizsgált kollekción az idők folyamán változott. Egyrészt az eltelt több mint 100 év alatt a tárgyak anyaguktól függően pusztulhattak – itt a halászati tárgyak, például a hálók a legkritikusabbak –, valamint a múzeum többszöri költöztetése és a háborús történelmi események tizedelték a Herman-anyagot is. Sajnos a különböző gyűjteményekben szétosztottan található tárgyak együttes revíziója megvalósíthatatlan, pontos számot csak a teljes gyűjteményünk ilyen jellegű áttekintése után kaphatunk.

Nagyobb változást jelentettek még ebben a tárgye gyűjtésben – a külföldi múzeumokkal történő cserélgetés mellett – az ún. profiltisztítások következtében átadott, illetve átvett tárgyak. Ebbe a kategóriába tartoznak egyrészt az embercsontok (volt két darab homlokcsont Mohipusztárról) és a különböző állatcsontok (4. ábra), amelyeket úgy ítélt meg, hogy nem tartoznak a néprajzi tárgyak közé, nem volt különösebb funkciójuk, ellentétben például a lókoponya ülőkékkel vagy a kececsonatokkal.

Ilyen módon ökor-, bivaly- és kosszarvak, illetve más csontok kerültek ki a későbbiek során a gyűjteményből, amelyek közül néhányat ismerjük a gyűjtési körülményeit, ha a használatukról nem is esik szó. Például: „Varga Istvánné adott egy magyarfajta vezéri-

rü koponyát, mely még a szépapja után maradt a családban” (Karcag, 1893) (Herman é. n.).

Ennek a profiltisztításnak eshetett áldozatul az a rejtélyes mamutsont is, amely még az ezredéves országos kiállításon is helyet kapott. A Tiszából kihalászott 266 cm hosszú agyart a lentebb még szóba kerülő Danicska József küldte fel a fővárosba Hermannak. A tárgy a kiállítás bezárása után minden bizonytalansággal a néprajzi gyűjteménybe került, de erről csupán a korabeli levelezésekből, illetve a történet feltárásából és bemutatásából tudunk, amelyet Hála József végzett el (2014).

Gyarapodott is a gyűjtemény, hiszen felsőbb rendelethez, más intézményektől, így a Magyar Mezőgazdasági Múzeumtól is átvételre kerültek tételek, például csorpákok. Itt meg kell azért jegyezni, hogy nem minden néprajzi tárgy került át a Vajdahunyadvárból, ma is nagyobb egységet őriznek ott, s abból válogatva készítették el az Emlékév egyik kiállítását.

Másrészt a folyamatos raktárrendezések és revíziók következtében azonosításra kerültek korábban leltári szám nélkül szerepelt, minden bizonnyal Herman Ottó által gyűjtött tételek. Így például Szilágyi Miklós és Molnár Balázs közel 500 darab halászati, Hofer Tamás és Pázsit Zsuzsa pedig mintegy 350 darab állattartás témájú eszközt leltározott újra.

HERMAN OTTÓ TÁRGYGYŰJTÉSI MÓDSZEREI

A nagyszámú és sokszínű anyag összegyűjtése többféle módszerrel történt. Tudjuk, hogy Herman Ottó volt az első olyan gyűjtő, aki komolyabban gyakorolta azt a technikát, hogy megbízottait távolból irányítva szerzi meg a kívánt tárgyakat. Ezt egy halvány kri-

tikai észrevétellel kell illetnünk, hiszen az így múzeumba került objektumokról sokkal kevesebb információ áll rendelkezésünkre, sőt, sok esetben a legfontosabb adatok is hiányoznak. A lelkes segítőktől, magángyűjtőktől származó tárgyak sajnos kevésbé beszédesek.

Lehet, hogy túl bátor kijelentés lenne az, hogy ezt a máig élő módszert Herman vezette be, az viszont kétségtelen, hogy egyfajta legitimitást teremtett azoknak az utódoknak, akik ilyen segítséghez folyamodtak. Kiterjedt hálózata, mai szófordulattal élve „távírányítással dolgozó kiképzett emberei” a később tevékenykedő kutatóknak is voltak és vannak, sőt egy idő után „házhoz jöttek” és maguk szállították be a múzeumba a tárgyakat. Ennek a gyűjtési módszernek az egyik csapdája, hogy az *etnográfus jobbkeze* egy idő után már önállósítja magát, és ő „diktálja”, hogy mit is kellene gyűjtenie egy muzeális intézménynek. A jobbik eset viszont az, ha a közvetítőnek a tudása megfelelő, illetve törekszik újabb ismeretek megszerzésére. Ilyen volt a szentesi gyógyszerész és magángyűjtő Farkas Sándor, aki – amellet, hogy több ezer tárggyal gazdagította a Néprajzi Múzeumot – segített Herman Ottónak a millenniumi kiállításra összeállítani a halászati anyagot. Vele is, illetve Hermannal közvetlenül is kapcsolatban állt a szintén sokat emlegetett mindszeri halászmester, Danicska József, aki inkább az utasításokat betartva, nem annyira önállóan gyűjtött. Ide vonatkozóan Szilágyi Miklós idézi azt a levelet, amelyet Farkas írt Hermannak: „A gyűjtésem folyik serényen s megmozdítottam minden halászt a dologra. – Danicskát utasításokkal ellátva Csongrád, Tiszaföldvár, Szolnokra küldtem, tegnap érkezett haza Szegedről” (Szilágyi 2009, 137). Rajtuk kívül még további segítő személyeket ismerünk név szerint.

Útjai során vendéglátói, barátai, főleg a felsőbb osztály tagjai is szereztek számára tárgyakat, olykor a sajátjukat adták oda neki. Lássunk néhány esetet:

„Teleki Sándor ezredes, régi jó barátom, egy a trágyadombból kikerült tülköt adott nekem, amelyből egy halálra ítélt kapcabetyár Nagy-Kálló börtöne fenekén sőtartót készített magának; rajta van a kanászbalta, a pisztoly.” (Herman 1892, 320–321) 1897-ben a debreceni naplóbejegyzései között írja: „Az estét Széll Farkas barátomnál töltöttem, igen élvezetes est volt. Jelen volt a családon kívül Perczel honvédezzredes, K. Tóth Kálmán. Széll Farkasnak sok gyönyörű dolga van. ... Megajándékozott egy szép régi debreceni pártával s pár késsel.” Nagykárolyban 1898-ban „Böszörményi főszolgabíró ígért 1 pár hóperecet, 1 pár bocskort (fából), 1 pár kötést, 1 pár csíkkaputnyit”.

Tárgyak gyűjtésére kihasználta, illetve próbálta kihasználni az éppen útjába kerülő vásárokat, piacokat is több-kevesebb sikerrel. „Egy hosszú soron nem is zsidó, hanem kun parasztság árulta az ócskaságokat, leginkább vasat, e között sok szerszámot is, ú.m. Szárvágót, mely azonos az ecsedi Gorszával és a Börvely táji Kaszúrral is; Kacort, a kasza orrából készült szőlőmetsző kést.” (Bugac-Monostor, 1898.) „Felhasználtam a hetivásárt Nagy Enyeden s kaptam kitűnő kéreg »gyob«-okat, amelyekben a hegyi oláhság asszonyai leginkább cseresznyét hoztak. Ezek az edények többnyire a cseresznye, néha a meggyfa kérgéből valók, az utóbbiak szép pirosak; néha, mint emléktárgyak semmi áron sem kaphatók! Ezeket kívül vettem több kacort – kést – cifra nyéllal, népies formában és hihetetlen olcsón, mi a pénztelenségnek jele.” (1899) (Herman 1986, 86-87.)

A legfontosabb viszont, hogy Herman Ottó igazi terepkutató volt, a mai etnográfusi, illetve antropológusi értelemben. Naplóiból, valamint a tárgyakból ezzel kapcsolatos szemléletmódja is hűen tükröződik. Leolvasható, hogy mi számított neki értékes, néprajzi tárgynak és mik azok, amelyeket figyelmen kívül hagyott – de ezek a „negatív adatok” is fontosak ehhez a tárgyelemzéshez. (Tárgyszemléletéről bővebben lásd: Szilágyi 2009, illetve érintve 2006.)

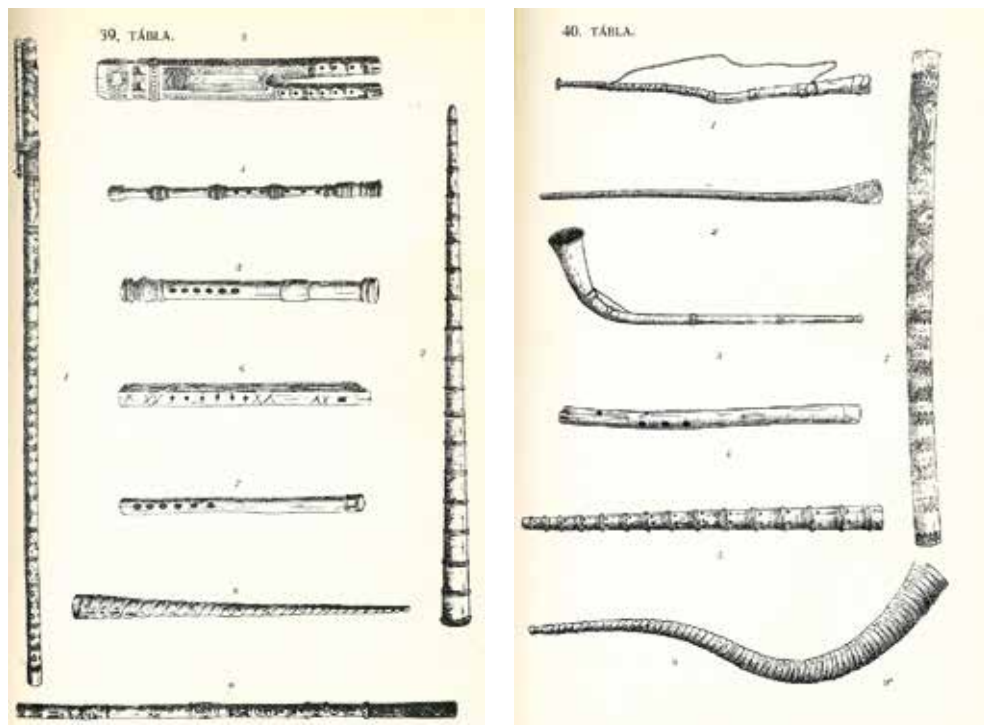
A nehézségekről, sikertelen próbálkozásairól is beszámol. Ritkán, de előfordult, hogy elzárkóztak előle egy-egy településen, de a pusztá, a Hortobágy sem volt számára mindig pozitív élmény. 1897-ben írja: „A Hortobágy nem akar sikerülni. A város gazdasági tanácsosa, Király Gyula a legtökéletesebb apáthiával vette az ügyet most is, reggel 8 óra helyett még fél 11-kor sem mutatkozott. Feladtam a vállalatot.”

Előfordult, hogy konkrétan a terepen zárkóztak el az idegen kinézetű Hermantól. Husztról utazott egy kisebb településre, ahol a következő „élménnyel” gazdagodott: „A falu igazi havasvidéki, szétszórt, oly ruthén nép lakja, amely nemigen lát idegen kaputos embert [itt ruházatára utal]. Hiábavaló is volt, hogy a tanítót megnyertük s pár korosabb ember megismerte Hauer Bélát, ki itt jó emlékezetben él: a házak ajtajai becsapódtak s nem nyíltak meg többé. Időközben az idő förtelmessé vált, szakadt az eső, a hőmérséklet mind alább szállt. Így nem maradt egyéb hátra, mint teljesen eredménytelenül visszatérni. A helység végén tudtuk meg, hogy ezelőtt éppen egy esztendővel itt járt a végrehajtó s a nép azt hitte, hogy ez a csapás ismétlődik, szóval végrehajtóknak néztek.” (1897) (Herman 1983, 50.)

Ugyanígy a helyiek gyanakvása akadályozta meg a tárgygyűjtését Szeged környékén: „A ménes pásztorsága teljesen üres kunyhót nyitott. Az alsó tanya érdemes kapitánya nagyon is ki akart magáért tenni, összeterelte a gulyásokat, a ménest mindent s ez gyanút keltett a pásztoroknál úgy, hogy mindent eldugdostak.” (1895) (Herman é. n.)

A pénz – amely biztosítva volt számára, például a Kereskedelmi Minisztérium által – azért legtöbbször segített, de nem minden esetben. Szatmárban járva Csenger és Tyukod között egy kanásznál talált egy szép erszényt, amelyet „félíg erőszakkal adta [oda] 2 frt 70 krért. Ez a kondás magyarul beszélő oláh volt.” Továbbhaladva megálltak egy magyar kondásnál, aki „dohányzacskóját semmi áron sem adta!” (1898) (Herman é. n.)

Azért Herman rafinált trükköket is alkalmazott, így volt, hogy több pénzt fizetett az első „eladóknak” a tárgyakért abból a megfontolásból, hogyha ennek híre megy, az megkönnyíti a gyűjtést. 1897-ben Dolhán járva egy juhászgyerekkel alkudozott hangszereit (mint pl. 5. ábra). „Megadtam a kürtért a 4 frtot, a sípért a 60 krt noha fele áron alul is megkaphattam volna, de tapasztalásból tudom, hogy leggyorsabban és legalaposabban végezhetek, ha bőven fizetek, mert ekkor híre fut az alkalomnak s mindenki önként áll elő avval, amit eladni akar, s az, amit vásároltam, megmondja a népek: mit óhajtok én. Ezúttal eljárásomhoz azért is ragaszkodtam, mert a rossz idő állandósággal fenyegetett. Föltevésebben nem is csalódtam. Így jutottam 6 darab hatalmas kürtöz, 8 síphoz és 4 kásakanálhoz.” (Herman 1983, 47.) (A helyi

5. ábra (a-b): Kürtök, furulyák, sípok. (Bátky 1906, 129, 131. BÁTOKY ZSIGMOND KÉZIKÖNYVÉHEZ JELENTŐS RÉSZBEN HERMAN OTTÓ TÁRGYAIT VETTE ALAPUL.)

segítői egyébiránt szóvá is teszik többször, hogyha többet fizet annál, mint amennyit kellene. Lásd Szilágyi 2009, 139.)

Érdekes azt látni, hogy az őstörténeti elmélete szintén erősen gátolta a gyűjtésben, hiszen az általa modernnek ítélt dolgoktól végig elfordult. A „rég”, az „ősi”, a „szép” kiválasztására törekedő tudós tárgyszemlélete egyszerre pozitív és negatív is. Csak bizonyos dolgok érdekelték, a „tipikus prae-historicus” eszközökre, jelenségekre figyelt elsősorban. Ilyenek az írásbeliség előtti korhoz kötött, tehát minden bizonnyal az ősi kategóriába sorolható rovásfák, amelyeket mindenhol próbált összegyűjteni (nagy számban is vannak a múzeumban), vagy a kovaszerszámok, amelyeket szintén a régi időkre vezethetett vissza. („Meghatott az, hogy itt a szelíd pásztorok a tüzet oly kován élesztik, mely ezeken a tájakon nyíl korában talán embert ölt.” Túrkeve környéke, 1893.) (Herman é. n.) A halászokkal kapcsolatban is több példát lehetne említeni. („Akadt még egy egész sor szigony, mind bronzkori megerősítéssel s roppant nagy ágakkal; mind hármas.” Keszthely környéke, 1898.) Lelkesedve rögzíti naplójában az ilyen és ehhez hasonló megfigyeléseit: „Ecseg pusztán ... még érintetlen őselegelő, s ami még ősi zamatú pásztorélet akad, az leginkább itt található. ...átváltunk a Bokroszugon, hol Finta Miklóst, a számadó gulyást és csikóst – egykoron híres haramiát – egy pompás magyarembert vettünk a kocsira s elhajtottunk a kunyhójához, mely azonban egy kis házikó. Az öregnek, ki 20 évet töltött Vácán, csak úgy ragyogott az arca, igazán gavallérosan viselkedve, mindent a legnagyobb szívességgel ideadott, pénzt nem fogadott el a viláért sem. Itt szereztem egy szép formájú és felszerelésű karikást, tűzszerszámot, késtokot, betyártükröt, a ma már igen ritka, kovácsolt »kásakavarót«, ami azonban a szerzemények

legremekebbje, az egy villa, mely a kanalasgém – *Platalea leucorodia* – alsó kávájából készült s régentén, amikor a vizek még megvoltak s az a madár itt sűrűn költött, a pásztoroknál közhasználatú volt.” (Herman é. n.)

Teljesen áthatja ez a romantikus szemlélet, és kissé misztifikálja is ezt a világot: „Az ember itt ganaj tűzön dögöt főz és ezt lókoponyán ülve költi el!” Ez a megállapítása egy Karcag környéki útja során történt: „Delelés idején egy gulyáshoz értünk. Vasárnap lévén, felesége, lánya kijöttek s folyt a főzés: egy fazékban lebbencs, ... a bográcsban pörkölt készült, a hús igen gyanús kinézésű volt. A tüzelő száraz ganaj. Ennél a gulyásnál akadt a taplós erszényben a legszebb kőkori nyílhegy, készségesen ideadta. Igen határozottan mondta, hogy étlen szomjan el nem bocsát; de aztán bevallotta, hogy a hús »igen jó, kövér dögből való« nem is kellett több! De kenyeret enni kellett.”

Ennek az „ősi hangulatnak” viszont velejárója, hogy az érdeklődési körén kívül eső tárgyakról nem vett tudomást. „Az egész úton csupa kis gyerek őrizte a nagyobb falkákat is, nem tudtak semmit, nem volt semmijük”; „Egyéb etnográfiai értékű vagy jellegű tárgy nem akadt”; „Jellemző szerszám éppen semmi” – írta többször.

Magam hiányolom Hermantól például a korszakban komolyan gyűjthető paraszti eszközöket. Néhány ilyen, mezőgazdasági témakörbe tartozó tárgyat ugyan behozott a múzeumba, de arányait tekintve ez elenyésző. Viszont – és ezt ő is leírja – a falvakat járva mindig ott voltak előtte ezek a szerszámok, és a lehetősége is megvolt, hogy ezeket megvásárolja. (Például többször úgy elegyedett beszélgetésbe a helyiekkel, hogy leakasztotta a kaszát és kikérdezte részeinek elnevezéseit.)

életszakaszának tudhatjuk be, amikor is a fényképészet terén megcsömörlött.)

Összességében láthatjuk, hogy a kritikai észrevételek ellenére is páratlan a gyűjteménye, pótolhatatlan tárgyakat szedett össze, és a tudományunkon is nagyot lendített. E tekintetben is példamutató az életműve, amelyet az utókornak újból és újból meg kell ismernie és értékelnie kell.

Herman Ottó néprajzi tárgyai tartogatnak még lehetőségeket, amelyekkel ránk hagyott munkásságát, tudását napjainkban kamatoztathatjuk. Többek között egy jövőbeli cél lehet a Néprajzi Múzeum digitális adatbázisának (Monari) felhasználása, hogy gyűjteménye egészében elérhető legyen a szakma és a nagyközönség számára egyaránt. Az önálló, tematikus virtuális katalógus létrehozása mellett egy külön Herman Ottó adatbázist is érdemes lenne megalkotni, amelyben már nemcsak az itt bemutatott tárgyak szerepelhetnének, hanem a kéziratai, rajzai, publikációi, illetve más intézmények, így a Magyar Mezőgazdasági Múzeum hasonló anyaga, de kibővíthető lenne ez egészen a Nemzeti Múzeumban, a Magyar Természettudományi Múzeumban és másutt őrzött örökségével. Ezáltal létrejönne egy olyan tudásbázis, amely sok szempontból egyedülálló lenne, olyan, mint maga a polihisztor, Herman Ottó volt!

IRODALOM

- Balassa I. (1968): Herman Ottó gyűjtőútjai nyomában. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 7: 7–18.
- Balassa I. (1971): Herman Ottó Túrkevényben. In: Dankó I. (szerk.): *Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 20. évfordulójára*. Túrkevei Finta Múzeum, Túrkeve, pp. 179–193.

Bátly Zs. (1906): *Útmutató a néprajzi múzeumok szervezésére*. A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége, Budapest, 330 pp.

Fejős Z. (főszerk.) (2000a): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1058 pp.

Fejős Z. (2000b): Útmutató néprajzi gyűjtemények értelmezésére. In: Fejős Z. (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Budapest, pp. 9–49.

Fejős Z. (2000c): Gyűjtögetésgyűjtemény. In: Fejős Z. (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Budapest, pp. 97–113.

Fejős Z. (2003): *Ősfoglalkozási képek*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 72 pp.

Hála J. (2014): *Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből*. LHarmattan–MTA BTK Néprajztudományi Intézete, Budapest, 624 pp.

Herman O. (é.n.): Gyűjtőnaplói. [Kézirat] Néprajzi Múzeum, EA 182 A–J.

Herman O. (1887): *A magyar halászat könyve I–II*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 860 pp.

Herman O. (1892): Magyar pásztoremberek remeklése. *Ethnographia* 3: 310–321.

Herman O. (1980): *Halászélet, pásztorkodás*. Gondolat, Budapest, 454 pp.

Herman O. (1983): *A pokol cséplője. Herman Ottó gyűjtőnaplói, vitacikkei, levelei*. Magvető, Budapest, 416 pp.

Lambrecht K. (1920): *Herman Ottó. Az utolsó magyar polihisztor élete és kora*. Bíró Miklós, Budapest, 258 pp.

Lambrecht K. (1934): *Herman Ottó élete*. Magyar Könyvbarátok, Budapest, 264 pp.

Szilágyi M. (2000): Halászatgyűjtemény. In: Fejős Z. (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Budapest, pp. 115–130.

Szilágyi M. (2006): A magyar halászat kutatása. (Amit Herman Ottó észrevett, és amit nem). In: Hevesi A. & Viga Gy. (szerk.): *Herman Ottó öröksége*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, pp. 107–114.

Szilágyi M. (2009): Herman Ottó tárgyszemlélete. *Néprajzi Értesítő* 91: 133–146.

Szilágyi M. (2014): Herman Ottó halálának 100. évfordulóján. *Néprajzi Hírek* 43/3: 76–81.

HERMAN OTTÓ KOLOZSVÁRI ÉVEI (1864-1872)

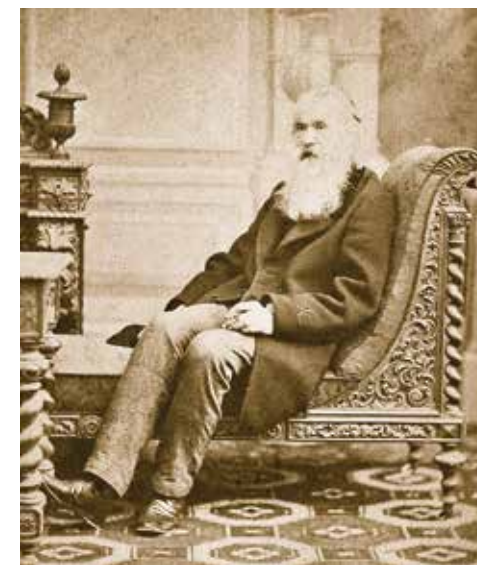
OSVÁTH GERGELY¹

ELŐZMÉNYEK

Herman Ottó a tudományos és kulturális élet fellendülésének korszakában érkezik az erdélyi szellemi élet központjába, Kolozsvárra (Székely 1955). A tudományos törekvések eredményeképp, sok évi szervezés után 1859-ben, gróf Mikó Imre elnöksége alatt megalakul az Erdélyi Múzeum-Egylet (Kelemen 1909). Az egyesület gyűjteménye már létrejöttékkor jelentős számú könyvet, oklevelet, kéziratot, érmet, valamint különböző régészeti tárgyakat, természeti ritkaságokat, ásványokat, kövületeket, állatokat és növényeket foglalt magába (Szabó 1942). A tárgyak száma főként a tagok felajánlásaiból, adományaiából adódóan folyamatosan bővült. Elhelyezésük céljából Mikó Imre saját villáját az egyesületnek adományozza, így itt kap helyet a természettudományi gyűjtemény is. Az első igazgató és egyben a múzeum őrre Brassai Sámuel (Kelemen 1909) (1. ábra). Rá hárulnak a berendezéssel és a gyűjtemény feldolgozásával kapcsolatos feladatok. Ez idő tájt Brassai a természeti tár egyedüli tudományos munkatársa, rajta kívül csak egy múzeumszolga tartozott a tár személyzetéhez, így a folyamatosan növekvő gyűjtemény feldolgozásával és rendszerezésével egyre nehezebben boldogult. 1864-ben, a múzeum fejlődésének elősegítése érdekében, saját ezer forintos évi fizetésének terhére, konzervátori állást hirdet (Székely 1955, Huszthy 1972).

A MÚZEUMI KONZERVÁTOR

Herman Ottó 1864-ben már 29 éves. Hányattatott múltat, de ugyanakkor számos élettapasztalatot tudhat magáénak. Túl van a géplakatosi szakma kitanulásán, és dolgozott Bécsben géplakatosként, ahol minden szabadidejét a bécsi természetrajzi múzeum falai között töltötte (Székely 1955). Karl Brunner neves entomológus mellett megismerkedett a rovarok tanulmányozásával, gyűjtésével, preparálásával, ugyanakkor kitűnő illusztrátorrá vált, mely későbbi tudományos műveihez készített ábráin is megmutatkozik (Szabadfalvy 1987). Katonaévei után kalandvágya nem hagyja

1. ábra: BRASSAI SÁMUEL, A MÚZEUM ELSŐ IGAZGATÓJA. VERESS F. FOTOGRFÁIJA

¹ osvathgergely@gmail.com

nyugodni, több országban megfordul, majd 1863-ban Kőszegre költözve fotográfusként dolgozik (Lambrecht 1920). Itt ugyancsak a természet tanulmányozása, a rovarok, a madarak megfigyelése, gyűjtése foglalkoztatja leginkább, hiszen apja, Hermann Károly

2. ábra: HERMAN OTTÓ ÁLTAL KITÖMÖTT UGARTYÚK

kamarai chirurgus mellett kialakult benne a természettudományok iránti élénk érdeklődés, továbbá ornitológiai alapismereteket is szerzett. Apjától elsajátította a madár-tömést, a tojások szakszerű konzerválását, rendszerezését és a megfigyelések részletes feljegyzését, így a kirándulásai során gyűjtött állatokat gondosan preparálja. Kőszegen ismerkedik meg Chernelházy Chernel Kálmán földbirtokossal, aki ugyancsak szenvedélyes madarász, így a kettejük közötti barátság hamar kialakul. Itt ejti el az e vidéken ritkaságnak számító ugartyúkot (*Burhinus oedicnemus*), amelyet kitömve Chernel Kálmánnak ajándékoz (2. ábra) (Lambrecht 1920, Kósa et al. 1971, Szabadfalvy 1987). A földbirtokosnál töltött vendégeskedése során szerez tudomást a Brassai által közölt álláshirdetésről is: „Brassai Sámuel, az Erdélyi Múzeum-Egylet kolozsvári múzeumának igazgatója, pályázatot hirdet évi 300 forinttal díjazandó konzervátori állásra. Hozzáértő, alkalmas egyének, ilyen és ilyen címen jelentkezhettek” (Varga 2014).

A felkínált honorárium nem volt nagy összeg, de Herman Ottónak nem a pénz, hanem a tanulásban és alkotásban való kibontakozási lehetőség számított. Chernel Kálmán biztatása és támogatása közepette megpályázta az állást (Székely 1955). Leveléhez egy akkoriban lőtt albínó pacsirta preparátumát, egy kitömött hermelint, illetve Chernel Kálmán ajánlólevelét mellékelte (Kósa et al. 1971). Egy hónap sem telt el, és érkezett a válasz, várják Kolozsvárra (Husztly 1972). Úgy indult útnak, hogy űrá mint a gyűjtött tárgyak kikészítőjére lesz szükség, azonban abban az időben a múzeumok tisztviselőit nevezték konzervátornak, vagyis tudományos munkatársnak számítottak (Varga 2014).

Megérkezése után rögtön munkához lát. A Mikó-kerti tornácos-oszlopos múzeum termében igazán elemében érzi magát (3–4. ábra), hiszen több évtizeden át nem élhetett annak, ami iránt igazán hivatást érzett. Munkájához olyan hévvel lát hozzá, mintha pótolni akarná az elvesztegetett éveket (Lambrecht 1920, Székely 1955, Varga 2014). Tanulni vágyik és alkotni, ehhez pedig Brassai személyisége volt a legjobb iránymutató. Brassai, az „utolsó erdélyi polihisztor”, már abban az időben országos hírű tudósnek számított. Jártas volt a nyelvészet, filozófia, természettudományok, zeneművészet, esztétika, műkritika terén is. A nyugati nyelveken kívül törökül, oroszul, héberül és szanszkritul is beszélt (Székely

3. ábra: A MIKÓ-VILLA 1859-BEN

1955). Nem meglepő tehát, hogy a tudományok iránt hasonlóképpen érdeklődő Herman Ottóra már első levélváltásuktól fogva nagy hatással volt.

Herman Ottó munkáját a gyűjtemény rendszerezésével, válogatásával kezdi, azonban fontosnak tarja az állatok életmódjának vizsgálatát is. A rovarok tanulmányozása mellett figyelme főként a madarak felé irányul. Ezt tükrözi első tudományos közlése is, melyet 1864. október 22-én mutat be, alig öt hónappal munkába állása után. Közlésében a kabasólyom hasznos mivoltáról győzi meg a hallgatóságot, ugyanis számos boncolása bizonyítja, hogy táplálékának nagy százalékát rovarok teszik ki (Herman 1866a, Brassai 1865). Már legelső tanulmányában kihangsúlyozza nézeteit múzeumi tevékenységével kapcsolatban: „De nem elég, hogy éppen csak példányokat, csinosan rendezve állítsunk ki! Gyűjteményeinknek csak akkor leend az intézet méltóságának s komoly tudományos céljainak megfelelő értéke, ha egyes tárgyait lehetőségig legkörülményesebben és egész lényegükben ismerjük” (Herman 1866a).

4. ábra: A MIKÓ-VILLA NAPJAINKBAN

A gyűjtemény gyarapításának legalább olyan nagy hévvel lát neki, mint a rendszerezésnek. Az 1865. február 9-ei egyleti gyűlésen felhívja a figyelmet az állattani gyűjtemény helyzetére és hiányosságaira, felhívást intéz a vadászokhoz, hogy segítsenek a hiányok pótlásában (Brassai 1865, Herman 1865), ő maga pedig gyűjtőutakat szervez.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet választmánya eleinte csak amolyan ügyes madártömőnek könyvelte el, azonban munkássága első fél éve után már a figyelem középpontjába kerül (Varga 2014). Az addig ismeretlen, „Brassai bácsi” által fogadott konzervátorból kibontakozni látszik a tudós személyisége.

1865-ben az Erdélyi Múzeum-Egylet megbízásából részt vesz a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Pozsonyban tartott Vándorgyűlésén, ahol Brassai Sámuel egy tanulmányát mutatja be, a szerző nevében. Annak reményében érkezik a vándorgyűlésre, hogy tovább bővítheti természettudományokkal kapcsolatos ismereteit, és olyan kapcsolatokra tehet szert, melyek segítségével gyarapíthatja a kolozsvári múzeum gyűjteményét. Itt ismeri meg Kubinyi Ágostont, a Nemzeti Múzeum akkori igazgatóját, a régész Rómer Flórist, Hunfalvy Jánost, az első nagy földrajztudóst, Lenhossék Józsefet, az elismert anatómust, és Entz Ferencet, a budai szőlészeti intézet igazgatóját. Tudományos szempontból azonban csalódás érte, amely mély nyomot hagyott benne. „Tudományos majálisoknak”, komoly cél nélküli összejöveteleknek nevezte a vándorgyűléseket. A későbbiekben azon volt, hogy a vándorgyűlések valóban a tudományt szolgálják, de ez számtalan vitához és támadáshoz vezetett. A hetvenes évek végén az *Egyetértés* című lapban javaslatot is tett a vándorgyűlések színvonalának emelésére. Herman Ottó gyakran személyeskedő vitáinak, bírálatának egy

volt a célja: a színvonalas tudomány megteremtése (Lambrecht 1920, Székely 1955).

1865-től kezdődően rendszeresen közöl írásokat a múzeum évkönyveiben és a bécsi szaklapokban (Lambrecht 1920). Az egykori madártömőt a határon túl is kezdik komolyan tisztelni (Varga 2014). 1865. március 22-én mutatja be *Allattani közlések* című sorozatának első részét (Herman 1866c), melyet később rendszeresen megjelentet az évkönyvekben (Herman 1868b, Herman 1869b, Herman 1869c). Írásaiban állattani megfigyeléseket mutat be, többek között ritka fajok előfordulásával, életmódjával, madarak vonulásával kapcsolatosan. Ugyanebben az évben, december 23-án hiánypótló munkát közöl, bemutatva az erdélyi pókfauunának szentelt három havi munka eredményét (Herman 1866b). Ennek folytatása is egy átfogó munka, melyet 1866. május 23-án mutat be a Múzeum-Egylet gyűlésén. Ebben a pókok ivarműködéseivel kapcsolatos vizsgálatait, megfigyeléseit részletezi (Herman 1868a).

A pókok tanulmányozása mellett a legtöbb időt madártani megfigyelésekkel tölti. A rendszertani részletek kevésbé foglalkoztatják, inkább a madarak viselkedése, pontosabban a madarak vonulása az, ami igazán érdekli. 1866-ban ellátogat a Mezősége, a Szamos és Maros felső folyása közötti alacsony, dombos vidékre, megfelelő helyszínt keresve madártani megfigyeléseihez (Lambrecht 1920). Terve az volt, hogy a madárvonulást a meteorológiai tényezők figyelembevételével, a madarak pontos érkezésének és távozásának lejegyzésével vizsgálja (Varga 2014).

A következő év mozgalmas volt Herman Ottó számára. 1867 tavaszán Gyeke mellett (település a Mezősége) ver tábort (Lambrecht 1920). Itt Klir János múzeumi preparátor tár-

ságában végez madártani megfigyeléseket, közben pedig ízeltlábúakat, puhatestűeket, halakat, pókokat, madarakat, tojásokat gyűjt a múzeum számára (Finály 1869). Érdeklődési köre azonban mindenre kiterjed. Részletesen foglalkozik a táj geológiai, vízrajzi és meteorológiai jellemzőivel is (Herman 1869a, Herman 1873).

Visszatérte után, 1867 júliusában, gróf Eszterházy Kálmán társágában egy vlegyászi (hegység az Erdélyi-szigethegységben) expedícióban vesz részt, októberben pedig a Mátrában végez gyűjtést a múzeum számára, ahonnan Ercsénybe, majd Diósgyőrbe utazik, hogy megszerezze a múzeumnak a Tauscher-féle tojás- és bogárgyűjteményt (Lambrecht 1920). Ez utóbbi útgáról a régiségár is megemlékezik jelentésében, ugyanis számos őskori edényt, szerszámot is hozott a múzeumnak (Finály 1868).

Herman Ottónak ezt a korszakát szüntelen állattani gyűjtés, önképzés, a gyűjtemény feldolgozása jellemzi. Számos szakemberrel folytat levelezést. Lambrecht (1920) megjegyzi, hogy a magyar irodalom nagyhírű levelezője, Kazinczy Ferenc óta nem volt magyar földön íróember, aki annyira kiterjedt levelezést folytatott volna, mint Herman Ottó. Leveleit tudományos dolgozataiban is megfigyelhető pontosság, minden részletre való odafigyelés jellemzi.

1867. március 17-én jelenik meg a K. Papp Miklós által szerkesztett *Magyar Polgár* című társadalmi és politikai hetilap (Lambrecht 1920, Székely 1955). Herman itt is aktív közlővé válik. Eleinte főként útirajzokat, apró tanulmányokat, társadalmi cikkeket, majd később politikai írásokat is közöl (Szabadsfalvy 1987).

1868 tavaszán folytatja a mezőségi tavakon megkezdett madártani megfigyeléseit és gyűjtéseit. Ezúttal a mezőzáhi tavaknál tölt el négy hónapot. Visszatértekor ismét számos darabbal gyarapítja a múzeum vagyonát, így a tojásgyűjtemény már 216 faj 2870 darab tojását foglalja magába (Finály 1869, Herman 1873, Huszthy 1972).

1868 őszén a pesterei Igric-barlangban végez őslénytani gyűjtéseket, a barlangi medve csontváza után kutatva. Ugyancsak ebben az időben, nagy érdeklődés közepette, taxidermiai előadásokat, gyakorlatokat kezd tartani. A hallgatóság között volt Tömösváry Ödön myriapodákkal foglalkozó szakember, illetve Taufer Vilmos neves ginekológus is (Lambrecht 1920). 1869 januárjában visszatér Mezőzáhra a múzeum halgyűjteményének gyarapítása céljából (Herman 1873). Munkájának elismerésül a múzeum igazgatósága ez év nyarán konzervátorból a természeti tár első őrsegédévé lépteti elő, és addigi háromszáz forintos keresetét hatszázra emelik, kétszáz forint szálláspénzzel kiegészítve (Székely 1955).

1869 nyarán újra gyűjtőútra indul. Ezúttal Erdély keleti hegyvidékére, Gyergyószentmiklósról és Balánbányára látogat. Itt Herbich Ferencel, a rézművek bányanagyával végez geológiai felméréseket. Herbich Ferenc társágában bejárja az egész vidéket. Néhány útgára Pungur Gyula is vele tart, akire nagy hatással volt Herman Ottó. Ez az ismeretség és barátság határozza meg Pungur jövőbeni munkásságát, hiszen a madártani intézet megalakulása után az intézet első titkára lesz (Lambrecht 1920).

Herman Ottó 1869. augusztus 7-én a Szent Anna-tónál végez gyűjtéseket, majd a Veres-tó (Gyilkos-tó) érintésével, közel negyedévi távollét után, hatalmas gyűjtemény-

nyel tér vissza Kolozsvárra (Herman 1869d, Lambrecht 1920). Gyűjtött anyagának madarait és pókjait ő maga dolgozza fel, míg a többi állatcsoport esetében külföldi és hazai szakemberekkel működik együtt. A hártýásszárnyú rovarokat Fraunfeld György lovagnak küldi el Bécsbe, a legyeket Rogenhof Alajosnak, a félszárnyúakat Dietrich Gáspárnak Zürichbe, az egyenesszárnyúakat pedig Fridvalszky Jánosnak adja át (Lambrecht 1920, Huszty 1972). A hatvanas évek végére a pókokon és madarakon kívül az egyenesszárnyúak és bőrszárnyúak csoportja is felkelti érdeklődését (Herman 1969d). 1870-ben ezek tanulmányozása céljából Bécsbe utazik. Látogatását követően Karl Brunner von Wattenwyl felajánlja neki gyűjteményének őri állását évi hatszáz forint fizetéssel, melyet Herman visszautasít (Huszty 1972).

1871. március 4-én írásban jelenti az Erdélyi Múzeum-Egylet vezetőségének, hogy június végén elhagyja állását (Lambrecht 1920). A múzeumtól való távozásának Lambrecht (1920) szerint anyagi okai vannak, ugyanis 1870-től egyre gyakrabban ír beadványokat és tesz említést anyagi gondjairól a múzeum választmányánál. Távozásának háttérében azonban valószínűleg politikai és egyleten belüli személyes vitái állnak (Székely 1955). Habár a múzeum hivatalos állományából távozik, és ideje legnagyobb részét az újságírás köti le, gyűjteményei feldolgozását nem hagyja abba. Engedélyt kér az Erdélyi Múzeum-Egylet vezetőségétől, hogy délutánonként bejárhasson a múzeumba.

Írásai számos témakört érintettek: bel- és külpolitika, nemzetiségi kérdés, szociális mozgalmak, tudomány, színház, művészet, az országos és helyi politika napi aktualitásai (Lambrecht 1920). 1871-től kezdve egyre több, a kormányt támadó politikai cikket

jelentet meg az ellenzéki *Magyar Polgárban* (Szabadszavak 1972). 1872-ben a választások heves mozgalmat váltottak ki Kolozsváron is, mely a kormánypart győzelmével zárult. Herman Ottót felzaklatták a választás eredményei, és cikkeiben hevesen támadja az újonnan megválasztott kormánybiztost. Emiatt számos sajtópert indítanak ellene. Végül a *Magyar Polgár* is meghajol a vezető hatalom előtt: a lap július 23-án megjelenő számának vezércikke az új kormánybiztos beszéde. Ezt Herman Ottó már nem tudta elviselni, így két napra rá, az előző nap keltezésével, a következő rövidhír jelent meg a lapban: „A *Magyar Polgár* olvasó közönségével tudatni kívánom, hogy megszüntem e lap munkatársa lenni. Herman Ottó”. Ezt követően elhagyja Kolozsvárt (Lambrecht 1920, Varga 2014).

ZÁRSZÓ

Elmondhatjuk, hogy Herman Ottó életének egyik legérdekesebb szakaszát töltötte Kolozsváron. Fontos ez a korszak, hiszen itt kezdett igazán megnyilvánulni mint természettudós, valamint itt teremtette meg későbbi munkássága alapjait. E viszonylag rövid, de annál termékenyebb időszak alatt számos tudományos dolgozatot közölt, továbbá neves hazai és külföldi szakemberekkel alakított ki kapcsolatokat. A kolozsvári múzeum gyűjteményét folyamatosan gyarapította. Itt kezdte el a pókok intenzív tanulmányozását és gyűjtését, amely későbbi nagy munkájának, a *Magyarország pókfaunája* című művének alapjait szolgálta. Itt szerzett hírnevet magának és itt vált elismertté a természettudósok között. Élete ezen korszakában fontos

5. ábra: AZ ÁLLATTANI MÚZEUM KIÁLLÍTÓTERME

6. ábra: HERMAN OTTÓ EGYENESSZÁRNYÚ-GYŰJTEMÉNYE

7. ábra: HERMAN OTTÓ PÓKGYŰJTEMÉNYE

8. ábra: HERMAN OTTÓ ÁLTAL PREPARÁLT TOJÁS

szerepet játszott Brassai Sámuel, aki a tudományokban való jártasságával kiváló példát szolgáltatott a nagy polihisztor kibontakozásához. Herman Ottó a tudományok művelése mellett a közéletből is kivette részét. Társadalmi, politikai jellegű írások tucatjait közölte kolozsvári évei végén.

A Babeş-Bolyai Tudományegyetem Állattani Múzeumában (5. ábra) ma is megtalálható Herman Ottó hagyatékának egy része. A négy rovardobozt elfoglaló, szöcskékből, sáskákból és tücskökből álló egyenesszárnyú-gyűjteménye megközelítőleg 620 egyedet tartalmaz, melyeknek többségét a Mezőségen, a Nyárad mentén és a Keleti-Kárpátok környékén gyűjtötte (6. ábra). A körülbelül 600 egyedből álló, nagyrészt ugyancsak erdélyi körutak eredményeképp létrejött pókgyűjteménye is kitűnő állapotban megmaradt. A pókok még az eredeti rovarárlókban találhatóak (7. ábra).

Az említett két gyűjteményen kívül a múzeumban található madártojások között is fellelhetőek Herman Ottó által behozott darabok (8. ábra). Emellett közleményeiből és jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy számos rovarral, hallal, madárral és emlőssel is gazdagította a múzeumot (Finály 1868, 1869; Herman 1866a, 1869a, 1873). Az ezekre vonatkozó leltári könyvek jelentős része azonban az idők során eltűnt, így ezen példányok azonosítása még várat magára.

IRODALOM

Brassai S. (szerk.) (1865): *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei*. Erdélyi Múzeum-Egylet, Kolozsvár, 134 pp.

Finály H. (szerk.) (1868): *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évi tudósítása 1866–67*. Erdélyi Múzeum-Egylet, Kolozsvár, 130 pp.

Finály H. (szerk.) (1869): *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évi tudósítása 1868*. Erdélyi Múzeum-Egylet, Kolozsvár, 64 pp.

Herman O. (1865): Felszólítás és figyelmeztetés az Erdélyi Múzeum állattári osztálya ügyében. *Kolozsvári Közlöny*.

Herman O. (1866a): Falco subbuteo Linné. *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei 1864–65* 3: 84–86. In: Erdődy G. (szerk.) (1980): *Az átalakulások világáról. Válogatás Herman Ottó természettudományos, nyelvészeti és archeológiai írásaiból*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, pp. 5–14.

Herman O. (1866b): Adatok Erdély pókfaunájához I. *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei* 3: 129–131.

Herman O. (1866c): Állattani közlések. *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei* 3: 87–91.

Herman O. (1868a): Adatok Erdély pókfaunájához II.: Vizsgálatok a pókok (Arenae) ivarműködési körül. *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei* 4: 38–47.

Herman O. (1868b): Állattani közlések II. *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei* 4: 48–53.

Herman O. (1869a): A Mezőség I. A Hódos- vagy Szarvastó és környéke. Természetrizsi, jelesen állattani szempontból tárgyalva. *Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei* 5: 8–29.

Herman O. (1869b): Állattani közlések IV. 1866/7 év nevezetesebb jelenségei: Pótlék Erdély pillefaunájához. *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei* 5: 30–31.

Herman O. (1869c): Állattani közlések V. *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei* 5: 92–96.

Herman O. (1869d): Erdély bőr- és egyenesrőptűi: Dermoptera et Orthoptera. *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei* 5: 105–112.

Herman O. (1873): A Mezőség II.: A Mező-Záh-Tó-háti, továbbá Méhesi, Báldi és Mező-Sályi tószorozat természetrajzi, jelesen állattani szempontból tárgyalva. *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei* 6: 42–67.

Husztly S. (1972): Herman Ottó a kolozsvári múzeumban (1864–1871). In: Bodó S. & Zádor T. (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, pp. 9–43.

Kelemen L. (1909): *Az Erdélyi Múzeum története*. Újraközölve: Erdélyi P. (szerk.) (1942): *Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egylet félézados ünnepére (1859–1909)*. Erdélyi Múzeum-Egylet, Kolozsvár, pp. 5–80.

Kósa L., Keve A. & Farkas Gy. (1971): *Herman Ottó*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 179 pp.

Lambrecht K. (1920): *Herman Ottó – Az utolsó magyar polihisztor élete és kora*. Bíró Miklós kiadása, Budapest, 257 pp.

Szabadfalvy J. (1987): *Írások Herman Ottóról és a Herman Ottó Múzeumról*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 231 pp.

Szabó T. A. (1942): *Az Erdélyi Múzeum-Egylet története és feladatai*. Erdélyi Múzeum-Egylet, Kolozsvár, 64 pp.

Székely S. (1955): *Herman Ottó*. Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Könyvkiadó, Budapest, 139 pp.

Varga D. (2014): *Herman Ottó*. Doba Nyomda és Kiadó, Budaörs, 275 pp.

HERMAN OTTÓ, A SOKOLDALÚ PÓKÁSZ

SZINETÁR CSABA¹

Herman Ottó életművét ki-kí a maga szűkebb szakterületén keresztül igyekszik megismerni és feldolgozni. Alkalmas, avagy elégséges lehet-e egy ilyen sokoldalú ember megismeréséhez az, ha valaki a hihetetlenül gazdag életút és életmű csak egyetlen fejezetét vizsgálja? Jelen írásomban arra próbálok választ keresni, hogy egy hosszú és termékeny életút egyetlen fejezete mennyire segíthet, hogy közelebb jussunk Herman Ottó személyiségének, kutatói egyéniségének megismeréséhez. Tíz évvel ezelőtt – születésének 170., halálának 90. évfordulójakor – foglalkoztam behatóbban Herman Ottó pókász-életművével. Akkor fogalmaztam meg a hasonlatot, melyben a pókász, a madarász, a néprajzos stb. életmű-fejezeteket a festőművészek korszakaihoz, például Pablo Picasso kék, lila, vagy éppen kubista korszakaihoz hasonlítottam. Az alábbiakban Herman Ottó életútjának 1864-től 1879-ig terjedő időszakát, az úgynevezett pókász-korszakát tekintem át, illetve igyekszem azt értékelni. Kérdésként azt fogalmazom meg, hogy a sokoldalúság, avagy polihisztori egyéniség egy időben egymásra épülő, folyamatosan építkező életmű összességéként teremtődik meg, vagy egy eleve széles látókörű és sokoldalú tehetséggel megáldott személyiség életének minden szakaszát polihisztorként éli, és „mindössze” arról van szó, hogy polihisztor korszakok egymásra épülésének vagyunk szemtanúi.

HOGYAN LETT PÓKÁSZ HERMAN OTTÓ?

Nem sikerült eddig kiderítenem, hogy melyik volt Herman Ottó életében az a pillanat, amikor eldőlt, hogy életének mintegy tíz évében figyelmének jelentős részét a pókoknak szenteli. A pókok életéről készített leírásai arról tanúskodnak, hogy számos esetben rendkívül precízen és türelmesen figyelhette meg a pókok viselkedését. Ismerve a környezetében lévő természetbúvárok és kutatók érdeklődését és szakterületét, szinte bizonyos, hogy nem mások, mint a pókok hívták fel magukra Herman Ottó figyelmét. Szeretett a pókok között lenni, s mint írta: „Lassan már otthonosabban érzem magam a pókok világában, mint az emberekében” (Varga 1967). A pókok genetikailag determinált viselkedési mintázatai, mint például a hálószövés, a zsákmányejtés, a fonálrepítés, az ivadékgondozás okkal ejtik rabul azokat, akik nem sajnálják az időt az önálló megfigyelések megszerzésétől. Azoknak, akik türelmesek, érdeklődőek és rendelkeznek azzal a különleges adottsággal, hogy kellő tisztelettel és a megismerés vágyával fordulnak a természet jelenségeihez, azoknak számtalan élményben lehet része a pókok tanulmányozása során. Nem véletlen, hogy a múltban és jelenben egyaránt szép számmal ismerünk a biológusokon kívül olyan orvosokat, sőt irodalmárokat is, akiket bensőséges viszony fűzött vagy fűz a pókokhoz.

¹ szcsaba.bdtf@gmail.com

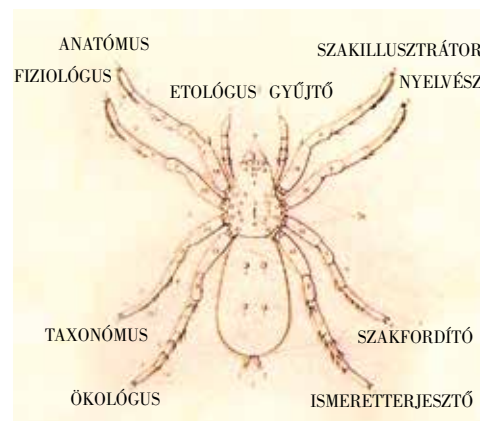
A madarász, vadász és orvos édesapa, a bécsi szakmai barát, Karl Brunner von Wattenvyl, az „atyaian gondoskodó” Chernel Kálmán és Brassai Sámuel mint utolsó erdélyi polihisztor személye mind-mind motiválta és erősítette Herman Ottónak azt az elhatározását és életcélját, hogy önálló eredményeket felmutató igazi természetkutató legyen. A mérsékelt sikeres, de akár kudarcba fulladónak is nevezhető fényképész (fényírói) pálya is abba az irányba terelte őt, hogy egy elismert múzeum hivatásos alkalmazottjaként kezdje el kijárni azt az iskolát, melynek tantervét és kurzusait a sorssal együttműködésben ő maga állította össze. Oly szorgalmasan gyűjtögette a kor elvárásainak megfelelő „kreditjeit”, hogy az első önálló arachnológiai tárgyú publikációja csakhamar megjelent (Herman 1866). Alig tíz évvel a Kolozsvárra érkezést követően egy különlegesen megtisztelő felkérést és ösztöndíjat kapott a Királyi Magyar Természettudományi Társulattól a *Magyarország pók-faunája* című monográfia elkészítésére. Analógiákat keresve adódik a gondolat, hogy munkáját a tudományos életpályát megalapozó diszertációként értékeljük. Nemzetközi szakmai fogadtatása és értékelése vitathatatlanul alátámasztja, hogy sikeresen abszolválta „tanulmányait”, és megszerezte azt a virtuális tudományos fokozatot, ami alapján eljutott a nemzetközileg számon tartott kutatók táborába. Ludwig Koch, korának vezető európai arachnológusa így írt levelében: „Az eddig írt araneológiai [pókászati] munkák egyikében sem tárgyaltattott a pókok életmódja oly behatóan, oly éles elmével, mint az ön művében, és emellett nem egy új, szerfelett fontos észleletet közöl, olyant, amely közel huszonöt évi tanulmányaim közben még a magam fegyelmét is kikerülte” (Lambrecht 1939).

A monográfia három kötete együttesen 614 oldalon tárgyalja a Kárpát-medence pókfaunáját. A monográfia elolvasása és tanulmányo-

zása alapján választ kapunk a bevezetőben feltett kérdésre. Igen, az a hipotézis látszik helytállónak, hogy Herman Ottót már pókász-ként is bámulatos sokoldalúság jellemezte, valójában pókász-ként is polihisztor volt. Az I. ábrán igyekeztem a pókok végtagjait segítségül hívva megszámolni, hogy valójában milyen alap és alkalmazott tudományterületek irányából közelített Herman Ottó a pókok megismeréséhez. (A nyolc járólábon kívül a két tapogatólábra is „szükségem” volt.) Dolgozatom további részében a tíz felvázolt tudományterületből ötöt kiválasztva igyekszem érzékeltetni, hogy miért tekinthető Herman Ottó az arachnológia polihisztorának.

AZ ÖKOLÓGUS

A pókok természetbeni vizsgálatakor szinte elkerülhetetlen, hogy a környezetükkel való sokszálú kapcsolatrendszerükre felfigyeljünk. Ennek a felismerése fogalmazódik meg Herman Ottó alábbi soraiban: „Az bizonyos, hogy a pókok azok közé a szervezetek közé tartoznak, melyek a legszélesebb körben és mélyen behatnak a szerves világ jelensége-

1. ábra: HERMAN OTTÓ PÓKÁSZKÉNT IS SOK LÁBON ÁLLT (Herman Ottó 1876-ban megjelent rajzának felhasználásával)

ibe” (Herman 1876). A rovarpopulációk túlszaporodásának megfékezésében betöltött szerepüket szemléletformáló gondolatokkal fogalmazza meg: „...a pókok, mondhatni, tömör rendszerben gyakorolják befolyásukat, mely rendszer határozottan szabályozó természetű”. „Ha már most arra figyelünk, hogy egy másodvedlésű *Epeira cornuta* 24 óra alatt átlag véve 4 nagyobb (*Tipula*) és 20-25 kisebb (*Culex*) rovaralakokat fogyaszt, s egy fejlett *Dolomedes* 8-10 nagy rovar megöl, a többi alak is arányosan pusztít, s figyelünk arra is, hogy ez ügyes vadászok száma száz meg százezrekre rúg egy és ugyanazon helyiség területében: semmi merészséget sem fogunk találni abban a tételben, mely szerint a rovarokat fejlesztő tavak környékét csak a pókok jelenléte teszi lakhatóvá az ember számára.” (Herman 1876) A populációk korlátozott növekedését, a változatlan környezeti feltételek esetén jellemző egyensúlyi állapot felismerését grafikonok és képletek nélkül, közérthetően fogalmazza meg saját megfigyelései alapján. „Azonban a pókok fejlődése is korlátozva van; a szaporításhoz jutó pókok száma aránytalanul csekély ahhoz képest, melyet petéik képviselnek. Lakásom táján egy ízben 67 keresztespókot számláltam, mely mind nőtény volt és szaporított. A lerakott petéket példányonként csak 500-ra téve, 33500-ra rúg a peték összege. A következő évben ismét számba vettem az állatokat és 59 nőtényt találtam, mint végeredményét a megelőző évben lerakott petéknek.” (Herman 1876)

A TAXONÓMUS

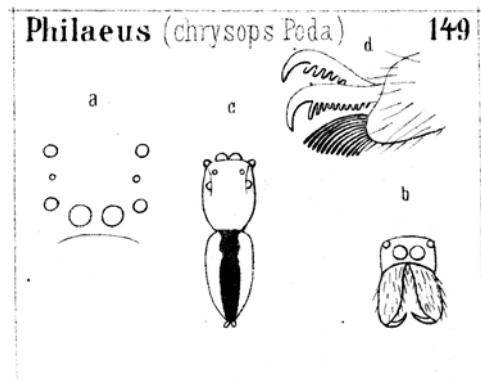
Ahhoz, hogy Herman Ottó arachnológusi teljesítményét kellően sok oldalról tudjuk megítélni, elengedhetetlen, hogy megvizsgáljuk munkásságának taxonómiai jelentőségét is. A csaknem kizárólag saját maga által

gyűjtött Kárpát-medencei pókok feldolgozásakor óhatatlanul kezébe kerültek olyan példányok is, melyeket nem tudott azonosítani az általa alaposan ismert irodalomban leírt taxonokkal. A monográfia, valamint a pókok aktuális világcatalógusának (*World Spider Catalog* 2014) áttekintése alapján az alábbi „mérleget” vonhatjuk taxonómusi munkásságáról. A monográfia II. kötetében (A rendszer) 21 tudományra új fajt publikált (Herman 1878). Ezek között hét olyan érvényes faj található, melyeket Magyarország mai területén és több európai országban azóta is többen gyűjtöttek, jól ismert valid fajok (*Cheiracanthium effossum* Herman, 1879; *Callilepis schuszeri* Herman, 1879; *Gnaphosa opaca* Herman, 1879; *Titanoeca vete-ranica* Herman, 1879; *Nemesia pannonica* Herman, 1879; *Alopecosa solitaria* Herman, 1879; *Phrurolithus szilyi* Herman, 1879). Egy további érvényes, magashegységi faj csak a jelenlegi határainkon kívülről, Románia, Szlovákia és Lengyelország területéről ismert (*Cryphoea carpathica* Herman, 1879). Nyolc további taxon esetében, bár érvényes fajként szerepelnek a pókok aktuális világcatalógusában (*World Spider Catalog* 2014), az eredeti leírásán kívül nincs további előfordulási adat. Ezekről a típuspéldányaik hiányában nehéz érdemben nyilatkozni. Kellő taxonómusi motivációval és a közép-európai fauna alapos ismeretével „időszerű” feladat volna e fajok státuszának tisztázása. Most a konferencián kiderült, hogy a kolozsvári anyag megvan, és ez komoly reményekre jogosíthat minket. A további fajok közül négy esetben ismerték fel kutatók, hogy a faj már érvényes korábbi leírással rendelkezik, így a Herman Ottó által adott neveket a fajok szinonimáiként őrzi az irodalom. Egy általa leírt további faj esetében Chyzer Kornél azonosította, hogy a Herman Ottó által alkalmazott név már foglalt volt (nomen praecupatum). A *Prothesima tragica* (Herman,

1879) esetében felismert homonímia „feloldása során” Chyzer Kornél nemcsak szakmai precizitásról, de példaértékű szakmai és emberi tiszteletről is tanúbizonyságot tett. A fajt Herman Ottó tiszteletére *Prosthesima (Zelotes) hermani* (Chyzer, 1897) néven publikálta. Így eddig ez az egyetlen pókfaj, mely az ő nevét viseli (Hadarics és Szinetár 2014). Összegezve Herman Ottó taxonómusi teljesítményét, megállapíthatjuk, hogy e téren is maradandót alkotott. Nem véletlenül választotta tisztelt kollégájának a gondolatát monográfiájának mottójául. „A fajok természetes tények, megítélésök bölcsészetünk feladata kell, hogy legyen.” (Herman 1878)

AZ ETOLÓGUS

Herman Ottó munkáját olvasva a viselkedésbiológia számos fejezetéhez találhatunk olyan precíz leírásokat, melyeket, mint öröklött magatartáselemek, gyakran tárgyalnak etológiai tanulmányok és tankönyvek is. Kiragadott példaként a farkaspókok nőtényeire jellemző ivadékgondozási magatartást érdemes idézni, annak érzékeltetésére, hogy

2. ábra: A PIROS UGRÓPÓK (PHILAEUS CHRYSOPS / PODA, 1761) ILLUSZTRÁCIÓJA A MONOGRÁFIA II. KÖTETÉBŐL

a precíz leírás ennek a tudománynak is elengedhetetlen eleme. „Az ifjú nemzedékek gondozásában a farkaspókok (Lycosidae) előljárnak; és amely gondját viselte az anya petéinek, oly, sőt nagyobb gondot mutat fiai érdekében, melyek a kikelés percétől fogva az anya hátára kapaszkodva, azt egészen elborítják.” (Herman 1876)

AZ ILLUSZTRÁTOR

„Mert tagadhatatlan is, hogy az aránylag gyengébb ábra jobban adja vissza az alak, vagy szervezet fogalmát, mint ahogyan visszaadhatja a legnagyobb gonddal alkalmazott szó.” (Herman 1876) A fenti gondolat mondanivalóját mindazok megerősíthetik, akik faunisztikával és taxonómiával foglalkoznak. A pókok világcatalógusa mind a mai napig azokat a publikációkat preferálja, idézi, melyekben megfelelő illusztráció is szerepel, legyen az akár tusrajz, akár elektronmikroszkópos fénykép. Bár Herman Ottó munkáiban nem, vagy csak alig „jutnak szerephez” a pókok determinálásához elengedhetetlen, az ivarszervekről készült rajzok, a fajok bemutatásánál közölt rajzainak a minősége kitűnő. Szinte bizonyos, hogy a későbbiekben a monográfiájának a szűkebb szakma számára nagyobb lett volna az értéke, ha követőikhez, Chyzer Kornélhoz és Kulczynski Ulászlóhoz hasonlóan ő is nagyobb figyelmet fordított volna az ivarszervi rajzokra. A taxonómiai fejezetben említésre került, máig érvényes (de igazából „ismeretlen”) fajainak a tisztázása is sokkal egyszerűbb volna. Azoknál a fajoknál, melyek esetében a könnyebben vizsgálható testi bélyegek rajzai és a rövid, de nagyon informatív szöveges jellemzés együtt szerepel, ott nem okoz gondot az azonosítás (2. ábra).

A NYELVÉSZ

„Igyekeztem, hogy a tárgyaimnak magyar elnevezéseket adhassak.” „A magyar Nomenclaturánál csak a jelentőséget tartottam szem előtt; igyekeztem, hogy a név az állatnak valamely sajátosságára vonatkozzék.” „Az általam alkalmazott magyar neveket nem akarom mértékadónak feltolni, sőt megengedem, hogy némelyik nyelvészeti szempontból kifogás alá is esik; de megnyugszom abban, hogy nem rosszabbak, mint azok, mint melyek culturnépek irodalmában szerepelnek.” (Herman 1876) A monográfia önmagában is alkalmas lehet arra – sőt meg is érdemelne egy alaposabb nyelvészeti kutatást –, hogy a fenti sorok megvalósulását, az úttörő jellegű fogalom- és névalkotás folyamatát és eredményét vizsgáljuk. Zoológusként mindig nagyon hálás vagyok azoknak, akik egy új fogalom bevezetőjeként, illetve névadóként olyan, a magyar szókincset is gazdagító szavakat alkalmaznak, melyek informatív, önmagukban is beszédesek. Ahogyan egy műfordító sem képes hiteles fordításra a vers vagy egyéb írásmű értő átélése nélkül, úgy egy zoológus sem tud az állat megfelelő ismerete nélkül „igazán jó” nevet adni. Persze nem elvárás sem a tudományos, sem a közhasznú nevekkel szemben a magyarázó, informatív „tartalom”. Nem is lehet minden zoológus olyan nyelvész és olyan virtuóz nyelvművelő, hogy egyformán „beszédes” legyen az élőlények neve, avagy más, például viselkedési, alaktani jellegnek, jelenségnek a megnevezése. Herman Ottó latinból átültetett magyar fajnevei is nagyon tanulságosak. A latin szó fordításai, a szinonimák közül sem mindig könnyű kiválasztani azt, ami a legtöbbet árulja el, amelyik a faj eredeti névadójának a tényleges szándékával egybevág. Példaként álljon itt két „kedvencem” a Herman Ottó által adott magyar póknevek közül.

„*Lycosa prativaga* – Rétjáró farkaspók (pratum = rét, vage = kóborolva, a tartózkodásról).” (Herman 1878) A farkaspókokra jellemző zsákmányszerző viselkedést, a fógóháló nélküli vadászatot, cserkelést, lesben várakozást remekül ragadja meg a „járó” szó. A hazajáró, ágyrajáró, alvajáró, terepjáró stb. közhasznú szavaink analóg „csengése” teszi érzékletessé magát a közhasznú fajnevet.

„*Epeira (Araneus) alsine* – Hűsölő keresztespók (alsus = frissítő, hűsítő; alkalmasint a tartózkodásra vonatkozik).” (Herman 1878) A pók ismerete nélkül nem érthetjük a név okát. E lenyűgözően szép, narancsvörös színű és fénylő testű pókra akkor talál rá a „lápkrétjáró” pókász, ha egy, a gypsintben kifeszített kerekhálóban lefelé néző és tölcserre formált, száraz falevélre lesz figyelmes. Ha hajtja a Herman Ottó-i kíváncsiság, akkor bepillant a napernyőként szolgáló levél alá, és megtalálja az impozáns pókot. Magam még csak az irodalomból ismertem e tipikus viselkedést, mikor a múlt század nyolcvanas éveiben az Attyapusztai-lápréten Németh Ferenc botanikus társaságában jártam illatos hagymák és őszi füzértekercek között. Már éppen indulóban voltunk, mikor a kiváló botanikus és természetfotósként ismert kolléga megemlítette, hogy néhány perce egy nagyon szép pókot látott egy hálóban „fennakadt” összesodródott falevél alá húzódva. Kérésemre készséggel kísért vissza arra a helyre, ahol természetesen megvárt bennünket életem első hűsölő keresztespókja. Az akkoriban aktuális magyar nyelvű könyvek nem alkalmazták ezt a nevet. Csak később bukkantam rá, mikor a hazai pókok közhasznú neveinek felélesztésén és „bővítésén” kezdtem dolgozni hallgatógimmal. Nagy öröm volt látni a jelen kötetet is gondozó konferencia alkalmával bemutatott kiállítás „pókos felületén” a fajt és a remekbe szabott magyar nevét.

HERMAN OTTÓ HATÁSA

Herman Ottó az arachnológusi életművének „önértékeléseként” ezt írta: „E mű alapul akar szolgálni, melyből a részletes kutatás indulhat, és ha ilyen alapnak beválik, célját elérte” (Herman 1776). A fenti fejezetekhez hasonlóan csupán kiragadott példákkal szeretném illusztrálni az általa szerényen megfogalmazott cél megvalósulását. Herman egyik legjelesebb és legsikeresebb követője, Chyzer Kornél így írt Kulczynski Ulászlóval közösen készített, máig példaeértékű és ma is jól használható monográfiájuk előszavában: „A magyarországi pókok fajainak mintegy kétszerre nagyobb számát gyűjtve össze, mint amennyit Herman Ottó tizenkét évvel ezelőtt *Magyarország pókfaunája* című úttörő művében leírt, szükségnek tartottam hazánk Pókjainak újabb ismertetését. Sátoralja-Ujhely, 1891-iki december 11-ikén” (Chyzer és Kulczynski 1891). A 20. század arachnológusainak irodalmi munkásságában viszonylag kevés utalást találunk Herman Ottóra. A Chyzer–Kulczynski monográfia „árnyékában” talán ez nem is annyira meglepő. Herman Ottó arachnológusi munkásságának elemeit akkor kerülhetjük meg a legkevésbé, ha egy tájegységünk regionális faunalistáját aktualizáljuk, revideáljuk. Megemlítendő, hogy a külön fejezetben röviden tárgyalt taxonómusi tevékenység újraértékelése során, és egyes máig nem pontosan kiderített taxonómiai viszonyok tisztázásakor is megkerülhetetlen Herman Ottó, nemcsak hazai, de más európai arachnológusok számára is.

Munkásságának továbbélését nemcsak a mintegy másfél évszázados kutatások közötti közvetlen összefüggések jelentik. Az, hogy ma minden korábbinál többen foglalkoznak hivatásszerűen, illetve amatőrként a hazai pókokkal, ez is egy elhallgathatatlan körül-

mény. A jelképes pókász-stafétabotot a kortárs Chyzer Kornél, Lendl Adolf, Kolosváry Gábor, Balogh János és Loksa Imre vették át. Loksa tanár úrtól a múlt század nyolcvanas éveiben néhány tanítványa mentette át ezt a stafétabotot a 21. századba. Talán megbocsátható szerénységgel írom, hogy e Loksa-tanítványok aktívan igyekeztek és igyekeznek megmutatni saját tanítványaiknak, hogy „az araneológia művelése kiegészítő részét képezi a culturépek tudományos szellemének” (Herman 1876). A múlt század utolsó évében elindult éves pókászati seregszemlénk, a Magyar Pókász Találkozó jubileumi XV. konferenciájának helyszíne az Emlékévben a Miskolci Herman Ottó Múzeum és Lillafüred volt (3. ábra).

2015 őszén a vajdasági Topolyán kerül sor a XVI. Magyar Pókász Találkozóra. A hagyományos konferenciakirándulásunk egyik helyszínéül szerepel a tervben Doroszló is, ahol a *Magyarország pók-faunája* monográfia első kötetének előszava íródott 1875-ben, pontosan 140 évvel ezelőtt.

ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Térjünk vissza a bevezetőben feltett kérdésre. Vajon a sokoldalúság egy időben egymásra épülő, szakaszosan építkező életmű öszesszégeként teremtődik-e meg, avagy egy eleve széles látókörű és sokoldalú tehetséggel megáldott személyiség az élete minden szakaszát polihisztorként éli? Azt remélem, hogy nem csak én kaptam választ arra, hogy a sokoldalú tehetségek egyidejűleg is polihisztorok. Ahogyan a költők múzsái, úgy a polihisztorok „szerelmei” is váltják egymást. A „múzsáknak” (sáskák, pókok, halak, madarak, pásztorok stb.) nem igazán kell egyidejűleg osztozniuk a zseni figyelmében és gondoskodásában. Amíg ők az első számú múzsák, addig különleges figyelmet kapnak

mindazért cserébe, amit ők tudnak nyújtani az őket mások számára is láthatóvá, csodálhatóvá tévő mesterüknek.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetemet fejezem ki mindazoknak, akik gondozták és ma is gondozzák Herman Ottó hagyatékát, s ezzel lehetővé tették, hogy egy példaértékű természettudós és *Nemzet Tanító* életútját és szellemi örökségét én is megismerhessem, és lehetőségeim szerint ápoljam magam is.

IRODALOM

Chyzer K. & Kulczynski L. (1891): *Araneae Hungariae. Tomus I: Salticoidae, Oxyopoidae, Lycosoidae, Heteropodoidae, Misumenoidae, Euetrioidae, Tetragnathoidae, Uloboroidae, Pholcoidea, Scytodoidea, Urocteoidea, Eresoidae, Dictynoidae*. Academia Scientiarum Hungaricae, Budapest, 170 pp.

Hadarics T. & Szinetár Cs. (2014): Herman Ottó nevét viselő állatfajok. *Madártávlal* 21 (4): 18–19.

Herman O. (1866): Adatok Erdély pókfaunájához. *Az Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyve* 3: 129–131.

Herman O. (1876): Magyarország pók-faunája I. Kir. Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 119 pp.

Herman O. (1878): Magyarország pók-faunája II. Kir. Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 100 pp.

Herman O. (1879): Magyarország pók-faunája III. Kir. Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 395 pp.

Lambrecht K. (1939): *Herman Ottó élete*. Egyetemi Nyomda, 207 pp.

Szinetár Cs. (2006): A pókász Herman Ottó. In: Hevesi A. & Viga Gy. (szerk.): *Herman Ottó öröksége*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, pp. 115–123.

Varga D. (1967): *Herman Ottó: a kalandos és küzdelmes sorsú nagy tudós élete*. Budapest, Móra, 268 pp.

World Spider Catalog (2014): Natural History Museum Bern (<http://wsc.nmbe.ch>, version 15.5., letöltve 2014. szeptemberében)

A XV. MAGYAR PÓKÁSZ TALÁLKOZÓ RÉSZTVEVŐI LILLAFÜREDEN (2014. OKTÓBER 24.). A montázst Vári Gábor fotójának felhasználásával Török Tamás készítette. Herman Ottó 1910-ben készült fényképének (Lambrecht 1939) készítője nem ismert.

SZÉTSZABDALT TUDOMÁNY, KOMPLEX PROBLÉMÁK

VIDA GÁBOR¹

„A környezeti problémákkal fény derült a tudomány nem várt erejére és gyengeségére.”

NATHAN KEYFITZ
(*Science Fragmented*, 1992)

„Értelemből fakadó szeretettel kell közeledned mindnyájunk szülőanyjához, a természethez” – tanácsolja Herman Ottó egyik legismertebb könyvének előszavában. Saját életében ugyanakkor fordítva lehetett. A természet szeretetéből fakadt annak megértésére irányuló törekvése. Ugyanez motiválja ma is számos természettudós kutatását, akik aggódva látják a természettől elidegenedő világunk eltorzult, profithajászó szemléletének következményeit. Bár szavakban ma már „leigázás” helyett védjük a természetet, a gyakorlatban mégis egyre fokozódó sebességgel pusztítjuk globálisan. A kamaszkori kilengésekben tobzódó emberiség felnőttnek hiszi magát, akinek már nincs szüksége a „szülőanya” gondoskodó szeretetére, ám elvárja, sőt kikényszeríti „ökoszisztéma szolgáltatás” formájában a megfelelő „ellátást”. Még az úgynevezett zöld mozgalmak jelszavában (mentsük meg a Földet) is gyerekes nagyképűség érezhető, mintha tőlünk függne Földünk fennmaradása és nem fordítva.

Ki gondol manapság arra, hogy az emberiség létszám-, jólét- és tudásbeli fantasztikus gyarapodása a legutóbbi 2-3 évszázadban szülőanyánknak, a bioszférának köszönhető? Pedig az úgynevezett fosszilis energiahordozók (szén, kőolaj, földgáz) léte a bioszféra

által sokmillió év alatt megkötött napenergia, azaz „ökoszisztéma szolgáltatás”, ami nélkül nem lehetett volna ipari forradalom sem. Ezt a csodálatos örökséget herdálja el most a „fogyasztói társadalom”, vakon bízva a helyettesíthetőséget megoldó, korlátlanul vélt emberi leleményességünkben.

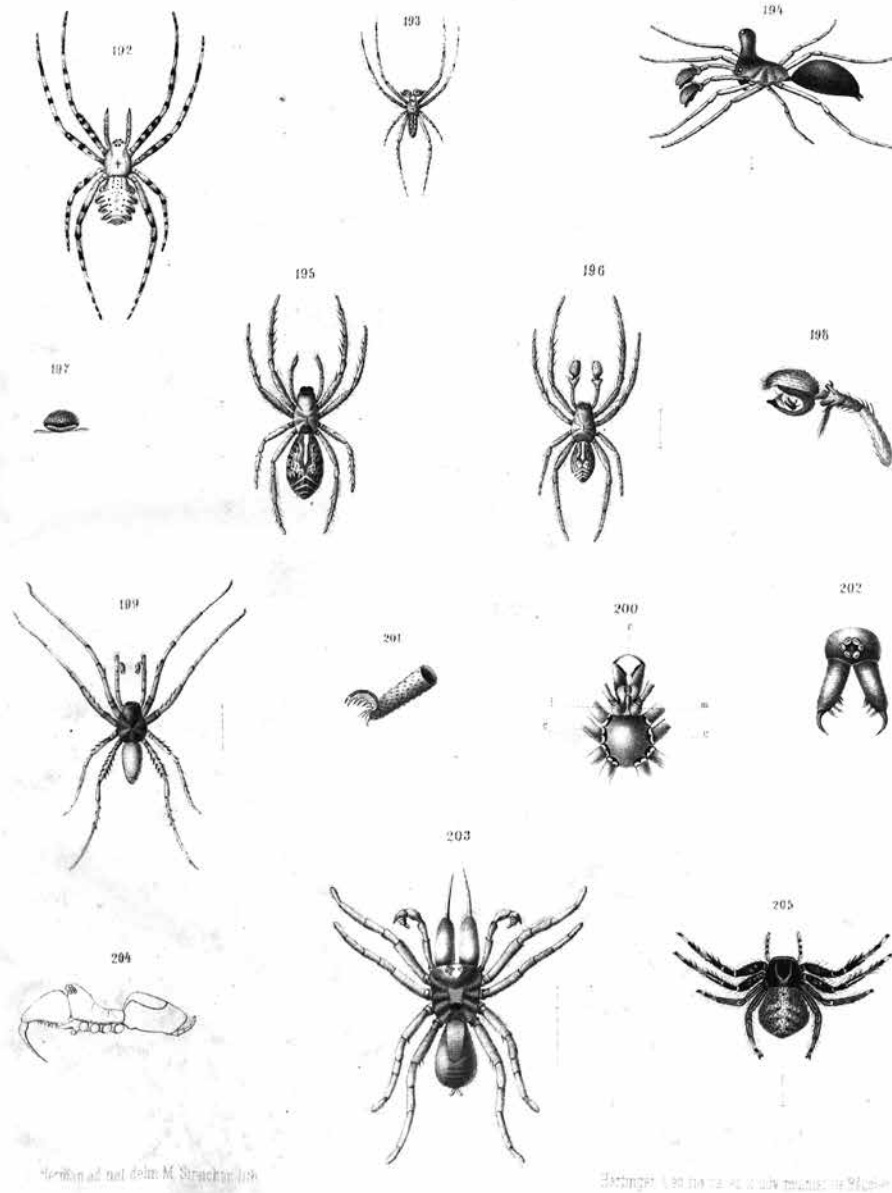
A természet szeretetére a gyermekkor természetélményei nevelnek. Sajnos ennek lehetősége egyre jobban korlátozódik. A természetes vagy természetközeli táj ma már eltűnőben van. Beépített város bevásárlóközpontokkal, vagy vidéken az egyhangú, iparszerű nagyüzemi mezőgazdaság a meghatározó környezetünk. Elektronikus ketyerék hada igyekszik pótolni a változottsági igényt. A tudomány művelői sem Herman Ottó-szerű, természetben bókászó (pókászó) hóbortos különcök, hanem fantasztikusan felszerelt kutatóintézetek laboratóriumainak fehér köpenyes szaktudósai (akik bár nem tudják, ugyancsak a bioszféra fosszilis készleteinek köszönhetik mai lehetőségeiket).

Herman Ottó szeretett természete, a törpe kisebbségnek tekinthető kivételtől eltekintve, valójában nemigen hiányzik az embereknek. Pusztulásának fékezésére tett kísérletek (biodiverzitás-védelem, programok, monitoring stb.) együtt futnak a gazdasági növekedést fokozni szándékozó projektekkal,

¹ vid6952@ella.hu

K. M. Term. Tud. Tars.

T. IX. Herman: Magyarország Pókjai, Ungaris Spinnen

HERMAN OTTÓ ILLUSZTRÁCIÓI „MAGYARORSZÁG PÓK-FAUNÁJA” C. MŰVÉBŐL

tagadva vagy szőnyeg alá söpörve (a fejlődő országokba exportálva) a jórészt elkerülhetetlen bioszféra-károsító hatásait.

A tudomány az emberiség tanácsadója (kellene legyen) a jó megtalálásában éppúgy, mint a rossz elkerülésében. A jó és rossz fogalma azonban korántsem mindig egyértelmű. Más lehet az egyén és a közösség vagy akár az egész emberiség szempontjából, és ugyan csak eltérő az időtáv (rövid vagy hosszú) szerint. Bár vitatható, hogy milyen mértékben, de a 21. századra az önérdek-érvényesítő (egyszerűbben önző) és a csak mának élő (szaknyelven a jövőt diszkontáló) anyagi ember (homo economicus) a meghatározó. A tudomány a természet megismerése helyett egyre inkább a növekvő igényeink kiszolgálója lett. Szülőanyánktól, a földi bioszférától való függésünk másod-harmadrendű kutatási feladat. Az apró szakterületekre szétforgácsolt tudomány nem látja a fától az erdőt. A hasonlattal tovább élve, és némiképp eltúlozva, a közeli fa DNS-ének tanulmányozásából nem következtethetünk a közelgő erdőtűzre. Lehet, hogy beválik a több nyelven is ismert szólás: a pokolhoz vezető út jó szándékkal van kikövezve?

A tudomány részekre (diszciplínákra) bomlása az ismeretek növekvő mennyiségével elkerülhetetlen volt. Szellemi kapacitásunk korlátozott, képtelenek vagyunk az évszázadokon keresztül halmozódó ismeretanyag teljes befogadására. A kutatás szakosodik, differenciálódik, ezzel téve lehetővé egy szakterület mélyebb megértését, az ismeretek további bővülését.

A specializálódás nem emberi találmány. Az evolúció során sokféle vonatkozásban kihasznált jelenség (pl. többsejtűség, szöveti, szervi differenciálódás, élőlényközösségek egyedeinek specializálódása). Általánosan

megállapítható, hogy a specializációval nő a hatékonyság, de növekszik a függőség is. Változatlan feltételek mellett jelentős előny, változó környezetben alkalmazkodási teher. A túlzott specializáció az evolúciós időskálán gyakorta vezetett kipszituláshoz.

A tudomány specializálódásának negatív következményeire már csaknem száz éve a filozófus Ortega y Gasset is felfigyelt. „Ropant érdekes és főleg hasznosabb lenne, mint amennyire első látásra tűnik, ha valaki úgy írná meg a fizika és a biológia történetét, hogy feltárná, hogyan specializálódott egyre nagyobb mértékben a kutatómunka. Jól látnánk belőle, hogy a tudós nemzedékről nemzedékre egyre szűkebb szellemi térbe kényszerült visszavonulni. De nem ez lenne a legfőbb tanulsága egy ilyen tudománytörténetnek, hanem ennek épp az ellenkezője: az, hogy mivel a tudományos munka hatósugara beszűkült, a tudósok minden nemzedéke egyre lazább kapcsolatba került a tudomány többi részével, a világegyetem átfogó értelmezésével, pedig kizárólag ez méltó az európai tudomány, kultúra és civilizáció nevére. És az a helyzet, hogy ez a szűk látótérbe zárt tudós mégis felfedez új jelenségeket, előbbre viszi a tudományát, bár azt alig ismeri, és a gondolkodás enciklopédiáját is bővíti, bár azt lelkiismeretesen ignorálja. Hogy történhetett, és hogyan történhet ez meg? Mert hát e cáfolhatatlan tény azért roppant különös: a kísérleti tudomány fejlődése jórészt bámulatosan közepszerű, és még közepszerűnek sem mondható emberek munkájának köszönhető. Vagyis a mai civilizáció gyökere és jelképe, a modern tudomány befogadja a szellemiekben közepszerű embert, s lehetővé teszi számára, hogy ott sikerrel dolgozzék.

Csak hogy ez kitermel egy rendkívül fura emberfajt. A kutató, ha felfedezett egy új természeti jelenséget, szükségszerűen erősebbnek,

magabiztosabbnak érzi magát. Látszólag jogosan azt hiszi magáról, hogy »tudós ember«. S való igaz, van benne egy szemernyi abból, ami a hiányzó részekkel kiegészülve tényleg tudás. Ilyen hát a szaktudós lelkiülete, akit századunk első éveiben ért el a legörjítőbb magasztalás. *A szaktudós remekül tudja a világnak egy apró zugát; minden másról azonban fogalma sincs.*” (Ortega y Gasset 1995)

Még tömörebb a Konrad Lorenznek tulajdonított, alábbi abszurd meghatározás: „*A specialista egyre többet tud egyre kevesebbről, végül mindent tud a semmiről.*”

A tudás, illetve a tudomány túlzott szakosodása a nyilvánvaló előnyök mellett további hátrányokhoz is vezethet:

- beszűkülés (egyvágyányúság, foglalkozási „ártalom”), a szaktudós limitált alkalmazkodóképessége,
- a saját szakterület túlértékelése, territórium-féltés, más területek nem ismerése, lebecsülése,
- az átfogó egész (tudományterület, szervezet, intézmény, rendszer) nem értése; csak a részeket látjuk, az egésznek nincs értője.

Az első két pont hátránya jobban ismert. Ennek elkerülésére az „inter”-diszciplináris kutatások hasznossága közismert. Egy nemrég megjelent könyvben (Harman és Dietrich 2013) számos szerző tanulmánya húzza alá az illetékesség tekintetében kívülállóknak (outsider) tartott személyek kiemelkedő szerepét a biológia megújuló továbbfejlődésében.

Jóval nagyobb kihívást jelent a harmadik pont. A többszerzős szintézis nem mindig sikeres, gyakran továbbra is mozaikos marad. Ritka kivétel, amikor egyetlen szerző a

szakterületi zsargon elhagyásával közérthető, korrekt szintézist tud nyújtani egy átfogóbb problémakörrel, mint pl. a klímaváltozásról Weart (2008), vagy a társadalmak összeomlásáról Diamond (2007).

Az emberiség előtt álló nagy kihívások szinte kivétel nélkül több tudományterületet érintő bonyolult problémák, melyeknek nincs egyetlen kitüntetett szakterülete, specialistája. Ha mégis ezt erőltetjük, előfordulhat, hogy még nagyobb baj az eredmény. Gondoljunk csak olyan komplex kérdésekre, mint az emberi népesedés, a fogyasztás növelése vagy csökkentése, édesvízhasználat, élelmezés, energia, termőföld, biodiverzitás-vesztés, vagy éppenséggel az „állatorvosi ló”-nak is tekinthető klímaváltozás.

A helyzetet tovább bonyolítja a tudomány kompromittálódása. A szaktudományok egyre mélyebbre ásva egyre költségesebb kutatást jelentenek. A tudomány művelésében is érvényesül a közgazdaságtanból és az ökológiából is jól ismert csökkenő hozadék (*diminishing return*) elve. Látványosan növekedett a költségigény pl. az anyag szerkezetének feltárásában az atomtól a fermionok, quarkok és bosonok kutatásáig (vö. CERN), vagy Mendel borsó-kísérleti kertjétől a humán genom projektig. A növekvő költségek egyre nagyobb hányadát mára az ipar adja, s ezzel potenciálisan fellép a függőséggel járó csökkenő objektivitás, érdekeltség a kutatás eredményeinek kimenetelében. Ennek veszélye egy olyan bonyolult kérdéskörben, mint a klímaváltozás, különösen nagy.

A naiv kutató számára első hallásra meglehetősen meglehetősen, hogy a tudomány számára régóta ismert, és mérések sorával igazolt tények a fosszilis energiahordozók kitermelésében és hasznosításában érdekeltek számára mennyire kétségesek. Persze közismert,

hogy a kellemetlen híreket nem szívesen vesszük tudomásul. Az elutasító reakciók sora valóban látványos: nincs is klímaváltozás; mindig is volt klímaváltozás, nem csináljuk; lehet, hogy van, de nem tudjuk, melegszik-e vagy hűl; lehet, hogy mi csináljuk a CO₂-kibocsátással, de a természet megoldja, már nem is nő a globális hőmérséklet; hadd melegedjen a klíma, ennek sok kedvező hatása is van; nem kell pánikba esni, a tudomány és technika majd mindent megold, jön a bolygó-mérnökösök, és így tovább.

Ha valaki alaposabban átolvassa a klímaváltozás kérdéskörének tudományos eredményeit, beleértve a múlt paleoklimatológiai feltárásait, a jelen méréseit és a legmodernebb számítógépes modellrendszerek jövőre vonatkozó szimulációs futtatásait (IPCC 2014), egyszerűen nem érti, hogy hogyan lehet az emberiség ennyire ostoba és tehetetlen egy, a saját fennmaradását komolyan veszélyeztető kérdésben.

A helyzet a „három s” (*selfish, shortsighted, stupid*)² egyértelmű tünete (Vida 2001). A döntéshozók önző és rövid távú érdeke, tájékozottságuk hiánya vagy egyoldalúsága a valódi, hatékony változtatás gátja. George Monbiot, a *The Guardian* kitűnő és tájékozott zurnalisztája keserű gúnnyal jegyzi meg: „Ha ellátogatunk a világ klímátárgyalásait bemutató ENSZ weblapra, tucatnyi fotót láthatunk az utóbbi 20 év tapsoló embereiről. E képek az antropológusok és pszichológusok számára érdekes tanulmányanyagot szolgáltatnak annak kutatásához, hogy intelligens, művelt, jól fizetett, elegánsan öltözött emberek százai hogyan pocsecsokolják el életüket” (Monbiot 2015).

2 Önző, rövidlátó, buta. – A szerk.

Valóban, 1995 óta évenkénti konferenciák sora zajlott minimálisnak is alig nevezhető eredménnyel. Megállapodtak abban, hogy el kellene kerülni valahogyan Földünk felszíni átlaghőmérsékletének 2 foknál nagyobb emelkedését, mivel e fölött a katasztrofális változások előfordulási valószínűsége már elfogadhatatlan. E húsz év alatt a fő problémát jelentő szén-dioxid-kibocsátás 50%-kal növekedett, a Föld légkörének CO₂-koncentrációja pedig 350-ről 400 ppm-re emelkedett. Az átlaghőmérséklet az 1910-es értékhez képest 1 fokkal már magasabb.

Monbiot az eredménytelenség fő okára is rámutat. Nem lehet csak csövégi szabályozással a kérdést kezelni. A kibocsátásról a fosszilis energiahordozók kitermelésének korlátozására kellene a hangsúlyt áthelyezni. Ennek megfelelő tudományos indoka és a korlátozások számszerűsített javaslata a *Nature*-ben már napvilágot látott (McGlade és Ekins 2015). A közelgő párizsi klímacsúcson (2015 november–december) egy ennek megfelelő határozatra kicsi az esély. A szén, olaj és földgáz kitermelésének korlátozása a legbefolyásosabb energia-lobby köreiben szinte a demokráciát is veszélyeztető mértékű ellenakciót váltana ki, s az állandó növekedésben és fejlődésben vakon hívó tömegnek sem tetszene. Ezért sem szerepelt eddig a húsz éve tartó tárgyalási javaslatok között.

Az energiaipar átállása a megújuló forrásokra ígéretes részleges megoldás lehetne, ha volna rá elegendő idő és akarat. Jelenleg a világ energiaellátása csaknem 90%-ban a fosszilisokból származik. Ezért tartható oximoronnak az új jelszó: jobb növekedés, jobb klíma (UN 2014). A jobb klímához gyors váltásra lenne szükség, melyhez a kellő infrastruktúra gyors kiépítése (fosszilis alapon!) szinte lehetetlen (Antal és Bergh 2014). A 2 fokos határ tartásához a fogyasztás csök-

kentése az iparilag fejlett országokban valószínűleg elkerülhetetlen. Ez pedig egy újabb tabutémát, a gazdasági növekedés kérdésességét érinti.

A fogyasztás csökkenése a mai gazdasági feltételrendszerben gazdasági pangást, növekvő munkanélküliséget, adóbevétel-kiesést, adósságtörlesztési gondokat stb. jelent. A nem növekvő (*steady state*) gazdálkodás gyakorlati megvalósításának forgatókönyve pedig még kidolgozatlan, bár próbálkozások bőven akadnak. A Margaret Thatcher-féle TINA-ra (*There Is No Alternative*) David Bollier TAPAS-t (*There Are Plenty of Alternatives*) javasol (Bollier 2015). Az alternatíva az akronim magyar jelentésével ellentétben nem valami szépségtapaszt vagy *lip service*-t kell hogy jelentsen. A megoldáshoz másfajta tudományra, másfajta gazdaságra, másfajta értékrendre, másfajta szemléletre, azaz valódi paradigmaváltásra lenne szükség.

A 7–8 milliárd emberrel benépesített Földünkön ma egy fogyasztást versengve erőltető, fenntarthatatlan gazdasági rendszer uralkodik, egyre több bonyolult válságtünettel.

Világ gazdasági rendszerünk input-output gondjai egyre kritikusabbak. A természet véges erőforrásainak könnyebben elérhető részei fogyóban vannak. A bioszféra „nyelő” kapacitása telítődik. Rendszerben szemlélve, a helyzet enyhén szólva kritikus (1. ábra).

Magam a hermani természetszeretetből indítva haladtam a botanikától, majd vegetációkutatástól a diverzitás kérdéskörén át a genetika és a kísérletes fajkeletkezés vizsgálatáig, s az érzelmi motiváció felerősödésével a természetvédelem kérdésköréig. Itt szembesültem a probléma valódi súlyával (Vida 2011) és komplexitásával, belátva, hogy a megoldás kereséséhez elengedhetetlen a többi tudományterület alapjainak ismerete (Vida 2012).

A jó pap holtig tanul – állítja a közmondás. Nem szól viszont arról, hogy közben (főleg idősebb korban) felejtünk is. Hosszú életre van szükség ahhoz, hogy az így letisztult bölcsességig el tudjunk jutni, ha eljuthatunk egyáltalán, mivel „mire megjön az eszünk, elmegy az eszünk”. Vajon az egész emberiséggel nem ugyanez a helyzet?

1. ábra: A GLOBÁLIS FENNTARTHATÓSÁGI VÁLSÁG HÁRMAS RENDSZERE. EZEKEN BELÜL MINDEGYIK RÉSZKÉRDÉS VALAMILYEN SZINTEN ÖSSZEFÜGG AZ EGÉSSZEL.

Az összefüggések kibogozása, a szakterületi ellenérdekeltségek feloldhatóságának keresése nem könnyű feladat. Ez csak egy hosszabb távon mérlegelő, átfogó tudású, kompromisszumképes, okos gyülekezetben képzelhető el. Ennek elérése, többségi megvalósulása és demokratikus érvényre jutása (ma még) utópisztikusnak tűnik.

Addig is el kell gondolkodnunk világunk ellentmondásairól, a végesség korlátairól, az idő múlásáról, felelősségünkről (lásd keletes írást). Mindezek eredményeként forduljunk kellő tisztelettel és alázattal szülőanyánk, a Természet felé. A *Homo sapiens* faj hosszabb távú földi fennmaradása csak így remélhető.

HÉT ALAPÁLLÍTÁS ÉS EGY JAVASLAT

Fontos, olykor szinte elfelejtett tények és következtetések a gazdasági életben.

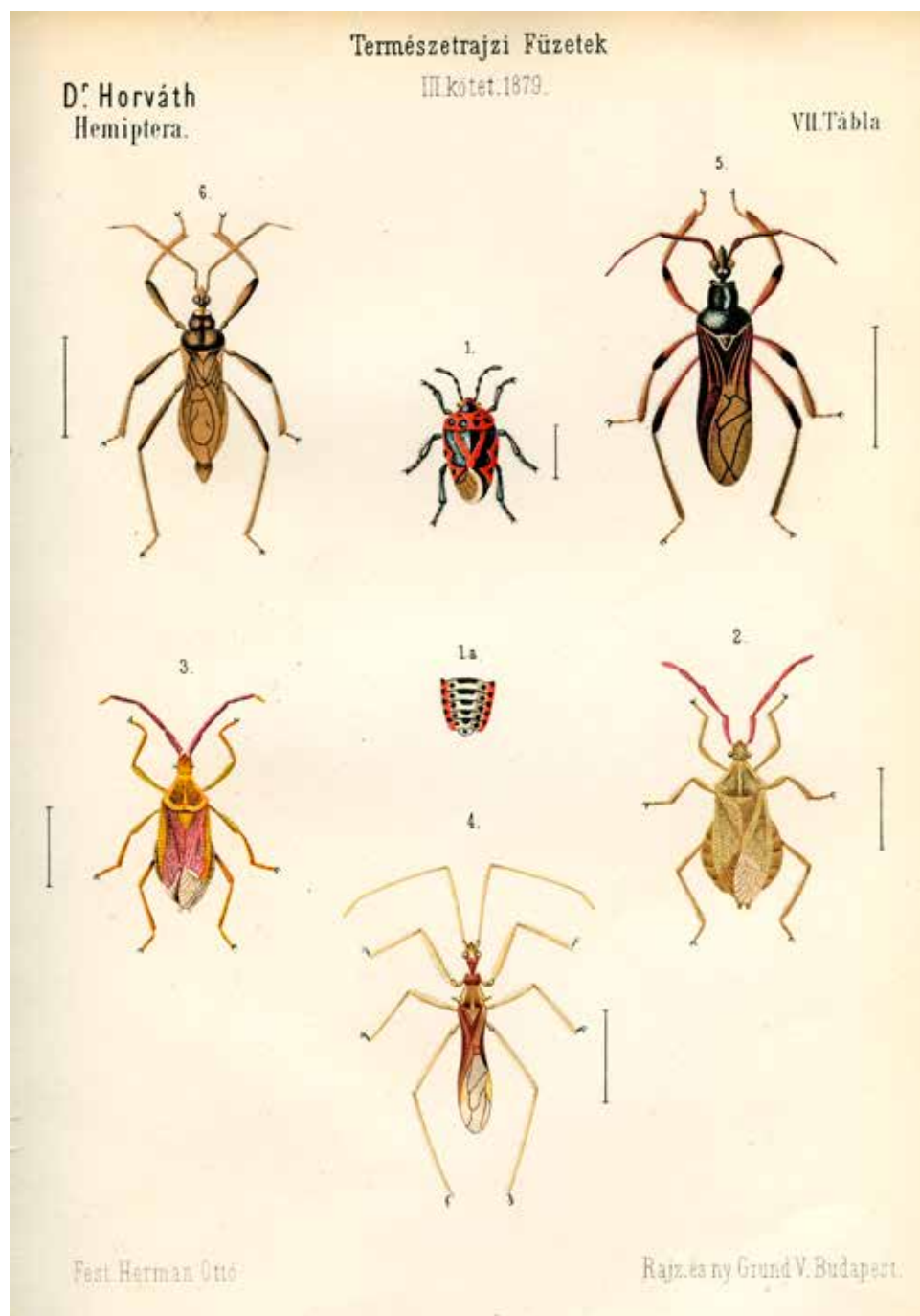
1. Az emberiség fantasztikus gyarapodása az utóbbi 2-3 évszázadban („Antropocén”) a kezdeti bőséges nyersanyagforrásoknak (főleg a fosszilis energiahordozóknak: szén, olaj, gáz) köszönhető.
2. Minden tevékenységhez anyag és energia szükséges. Ezek mennyisége bizonyos határig csökkenthető, de nem tüntethető el.
3. Véges földi lehetőségeink mellett nincs végtelen növekedés.
4. A véges forrás és nyelő globális tünetei (klímaváltozás, termőtalaj-pusztulás, nyersanyagdrágulás, biodiverzitás-csökkenés, óceánsavasodás, édesvízhiány, stb.) a korlátok figyelmeztető jelei.
5. A gazdasági növekedés terén paradigmaváltás szükséges. Ha ezt nem tesszük meg, az emberiség túlélése forog kockán.
6. A gazdaságilag fejlett országok további növekedése etikátlan, mivel ez a teljes emberiség számára elérhetetlen (ökológiai lábnyom!).
7. A „szakemberek” véleménye nem mindig helytálló, mivel többnyire nem rendszerszemléletben fogalmazódik meg. A rendszerelméleti alapon álló problémakezelés még nem jellemző.

Javaslat: Legyen cél az emberi jólét, s ehhez eszköz a gazdaság.
(Ma cél a gazdasági növekedés, ehhez az ember „erőforrás”.)

„Az eszközök tökéletesítése és a célok összezavarása, úgy tűnik, ez a mi problémánk.”
(A. EINSTEIN)

IRODALOM

- Antal M. & Van Den Bergh, J. C. J. M. (2014): *Green growth and climate change: conceptual and empirical considerations*. DOI:10.1080/14693062.2014.992003
- Bollier, B. (2015): New report explores the commons as a paradigm to align movements. *Shareable* February 24, 2015 (<http://www.shareable.net/blog/new-report-explores-the-commons-as-a-paradigm-to-align-movements>)
- Diamond, J. M. (2007): *Összeomlás. Tanulások a társadalmak továbbéléséhez*. Typotex Kiadó, Budapest, 577 pp.
- Harman, O. & Dietrich, M. R. (ed.) (2013): *Outsider scientists. Routes to innovation in biology*. University of Chicago Press, Chicago, 392 pp.
- IPCC (2014): *Fifth Assessment Report*. (<http://www.ipcc.ch/report/ar5/>)
- McGlade, C. & Ekins, P. (2014): The geographical distribution of fossil fuels unused when limiting global warming to 2 °C. *Nature* 517, 187–190.
- Monbiot, G. (2015): Keep fossil fuels in the ground to stop climate change. *The Guardian* March 10, 2015. (<http://www.theguardian.com/environment/2015/mar/10/keep-fossil-fuels-in-the-ground-to-stop-climate-change>)
- Ortega y Gasset, J. (1995): *A tömegek lázadása*. Pont Kiadó, Budapest, 189 pp.
- Spash, C. L. (2014): *Better growth helping the Paris COP-out? Fallacies and omissions of the New Climate Economy Report* (http://www.sre.wu.ac.at/sre-disc/sre-disc-2014_04.pdf)
- Tainter, J. A. (2003): *The collapse of complex societies*. Cambridge University Press, Cambridge, 250 pp.
- UN Global Commission on the Economy and Climate (2014): *Better Growth – Better Climate*. New York, September 2014.
- Vida G. (2001): *Helyünk a bioszférában*. Typotex Kiadó, Budapest, 128 pp.
- Vida G. (2011): Biodiverzitás és ökoszisztéma szolgáltatás. *Prológus. Magyar Tudomány* 172: 170–173.
- Vida G. (2012): Honnan hová Homo? Az Antropocén korszak gondjai. *Studia Physiologica* 18/2012.
- Weart, S. R. (2008): *The discovery of global warming*. Harvard University Press, Cambridge–London, 240 pp.

HERMAN OTTÓ ILLUSZTRÁCIÓI AZ ÁLTALA ALAPÍTOTT „TERMÉSZERAZI FÜZETEK” EGYIK SZÁMÁBAN

A KOMPLEXITÁS ÉS A HOLISZTIKUS SZEMLÉLET MINT A TUDOMÁNYOS KREATIVITÁS EGYIK FORRÁSA

CSERMELY PÉTER¹

A jelen írás mottója talán Herman Ottó állandó jelzője lehetne: ez nem más, mint az, hogy Herman Ottó az „*utolsó magyar polihisztor*”. A polihisztor jelzőt messze nem vitatom Herman Ottó nagyformátumú személyiségétől, azt a tényt viszont igenis vitatom, hogy jelenlegi korunkban nincs lehetőség, illetve nincs szükség magyar vagy általános polihisztorokra. Írásomban azt a kérdést szeretném körbejárni, hogy mennyire fragmentált napjainkban a tudomány, és milyen esélyünk van arra, hogy a jelenlegi eszközeinkkel túllépjünk ezen az állapoton.

Először magát a tényt szeretném illusztrálni, mégpedig Sydney Brenner szavaival, aki a Nobel-díj átvételekor azt mondta: megfulladunk abban az adatmennyiségben, amit mi magunk előállítunk. Ugyanakkor szomjazunk a tudásra, szomjazunk ennek az adathalmaznak a megértésére. Vajon miért állt elő ez a helyzet, és mi ad nekünk reményt, hogy egyszer meg tudjuk haladni ezt az áldatlan, fuldokló állapotot?

Az emberiség életének elmúlt ötven-száz évében három nagyon jelentős esemény történt, mely összefügg az információrobbanás problémájával. Időben az első a számítógépek felfedezése volt, először elméletben, majd utána a gyakorlatban is. A számítógéppel olyan eszköz került a kezünkbe, amellyel rendkívül nagy mennyiségű adatot tudunk kezelni.

Időrendben második az internet kialakulása, mely ismét olyan eszközt adott a kezünkbe, amellyel rendkívül nagy mennyiségű adatot tudunk egymással megosztani. A harmadik a tudományterületeknek az elmúlt néhány évtizedben mutatott fejlődése, mely mára rendkívül nagy mennyiségű adatot generált. Az ember, noha adott esetben nem tud róla, mégis rendkívül nagy mennyiségű adatot szolgáltat saját magáról minden egyes percben. Akinek okostelefon van a zsebében, annak készülékét percenként vagy inkább másodpercenként adatok tömkelege hagyja el arról, hogy hol van, mit csinál, mit akar tenni, és így tovább. A biológiai és más tudományterületek, pl. az orvostudományok hatalmas adatmennyiségeit ne is említsük.

Hihetetlen mennyiségű adatot generálunk tehát. Ennek a megértéséhez azonban sajnos rendkívül korlátozott aggyal rendelkezünk. A korlátoknak talán a legszűkebbje a munkamemóriánk, a *working memory*. Egy átlagos emberi agy munkamemóriája igen elnagyolt közelítéssel hétfajta adatot tud egyszerre, egymással párhuzamosan kezelni. Ez természetesen átlagos érték: a nők ebben a tekintetben sokkal jobbak, mint a férfiak. Az őskorban ugyanis az átlagos családnak tíz-tizenkét gyereke volt. Persze néhányan meghaltak közülük, de akkor is mindig jó pár gyerek rohant körös-körül. Alapvetően a nők feladata volt, hogy állandóan szemmel tartsák a gyerekeket. Ezzel szemben a férfiak alapvető célja az egy darab kardfogú tigris, az egy

¹ csermelynet@gmail.com

szem mamut, tehát egy bizonyos nagy állat elejtése volt. Emiatt a koncentráció nagyobb fokát kellett elérniük, vagy inkább talán úgy fogalmaznánk, hogy lemondtak a széleskörű figyelemnek egy jelentős részéről. De bár a hölgyek és az urak esetén az átlag a hölgyek javára tér el, még sincsen okom és jogom a hölgyeket sem biztatni e tekintetben: sajnos az ő *working memory*jük, tehát munkakapacitásuk is véges. Emiatt szükségünk van póteszközökre, és ezek a póteszközök pontosan a számítógépek, illetve az internet.

A számítógép mellett az adatfeldolgozás egy további, nagyon fontos „segédeszköze” az a gondolkodásfajtánk, amely nem olyan logikusan, egy nagyon szűk kereten keresztül próbálja meg értelmezni az információkat, ahogyan azt a tudomány teszi, amikor mondatokban elmondható, egydimenziós, lineáris információvá silányítja azt a gyönyörű, gazdag természetet, melyet Herman Ottó is annyira csodált és szeretett. Ezzel a gondolkodásmóddal *pattern recognition*re, azaz mintázatfelismerésre, tehát egyfajta általános megismerésre is képesek vagyunk. Különösen szerencsés ez akkor, ha mind a kettőt, vagyis a lineáris és a képi gondolkodást valamilyen módon kombinálni tudjuk. Erre az egyik komplex tudományos megismerési módszer, a hálózatok kutatása is lehetőséget ad, amikor a bonyolult adatokat képszerűen is megjeleníti azzal párhuzamosan, hogy e képszerű megjelenítés mögött a számszerű adat is azonnal elérhetővé válik. Ilyen módon mind a két gondolkodási módunkkal, az analitikussal, avagy tudományossal, és a mintázatfelismerővel is hozzá tudunk férni az adatokhoz, és értelmezni tudjuk azokat.

A következőkben arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy nagyon sok olyan módszer van már az emberiség birtokában, amellyel egyre több olyan ismeretet tudunk felfedez-

ni, amelyek bizonyítják, hogy általános összefüggések is vannak különböző komplex rendszerek viselkedésében. Ezek közül csak egyetlen példa a hálózatok kutatása. A hálózatok jellemzői közül több olyan is van, mely ma- gyar szerzők eredeti gondolataiból pattant ki.

Ezek a következők:

- a hálózatok kisvilág (6 lépés távolság) jellege,
- a csomópontok jelenléte a hálózatokban,
- hálózatok csoportjai és ezek hierarchiája,
- a gyenge hálózatos kapcsolatok stabilizáló hatása.

Először Karinthy Frigyes, tehát nem egy tudóst, hanem egy megbecsült művészt idézem, aki az 1920-as években, az akkori magyar társadalom és szokásrendszer alapján fedezte fel a társadalom „kis világ” jellegét. A korabeli úri magyar közönség azzal szórakozott, hogy vajon hány lépéssel lehetne szívességet kérni embertársainktól. Az egyik célpont a svéd király volt, akihez, mivel nagyon jó teniszező volt, az akkori elérési útvonal a teniszeken keresztül vezetett. A társaságban, mely Karinthy barátai körét képezte, ült egy jó teniszező, aki persze már teniszezett a világ legjobb teniszezőivel, akik teniszeztek a svéd királlyal. Így tehát könnyen átfoghatóvá, átláthatóvá vált a világ. A svéd királyhoz persze egy egyszerűbb út is vezet: a Nobel-díjasok jelentős részének ismernie kell a svéd királyt, hiszen tőle kapták a Nobel-díjat. Akár Magyarországon is elég sok ember van, aki ismer Nobel-díjasokat, ők tehát ilyen módon viszonylag kevés lépéssel el tudják érni személyes kapcsolatokon keresztül a svéd királyt, noha erre esetleg nem gondoltak volna korábban. A hálózatok tehát ebből a szempontból is egyformán viselkednek: ugyanilyen közel vannak a fehérjék a sejt-

jeinkben, ugyanilyen közel vannak az idegsejtek az agyunkban, és ugyanilyen közel vannak az aminosavak az egyes fehérjék szerkezetében egymáshoz, mint amilyen közel vagyunk mi a svéd királyhoz, vagy akár egy burmai szerzeteshez. A Facebook átlagos lépésszáma négy alatt van: ez azt jelenti, hogy egészen pontosan 3,8 kapcsolattal a világ bármely emberét el tudjuk érni, feltéve, hogy fenn vagyunk a Facebookon, és ilyen módon is kapcsolatot tudunk teremteni másokkal.

Nagyon sok más olyan tulajdonsága is van a hálózatoknak, mely többféle rendszerben megfigyelhető. Ilyen pl. a Barabási Albert-László és Albert Réka által általánosított csomópont-jelenség, mely azt mondja ki, hogy a hálózatokban csomópontok, azaz az átlagosnál jóval több szomszédal rendelkező hálózatos elemek (nódusok) vannak. Ez megint csak egyformán igaz fehérjékre, sejtekre, sejtek összességére, pl. egy olyan szervre, mint az agyunk, vagy éppen az emberi társadalomra, sőt még a galaxisokra is, ha a galaxisokat hálózatként fogjuk fel. Nem olyan régen vált ismertté a Laniakea, az az óriás galaxishalmaz, melyben a saját galaxisunk is benne foglaltatik.

Vannak tehát olyan általános tudományos tények, melyek rendet teremtenek ebben az iszonyatos adattömegben, és egyszersmind mutatják azt, hogy a világ rendelkezik egyfajta egységgel. Az a skálafüggetlen eloszlás, amelyik kisebb és nagyobb részek megfelelő arányú egyvelegét mutatja különböző természetes objektumokban, tetten érhető a szép építészeti alkotásokban, mint pl. egy gótikus katedrális. A természeteshez hasonló alakzatokban a skálafüggetlen méret-eloszlás fraktáljellegűen mutatkozik meg, tehát különböző részek azonos méretarányait tapasztalhatjuk. A fraktáljellegű kép széppézetet

kelt bennünk, hiszen a növények, a felhők és a földi tájkép is ilyen. Ezért van az, hogy pl. a gótikus katedrálisok fraktáljellege egyfajta emberi absztrakció eredményeként a szépség érzetét kelti bennünk. A minőségi írás is épp ilyen módon megkülönböztethető a ponyvától, mert a motívumok ugyanilyen skálafüggetlen módon rendeződnek el benne. Ugyanez igaz a zenére, legalábbis arra a zenére, amit szépnek hall a fülünk. Nagyon érdekes jelenség, hogy ha egy Bach-művet a megfelelő statisztikus eljárással redukálunk a tizedére vagy akár a századára, akkor is úgy érezzük, hogy ez egy Bach-zene. Esetleg azt gondoljuk róla, hogy ez a megkurtított zene Bach egy korai műve, amikor még nem volt olyan fantasztikusan fejlett a művész komponálási képessége. De még ezt az alapjaira redukált Bach-zenét is meg tudjuk különböztetni egy másik szerző művétől. Az emberi alkotásokban tehát inherens módon benne van egyfajta természetből vett, általános vonás, mely lehetővé teszi, hogy a természetben megfigyelt statisztikus valószínűségi eloszlásokkal azonosítsuk az igazán szép emberi kulturális termékeket.

Őseink egyik legfontosabb túlélési fegyvere az volt, hogy többé-kevésbé meg tudták jósolni a jövőt, legalábbis abban az értelemben, hogy mi fog történni a környezetükben. Ezért kifejlett érzéssel kellett rendelkezniük a valószínűségekre iránt. Ebből ered az, hogy az ilyen jellegű valószínűségi eloszlások megértése nagyon mélyről fakad bennünk. Ez nagyon általános dolog, mely megint csak túlmutat a hálózatok, illetve a tudományok egyedi határain, s a komplex rendszerek általános tulajdonságaihoz, a teremtett természet egységéhez is hozzátartozik. Az emberi gondolkodásban a komplexitás, a természet-szerűség érzése minőségi érték és egyfajta esztétikai kategóriává is növekedett.

Jiddu Krishnamurti azt mondta, hogy a tudás a világot alkotó részletek ismerete, de a bölcsesség ennél több: a világ összefüggéseinek az ismerete. Hadd menjek ennél tovább, és hadd mutassam be, hogy ezen összefüggések közül melyek az igazán kreatívak. Először Poincarét idézném, aki szerint ha egymástól nagyon távoli területeket tudunk értelmes módon összekötni, abból rendkívül kreatív, új ismeretek keletkezhetnek. Poincaré e gondolatát a matematikára fogalmazta meg, de ez a megállapítás igen általános érvényű, és a kreativitásnak nagyon fontos általános ismérve.

A kreativitás egyik fontos eleme a nézőpontváltás. A szerepváltás képességéről se feledkezzünk meg, mely kreatív képesség nagyon sok konfliktus megoldásához el tud vezetni. A kreatív embert sokszor úgy szokták jellemezni, mint aki más módon látja azt, ami az orra előtt van, de néha a kreativitásnak az a része is fontos, mely azt a képet látja, ami nincs is ott. A Kreativitás nagy k-val, a Csíkszentmihályi Mihály által definiált módon, egy teljesen új dimenzió meghódítását jelenti, mint ahogy a delfin is kiugrik a vízből, hogy új dimenzióba lépjen be, és ezzel új játékkeret, másfajta világot fedezzen fel.

A kreativitás azonban nem mindig hasznos. Egy megcsomózott, széthajlított evőeszköz, a villa tűnhet bármily kreatívna, én inkább nonkonformnak nevezném. Enni legalábbis nem lehetne vele. (Hacsak nem egy kínai étteremben, pálcikaként használva...) Az emberi psziché viszonya a kreativitáshoz szintén nagyon összetett: a fiatalságnak, a plasztikus gondolkodásnak egyesülnie kell egyfajta bölcsességgel, a „jó pap holtig tanul” közmondás pozitív üzenetével, és ebből a kettőből együtt jön létre az igazán kreatív gondolkodás. Képesnek kell lennünk tehát

arra, hogy kiszűrjük a hasznos gondolatokat a mindenféle ötletek közül, amelyek az eszünkbe jutnak.

A komplex rendszerek jellemzésére Örkény István jól ismert egyperces novelláját idézném a cseresznyepaprikáról. „Ha sok cseresznyepaprikát madzagra fűzünk, abból lesz a paprikakoszorú. Ha viszont nem fűzük fel őket, nem lesz belőlük koszorú. Pedig a paprika ugyanannyi, éppoly piros, éppoly erős. De mégse koszorú. Csak a madzag tené? Nem a madzag teszi. Az a madzag, mint tudjuk, mellékes, harmadrangú valami. Hát akkor mi? Aki ezen elgondolkozik, s ügyel rá, hogy gondolatai ne kalandozzanak összevissza, hanem helyes irányban haladjanak, nagy igazságoknak jöhet a nyomára.”

Azt hiszem, hogy ha a tudományokat komplexen kezeljük, és arra törekszünk, hogy egységében vizsgáljuk őket, megismerve az átfogó jellemzőiket, akkor fogunk eljutni oda, hogy „Büszkék lehetünk arra, amik voltunk”, és ekkor „igyekezzünk különbnek lenni annál, amik vagyunk”, ahogyan azt Herman Ottó mondta. Akkor talán nem lesz Herman Ottó az utolsó magyar polihisztor. Nagyon szeretném, ha így lenne.

HERMAN OTTÓ ÉS KORTÁRSAI MÁIG HATÓ SZEREPE A MADÁRVÉDELEM TÁRSADALMASÍTÁSÁBAN

ORBÁN ZOLTÁN¹

BEVEZETÉS

A természettudományok ugrásszerű fejlődése a 18–19. században jelentős szerepet játszott a madártani ismeretek bővülésében is. Világszerte elindult a madárvilág felmérése és kutatása, elkezdődött az országos fajlisták összeállítása, illetve egyre több madárfajról készültek a megjelenését, életmódját, viselkedését, táplálkozását bemutató leírások. 1822–1844 között jelent meg Neumann tizenkét kötetű, a *Naturgeschichte der Vögel Deutschlands*, 1863–1869 között Brehmtől az *Állatok világa*, majd 1871–1896 között Dresser kilenc kötetes *History of the Birds of Europe* című madárleíró munkája (Vönöczky 2009).

A 19. század nemcsak a természet megismerésében hozott addig nem látott előrelépést, de megszületett a nemzeti és nemzetközi természetvédelem is. Ennek ikonikus mérföldköve volt a világ első nemzeti parkjának, a Yellowstone Nemzeti Parknak a létrehozása az USA-ban, 1872. március 1-én.

A kor Magyarországa élen járt a madártan és a természetvédelem hazai alkalmazásának és népszerűsítésének elindításában, valamint a nemzetközi együttműködésekben. Petényi Salamon János – a hazai ornitológia megalapítója – 1843-ban már 298 madárfajt írt le hazánkból; 1893-ban kezdi

meg munkáját a Herman Ottó vezette, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium intézményeként működő Magyar Ornithologiai Központ; Dánia és Németország után 1908-ban, a világon harmadikként nálunk indult el a madárgyűrés, ez az 1899-ben, a dán Mortensen által kidolgozott jelölési módszer (Csörgő et al. 2009, Vönöczky 2009). A világ I. Nemzetközi Madártani Kongresszusát Bécsben tartották 1884 áprilisában, a másodikra pedig Budapesten került sor 1891. május 17–20. között (Vönöczky 2009).

Ebben az időszakban indult meg a magyar nyelvű madártani irodalom ugrásszerű bővülése. Ezt segítette a külföldön megjelent madár- és állattani ismeretterjesztő könyvek magyarra fordítása (például Brehm: *Állatok világa* 1901–1907 között). De a hazai madarászok maguk is aktív szerzők voltak. Chernel István 1899-ben jelentette meg a *Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségökre* című monumentális fűművét. Ezt követően jelent meg Herman Ottó *A madarak hasznáról és káráról* című könyvének az első kiadása 1901-ben (Vönöczky 2009).

EGY KORSZAKALKOTÓ ELKÉPZELÉS

Herman Ottó és kortársai, majd megalakulását követően a Magyar Ornithologiai Központ (MOK) munkatársai a tudományos madártan művelése mellett alapvető

¹ orban.zoltan@mme.hu

fontosságúnak tartották nemcsak a lakosság minél nagyobb részének tájékoztatását, de bevonását is a kutatást segítő adatgyűjtésbe és a madárvédelembe. Az erdészek mellett mindkét tevékenységi terület kapcsán kiemelt célcsoportot jelentettek a néptanítók mint a gyerekek oktatásának és szemléletformálásának országszerte jelen levő letéteményesei. Elindult a madármegfigyelők és adatközlők toborzása a lakosság körében. A MOK ma is megjelenő folyóiratának, az *Aquilának* 1894. évi első számában Herman Ottó jelentetett meg egy ilyen témájú felhívást. A kezdeményezés annyira sikeres volt, hogy a néptanítók már ebben az évben 7000 darab portómentes levelezőlapon küldtek adatokat a Központnak (Vönöczky 2009).

A tudományterülettel kapcsolatban a kor szellemiségének egyik markáns eleme volt – nemzetközi és hazai szinten egyaránt – a madárvilág képviselőinek megfoghatósága miatt érzett aggodalom. „Ezen füzetke célja a ... madarak, és egyéb állatoknak megismertetése, továbbá ... a madarak fogyásának okát feltárni, s ennek meggátlására minden természetbarát ... figyelmét felhívni” – írta Bornemissza Zoltán fatenyésztési vándortanár 1890-ben megjelent könyvében (Bornemissza 1890). Hasonló aggodalmakat fogalmazott meg Herman Ottó is az Országos Állatvédő Egyesület 1900. évi február hó 25-én tartott közgyűlésén tartott előadásában: „Így is tehát meg van okolva fölszólalásom. Ami pedig külön is késztet és feljogosít, ez az, hogy mind ritkábban látom kelni égfelé a pacsirtát; leghűségesebb barátunk, a füstifecske mindinkább elmaradoz fészkeről; a kert, az erdő és a liget fáinak, bokrainak sűrűjében nincs mozgás...” (Herman 1900)

Ez ellen nem csak tudományos értekezésekben, nemzetközi kongresszusokon, az orszá-

gok közötti egyezményekkel és segítségnyújtással indult meg a küzdelem. A 19. század végén és a 20. század elején megjelenő hazai madártani írásokban – könyvekben és cikkekben egyaránt – mind gyakrabban jelentek meg praktikus madárvédelmi tanácsok (Bornemissza 1890, Tócsék 1901, Herman 1908). A madár- és természetvédelem társadalmasításának fontos eleme volt az Amerikai Egyesült Államok mintájára a hazai népisiskolákban 1906-ban bevezetett Madarak és Fák Napja. Miután Herman Ottó közbenjárásával Csörgény Titusz németországi tanulmányutatót tett, a madárvédelmi munka országos segítése érdekében a Baranya megyei Kárász létére jött az Első Magyar Fészekodúgyár is 1905-ben (Vönöczky 2009). Az állami intézményként működő és elsősorban a tudományos madártant, valamint a madárvédelem törvényi szabályozásának kidolgozását végző MOK jó kapcsolatokat ápolt azokkal a civil szervezetekkel, melyek az állatok, a természet védelméért tenni akaró lakosság munkáját szervezték. Ezek között a legfontosabb az 1882-ben alapított Magyar Országos Állatvédő Egyesület (OÁVE) volt, melynek munkáját a MOK szakmai tanácsadással és kiadványokkal is segítette. Az OÁVE javaslatára 1907-ben megalakult a népisiskolai tanulókat szervező Országos Ifjúsági Madárvédő Liga, amihez 1913-ig közel 350 000 gyermek csatlakozott (Vönöczky 2009).

Végül, de nem utolsó sorban a kor madár- és természetvédelmi szemléletformálói felismerték és napi munkájukban alkalmazták a 20. század elejétől ugrásszerűen fejlődő és terjedő új kommunikációs csatornákat is. Az 1920-as évek végén az akkor már Madártani Intézet nevet viselő egykori MOK munkatársai is tartottak rádióelőadásokat, illetve film is készült például az Első Magyar Fészekodúgyárról (Vönöczky 2009).

AZ ELKÉPZELÉS IDŐTÁLLÓSÁGA A MA TÜKRÉBEN

Több mint egy évszázad elteltével már bőven van időbeni távlat annak megítélésére, hogy a Herman Ottó nevével fémjelzett, majd a kortársai és az utána következő generációk támogatásával elindított és megvalósított madárvédelmi elképzelés mennyiben vált be a gyakorlatban.

Az eredményesség és a ma is alkalmazható érvényesség tekintetében a mérőszámok elképesztőek! Napjainkban a madárvédelem és a természet védelmének társadalmasítása nemcsak a természetvédelem napi működésének alapja, de része például az Európai Unió agrártámogatási rendszerének is. A „madár” téma olyannyira kiállta a modern idők próbáját, hogy – az eddig nem látott minőséget biztosító digitális képrögzítésnek is köszönhetően – kimondottan internet-, YouTube- és Facebook-barátnak is bizonyult. Az 1974-ben alakult Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület (MME) Facebook oldalának közel 20 000 látogatója van, a szervezet 2010 őszén indult YouTube csatornáján közzétett, jelentős részben az MME munkatársai által készített, több mint 400 videó nézettsége pedig 2015. év végére eléri az egymilliót. A madárvédelem témára ráadásul a média, az állami és kereskedelmi televíziók és rádiók, valamint a nyomtatott sajtó is rendkívüli mértékben nyitott. Az MME munkatársai 2015 első két hónapjában mintegy 100 riportot adtak országos és helyi tv- és rádiócsatornáknak, online és nyomtatott újságoknak. Az ezeken keresztül elért emberek száma az Observer médiafigyelő adatai alapján több millió felnőtt és gyerek.

Sajnálatos módon az idő próbáját legkevésbé a Magyar Ornithológiai Központ (1919-től Madártani Intézet) állta ki. Az intézet a 20. század végére elsovadt, létezésének egyetlen hivatalos nyoma a máig megjelenő *Aquila* folyóirat. Szellemisége és aktív működésének társadalmi lenyomata azonban a 21. század elejére is megmaradt. Az elmúlt több mint száz évben mesterséges odúk tízezrei segítettek a madarak költését és a rovarkártevők elleni biológiai védekezést országszerte. Napjainkban emberek tíz-, de az is lehet, hogy százazrei kezdik el öszönként etetni a madarakat. Az MME 2002-ben indított Madárbarát Kert Programjának közel 6 000 regisztrált tagja van országszerte, köztük ezernél is több óvoda és iskola.

A MOK, később Madártani Intézet széles körben önkénteseket kereső, alkalmazó, képző és koordináló ideája nemhogy időtállóan bizonyult, de a modern demokratikus társadalmaknak, és az olyan nemzeteket egyesítő szervezeteknek, mint amilyen az Európai Unió is, alapvető működési eleme.

Magyarország a világon harmadikként kapcsolódott be a madárgyűjtési munkába, melynek megszervezése a MOK egyik fontos feladata volt 1908-tól. A madarak befogásához kapcsolódó élmények erőssége, ezek vonzereje és megtartóképesége, valamint a tevékenység multidiszciplináris jellege nemcsak a Központ, de a 80 évvel később megalakult MME sikerességének is alapköve volt. A tapasztalatok alapján elmondható, hogy hatékonyságát, ár-érték arányát és tömegbázisképző szerepét tekintve a madárgyűjtés a 21. században is az egyik legjobb környezetpedagógiai eszköz, ami nagyvárosokban, óvoda- és iskolaudvarokban is megvalósítható.

A MOK, majd a Madártani Intézet világszerte is példamutató működése (és működési formája állami, minisztériumi intézményként) nemcsak a cselekvő madárvédelmet, de magának az Intézetnek a nevét is az ország lakosságának kollektív tudatába égette. A 2014-ben 40 éves MME-t napjainkban is napi gyakorisággal szólítják meg levélben és e-mailben, illetve mutatják be a médiában „Madártani Intézet”-ként. Ennél erősebb igazolása, méltóbb emlékműve nemigen lehet sem egy intézménynek, sem egy eszmeiségnek, sem pedig Herman Ottó és a szó jó értelmében vett látnok kortársai életművének. Nemzetünk egésze hálával tartozik nekik ezért!

IRODALOM

- Bornemissza Z. (1890): *A hasznos madarak védelméről*. Méhner Vilmos kiadása, Budapest, 63 pp.
- Csörgő T. (szerk.) (2009): *Magyar madárvonulási atlasz*. Kossuth Kiadó, Budapest, 672 pp.
- Herman O. (1900): *Madárvédelem*. Előadás Az Országos Állatvédő Egyesület 1900. évi február hó 25-én tartott közgyűlésén. Országos Állatvédő Egyesület, Budapest, 8 pp.
- Herman O. (1908): *A madarak hasznáról és káráról*. Harmadik, bővített és javított kiadás, Budapest, 399 pp.
- Tocsek M. (1901): Hasznos kerti madarainkról. *Gyümölcskertész – A községi faiskolák hivatalos közlönye* 11(2): 27–29.
- Vönöczky L. (2009): *A Magyar Ornithologiai Központ története 1893–1944*. Szakdolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Művelődéstörténeti Tanszék, 124 pp. (<http://nyurl.hu/nU08/>)

A MÚZEUMOK HASZNÁRÓL ÉS KÁRÁRÓL

KALLA ZSUZSA¹

Az előadás alap gondolatai az emlékév záróeseményén, a *Herman Ottó, a polihisztor munkássága, hatása* című tanácskozáson hangzottak el, az úgynevezett „vélemény ütköztető színpadon”. Egy izgalmas játék keretében öt témában kapott szót a kilenc, rendkívül különböző területen működő szakember – éppen a polihisztorság köré fonódó diskurzus jegyében. Így nem tekinthető „kakukktójásnak” az irodalomtörténész sem, noha éppen speciális, szűkebb világa, az irodalmi muzeológia révén került az előadók közé. Nem volt könnyű a feladat, de talán nem is lehetetlen: öt percben megfogalmazni egy véleményt olyan égető, közös, mindannyiunkat érintő témákról, mint a múzeumok jövője, fenntarthatósága, társadalmi hasznossága.

Azt hiszem, mivel a konferencia ötvözte az ünnep, a tudományos fórum és a pedagógus-továbbképzés jellemzőit, minden megszólalónak vállalnia kellett a kihívást, hogy saját szakterületét, annak problémáit a széles közönség – más tudományterületekkel, művészeti ágakkal foglalkozók és a tágabb civil szféra érdeklődői – számára érthetően és élvezetes módon jelenítse meg. Ez bizonyára Herman Ottó szellemiségével egyező, nagyon hasznos „terepgyakorlat” volt minden kutatónak, akár a felsőoktatásban vagy szakmúzeumban dolgozik.

Így ez az írás műfaját tekintve nem kíván sem összegző áttekintés, sem személyes állásfoglalás lenni, inkább az eredeti, zsúfolt teremben, öt perces váltásokban folyó performansz hangulatát akarja megidézni. Párbeszédre és vitára ösztönző, a társalgás csapongó modalitását utánzó gondolatok. Megpróbálok benne artikulálni néhány, a levegőben lévő kérdést, amelyekben egyaránt érdekeltek vagyunk – elkötelezett muzeológusok és kutatók, felhasználók, látogatók.

IRODALOMTUDOMÁNY ÉS INTERDISZCIPLINARITÁS

A délutáni szekció másik hívószava a polihisztorság mellett az interdiszciplinaritás volt. Ennek növekvő jelentősége – saját területemet tekintve – könnyen belátható a külső szemlélőnek is. Az évtizedekkel ezelőtt irodalomtudomány (irodalomtörténet-irodalomelmélet) fogalmakkal lefedett terület mára átalakult „kultúratudománnyá”, módszereinek, fogalomhasználatának megújításában olyan, látszólag távoli diszciplínákból merítve ihletet, mint a kulturális antropológia vagy a vallástörténet, művelődésszociológia és még sorolhatnánk. A „szöveg körüli történések”, az irodalom társadalmi használatának kutatása is megköveteli a holisztikus megközelítést. Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy időközben a humántudományok támogatottsága csökkent, talán mert e diszciplínák csak részben foglalkoznak a „tények” napvilágra hozásával.

¹ kallazs@pim.hu

A felfedező tudománnyal, az új információkat bevonó kutatásokkal szemben inkább a világ történeti-kulturális újraértelmezése a feladatuk. Az előbbieket általában hasznosabbnak ítélik és könnyebben részesítik előnyben és támogatásban a társadalom, a kultúra szegmensének irányítói. E világtendenciának megfelelően a hazai irodalomtudomány is főként a forrásközlő műveletek felé fordult, hiszen elsősorban kritikai kiadások, a digitális textológiai műhelyek projektjei tudják sikeresen kommunikálni szükségességüket. Gyakran találkozni olyan véleményekkel is, hogy az irodalomtörténet-írás, szemben a korábbi évtizedekkel, évszázaddal – gondoljunk csak Szerb Antal kötetének hajdani népszerűségére –, már csak az oktatásban van jelen, a művelt közönség nem olvassa, szerepe a kánon elsajátítására korlátozódik. A magyar irodalom múltjával, a nemzeti történelemmel foglalkozók számára jól érzékelhető, hogy tudományterületüknek a 19–20. században elfoglalt súlya, presztízse mintha elolvadóban lenne. Noha e szakma éppen mára elért komplexitása, számos eredménye kiváltképp érdemes lenne a nagyközönség figyelmére – s természetesen múzeumi narratívák alapjául is szolgálhatna.

Az interdiszciplinaritásra, a sajátos, termékeny „határátlépésekre” két példát hoznék az irodalmi muzeológia területéről, a híres mű, *A madarak hasznáról és káráról* kapcsán. A könyv megjelenésével csaknem egyidőben jelenik meg a *Kertészgazdászati jegyzetek* című népszerű és szórakoztatva „népművelő” kötetecske, olyan fejezetcímekkel, mint *A paizstetük, A darazsak és a dongók, A becsület-érzés a bogaraknál, Hát a madarak* – vagyis a szerző a gazda szemszögéből, de Herman Ottóhoz hasonlóan értelmezi, tárgyalja a kert „hasznos” és „káros” élőlényeit. Az írónak, Jókai Mórnak és a madaraknak együttesen ad otthont 1964 óta a svábhegyi Jókai-kert, ahol

a látogatót ma a geológiai tanösvény mellett a *Magyarország madárvilága* és a hajdani présházban a *Kertész vagyok, és ez büszkeségem* című tárlat fogadja. Sőt, a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület és a Petőfi Irodalmi Múzeum összefogásával Jókai gazdálkodási nézeteit, kertjéről szóló sorait és a kert természeti értékeit együttesen bemutató információs pontok sora készült el, miközben madárodúkat és -itatókat helyeztek ki a „madárbarát kert” gyakorlati meg tapasztalására. S az irodalmi-madártani séta, a kültéri kiállítás ötlete természetesen nem pusztán véletlen. Jókai az a szerző, akinek olvasói – akár az érintetlen, paradicsomi, akár az emberi kéz alakította kultúrtájáról ír – mindig megérik az amatőr geológus, botanikus személyes elkötelezettségét a megismerés, a gyűjtés, a rendszerezés mellett. Ő emelte be a leghatékonyabban a korabeli köztudatba a természettudományos kutatás izgalma és rendkívüli értékeit, gondoljunk csak a *Fekete gyémántok* című regényben az őslények világára vagy *Az aranyemberben* a geológiára, csillagászatra. Tudós figurájának sorai ma is élők: „Enyém a tudományok világa, melynek magasain minél feljebb hágok, annál szélesebb látkör kerül el körülem, bámulatos új országaival, mik közül csak egynek is minden titkait megismerni rövid az élet. S a tudomány titkainak gyönyöre több, mint mindaz, miket szomj, éh, és sóvár szív megóhajt. S amit így gyűjtök, az nem holt kincs. Száz meg százfelé elosztom, s elosztva több lesz” (*Enyim, tied, övé*). Herman Ottóhoz hasonlóan politikusként, parlamenti interpellációiban is használja kertészeti ismereteit. Ideálja egyfajta természetes rend megtartása: a korban szokatlan nézetei szerint az emberiségnek nem a természeti erőket felett kell megtanulnia uralkodni, hanem elsősorban saját magán.

Erre támaszkodott akkor is, amikor egy már nem használt svábhegyi kőbánya elvadult bo-

zótosából mintakertet alakított ki. „Mefogni a szelet, mefogni a földet, mefogni a napot, mefogni a vizet” – ezek voltak a lehetőségek. Személyes viszonyban volt a fáival, hitte, hogy csak a növények természetének megértése, az ehhez való alkalmazkodás segíti hozzá a megfelelő eszközökhöz. Ma a kertet úgy járhatja be az érdeklődő, hogy a természeti, madártani érdekességek és az irodalmi vonatkozások szöveges és vizuális egységben olvashatók a sétaúton.

Hasonló nagysikerű kísérlet volt, amikor egy belvárosi palota udvarán megnyílt a *Kis magyar irodalmi herbárium* (2005), a Petőfi Irodalmi Múzeum kertjében, ahol a „botanikai rend” szerint ültetett növények és természetfotók között sétálólolvashatta vagy felidézhetette a róluk szóló verset, írói gondolatokat: a virágzó madulafácskát vagy a remény elhervadt nárciszait, a korlátlan természet vadvirágát, az őszi éjjel izzó galagonyabokrot – Janus Pannonius, Csokonai, Petőfi vagy Weöres Sándor szövegeiből közös belső világunk szimbólumaivá vált lényeket tett kézzelfoghatóan valóságossá a kiállítás. S természetesen – a haszná-kára értelmében – nem hiányozhattak ebből a „magyar” kertből az adys-móriczos gaz, a gyom és az ugar, a szerves pusztulás és a megújulás képzetei sem.

Idén ez a kiállítás születik újjá Széphalmon, Kazinczy Ferenc egykori birtokán, a Magyar Nyelv Múzeumának kertjében. Ez is igazán „autentikus” helyszín, nem a kegyeletes emlékezés, a kultusz emelte mauzóleum miatt. Sokkal inkább a bennünk élő, megeleveníthető Kazinczy teszi azzá, aki leveleiben bőséggel tudósít növénygyűjtő, telepítő szenvedélyéről, a számára személyes jelentéssel bíró kertről. Saját élete gyakorlati lehetőségeit sokszor átlépve rendületlenül próbált megfelelni annak a hitének, hogy az ízléssel, tudással megformált természeti környezet szimbolikus

jelentései közvetlen hatással vannak a benne élőkre. Ezt a természet titkait kíváncsian és makacsul firtató figurát állítja elének Péterfy Gergely 2014-es sikerregénye, a *Kitömött barbár*, amelynek egyik kulcsjelenete a saját sors jelképe, az „egzotikus” magnólia meghonosításának kísérlete a széphalmi kertben.

S lám, hová jutottunk a tudomány és múzeumi bemutatás kapcsolatán gondolkodva? Ugyan, múzeumi kiállítások-e ezek egyáltalán? Bizonyosan, hiszen szinte észrevétlenül vonják be a nézőt egy sajátos, az érzékekre és érzelmekre együtt ható látvány- és szövegvilágba, ahol önálló tempóban és személyes választások mentén válogathat, kötődéseket találhat közös, folyamatosan formálódó nyelvi univerzumunk, a magyar irodalom és a hazai növényvilág elemeihez. A kulturális örökség, a helyszínekben, tárgyakban, szövegekben létező múlt megőrzésének, értő bemutatásának garanciája nem egy épület és nem pusztán a műtárgy. Ahhoz, hogy értékékként, átörökítendő objektumként vagy információként tekintsen egy közösség valamire, mindkét fél, a muzeológus és a látogató aktív párbeszéde szükséges.

A MÚZEUMOK HASZNOSSÁGÁRÓL

E két kitérő után visszakanyarodva a múzeumok hasznosságának kérdéséhez: bármely tudományág művelői számára evidencia kell, hogy legyen: a szaktudományos eredmények széles körben való megismertetésére talán nincs megfelelőbb, nincs eredményesebb közvetítő felület a múzeumi bemutatásnál. Sokakat tart vissza a korábban hobbinak tekintett ismeretterjesztés alacsony presztízse, kevesen vállalják az elmozdulást a nagyközönség orientálása felé, mivel az olvasók a tudományos-ismeretterjesztő irodalom, népszerű-tudományos címszó alatt keresgélve többnyire a tudomány világának bulvárosi-

tott kivonataival találkozunk. Pedig egy kiállítás a tárgyak hitelessége révén valóban képes „színre vinni” a múltat, „kézzelfoghatóan”, közvetlen formában körbejárhatóvá tenni egy-egy problémát, jelenséget – ebben az értelemben a múzeumi bemutatás a tudományos modellek egy lehetséges és látványos reklámfelületeként is felfogható lenne.

De mi teszi ezt a formát ilyen kitüntetetté az értékörzés és közvetítés folyamatában? Mi a sajátosság, amit nem kínál más műfaj? Miért lenne a múzeum egyedi lehetőség például a „múlttal való találkozás élményének” átéléséhez? Ha rákérdezzünk, milyen emlékek, asszociációk kötődnek a múzeumlátogatásokhoz, ismerőseink többsége valószínűleg a „statikus” és „magányos” fogalmi körében maradva fogalmazza meg a válaszokat. Pedig a jó tárlatokon intenzív belső történések zajlanak, hasonlóan az olvasáshoz, az elmélyülés a látottakban régmúlt személyekkel, távoli helyekkel, közvetlenül meg nem tapasztalható jelenségekkel biztat. Egy portrégalériában egyszerre kerülhetünk szinte személyes viszonyba a modellel és festővel, amikor megkíséreljük elképzelni, rekonstruálni a műtárgy elkészülésének célját, körülményeit, a művész szándékát. Tehát nem pusztán a történetin, inkább a *történeten* van a hangsúly, amit magunk hozunk létre a látottakból. A múzeum lényege az „idegenségtapasztalat”, a különössel, a mással való találkozás és a tőlünk különböző megértésére való törekvés. Annak érzékelése, hogy ez a folyamat maga valós időben zajlik: a kiállítás mint tükör saját arcunkat, gondolkodásunkat, előítéleteinket teheti láthatóvá, önreflexióra készített.

Természetesen ezek a finom és tudatosan alig érzékelhető belső történések akkor „működnek”, ha van valamiféle előzetes tudás. Ha amit látunk, még éppen elég érdekes, izgalmas és hívogató – de nem túl sok és nem túl

idegen, vagyis „éppen elég” az élénk táruló, feldolgozandó információ. A múzeum azonban nemcsak az itt nagy sűrűségben gyűlt tárgyak, és az ezekhez kötődő, itt koncentráló és innen szétáramló tudás miatt fontos. Azzal, hogy szélesíti a látogatók tudásbázisát, hogy csatornát teremt a magas/elit kultúra termékeinek leszivárgásához, szinte észrevétlenül szocializál az adott közösség általános értékrendjére.

Ha nem jár valaki múzeumba és nem ismeri a gyűjteményeket, akkor is tudja, hol állnak városában a fontos múzeumépületek, ott vannak a „mentális térképén”. A közgyűjteményeket sosem használók is „értéktárként”, talán egyfajta trezorként gondolnak a műtárgyakat őrző raktárakra. Egy archívum pusztulása azoknak is tragikus szalagcím, akik soha nem voltak kapcsolatban vele. Ezért okoz megrendülést, amikor hírül adják, hogy egy fontos műtárgy, épület, gyűjtemény, vagy a kulturális örökség bármilyen része megsemmisül. Ösztönösen tudjuk, a múlt lenyomatának eltűnésével önmagunk egy része is elpusztul.

Mindnyájunknak van valamiféle saját „múzeuma”, egy doboz, egy album – személyes tárgyak gyűjteménye, amelyek az emlékezet kapaszkodóiként szolgálnak. Talán már nem emlékszünk a gyermekkori születésnapokra, de pontosan fel tudjuk idézni a róla készült fotó részleteit is, ki kicsoda, mikor készült, hány évesek vagyunk éppen, milyen térben született a felvétel. Leginkább költözéskor derül ki, mi az, amit feltétlenül megtartunk, amit sose hagynánk hátra, mi az az érzelmi memóriánk által kijelölt tárgycsoport, amit magunkkal viszünk újabb és újabb élettériinkbe. A családi gyűjtemények, a generációkon át továbbhagyományozandó és megőrzendő tárgyak a személyes létet hosszabbítják meg a múlt felé, összekötnek más, sokszor

ismeretlen emberekkel, materializálják, mintegy hálózattá kapcsolják össze a kisebb közösség tagjainak sorsát, egyedi sajátosságait megjelölt történeteiket.

A múzeumok szintén a közösségi – és ami még fontosabb – a személyes identitás megalkotásához és megtartásához adnak nélkülözhetetlen segítséget. A „hová tartozom, ki vagyok, mi érdekel” típusú kérdések könnyebben születnek meg az elmélkedésre talán kevésbé hajlamos látogatóban is, amikor a múzeum vonzó vagy taszító érzéseket kiváltó műtárgyainak világában sétálgat, mint hétköznapi környezete jól ismert díszletei között. Ha a tárlat a jelen kérdéseire fókuszál, ha provokál, ha intenzíven készlet véleményalkotásra, nagy az esély rá, hogy a fenti kérdésekre adott válaszok konkrét – valós vagy virtuális – közösségekhez kapcsolják a nézőt.

A múzeumok társadalmi használatában bekövetkező, látható változás, hogy öröndetesen szélesedett a használók kor szerinti megoszlása. A felnőttek, diákok mellett korábban ritkán látott társadalmi csoportok jelentek meg. A nagy múzeumokban földön csomóban ülő kisiskolásokat hordozható székekkel kerülgetik a senior-csapatok, nem ritka a hordozóban, babakocsiban ülő gyerekekkel érkező szülő. A múzeum befogadó helyszín is, az integráció jellemző és sikeres terepe: a múzeumlátogatók hozzászórtak már a kerekesszékek jelenlétéhez, a tapintható másolatokhoz, az olvasást helyettesítő QR-kódokhoz, az akadálymentesítés hétköznapi eszközeihez. Mindennek haszna természetesen nem pusztán az információhoz való hozzáférés a fogyatékkal élők számára, sokkal fontosabb a többségi tapasztalat, az a tény, hogy a múzeumban gyakori és természetes módon találkozunk azokkal, akiket fizikai korlátaik a hétköznapi életben gyakran elszigetelnek.

Ezek öröndetes fejlemények, ámbar ezek dinamikájáról, a látogatószámok változásáról, a használók csoportjainak motivációjáról, a támogatások és megszűnő kedvezmények hatásairól nincs pragmatikus adatgyűjtés. Mind a döntéshozók, mind a működtetők, a szakemberek csak személyes benyomásaikra támaszkodhatnak, noha égető szükség lenne e folyamatok társadalomtudományi felmérésére és elemzésére.²

A „változás” tehát az állandóan, szinte mantaraként ismételtgetett szó mind a szakma, mind a média, mind a közvélemény oldaláról, ha a múzeumok társadalmi hasznossága kerül terítékre. Hogy a „múzeumi” jelző nem jelenthet többé állandót, változatlant, elzártat, rugalmatlant, beporosodottat, nem lehet az a hely, ahol „megáll az idő”. Így látszik, látszhatnak a velünk megtörténő, a mi jelenünkben játszódó eseménysorok. Azonban ha nagyobbra vesszük az időperspektívát, kiderülhet, hogy a múzeum talán sose volt megkövesedett, az örökkévalóságnak szentelt hely. Tudomány- és intézménytörténeti művek sora bizonyítja, hogy a gyűjtemények és működtetőik mindig is erőteljesen függték tulajdonosaiktól, fenntartóiktól, szponzoraiktól – egyénektől és közösségektől –, és meglehetősen rugalmasan alkalmazkodtak igényeikhez, elvárásaikhoz, értékrendjükhöz. Az „új muzeológia” teoretikusai is elsősorban a változást hangsúlyozzák, azt, hogy a múlttól a jelenre került a fókusz, a passzív nézelődésről az aktív megismerésre. De mindezek ellenére talán mégsem akkora a szakadék, mint a ma nézőpontjából látszik: az emberi gyűjtőszennvedély, a múlt tárgyaival való foglalatosság, ezek értelmező és attraktív bemutatása, a velük való kapcsolat keresése örök emberi állandó marad.

² És az eredményekből a múzeumok vezetése is igen hasznos tapasztalatokat szűrhetne le. – A szerk.

Az első múzeum, az alexandriai „museion”, vagyis a hellénizmus korának kutatóközpontja természetesen elsősorban könyvtár volt és archívum, de helyet kapott benne állatkert, kibővített konferenciatermekkel és laboratóriumokkal, csillagvizsgálóval. Vagyis a múzeumokként működő gyűjtemények mindig is eleven kapcsolatban álltak a tudomány művelőivel, anyaguk forrásbázisul szolgált az alap kutatásokhoz, kezelőikre nem egyszerűen egy segédtudomány művelőiként, hanem specialistaként, egyenrangú szakemberként tekintettek a különböző diszciplínák művelői. Az utóbbi évtizedekben a közgyűjteményi archívumokban dolgozó, tudományos feldolgozó munkát végző kutatók egyre kevésbé képesek a korábban értékmérőül szolgáló szakcikk megírására. Különös paradoxon, hogy noha éppen a múzeumban állítható helyre az a természetellenes hasadás és elkülönülés, amit a tárgyi és a szöveges emléktanyag elkülönülése okoz, az itt működő szakemberek képesek rámutatni, elkülöníteni, elemezni a műtárgyaknak azokat a sajátos jellemzőit, amik csak a kézbe vétel, osztályozás és akár több évtizedes tanulmányozás során figyelhetők meg, s birtokában is vannak a terepmunka semmivel sem helyettesíthető tapasztalatának – mind nehezebben készülnek el kéziratokkal. Bár esetükben jelen van a múzeumi tudományos munkatársaktól természetesen elvárható, széleskörű szöveg- és szakirodalom-ismeret, sőt a publikációs készség, a gyűjtemények gondozói a saját kutatástól, a tudományban való tényleges részvételtől rendkívül pragmatikus okok tartják vissza. Nem csupán a közgyűjteményi létből eredő feldolgozási és adminisztratív feladatok, hanem a tudományipar és interdiszciplinaritás során keletkező, egyre beláthatatlanabb mennyiségű szakszöveg alkalmazott tudássá alakítása okozhat gondot. Bármilyen kicsiny részletkérdés tisztázásához a vonatkozó szöveges és vizuális történeti forrásokon kívül

roppant terjedelmű másodlagos irodalmon kell magukat keresztülrágniuk – s ezt az időszorításában gyakran a szakértőkkel való gyors konzultáció helyettesíti. Ma már a kevés nagy múzeum privilégiuma a kutatói státusz, a tudományos munka más feladatok közé illeszkedik be, a múzeumra egyre kevésbé tekint „a szakma” tudományos munkahelyként, bár hagyományos és új szerepkörei is ezt kívánják.

A fentiek miatt, és a kiállítások számának dinamikus növekedésével, rendkívüli módon megnőtt az igény külsős kutatók bevonására, hiszen a megvalósítás minőségének elsődleges záloga, hogy a kurátorok rendelkezzenek már korábban felhalmozott tudással, az adott témára vonatkozó kutatási tapasztalattal. Nem könnyű azonban a dolga annak a tudományos intézetben dolgozó, vagy terepen működő kutatóknak sem, aki ki akarja ismerni magát a tudományterületét reprezentáló közgyűjteményi területen, sőt be akar kapcsolódni az ott folyó tevékenységbe. A szűkebb szakterületétől vagy személyes érdeklődésétől távol eső információkat kell feldolgoznia, és döntenie; tervei megfogalmazásakor igazodnia a pályázatok rejtelmes nyelvezetéhez; értelmeznie a „közönségigény” fogalmát; illeszkedni a kulturális döntéshozók keretfeltételeihez; a médiamegjelenésekhez; elvárt, hogy vállalja a nagyobb programsorozatba kapcsolódást, rendezvényeken való részvételt. Embert próbáló feladat saját korábbi szövegkezelési rutinjától elszakadva térré, látvánnyá, belső vízióvá alakítania mondanóját. A munka során egy egész projektcsapattal néz szembe, sokszor 40-50 különböző szakembert kell meggyőznie, számítania kell rá, hogy ötletei a muzeológusok sok évtizedes tapasztalatának, véleményének szűrőjén mennek keresztül. Nem csoda, hogy kevesen érdeklődnek e nagy szellemi befektetést kívánó, ugyanakkor szinte kizárólag belső ju-

talmat kínáló, szakmai, társadalmi elismerést ritkán hozó, nagy rugalmasságot és kreativitást igénylő tudományos kaland iránt.

Zártság vagy nyitottság – és természetesen ezek aktuális fokozata: ez a múzeumok századokon át, máig állandó dilemmája. Kiválasztott kevesek vagy bárki számára ingyenesen hozzáférhető bemutatóhelyek? Hogyan reagál helyesen egy múzeum a társadalmi környezet elvárásaira és kihívásaira – a megfelelő, jelentős tétellel bíró válasz hosszú időre kijelölheti helyét, felfuttathatja az intézményt vagy kispadra ültetheti.

A múzeumok használatának demokratizálódása a 19. század folyamán kezdődött el, az ezzel együttjáró állami támogatás következtében a közgyűjtemények az ideológiai tér, a hatalmi reprezentáció részeivé váltak. A 21. századra szinte áttekinthetetlenül sokszínűvé vált azoknak a különböző fenntartói háttérrel működő, magukat „múltreprezentációként” vagy „tudásközpontként” definiáló, reklámozó intézményeknek a palettája, amelyek a múzeumi működés egyik vagy másik jellemzőjét hordozzák. Mi különbözteti meg a múzeumot a látogatóközponttól, az archeoparktól, a panoptikumtól, a tudományos játszóháztól, a helytörténeti gyűjtemény látványtárától? Jobb-e, ha a magángyűjtők, a szponzorok jelölik ki a kollekciók, a tárlatok nyomvonalait, vagy a hivatalos, az állami, a szabályozott és intézményesült rendszerek garantálják a szakértelmet és a jövő generációk iránt érzett felelősséget? Voltak időszakok és vannak országok, ahol az egyéni, civil kezdeményezések, közösségi források képesek működtetni múzeumokat, vannak olyanok, ahol az állami támogatás is alig tudja életben tartani őket. Illúzió lenne, hogy pusztán a várható szakmai eredmények és a hosszú távú társadalmi haszon miatt széles anyagi bázist kapjon egy-egy kiemelkedően értékes múzeumi projekt?

Éppen az úgynevezett kiállítási „narratívák” nem kerülhetik meg, hogy – közvetve vagy közvetlenül – állást foglaljanak ezekben a dilemmákban.

Így, innen nézve értelmezhető a sokat emlegetett „változás” számos eleme, amit a konferencia résztvevői (és e sorok olvasói) valószínűleg a saját tapasztalatukból is jól ismernek: a korábbi, panteon-típusú, ünnepeles és statikus tereket felváltották a színházaszerű, erősen installált, felfedezésre, reflexióra ösztönző belső terek; a múzeumi viselkedéshez kötődő, a terekbe beleírt alaputasítás, ki nem mondott intenció megváltozott. A „nézd meg hosszán és alaposan, de ne érdj hozzá”-t felváltotta a „fogd meg, fedezd fel, járd körbe, bújj bele, irányítsd, értsd meg!”

A mozgósítás szándéka azonban nem pusztán interakcióra való felszólítás: a gyűjteményeket saját sorsuk, kilátásaik is ösztönzik abban, hogy a gyűjtés-feldolgozás-megőrzés egységes folyamatát, a múzeumi háttértevékenységeket is érdekesen és a látogatók számára érthetően prezentálják. A Petőfi Irodalmi Múzeum állandó kiállításán például – egy interaktív „tudáspont”-nak nevezett helyen – egy-egy gyűjteményegység mutatkozik be, a narratívához, a fiatal Petőfi beérkezésének történetéhez szorosan kötődő anyagokkal, a kézirat például egy installációba épített érintőképernyőn. A Petőfi kéziratait, írásképeket zavarba ejtő változatosságát felvonultató sorozat e jellemzőnek az életműben, levelekben, dokumentumokban tükröződő követésén túl bevezet az intézmény egyik legfontosabb gyűjteményében folyó munkába. A látogató szembesül a digitalizálásnak a textológiát, az archívumokat forradalmasító eljárásaival, szinte lapról-lapra „kézbe veheti”, felnagyíthatja a legkülönbözőbb forrástípusokat: vázlatokat, dedikációkat, cenzúrapéldányokat, szerződéseket, leveleket és

voltak korábban is nyilvános gyűjtemények, például az Ashmolean Museum³ (1620 avagy 1683), a Bethlen Gábor Kollégium szertára⁴ (1796), ám a brit és a francia után a magyar volt a harmadik *nemzeti* közgyűjtemény a világon. A kiegyezés után, a Millennium lázában számos új múzeumot hoztak létre. Majd a nagy és gyorsan gyarapodó ország ambícióival létrehozott múzeumi hálózatot is szétdarabolta Trianon, illetve az egyharmad területű, gazdaságilag megrokkant Magyarországra maradt a Nemzeti Múzeum (ugyanúgy, mint a Parlament épülete). Tekintsünk rá úgy, mint kakukkfiókára, aki sokkal nagyobbra nő, mint a szorgosan etető szülők saját fiókái, többet eszik, jobban igénybe veszi a tápláló szülőpárt (1. ábra)? Vagy örüljünk inkább annak, hogy Magyarország így, a nemzeti múzeumait tekintve, változatlanul Európa élvonalában van? Persze!

E cím alá tartozik az a megfontolás, hogy vajon hányan látogatják, hányan érzik magukénak a magyar múzeumok egészét, vagy csak egy-egy múzeumot. A látogatottság (2. ábra) a 10 milliós éves összes látogatósámmal ezredforduló körüli stagnálása után lecsökkent. (2012-ben 7,9 illetve 8,4 millió két, egyaránt a KSH MTI által közzétett adataira hivatkozó közlés szerint.⁵ A 82 milliós

1. ábra: AZ IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM MEGVISELT ÉPÜLETE NÉHÁNY ÉVE. AZÓTA A KUPOLA MEGROGGYANT TETEJÉT IS EL KELLETT BONTANI. NÉHÁNY ORSZÁGOS MÚZEUM HELYZETÉT SZIMBOLIZÁLJA A KÉP.

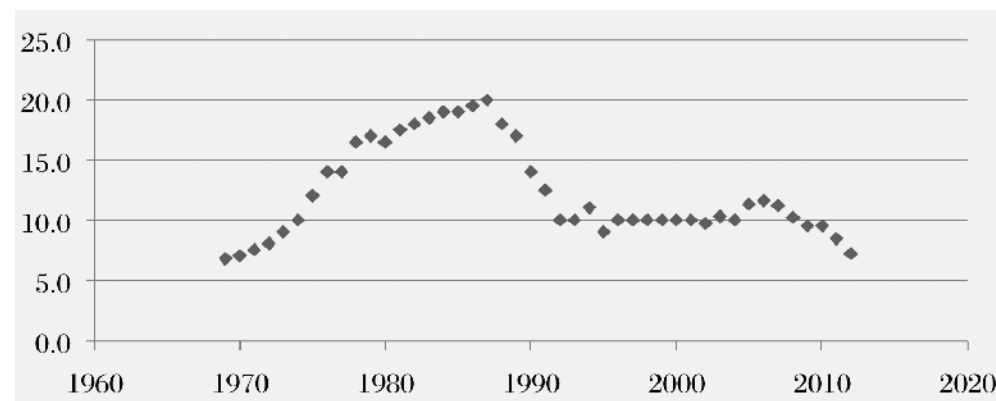
Németország múzeumainak 2014-ben 119 millió látogatója volt.) Eközben a kiállítások száma lassan növekszik, évente mintegy 4000 megnyitót tartunk.

Nincs felmérés arról, hányan vannak a rendszeres látogatók (akik évente többször mennek múzeumba). Megjelentek nagyon sikeres, több százézes tárlatok, a kis múzeumok esetében viszont a néhány ezer látogató számíthat sikernek. Előbbi számban nagyobb mértékben vannak külföldiek, utóbbi a magyar népnek a múzeumaival való kapcsolatát jobban tükrözi. Szerencsére a múzeumok szükségességét, sikerességét (*hasznát*) nemcsak ezen mérik, de azért a látogatottság fontos értékmérő. Amíg csak szűk réteg látogatja a múzeumokat, addig úgy tekinthetjük, hogy a kulturális elit magának osztja vissza azt a pénzt, amit a múzeumokra fordít. Pedig micsoda szerep jut a múzeumoknak a *lifelong* és *lifewide* tanulás területén, vagy azáltal, hogy a bulvár fölött állnak kínálatukkal!

³ <http://www.ashmolean.org/about/historyandfuture/>, letöltve 2015. 03. 03.

⁴ „Gyűjtemények: I. A legrégebbi az 1796-ban megnyílt nagyenyedi Ritkaságok és Természeti Dolgok Múzeuma, feltehetően ez volt az első nyilvános múzeum Magyarországon.” <http://www.erdelyigyopar.ro/2009-4/958-gabor-aron-rezagyujja.html>, letöltve 2015. 03. 03.

⁵ <http://hir.ma/kult/a-muzeumlatogetok-es-a-kiallitasok-szama-magyarorszagon-2005-2013/389527> (letöltve 2015. 03. 03.), illetve http://museum.hu/h/2006_ota_folyamatosan_csokken_a_muzeumlatogetok_szama (letöltve 2015. 03. 03.).

2. ábra: A HAZAI MÚZEUMOK ÖSSZES ÉVES LÁTOGATOTTSÁGA 1969–2012 KÖZÖTT

Kukkantsunk mélyebbre. Két, korántsem reprezentatív vizsgálat eredményeiről írnek néhány mondatot. 20 éve kezdtem firtatni laikus emberek múzeumfogalmának jellemzőit egy egyszerű módszerrel, a *múzeumról* eszükbe jutó szavak gyűjtésével. A *poros, unalmas, templom, csend* fogalmak akkoriban sokkal gyakoribbak voltak, mint mostanában, az *élmény⁶, interaktivitás* viszont feltűnően gyakori lett, tehát a közönség is észreveszi lassan, hogy a múzeumok körül valami megváltozott, illetve az unalomba fúló, ám tartós emlékként felidézhető iskolai látogatások aránya is csökkenőben van. A másik vizsgálatot hallgatóim végzik, amikor laikusokkal beszélgetnek arról, hogy mit jelent azok számára a múzeum. Ezekből a mini-interjúkból az a markáns jelenség leszűrhető, hogy az (általában budapesti, és felsőfokú végzettségű, vagy egyetemista) megkérdezettek egy jelentős részének nincs tudomása arról, hogy a múzeumokban másfajta munka is folyik, mint aminek eredménye a kiállításon látható. Akkor a többség mit tudhat erről? Ténnyük kéne valamit...⁷

A múzeumok hasznossága fokozódik, ha az emberek úgy tekintenek rájuk, mint egyé-

⁶ Asma, amilyen rosszmájú néhol a könyvében, az edutainment és a bevétel közé egyenlőségjelet tesz, indokolatlanul avagy értetlenül.

ni kontemplálódást és közösségi élményt nyújtó, értékőrző intézményekre. Ha egy-egy közösség kohézióját is növelik, még hasznosabbá válnak. A nemzeti kulturális örökség megőrzésével pedig akkor hajtják a legnagyobb hasznot, ha a nemzetben éltetik, növelik ezen közös, gazdag és sokszínű örökségünk iránti érdeklődést, igényt is.

HÁNYFÉLE MÚZEUMÁT SZÓLÍTTA NEVÉN A MAGYAR NÉP?

Ahogy az már külföldön is szokás, itthon is múzeumnak neveznek sok olyan intézményt, amely a törvény szerint nem használhatná ezt a nevet, mert nem felel meg a kritériumoknak, de a tulajdonos önkénye ráakasztotta a múzeum nevet mint a megbízható, tartalmas, élményt adó helyszín márkanévjegyét. Ugyancsak múzeumnak tart a köznyelv olyan intézményeket, amelyek besorolásuk szerint muzeális intézmények lehetnek ugyan, de szintén nem múzeumok.⁷

⁷ A Fodrásmúzeum például közhasznú muzeális gyűjtemény, és nem múzeum (<http://www.fodraszmuseum.hu/>, letöltve 2015. 03. 03.). A Zászlómúzeum tevékenységét a honlap szerint többen elismerték, de a múzeumi minősítést adó minisztérium nincs köztük (<http://hu.wikipedia>).

Tiltakozni akkor van igazán értelme, ha a névhasználat félrevezető, vagy kifejezetten rombolja a múzeum intézményének imázsát. Ám a „Lepkémúzeumban” több pedagógus ismerősöm rendszeresen megfordul, látványos, és nagyon szeretik, hogy autentikus személlyel (magával a gyűjtővel) is találkozhatnak a gyerekek.

A HASZON ÉS A KÁR

Ennek a konferencia-szekciónak az egyik célja annak bemutatása volt (a képtelen szembeállításokkal), hogy a világ nem sakk-tábla, nem fekete és fehér dolgok vesznek körül bennünket, ha néha kényelmesebb is így gondolkodni. (Hallottuk ott, hogy a teljes függetlenség, illetve függőség egy sokdimenziós skálának a két végpontja, és Magyarország különböző korokban ezen a skálán más-más helyen volt és esetenként máshová törekedett.) Múzeumok esetében is igaz ez a gondolatmenet: nem beszélhetünk egyszerűen haszonnáról és kárról, hanem a szempontjainkat külön-külön lehet értékelni, súlyozni, és akkor jutunk valamilyen hasznossági mutatóhoz (ha ennek egyáltalán értelmét látjuk).

Tegyünk egy gondolat kísérletet, nézzünk néhány nyilvánvaló szempontot. A *költségeséget* biztosan sokan a károk közé sorolják, és alig-alig van a világon múzeum, amelyik ne szorulna valamilyen közpénzre. A *műtárgyak begyűjtése*, azaz eredeti környezetükből, így eredeti kontextusukból való kiraga-

org/wiki/Zászlómúzeum, letöltve 2015. 03. 03.), és többször részt vettek a Múzeumok Majálisán, de a múzeum történetében sem szerepel a hivatalos minősítés (<http://www.zaszlok.hu/tortenet>, letöltve 2015. 03. 03.). Az Újpesti Lepkémúzeum sem ismerteti múzeumi besorolását (<http://www.ujpestilepkemuzeum.hu/main.htm>, letöltve 2015. 03. 03.).

dása ott kárként jelentkezhet, a gyűjtőhely elszegényedik, legyen az egy élő afrikai erdő vagy az athéni Akropolisz. Az *egy helyre* összehordott gyűjtemény sebezhető, havária esetén egyszerre sok tárgyban eshet kár. A téves vagy sulykolt *értelmezéseket* is kárként foghatjuk fel.

Vegyük először az anyagiakat. Az nyilvánvaló, hogy a fenntartási költségeket nem tekinthetjük károknak. Amit a felvágottért fizetünk, az sem kár, csak a termék ára. Kárrá akkor válik, ha a felvágott megromlik (értsd: a gyűjtemény tönkremegy, a kiállítás bukás, az évkönyvet nem olvassák). Logikus az, hogy mennél kisebb mennyiségű, vagy mennél kisebb arányú egy múzeum költségvetésében a közpénz, annál inkább tekintjük hasznosnak? Költségvetési értelemben ez csak akkor igaz, ha a közösség számára manifesztálódó terhet jelent a múzeum fenntartása. A múzeum persze működhet (költség)hatékonyabban. Mennél több kulturális hasznot, tudományos eredményt, kiállítási vagy társas élményt nyújt a múzeum a fenntartó közösségnek, annál hasznosabb.

A múzeum és helyiségei reprezentációs célokat szolgálhatnak, talán más alkalmakkor is hasznosulhatnak. A múzeum munkahelyet teremt, és önkéntes munkások számára gyakorló terepet. A múzeum kiállításai, emléktárgyaival turizmust gerjeszthet, így a környezete számára is hasznossá válik. Úgy tűnik tehát, anyagi értelemben viszonylag könnyű lehet egy ilyen hasznos-káros skálát felállítani, ahol azért nem minden számba vett tevékenység felel meg a múzeumok eredeti, nemes küldetésének. (A témára még visszatérünk a végén.)

A második példát tekintve: a túlságosan nagy, rossz körülmények között tartott, el-

hanyagolt gyűjtemény káros, sem a tudományos munkát, sem a bemutathatóságot nem szolgálja. Egyszerre sok kulturális kincset veszélyeztet, azt persze nem tudjuk, melyik érkezett a jelenleginél még veszélyeztetőbb körülmények közül. A nyilvántartás révén azonban a nem múzeumban dolgozók számára is hozzáférhetővé válnak a gyűjtemény darabjai. Kutatók koncentráltan találnak kutandókat. A kiállítások a gyűjtemény gyarapodásával egyre gazdagabbak lehetnek, egyre jobb tanulási lehetőséget kínálnak. Ha a megfelelő műtárgyvédelmi feltételeket sikerül biztosítani, a gyűjtemény tárgyait nem fenyegeti az enyészet, és későbbi korok számára is rendelkezésre állnak.

A legnehezebb a harmadik eset, az értelmezések terén egy hasznos-káros skálát felállítani. Egyszerűbb az objektívebb természettudományos jelentések megítélése, mert ott mindenkor a tudomány akkori állása szerint kell az értelmezést megítélni.⁸ A humán tudományok esetében azonban az értelmezéseknek eleve tágabb lehetősége van. És akkor elérkezünk a *nem tudományos* értelmezések köréhez, ahol is minden tudományterületen szélsőségesen különböző bemutatásokat foghatunk fel (egy skála mentén) károsnak, helytelennek, mégsem megengedhetőnek, semlegesnek, már elfogadhatóknak, helyesnek, hasznosnak (3. ábra).

Eléggé hasznos-e egy múzeum, ha a *mamutról* nem sulykolja belénk, hogy *gyapjas* mamut (sőt *Mammuthus primigenius*) a tudományos neve, hanem csak annyit érzékeltet, hogy a mamut nagy és szőrös volt?

⁸ Hunyjunk most szemet afölött, hogy a természettudományban is vannak nyitott, vitatott kérdések.

3. ábra: MÚZEUMI KIÁLLÍTÁS ÁTÉRTELMEZÉSE A KÖZÖNSÉG OLDALÁRÓL: SZINTE A SZENT CSALÁDOT LÁTJUK RÉVBE ÉRVE, A KRÉTAI RÉGÉSZETI MÚZEUM ELKÉPZELHETŐEN JELENTÉSTELI TERMÉBEN.

Akkor hasznosabb a múzeum, ha bemutatja a hirosimai bombát ledobó, Enola Gay nevű repülőgépet, vagy ha nem mutatja be? Akkor hasznosabb-e, ha közbeszédet (esetleg indulatos közbeszédet) vált ki valamilyen cselekedetével, vagy ha hagyja a paraszat a hamu alatt szunnyadni? Mutasson be a múzeum örök értékeknek tartott tárgyakat, vagy kérdőjelezze meg az értékek örökkévalóságát (vö. pl. György 2003)? Ki illetékes ilyenkor a hasznosságot megítélni, és kiknek a nevében? Számptalan kérdés merül fel így, és ha objektíven szeretnénk megítélni a hasznos-káros fogalmát, lehetetlennek tűnő feladatra vállalkoznánk.

Vizsgálhatjuk ezt a kérdést más megközelítésben, az elkészült eredményt magát az intézmény céljai szerint firtatva. Mikor hasznosabb a múzeum, ha például a kiállítása:

- befektetés (azaz meglévő lehetőségeit későbbi haszon, belépőjegyből és egyebekből származó bevételek reményében fekteti be a kiállításba),
- vagy megszokásból készül, mert mindig kell valami új, és a dolgozókat el kell látni munkával,
- vagy valamilyen eredmény érdekében készül (például a múzeum szeretne új látogatói csoportokat megszólítani, szeretné, ha a látogatószám meghaladná a korábbi maximumot, szeretné, ha több iskolás csoport jönne a kiállításba stb.),
- vagy pedig valamilyen hatást akar vele elérni (például hogy növekedjen a településen a hagyományok tisztelete, vagy növekedjen Magyarországon a népi bútorkészítés, és ne kerüljenek nyugatra, vagy több legyen a világon a természetvédő)?

Igen nehéz ezt a kérdést is megválaszolni, hiszen kisebb múzeum más célokat tűzhet ki, mint a nagyobb, a tevékenysége eredményességének elemzésekor, de nem közömbös a múzeum általános vagy pillanatnyi helyzete sem.

Mindezek miatt vessük el azt a lehetőséget, hogy a haszon és kár megítélése érdekében valamilyen skálán helyezzünk el múzeumokat vagy egyedi teljesítményeket, és gondolkozunk egyszerűen bizonyos szempontok alapján a károsságról, hasznosságról.

Talán nem fölösleges röviden említeni két olyan tényezőt, amiket mindenki végiggondolhat a hasznosság vagy kár szempontjából.

Időtényező

Amelyik madár tavasszal felcsipegeti az elszórt vetőmagot, az káros. Amelyik madár nyáron felcsipegeti a veteményt károsító „bogárságot”, az hasznos. Ha ugyanaz a

madár teszi mindkettőt, akkor nyilvánvaló, hogy tavasszal káros, nyáron hasznos. A múzeumok haszna időben elnyújtottabban, évtizedes, évszázados távlatban is változhat. A gyűjtés, gyarapodás idejében a befektetés kevesebbet ad vissza (de ez még nem kár), mint amikor az anyag kiállításokon és más formában a (fenntartó vagy sem) közösségek elé kerül. Az idő a legtöbb múzeumi tárgy érték növekedését hozza magával, ha a műtárgyvédelem képes a megfelelő állagvédelemre.

A múzeumok a környezetben a legtöbb kárt talán azzal okozzák, hogy a műtárgyakat, adattárat, könyvtárat meg akarják őrizni, lehetőleg ugyanabban vagy jobb állapotban, mint amikor a múzeumba kerültek, vagy ott létrejöttek. Ez az erőfeszítés ugyanis az egyik legáltalánosabban ható természeti törvénynek, az entrópiánövekedés törvényének szegül ellene.

Nagy úr az entrópia! Így sóhajthatott volna fel Móra Ferenc múzeumigazgató, ha akkor közhasznú lett volna a fogalom. Az entrópia, egyszerűen szólva, a rendezetlenség mértéke. A természetben olyan folyamatok zajlanak, amelyek révén a rendezetlenség nő. A hegyeket mállasztja a víz, a fagy, a szél, a kisebb köveket elhordja, koptatja, szétteríti a folyó. A nagyon rendezett struktúrát felépítő, magas fák ledőlnek, anyagukat rovarok, gombák, baktériumok teszik a „földdel egyenlővé”. A mi építményeink egy részének is ez a sorsa. *Vár állott, most kőhalom*, majd lassan az is a földdel válik egyenlővé. Miért kímélné az entrópia törvénye a műtárgyakat? A rossz állapotban bekerült tárgyak konzerválása, restaurálása, preparálása rengeteg pénzt emészt fel, és sokféle vegyszer és anyag – közöttük egészségre ártalmas anyagok – felhasználásával jár. A megelőző műtárgyvédelem azt jelenti, hogy

a tárgyakat igyekszünk olyan körülmények között tartani, hogy mennél kisebb legyen a károsodásuk. Hűvös raktárban a bomlási folyamatok lassulnak, hidegben a rovarkártevők nem táplálkoznak, nem szaporodnak. Sötétben a festékek lassabban bomlanak. Szárazabb levegőben nem szaporodnak a penészgombák. Az egyenletes, állandó körülmények jobbat tesznek a tárgyaknak, mint a téli hideg, nyári meleg, a száraz és nedves levegő váltakozása. Az állandóság és a fenti, a természetestől idegen körülmények megteremtése és fenntartása azonban anyag- és főleg energiaigényes, drága folyamat.

Nagy úr a szükség! (Na ez már örökön-örökké közhasznú fogalom.) Sok múzeum talál kreatív megoldásokat a műtárgyvédelmi elvárásoknak pénz hiányában való megfelelésre is. Mások a fenntarthatóságot (akár környezeti, akár intézményi, akár műtárgyvédelmi értelemben) szem előtt tévesztve nedves pincében akarnak raktárat létrehozni folyamatosan energiaigényes páratlantító készülékekkel. Akik (a helyszűke növekedésével) a télen hideg, nyáron meleg padlásra számúzik a nem szem előtt lévő gyűjteményrészeket, legalább beállnak a természet fővonalába, némileg hatni engedik az entrópiatörvényt.

Az idővel kapcsolatban más érdekes kérdések kapcsán is felmerülhet a haszon vagy kár fogalma. Michael Fehr például a történelemnek a múzeumban való konstruálásáról értekezik (in: Palkó 2012). A múzeumépületen belül az időfogalom (a lineáris idő fogalma) megbomolhat, és körkörös vagy spirális időalakzatok jöhetnek létre. A múzeum a tárgyak használata révén játszhat az idővel. De ez komolyra is fordulhat: „a múzeumba kerülő tárgyakkal való bánásmódból keletkezik a történelem, egy meghatározott ismeretérdektől vezetettve” (uo. 252). Ezt kárnak

tekintheti az, akit ez a történelem kifelejt a sikerből, és megfordítva.

Végül gondoljunk a jövőre. Herman Ottó szavai szerint „meg kell figyelni a jelent, fel kell kutatni a múltat, hogy jövőt érthessünk”. Nyilvánvaló az igazsága, és nyilvánvaló, hogy ebben a múzeumokra szerep hárul. De gondolkozhatunk az egyik központi vált paradigmáért, a fenntarthatóság felől is a múzeumokról. „A *fenntartható fejlődés* (sustainable development) gondolatát és első definícióját a Brundtland Bizottság írta le 1987-ben: »kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy csökkentené a jövő generációk képességét, hogy kielégítsék a saját szükségleteiket«. Más megfogalmazásban úgy mondhatnánk: utódainknak mindentől, amit mi ma élvezünk és használunk, ugyanannyi jusson, mint nekünk. ...Nyilvánvaló, hogy a múzeumok első számú feladata, a gondjaikra bízott, a gyűjtőkörükbe, szellemi szférájukba tartozó tárgyak és egyéb bizonyítékok megőrzése, messzemenően szolgálja azt a célt, hogy utódainknak jusson ugyanabból, mint nekünk. ...Miután a múzeumok léte, tevékenysége eleve a fenntarthatóság megvalósulását szolgálja, és a társadalmaink, kultúránk fennmaradásától függ, *minden* múzeumnak érdeke, hogy közönségét informálja a fenntarthatóság eszméjéről, gyakorlatáról, és arról is, hogy maga a múzeum hogyan szolgálja ezt.” (Vásárhelyi 2010, 82–83.)

Hely

A seregély nyáron megeszi a szőrös hernyókat, a gyümölcsösben hasznos, de csapatosan dézsmálja a szőlőt, ott káros. Északon, ahol nem terem meg a szőlő, senki sem bántja, jegyzi meg Herman Ottó. Ennek analógiájára gondolkozhatunk arról, hogy van, ahol hasznos egy múzeum és van, ahol káros? A

vadonatúj, extravagáns Guggenheim Múzeum felépítése és megnyitása Bilbaóban, egy portugál kisvárosban gyökeres változásokat okozott a turizmusban, és ezt ünnepelni illik. Kevesebb szó esik az őslakosok véleményéről (lásd alább is).

Közelebb is kereshetünk példát.⁹ Pásztón a hetvenes évekig kis helytörténeti gyűjtemény volt 144 tárggyal, 1974-ben Csohány Kálmán adományozott jelentős képzőművészeti anyagot a városnak. Amikor a múzeum a megyei múzeumi hálózat része lett, és ide helyezték a természettudományos részleget, egy ambiciózus muzeológus-kutató évtizedes munkájának eredményeképpen természettudományi gyűjtemény jött létre, több mint 10 000 őslénytani tárggyal. Egy ilyen anyag ott, Pásztón már nem tekinthető egy fenntartó közösség számára természetesnek.

A volt Ludovika Akadémia eléggé megviselt főépülete mellett állt a néhai Lovarda, mely a hetvenes-nyolcvanas években Budapest legnagyobb mozijaként, az Alfa moziként működött. Azután be kellett zárni, mert szerkezete megrogyant. Amikor évekkel később, 1992-ben kiégett az épület, nemcsak az üszkös romok mutattak síralmas látványt, hanem az épület környéke is. Igen rossz hírű környék volt ez. A mozi volt pénztárépületét alkalmi találkahelyként hasznosították a környéken sűrűn álldogáló hölgyek, óvszerekkel volt felhíntve az ide vezető ösvény. Az Orczy-kert is nagyon lepusztult állapotú volt. A Természettudományi Múzeum ideköltözésének terve, majd ténye többféle változást hozott magával a környéken is. Az ELTE rendbe szedte a maga lekerített területét az Orczy-kertben, a VIII. kerület valamennyire rendbe szedte a gondozása alatt álló parkot.

⁹ <http://www.pasztويمuzeum.hu>, letöltve 2015. 03. 03.

Az Alfa moziból többszörös díjnyertes múzeumépület lett, lassan a közönség is megtanulta, hogy egy új múzeumi helyszín is van Budapesten, ha a Körúton kívül is. A rosszlányok és futtatóik még sokáig ott tanyáztak, előfordult, hogy busszal érkező iskoláslányt is rablás ért (ez szerencsére megghiúsult a tanítónő határozottsága miatt). A rendőrség fokozta jelenlétét a Korányi utcában, és lassan rendezetté váltak a viszonyok. Az Orczy-kert, az ELTE Füvészkertje és a múzeum közötti együttműködés néhány jele megjelent, környékbeli vendéglátóhelyek forgalma megnőtt. Egyszóval: itt is végbement egy olyan környéki rehabilitáció, amit nagy nyugati múzeumok építésekor vagy megújulásakor nagy hírveréssel szoktak felmutatni, mert a többségi lakosság haszonként könyvelheti el. *Audiatur et altera pars?* Kérdezzük meg a kijebbi szorult lányokat és lumpen polgártársainkat is?

QUIS CUSTODIET IPSOS CUSTODES?¹⁰

Pszichológiai károk

Magyarországon nem történt olyan alapos közvéleménykutatás vagy más kutatás, aminek alapján a közönséget ért károkat fel lehetne becsleni. Tudunk csalódásokról egyes kiállítások túlszűfolttsága, alulvilágítotttsága, látogatófogadó kapacitása körül, de például a kiállítási szövegek, vagy pláne az egész narratíva túl magas, a laikusok számára elérhetetlen, vagy már nem igazán érdekes színvonala miatt nemigen hangzik el bírálat. Talán azért, mert a múzeum, mint

¹⁰ The phrase, as it is normally quoted in Latin, comes from the Satires of Juvenal, the 1st/2nd century Roman satirist. ... (Satire 6.346–348). (http://en.wikipedia.org/wiki/Quis_custodiet_ipsis_custodes?, letöltve 2015.03.01.)

afféle gögös/rátarti/lekezelő intézmény, sikeresen épített olyan imázst maga számára, amelynek része, hogy ha a közönség nem ért valamit, az az ő általános műveltségének hiányaként tudatosodik, és nem a szövegíró muzeológus vagy más múzeumi bennfentes empátiahiányaként.

A turizmussal, a kulturális turizmussal rengeteg környezeti ártalom jár együtt, az odajutáshoz szükséges (fosszilis eredetű) energia felhasználásától a hulladéktermelésen, zöldterületek jelenléte esetén taposáson és a zajártalmon át egészen a közösségi tudatban okozott károkig. Igen, meg kell említenünk azokat a károkat, amiket a helyi közösségek szerkezetében, mentalitásában okozhat az újonnan megnyílt múzeumok vagy block-busterek által kiváltott, felfokozott turizmus. Bilbao esetét szinte csak pozitív példaként szokták – és illik – emlegetni, de nem gondolhatjuk azt, hogy egy városnak mind a 350 ezer lakosa repes a boldogságtól, amiért a Getty fényűző múzeumának megnyitása előtti évi 25 ezer vendég helyett ma már 1 milliónál több vendég érkezik ide évente. Összességében aggasztó, hogy az emberiség egyre nagyobb része gondol a turizmus-iparra mint a helyi gazdaságot fellendítő szolgáltató tevékenységre, miközben ennek a környezeti hatásait nem veszi tekintetbe. A turizmus-ipar nem tartozik a Föld fenntarthatóságát szolgáló tevékenységek közé.

Múzeumokkal kapcsolatos pszichológiai károkról azonban nemcsak a külvilág, hanem a múzeumi világ tagjai esetében is gondolkozhatunk. Kétféle probléma is megemlíthető itt, egyrészt a hivatásból magából eredők, másrészt a külső hatásokra megjelenők.

A muzeológus különös szerzet. Egyfajta, a csodabogár típusba soroló sztereotípiá szerinti a munkájának él, egész nap csak a

gyűjteményét vagy a szakirodalmat bújja, és ahhoz aztán ért, úgy, ahogyan senki más. Amikor kiállítást készít, amikor publikál (mindegy, hogy tudományos vagy ismeretterjesztő szinten), amikor a múzeumban beszél vendégekhez vagy látogatókhoz, árad belőle a szakember imázsa, a szaktudományos és muzeológiai ismeretek özöne, természetesen a tudomány sajátos nyelvkincsét, fogalomrendszerét használva. Tudja, hogy magasan áll egyedi tudásával, tapasztalatával, elvárja, hogy különleges tudását ismerjék, becsüljék, tiszteljék, ne kérdőjelezzék meg, ne is igen kérdezzék róla. Nem is igen megközelíthető.

Nos, ez a sztereotípiá legtöbbször nagyon túlzó. Mégis, aki sok muzeológust ismer, az tudja, hogy ennek a széles körben létező imázsnak van alapja. A muzeológus *tényleg* különös szerzet. A különleges kincsnek, a rábízott gyűjteménynek előbb-utóbb ő a legjobb ismerője, páratlan kincs tehát a múzeum számára. Sokszor olyan tudományokban (tudományrészekben) mélyed el, amelyeknek kevés művelője van az országban, esetleg a világon is. Ennek értelmében talán rangos helyeken is tudja publikálni speciális eredményeit, és kevesen vannak, akik őt olvasni tudják vagy fogják. Ez az izolálódás, a nemzeti kulturális örökség megőrzése és kutatása iránt érzett felelősséggel párosulva, a kiválasztottság érzetét kelti, és megjelenhet a fenti, karikatúrisztikusra rajzolt viselkedésgyegyekben. A szakirodalomban még olyan véleményeket is olvasni, hogy néha nem véletlen, kiből lesz ilyen, magát egy szűk területen magasra felküzdő, és aztán magasra tartó ember: aki valamit kompenzál vele.

Rendben is volna ez, nem a múzeum az egyetlen hely a világon, ahol többfélék vagyunk, és ki-ki mást kompenzál. A múzeumok evolúciója azonban nem ebbe, nem a

szaktudományba mélyedés irányába halad jelenleg. Egyre kevesebb múzeum engedheti meg magának, hogy ennyire szakosodott, csak a gyűjteménynek és a tudománynak élő szakembere legyen. Eközben a munkatársak között egyre többen foglalkoznak a legkülönbözőbb szolgáltatók mohó érdekből támadt figyelme által lassanként egyre elkényeztetettebb fogyasztók (a múzeumok esetében a látogatók, a közönség, a felhasználók) számára való produkciók előállításával. Ez a nyomás társul az informatikai robbanás által velünk szemben támasztott újszerű közzétételi elvárásokkal, a gyors, közvetlen reagálás kényszerével, és gyakran egyértelműen nem egyirányú, nem tiszteletteljes kommunikációval. A múzeumok növekvő nyitottságának, illetve a fenntartási kényszer által a legtöbb múzeumi szakalkalmazottra háruló szerteágazó feladatoknak és időhiánynak köszönhetően az egy témában elmélyült szakemberek egyre kevesebben vannak. Az elefántcsonttorony-bélyeget egyre ritkábban hallani, viszont egyre kevesebben végzik azt a szerzetesi fegyelmet kívánó munkát, amit a múzeumokba bekerült és bekerülő anyag tudományos feldolgozása igényel. A természettudományos múzeumi kutatások esetében ez a trend egyben a Föld bolygó számunkra, az emberiség számára egyik legértékesebb kincsének, a biodiverzitásnak a negligálását is jelenti.

A kiválasztottság érzete, a magas szaktudományos színvonal elérése, az unikalitás tudata sok muzeológusból lett múzeumi vezető gondolkodásában jelenik meg az intézmény feltétlen támogatásának elvárásaként. (Ez az akadémikus tudományos területen is ismert jelenség.) Ez gátja lehet a fenntartóval vagy egyéb támogatóval való nyílt, konstruktív kapcsolat kialakulásának, a kölcsönös érdekek közös keresésének. És ha a fontosság, az egyedi feladat ellátására egyedül való képes-

ség tudata megmarad a múzeum falai között dolgozók körében, akkor ez is hozzájárulhat, hogy a múzeumokban dolgozókat kívülről érkező hatásokra érzék pszichológiai károk.

Egy gondosan, évtizedek, évszázadok alatt felépített, és születésétől kezdve az örökkévalóság jegyében tevékeny intézményt mélyen megráz, ha döntéshozók érzéketlen módon kezdik kezelni, dobálni. Sok mindent lehet erre mondani letorkolásként: a sebész-kés fáj; a rántottát nem lehet megsütöni, ha nem törjük fel a tojást; egy árkot nem lehet két kis ugrással átugrani, és így tovább. Ez még igaz is lehet. Mégsem negligálható az, milyen pszichológiai következményei vannak a múzeumi világot az elmúlt időkben ért sok rákényszerített változásnak.¹¹

¹¹ Szerző gyorsan leszögezi, hogy nemcsak saját, akár személyes problémájának kivetítése ez, bár kétségtelenül érintett. Húsz évig dolgozott abban a tudatban, sok kollégájával együtt, hogy az Európában rangos nemzeti természettudományos közgyűjtemény végre végleges elhelyezést nyer (amit különben egy néhai magyar országgyűlés több mint egy évszázada jelölt meg célként). A Ludoviceum „visszafoglalása”, és ahogyan az történt, sokak számára okozott nagy megrázkódtatást. Akkor is, ha a kényszerű továbbköltöztetés a múzeum számára a jelenleginél kedvezőbb, „újabb végső” elhelyezés lehetőségét is kilátásba helyezi. Ugyanez érvényes a dolgozók felelősen gondolkozó részére minden múzeumban, ahol a fenntartóban, a vezetőségben következtek be nem előkészített, nem megértett változások az elmúlt években. Egy konferencián elhangzott: az, hogy a települések most visszakapják azt a múzeumot, ami egykor az övék volt, majd államosították, és néhány évtizedig úgy működött, hasonlít ahhoz, mintha valakinek néhány évtized után adnák vissza feleségét. Természetes a sokk, akkor is, ha az új helyzet organikusabbként is felfogható, és ha sok településen a múzeum új életet tudott is kezdeni. Általánosságban reménykedhetünk abban, hogy a krízis gödréből egy magasabb szintű egyensúlyi állapotba tudunk kikecmeregni,

Jogosan tesszük fel tehát a fejezetcímként idézett latin kérdést, hogy akkor *ki őrzi az őrzőket?*¹²

ETESSÉTEK AZ ÉG MÚZEUMAIT!

Megkerülhetetlen kérdés, hogy hogyan lehet az emberiség, illetve kisebb közösségek kollektív emlékezetét jelentő gyűjteményeket fenntartani, gyarapítani, az egyre magasabb igények szerint kutatni, és még drágább körülmények között bemutatni. A világ múzeumainak túlnyomó többsége non-profit vagy non-for-profit intézmény. Különböző országokban vagy államokban a múzeumok fenntartásának különféle módok jöttek létre. Angliában például a kormányzati mellett nagyon sok egyéb múzeum is ingyenes a látogatók számára, de adományt kér tőlük a belépéskor (sokszor meg is nevezve a javasolt összeget). Az adománygyűjtésnek egyszerű, ravasz és ötletes, kedves formáit is láthatjuk a világ múzeumaiban. A Magyar Természettudományi Múzeumban egy időben kint volt egy persely, amiben egy teljes dínócsontvázra gyűjtöttünk, de abahagytuk, pedig a fejére való lassan már összejött (kisfejú, de nagy testű növényevőről volt szó). Máskor becsületkasszaként szolgált a persely, feladatlapokért kértünk jelképes összeget, és meglepő volt, hogy százasokat is találtunk a perselyben. Ebből azt a következtetést vonom le, hogy lenne itthon is adakozó kedv jó cél érdekében. Szakmászerte azt érzékelni azonban, hogy a

ahogyan azt Kóváry Zoltán előadásában hallhattuk, és e kötetben megjelenő írásában olvashatjuk: „szerencsés esetben, kreatív krízismegoldás alkalmazásánál az ember a krízis előtti állapotnál magasabb fejlődési szintre juthat”.

¹² A custos szó régen a múzeumi gyűjteményeket őrző, ma muzeológusnak nevezett személyek neve is volt.

múzeumi dolgozók ódzkodnak ettől a megoldástól. Pedig mi aztán tudjuk, hogy sokba kerül a múzeumot fenntartani, a közösséget szolgálni. És az adományt azok adják, akiknek telik, így az a társadalmi igazságosság felé mutat. Az adományt azok adják, akik *magukénak érzik, akit megtámogatnak*. Ha csavarunk egyet a gondolaton, még oda is kilyukadhatunk, hogy az adományozó azután jobban kötődik a megajándékozotthoz, tehát a múzeumok társadalmi beágyazódottságát javíthatja ennek a szokásnak a meggyökerezése. Gondolkodjunk a Manchesteri Múzeum bejáratánál látott tábla feliratán, mely így szólt: *Kérjük, adakozzon bőkezűen, hogy ingyenessé maradjassunk!*

VÉDJÉTEK A MÚZEUMOT!

A közösség(ek) akkor fogják megvédeni a múzeumokat, ha azokat arra érdemesnek érzik, azaz nagyon fontosnak, hasznosnak tartják. Arról, hogy a múzeumi értékeket a közösségek ismerjék és belső értékékként elfogadják, egy értékválsággal küzdő országban és korszakban, nem egyedül ugyan, de alapvetően a múzeumoknak kell gondoskodniuk. Az egyes látogatók támogatása, amit a belépőjeggyel, baráti körrel, tagsággal, önkéntes munkával, adománnyal vagy egyebekkel a magánszemély tud nyújtani, általában nem elegendő ahhoz, hogy a múzeumok valóban biztonságban tudjanak működni. Akkor tehát meg kell nyerni a képviselőket, a véleményformálókat is (utóbbiak közé a pedagógusokat, andragógusokat és gerontológusokat is számítva). Erre, a megszerzett anyagnak és tudásnak az idők végeztéig való megőrzése és közzététele érdekében, szükség van.

IRODALOM

Asma, S. T. (2001): *Stuffed animals and pickled heads. The culture and evolution of natural history museums.* Oxford University Press, Oxford–New York, 302 pp.

Binni, L. és Pinna, G. (1986): *A múzeum. Egy kulturális gépezet története és működése a XI. századtól napjainkig.* Gondolat, Budapest, 292 pp.

Frazon Zs. (2011): *Múzeum és kiállítás, az újrarajzolás terei.* Gondolat, Budapest, 306 pp.

György P. (2003): *Az eltörölt hely, a múzeum.* Gondolat, Budapest, 227 pp.

Keene, S. (1999): *A műtárgyvédelem és a restaurálás szervezése a múzeumokban.* Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 233 pp.

Palkó G. (szerk.) (2012): *Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig.* PIM–Ráció Kiadó, Budapest, 300 pp.

Vásárhelyi T. (2011): Stratégiai tervezés a múzeumban. In: Bereczki I. és Sági I. (szerk.): *Múzeumvezetési ismeretek I., Szabadtéri Néprajzi Múzeum–MOKK, Szentendre,* pp. 62–84.

Vásárhelyi T. és Kárpáti A. (szerk.) (2011): *Múzeumi tanulás.* Magyar Természettudományi Múzeum–Typotex, Budapest, 300 pp.

GONDOLATOK A HAGYOMÁNYRÓL

NOVÁK FERENC

Egy nép, egy népcsoport hagyománya az a szellemi vagyon, mely önismeretét, tudatát táplálja, nemzedékek sora egymásnak továbbadja, hogy a kisebb vagy nagyobb közösség arculatát, főbb jellemvonásait megőrizhesse. A népek fenntartják nyelvüket, de ha hagyományaikat, melyek csak rájuk vonatkoznak, elveszítik, idegen hatásokra váltják, félő, hogy megtartó erejük is elsovad. Inkább fordított példák vannak. A bolgárok, a skótok elfelejtették ősi nyelvüket, de hagyományaik szilárd fennmaradása évszázadokra biztosította nemzeti tudatuk meglétét és összetartozásuk érzetét. Ahhoz, hogy az élő vagy írott hagyományok fontosságát megértsük, szükségesnek mutatkozik azoknak a törvényszerűségeknek a megismerése, melyek révén bármilyen népcsoport szellemi kincsét nemzedékek a mélyből átveszik és egy következő nemzedéknek a magasba továbbadják.

A hagyomány tág fogalom. Jelenti egy együvé tartozó nép vagy szűkebb, egy népen belüli etnikum szigorú szokásrendjét, napi gazdasági és társadalmi cselekvéseinek szabályait. Jelenti a generációkon keresztül csiszolódott ízlésvilágot, mely meghatározza az életet körülölelő tárgyi világ minőségét és milyenségét. Meghatározza életvitelének apró szertartásait és mindennapi cselekvéseinek szabályait, családon és közösségen belül. A hagyományok vizsgálata közben nagyon kell vigyáznunk arra, hogy kerüljük azt a hibás értelmezést, melybe az 1930-as években szel-

lemi életünk sok jeles képviselője beleesett. Úgy gondolták, hogy a magyar szokásrendről minden külső befolyásra nőtt „hajtást” le kell metszeni, olyan hajtásokat is, amelyek évszázadokon keresztül hozzá nőttek hagyományaink fatörzséhez, és azonosultunk már velük. Nagy hiba lenne, ha ezt a viviszekciót elvégeznénk. Ez esetben szellemi vagyonunk, sok hagyományunk ugyan ősinek és szentnek hitt, de élettelen „rönk vagy tuskó” maradna csupán. Ez szomorú és életképtelen visszatérést jelentene egy ezer, kétezer évvel ezelőtti állapothoz. Ez kizárja egy nép befogadóképességét és erre való igényét, melyet a mindenkori társadalmi, földrajzi, gazdasági és történelmi szükségszerűség tesz szükségessé. Ha a fatörzs, az alapkultúra életerős gyökerekből táplálkozik, akkor az értéktelen hajtásokat le tudja vetni magáról. Maradnak a frissek, a törzshöz idomulók. Néhány nemzedék után már ezek is az alaphagyomány természetes részévé válnak. Ez különösen érvényes a magyar tárgyi és szellemi kultúra egészére. A harmincas évek vitáira bölcsen és úgyszólván megcáfolhatatlanul Babits válaszolt: „A magyar kultúra nem néprajz tárgya: noha mindig a népi lélekből szívta legbelsőbb erőit. A palánta nem azonos a forrással, amely táplálta és megóvta a kiszikkadástól. A magyar kultúra Szent István-i képződmény, mint maga az egész magyarság. Sokszínű, tág és tárt, hajtásokat és benyomásokat magába olvasztó... Ez a belső nagyság hozzátartozik lényegéhez. Mihelyt már nem volna ilyen, már nem is volna magyar.”

Ha elfogadjuk Babits Mihály bölcs megállapításait, akkor különösen kell vigyáznunk arra, hogy a hagyomány fatörzséről nehogylétördeljük az életünk szükségszerűségéből befogadott külső „hajtásokat”. Egy hamis „ősi” helyzet szigorú kanonizálása véget vethet az egészséges hagyományozódás folyamatának. A hagyomány törzse csak szeretettel, el nem lobbanó biztos ízléssel befogadott értékes, friss információk beleolvasztásával maradhat fenn. Különbözik is mit tekintünk ősi hagyománynak? A honfoglalás kori állapotokat? Vagy az időszámítás kezdetét, amikor valahol keleten türk és finnugor népekkel éltünk együtt? Az őshaza és a honfoglalás között, éppen a vándorúton, az állandóan változó körülmények hatására még nyelvünkben is lényeges változásokon mehettünk keresztül. Szokásaink és más szellemi, tárgyi hagyományaink a mindenkori parancsoló szükségszerűség hatására lényeges változásokon mentek át. Ezt a régészeti leletek is bizonyítják. A kereszténységgel, az államalapítással pedig gyökeresen megváltozott szokásrendünk. Megváltozott szellemi életünk, gazdasági életünk, ruházatunk, építészettünk. Be kellett fogadnunk azt az európai kultúrát, ami a választott valláshoz tartozott. A befolyásokat zenében, táncban, viseletben és mindennapi, nem vallási szokásokban természetesen a magunk arcához, ízlésünkhöz igazítottuk. Néhány nemzedék után az új „beoltott hajtások” is társultak az alapkultúrához, melybe beleépültek, belenőttek.

Összegezve: a hagyományok megtartása nemzeti identitásunk megőrzése érdekében nagyon fontos. De tudomásul kell venni, hogy minden nép szokásrendje állandóan változik, alakul. Addig tartja meg sajátos értékeit, addig marad élő, míg az új befogadását igénylő közösség saját, biztos ízlésével dolgozza fel a kívülről jött, felkínál-

kozó hatást vagy információt. Természetesen sokszor kínálkoznak fel rossz információk is. Sokszor egy-egy közösség be is fogadja azokat. Ha a közösség alaphagyománya olyan erős és értékes, akkor ezek a vadhajtások lassanként elhalnak. Ortutay Gyula a *Variáns, invariáns, affinitás* című tanulmányában magyarázza meg a hagyományozódás törvényszerűségeit. Az alábbi ismertetésem természetesen vázlatos. Minden szokás, vagy a népművészetekhez tartozó hagyomány, mese, tánc, népdal, díszítőművészet stb. variánsok sokaságában sokszor, ha apró eltérésekkel is, de több száz formában él. Ugyanazt a dalt vagy mesét a különböző népi adatközlők más- és másképpen adják elő. Ez vonatkozik a népi díszítőművészetre, az öltözködésre és minden egyébre. A variánsok sokaságának vizsgálata természetesen elvezethet minket egy altípushoz, vagy régmúlt időkre utaló alapváltozat kiszűréséhez is. Zenekutatásunk egy népdal variánsainak vizsgálatával történelmi és földrajzi korszakokat, ill. területeket jár be akár ezer, kétezer éves mélységekben. Egy közösség életében minden nemzedék kap újabb és újabb információkat. Életének még csendesebb történelmi pillanataiban is gyakran érik külső hatások. A pillanatnyilag számukra tetsző vagy szükséges hatásokat feldolgozzák, beépítik saját hagyományaikba. Ezek a felkínálkozó hatások – ha átveszik őket – saját kultúrájuk variánsaként élnek tovább. Ha azonban később használatuk közben a közösség ízlése nem fogadja be, akkor invariánsként elhalnak, elfelejtődnek. A hagyomány alapja egy szilárd folyamatosság, melybe állandóan beépülnek újabb és újabb belülről vagy kívülről kínálkozó változatok, de egy közösség szigorú szelektív próbáját kell kiállniuk. Nagyon fontos ezt megjegyezni, mert a hagyomány változásai az eredeti és feltételezett ősalakokhoz viszonyítva nem csak rontások lehetnek, hanem új, értéke-

sebb változatokkal gazdagodóak. Ehhez hozzá kell képzelnünk sok ezer ismeretlen, nagyszerű alkotót, akik generációkon keresztül tehetségükkel hozzájárultak egy-egy dal, mese, ballada vagy a díszítőművészet formavilágának tökéletessé csiszolódásához. A kevésbé tehetséges népi előadók, alkotók variánsjavaslatait a közösség affinitás híján kivetheti magából. A fentiekre a század elején C. J. Sharp angol kutató ma is érvényes következtetéseket vont le.

A hagyományozódás során a külső hatások sokszor nem csak egy variánst vagy csak egy motívumot jelentenek. A táncban az elmúlt ezer év alatt például egymás után érkeztek hozzánk nyugat felől komplett divatok. Az államalapítás után az egész középkori Európára a körtánc volt a jellemző. Mikor a budai zsinat a 13. században tiltotta, hogy vasárnap a mise után a nép táncoljon a templomkertben (többnyire azonos a temetővel), akkor biztosan a már kintről beszívárgott körtáncokat tiltotta. Mátyás udvarában a síposok, dudások már salterellát, saltatiót játszanak, és erre táncolnak. Az ehhez a zenéhez tartozó ugrós táncok divatja később az egész magyar paraszti kultúra részévé vált. A török hódoltság alatt az újabb befolyásoktól, divatoktól elzárt nép meg is őrzi ezt a gyönyörű tánc kultúrát. Egy dunántúli ugrós táncnak valószínűleg több köze van a reneszánsz kori saltatióhoz, mint az e századi olasz változatnak.

A középkorra jellemző másik archaikus táncforma a fegyvertánc. A 18. században a magyar nemes ifjak elhagyják, elfelejtik a fegyvertáncokat. Erről pedig lelkesen ír egy Edward Brown nevű angol utazó 1667-ben: „Nyomat sem láttam, míg Magyarországra nem jöttem, a régi Pyrrhusi Saltatio-nak, azaz harci táncnak, melyet ezen a vidéken a hajdúk [heyducks] táncolnak. Csupasza kard-

dal előretörve, suhintgatva és csattogtatva járják. Forognak és fordulnak, testüket erőteljes és hirtelen mozdulatokkal felemelve és lenyomva, miközben a görögök módjára saját mértékük szerint énekelnek.”

A kelet-magyarországi cigányok viszont megőrizték ezt a harcias táncot, melyet egy bottal mint fegyverként használt eszközzel járnak. Figyelemre méltó, hogy szintén „saját mértékük szerint énekelnek” hozzá olyan dallamokat, melyek más cigány énekelt dalokra nem jellemzőek. A tánc neve botoló. Tánc közben olyan kifejezéseket és fogásokat használnak, mint „hatvágás”, „huszárvágás”, „megcsalás”. Ez a tánc típus egész Európában elterjedt, és a kardhasználat gyakorlására is utaló forma volt. A Kaukázusban és Albániában ez a tánc a közelmúltban is élő hagyomány. Ezekből a táncokból hozott példák is mutatják, hogy sokszor nagyobb egységeket, nagyobb hajtásokat is átvehet egy nép. Az a kérdés, ha beépül, milyen erővel és intenzitással marad fenn az alaphagyományban? Képes-e egy közösség ezt tovább variálni, gazdagítani? Életképes csak így lehet. Csak az újabb és újabb változatokon keresztül idomulhat az alapkultúrához. A változások, a finomítások sokasága alakíthatja olyanra, hogy néhány generáció múlva már mint sajátjukat hordozzák és adják tovább. Ha a néprajzi gyűjtő azt mondaná egy berzencei idős táncosnak, hogy az az ugrós, amit jár, az olasz, és saltatiónak hívják, igencsak elcsodálkozna. Ha egy grúz hagyományos táncosnak pedig azt, hogy ezt a kardforgatást az antik görögöktől örökölhették, talán nemzeti önérzetében érezné megsértve magát. Lukianosz görög filozófus és író pedig ugyanezekről a formákról tudósít időszámításunk első századában a *Beszélgetés a táncról* című, magyarul is megjelent munkájában.

Más sajátosságokat figyelhetünk meg egyes balladák vagy mesemotívumok, regék vándorlásaiban. Ezek szájhagyomány útján terjednek, még akkor is, ha az átvett történetek az ókori kultúrák írásbeliségében gyökereznek. Nagy területeken, éppen, ahol a hagyomány legszilárdabban épül be a mindennapi életbe, óriási tömegek nem tudtak írni. A bibliát, az eposzt, a hőstörténetet hallomásból tanulják meg. Sőt, az ókor első leírói ezeket rögzítik. Újraalkotják, variálják. Sokszor az alapmotívum már nehezen tűnik elő az újraalkotott, új forma szövevényeiből. Mindenesetre egy-egy figyelemre méltó motívum nagy intenzitással terjed szájról szájra, egy néptől más népekhez. Bármely nép kultúrája egy-egy nagyobb terület szellemi vagyonának darabjaiból épül fel, és nem ismer határt, mely szigorúan elválasztaná egymástól őket. Az elmesélt sztori költészeté alakul már a szájhagyományban. Az ókor és a középkor embere kereskedelme, vándorlása, háborúzása okán kontinenseket járt be. Hozták és vitték a tudást. Ha valahol egy népközösségnek volt vonzalma valamelyik motívumhoz, a legértékesebb darabjait befogadta és újraalkotta. Gondoljunk csak a normannok, vikingek elképesztő, kontinenseket átszelő vándorlásaira. Nemcsak pusztítani mentek, hanem kereskedni is. Hány és hány népnél hagyták ott szellemi ujjlenyomataikat a szláv területeken keresztül Konstantinápolyig és Bagdadig, Skandináviától Anglián és Franciaországon keresztül Szicíliáig.

A fenti gondolatokra egy példát hoznék fel, a Kőműves Kelemenné balladát. Ha a balladát kategorizáljuk, a „falba épített asszony” nemzetközi motívumának felel meg. Itt rögtön demitizálnom kell egy hamis hiedelmet. Nem valószínű, hogy az egyébként csodálatos, drámai erejű ballada eredetileg a magyar szellemi vagyon része lett volna. A mo-

tívum elterjedése igen nagy. Minden tőlünk délre vagy keletre élő népnél megtalálható. A görögöknél Manolios, a bolgároknál és románoknál Manole mester a tragédia főhőse. A görög változatok nagyon mélyre nyúlnak vissza a történelemben. Az Agria patak régi kőhídján tábla jelöli, hogy Manolios mester itt építette be feleségét, hogy a híd megálljon.

A hiedelem, hogy ember- vagy állatáldozat tartja meg a falakat, az csak olyan területekről származhat, ahol hatalmas építményeket emeltek kőből, téglából stb. Az igazsághoz tartozik az is, hogy Dévát a késő középkorban nagy görög közösség lakta. Lehet, hogy nem véletlen, hogy a magyar változatban Déva váráról szól a ballada? A ballada azonban, függetlenül a hiedelemtől, szájról szájra is terjedhet. Az élő szó pontosan közvetít, de a megtanulás pillanatában már az újraalkotás lehetőségét is feltételezheti.

Már Goethe írja és erre Ortutay Gyula is felhívja a figyelmet:

*Wie das Wort so wichtig dort war,
Weil es ein gesprochen Wort war.*

Szabadon fordítva „ott a szó olyan fontos volt, mert egy beszélt szó volt”. Tehát nem frott. Az írások koronként romlanak, és sokszor az egyedi másoló nem képviselte a legbiztosabb ízlést. Nem egyszer pedig a megrendelő utasítására romlik a szöveg. A szájhagyomány pontos. Ha egy népcsoport ezt újraformálja, akkor is generációk ízlésszűrőjén megy keresztül. E folyamatból nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy egy-egy olyan teljes irodalmi értékű motívum, mint egy ballada továbbéltetésének láncolatában számolnunk kell sok egyéni, nagyszerű, tehetséges alkotóval. Ezek az egyéniségek a szájhagyomány természetéből következően sajnos ismeretlenek maradnak számunkra.

A ballada azonban őrzi tehetségük, ízlésük nyomait, és őrzi a hagyományozódás folyamatában a társadalom változásait, néha a kor történelmi katalizmait is.

A Kőműves Kelemenné balladája, az idők bármilyen mélységéből és bármilyen földrajzi távolságból indult el vándorútján a magyar balladai hagyományok felé, mire a múlt század első gyűjtői (pl. Kriza János) írásban rögzítették, addigra jellegzetesen magyarrá alakult. A felgyűjtött variáns már a ránk jellemző stílusjegyeket viseli, és szellemiségében a mi gondolatainkat közvetíti. Sorsunkról és társadalmi helyzetünkről vall.

Szükségeselemnek éreztem, hogy hosszan időzök a hagyományozódás törvényszerűségeinél. Remélem, világossá vált, hogy egy-egy, a szellemi vagy tárgyi kultúrához tartozó „hajtást” – legyen az bármilyen nagy vagy kicsiny –, mire hozzánk ér, száz meg száz formára, változatra alakítja a hagyományozódás árama, mint ahogyan a hegyi patakok csiszolják a gördülő köveket.

Fontos a fentieket tudni, mert saját és más népek hagyományait tisztelni csak ennek megértésével lehet. Ha más népek, nemzetiségek kultúrájához közelítünk, vagy akár csak passzív szemlélői vagyunk, akkor mindig tudnunk kell, hogy ezek ugyanolyan sokszínűek, összetettek, mint a mieink. Amit látunk, amit tapasztalunk, a történelem folyamán sok irányból szivároghat be egy-egy nép hagyományai közé. Szomorú hallani, olvasni egyeseknél azt a görcsös bizonygatást, hogy egy-egy motívumkincslet vagy stílusjegyet csak az övékből, a sajátjukból vehették át, „lopkodták” el mások. Ez a kizáró, mások kultúráját leértékelő gondolkodásmód történelmi tragédiákhoz is vezethet, mert a felsőbbrendűség látogatását akarja kelteni. Ki kell ezeket a szel-

lemi zsákutcákat kerülnünk. Szeretnünk kell más népek kultúráját, mert sohasem tudhatjuk, hogy mások hagyományának szövevényei mögül nem sejlik-e fel a saját szellemiségünk arca? Vajon a mi arcunkon nem tükröződik-e az övéké is?

A huszadik század, az évezred végén nagyon fontossá vált, hogy minden nép a maga szellemiségével gazdagítsa a másokét. A tisztességes megbékéléshez szükséges a mások értékeinek befogadása is. Ha nem akarunk fél lábbon állni más nagyobb nemzetek között – erre a századra sajnos sokszor volt ez jellemző –, akkor szilárdan kell megtartanunk hagyományainkat. Értéket kell felmutatnunk. Így tarthatunk igényt a tiszteletre. Az elmúlt évtizedekben megfigyelhettük, hogy a film, a színház nagy alkotó egyéniségei, az olasz Fellini vagy Strehler, az orosz Tarkovszkij vagy Ljubimov, ha mozik, vagy színházakat csináltak, az majdnem mindig mélyen olasz illetve orosz volt. Ljubimov Hamletje – akit a zseniális Viszockij alakított – balaljkázott, és az egész darab a mindenkori orosz erőszakrendszerekről szólt. Strehler Brecht-rendezésében (*A szexuális jólétek*) a vízfordító kuli olasz fagyaltos volt. Ezek a példák nem banálisak. Arról szólnak, hogy vállaljuk fel saját kultúránkat. Mint a történelemben annyiszor, a külső értékekhez tegyük hozzá a magunkét is. Gazdagítanunk kell egymás szellemi kincsét. Mikor erre már nem leszünk képesek, akkor beleszűrünk egy megfoghatatlan kultúrkvászbába, elveszítjük igazi arculatunkat.

Hinnünk kell abban, hogy hagyományaink hozzásegítenek minket a fennmaradáshoz. Jó lenne a következő évezred végén is, Illyés Gyulát idézve, azt üzeni Herdernek, aki már a 18–19. század fordulóján kihalásra ítélte minket: Itt vagyunk, élünk, megtartottuk magunkat!

1. Madarász pinc.

2. Madarász pinc.

Acanthopneuste puella, n.sp.

A KÖLTŐZŐ MADÁR

SZABÓ T. ANNA¹

A nyelv a

A nyelv az a nyelv az a nyelv az a nyelv.

A nyelv a hús, ha csontod meztagod.
A nyelv a kezét fel, add meg magad.
A nyelv a láss, a játssz, a kér, a fél.
A nyelv ahogy a torkodon kifér.

A nyelv horog, harag, ha ráng a száj.
A nyelv kinyújt, begyújt. A nyelv muszáj.
A nyelv a lég, a hang, a csont, a fog.
A nyelv a csak, a csuk. Csorog, locsog.

A nyelv az elv, az enyv, a lép, a lép.
A nyelv belé, belém, belénk, beléd.
A nyelv a jel, a ja, a jé, a jó.
A nyelv a rím, a sülyedő hajó.

A nyelv anya. Szül, él, etet, ölel.
A nyelv apa. Ha ad, nem apad el.
A nyelv felad. Vad ugart vet eléd.
A nyelv ugat. A nyelv üget feléd.

A nyelv család. Csal, ad. Bólint. Bolond.
A nyelv a lomb. Lompos ólomkolomp.
A nyelv beszéde szél. Szédült szülés.
A nyelv beszáll, beszól, csak mondja, és –

A nyelv a nyál, ha szó száll szerteszt,
a nyelv az én, ha vesztí épp eszt.
A nyelv a ház, a nyelv a tér, a kert.
Imamalom mi mondja mondja, mert –

Egy költő szól most, aki mindennap kikölti a szavakat, játszik velük, táplálgatja és apolgatja és nevelgeti őket, egymás után és egyszerre – hogy zenghessenek tovább mindenkinek. Mint a madárnak a levegőég: számomra létfeltétel az anyanyelv, meghatározza a mindennapjaimat, küzdök és in-cselkedek vele, formálok és formál, még az álmaimban is szövegáradat hömpölyög. Nem egyszer álmodott szavakból, rímekből, mondatokból kel ki a vers: addig-addig kopogtatja makacs csőrével a tudat héját, amíg ki nem törí magát a napvilágra. Én költöm ki?

Vagy ő ad életet nekem? A madár meg a tojás: kiköltjük egymást. A nyelvem néha kalitkába zárhat, de onnan aztán gyönyörűségeen lehet énekelni. Úgy kell és úgy érdemes, hogy dalolni vágyjon, aki hallja. Az ének a mi szabadságunk: ha nincs levegőgünk, de van még elég levegő a tüdőnkben, még mindig szólhatunk. A nyelv zenéje helyettünk is beszél.

„A nyelv a tudósnak ereklye, a költőnek, az íróknak hangszer” – mondja Kosztolányi (Kosztolányi 1990). Minden költő a szavak

¹ szabotanna@gmail.com

beszédét hallja meg először. Minden gyerek költő, mert hallgat a nyelvre: etimologizál és játszadozik vele, de főleg: örül neki. Már a csecsemő úgy fedezi fel és kezdi használni a hangokat, akár a saját testét, a lábát, az ujjait. Ebben a korban, amit a pszicholingvisztika szenzitív periódusnak nevez, a hangok után rögtön az anyanyelvvvel ismerkedik meg a gyermek: ez a költészet első lépcsője. Így írtam ezt le a *Ritmus* című versemben (Szabó T. 2010):

*A kéz fog, és a nyelv
hangot formál, körbetáncol a szájban.
Az o, az á, az e rituáléi.
A test forgása, a fej emelése,
a láb biztos, vidám rúgásai.*

Ahogy az értelem nyiladozik, a gyermek rájön, hogy minden szóban vers rejlik. Az efféle kreatív szóképzéseket szokták a csodálkozó – és saját költői gyerekkorukat elfeledő – szülők beküldeni a lapok „Gyerekszámj” rovatába, pedig ezek nem édeskés bugyutaságok, hanem versek, amelyek összeszikkasztják a képet, a testi érzetet és a hangot. Az én fiam kétéviesen meggyőződéssel állította, hogy a karfiolt azért így hívják, mert kar van benne, a karok a fiai – felnőtt költő rögtön verset írta a képből, a karfiol fraktálszerkezetéből, a családfához való hasonlatosságából, holott tudható, hogy a szó az olasz *cavolfiore* hangátvetéses változata. Szávai Géza izgalmas könyvében, a *Kétszemélyes költészetben* alaposan körüljárja a témát, leírja például, hogy a lánya a kezét lefröcskölő vízszugárból rögtön ráérezett egy szóképre: „Azért csapvíz, mert megcsap!” (Szávai é. n.) A nyelv ősi teremtő ereje sugárzik ezekből a gyermeki szófejtésekből. Izgalmas lenne tudni, hogy melyek voltak nagy költőink első szavai, rímei, hiszen gyakran jellemzőek az egész életműre. Weöres Sándor például saját legendáriuma

szerint, ős-sámáni, révülős-animista karakteréhez méltón, azt mondogatta először: „fű, fa, füst”, a misztikus-temetős Jékely Zoltán pedig a „denevér–foly a vér” kiskori rímmel lépett be a költők sorába (édesapja, Áprily Lajos írt verset erről²).

Később jönnek az igazi versek, rigmusok, dalocskák. Weöres *A vers születése* című esszéjében egyenesen „prehisztikus költészetnek”, „irodalom alatti irodalomnak” nevezi a gyerekek által spontán költött verseket, amelyekben „nem egyszer bárdolatlan hatalmas erővel” szólalnak meg az elemi érzelmek, mintha „egyetlen igric énekelné nyers természetességgel a leendő emberiség bimbózó vágyait és bizonytalan felismeréseit” (Weöres 1939). Nem véletlen, hogy ő is énekmondóhoz hasonlítja a gyermeket: ezekben a versekben is a nyelv beszél, sőt dalol – muzsikájával közvetít, nem az értelmével. Szávai Géza előbb idézett gazdag gyűjteményéből elég itt egyetlen verset, egy ősi siratókat és József Attila kétségbeesését egyszerre idéző madaras félhalandzsát mutatni, hogy lássuk, milyen csodálatos ereje van az anyanyelv zenéjének:

*A didereg a madár
A szika is megfáj
A hal meg szidalál
Ez az eső mit csinál
Meg az eső mit csinál.
Esik eső csepereg
A határ is megleped.*

Az anyanyelv lényegét és jellemét a zenén át megmutató és felidéző halandzsa a költészet fő forrása. Érdekes, hogy ilyenkor milyen hasznos, ha a költő nemcsak a maga nyelv

² *Denevér – foly a vér: Első fiam első rímére.* Áprily (1985), 174–175.

vével ismerkedik meg a gyerekkorában, hanem más nyelvek muzsikájával is. Ez nem-hogy kioltaná, hanem egyenesen felerősíti az anyanyelv iránti szomját. Hogy csak az idézett költőkre vessek egy pillantást: Weörest németül tanította a dajkája és angolul az anyja; Jékely Erdélyben román és német szót hallott maga körül. Akár a madarak a sokhangú, zsvajgó erdőben, a költők úgy hallják ki a saját dallamukat a koncertből, különös ízekkel gazdagítva a maguk szólalmát. A költői fejlődés az anyanyelv fejlődését képezi le, a költők pedig csatlakoznak a nagy koncerthez, és szólamaikból tanulnak aztán a szárnyra kapó fiókák.

Hozzám erdélyi gyerekkorom miatt közel áll ez a többnyelvű kórusmű; ha a szavak nem is, de a más nyelvek muzsikája azért be-beszívároga a dalaimba. Más költők is így vannak ezzel. Például egyik mesterem, Lator László önéletrajzában, *A megmaradt világban* sok varázslatos gyerekkori mondókát felidéz, elsősorban egy „neve szerint ruszin, nyelve szerint magyar” árva fiútól: „*Hid is lig is lóg is, / kecskepezerántus, / a rák csúszik-másik, / a béka bóklászik*, milyen gyönyörű elegye vakszövegnek, varázsigerűnek is, csak éppen a helyükön nem értelmes szavaknak” – vagy egy másik mondókát: „*urka sapata návarana*, ebben kiváltképpen az tetszik (persze, most), hogy értelme ugyan nincsen, de vegyesen hív elő ruszin és magyar szóképzeteket. *A sapatát* inkább magyarnak, a *varanát* (varjú?) inkább ruszinnak, a *Jurkát* ennek is, annak is gondolhatom” (Lator 2011).

Ami a saját anyanyelvem főszólalmát illeti: nyelvtudós nagyapa és biológus apa fiókjának születtem, tehát fészekként vettem körül a varázslatos szavak. Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* hatalmas cédulaanyagából nem is lehet taláalomra idézni, de édesapám *Ezerjófű* című népi növénynév-gyűjteménye-

ből azóta is visszajárnak a bűvös lények, az a csalapu, az aszat, a lándzsás útifű és társai, hiszen a nevüket úton-útfélen, kirándulások közben hallottam. Csodálatos dolog a bevésődés: az először hallott név határozza meg a tárgy érzékelését is. Ahogy a költőző madaraknál – például a Herman Ottó mellett Konrad Lorenz által vizsgált nyári ludaknál – az imprinting, úgy hat a költőnél is az anyanyelv: ha le is mond róla esetleg, de soha nem tudja elfelejteni.

George Szirtes, a kiváló angol költő és a magyar irodalom elkötelezett fordítója, aki öt éves korában Angliába kerülve kényszerült átváltani a magyarról az angol nyelvre, költészetének forrásait taglaló előadásában idézi a hasonló nyelvvesztésen átesett Eva Hofman *Elveszett jelentés* című könyvét: „A régi szavak elhalványodtak, mihelyst ugyanazoknak a tárgyaknak és fogalmaknak egyszeriben megváltozott a neve. Elmeséli például, mekkora különbség van a „folyó” jelentésű *rzeka* lengyel szó és az angol megfelelője, a *river* között: a lengyel szót „átjárta és megelevenítette a »folyóság« lényege, az összes saját folyóm, a megmerítkezéseim története”, és ezzel szemben az angol szó üres volt, hiányzott az, amit sugallatnak, „aurának” nevez. A *river* szónak nem volt meg ez a felgyülemlett asszociációs mezeje, a hangulati tartalma: „nem sugározza magából a mellékjelentéseket. Nem elevenít meg.” (Szirtes 2014)

Úgy érzem, a gyerekkori szavak lényege nem is hangalakjukban, hanem szinesztéziás sokféleségükben: illatukban, színükben, képzetársításuk sokaságában gyökerezik. Csak egyetlen saját példa: az erdélyi tájakra olyannyira jellemző szénaboglyt 1987-es áttelepedésemkor hiába kerestem Magyarországon, ezért valamiképpen jelképévé vált a gyerekkori vidéknek és nyelvnek is; hiába

volt az orromban a mezők és szénapajták il-lata, magát a szót nem volt alkalmam használni. Egyszer sírva ébredtem, mert álomban valaki azt mondta: „Nincs olyan szó, hogy boglya, ez nem magyar szó.” Mintha az egész Erdélyt akarta volna elvenni tőlem egy álombeli imposztor. Ekkor értettem meg, hogy mit érezhetett József Attila, amikor Pistának szólították, vagyis elvették tőle a nevét.

A nyelv: hangulat, érzelem, telített tér. Megalkot minket, miközben megalkotjuk – ahogy Babits a versről mondja: „Nem az énekes szüli a dalt: a dal szüli énekesét” (Babits 1999, 408). Nem a beszélő költi a nyelvet, a nyelv költi a beszélőt. A lényege, a lelke, a hangulati tartalma, a dallama még akkor is hat és él, amikor a szavainak jelentése már elveszett. Az, hogy erőt ad, belénk épül, segít: több, mint pusztán haszon. Túlemelkedik a tényeken, egyenesen a misztika birodalmáig. Csodálatos példa erre az első híres magyar hászid rabbi, a tizenkilencedik század elején élt szabolicsi Taub Izsák története. Ő is nagy természetjáró volt – mint Herman Ottó –, és az egész világon elterjesztette a *Szól a kakas már* kezdetű magyar népdalt. Ez magyar szöveggel, ám héber sorokkal kiegészülve, misztikus tartalommal telítődött – a dalbéli madár, a kakas, megváltás-jelképpé emelkedett, és a dal szomorúsága egyszerre idézi meg az elveszett magyar nyelvet és a jövőbeli mennyei királyságot.

Az anyanyelvnek nem gyakorlati, hanem elsősorban lelki funkciója van. Visszavisz a kisgyerekkorba, amikor még teljes erőből tudunk figyelni a nyelv és a világ rejtélyeire és örömeire, nem homályosította el szemünket, nem süketítette meg fülünket a megszokás és a mindennapi kis haszonlesés. A jó költőnek gyermeknek és misztikusnak kell lennie egyszerre: meghallani a szavak beszédét, meglátni és megmutatni a szóké-

peket. Játék ez, örömteli és könnyes és érzelmes és szabad játék. „Ugrótáncot jókedvemből/ édes rózsám, járok/ országút vizz Kolozsvárig/ széles a két árok”, így tér vissza Weöres Sándor a kezdetekhez, a nyelv és a zene misztikus nászához a *Magyar etűdök* és a *Rongyszőnyeg* gyűjteményekben. Táncol a nyelv a szájban és táncol a láb a versben – táncba viszi a költő a hallgatót.

Nem véletlen, hogy költők nélkül nemcsak az anyanyelvről nem lehet beszélni, de a természettudományokról sem. Kolozsvári édesapám is nyilván Herman Ottótól tanulta, hogy költőket idézzon az *Ezerjófűben*, hogy összegyűjtse nemcsak a neveket, de a növényekkel kapcsolatos mondókákat, ráolvasásokat, varázslásokat is. A költőknek kimeríthetetlen kincsesára lehet Herman Ottó életműve, friss szavai, szóalkotásai, kifejezései: „Amikor a bogárságnak járása van”, írja például; vagy: „függöget”, „megnyüzög”, „apróka”; a vércse „széltapogató, nyertő”; vagy leírásait nézzük: „Felhőnyi seregbe verődve száll a seregelymadár. Szépterjed, majd tömörül; hullámszik, kavargog. A nagy madársokaság szava zúg, mint a malom zúgója.” Titkos bizonyítékot is találni véltem arra, hogy költőink használják a műveit: Nemes Nagy Ágnes sok gyerek által dalolt *Bors néni*jében bukkan fel a rejtélyes hely, Talla-galla – talán olvasta Herman Ottó leírását az ausztráliai tyúkféléről, „aki erjesztő halomfészket kapar össze s az erjedés melegét használja fel a kotlásra; a madár neve Talegalla.” Nemes Nagy gyakran emlegeti a költői szóalkotás módjainak rejtélyes összetevőit, itt is erről lehet szó – talán öntudatlanul, de beépítette természettudományos ismereteit a gyerekversébe.

A költő szabad. A nyelv a szárnya, az röpteti új tájakra, mint a költőző madarakat. A nyelv engedi vagy provokálja Ady szóalko-

tásait, Weöres ritmusait, vagy a kortársak ilyen játékos kötetecímeit, mint *Irgalmasvérnő* (Kiss Judit Ágnes), *Élő hal* (Lackfi János), vagy *Szódalovaglás* (Parti Nagy Lajos). Aki nem felejtette el a gyerekkorát, az tudja, hogy a nyelv költővé avat – ahogy a dal madárrá (ezt Weöres egysorosából veszem: „A dal madárrá avat”). Egy költő, Herman Ottót követve, tudja, hogy akár a természetben a madarak, „nincsen sem káros, sem hasznos” szó, „mert csak szükséges van”, és hiába válogatja meg a költő a szavait, végső soron a nyelv választ, nem ő. Herman Ottó természetéről írott szavai tökéletesen behelyettesíthetők az „anyanyelv” szóval: „Jól tudod Te édes Népem, hogy csak értelem és szorgalom árán tarthatod meg hazádat; hogy számbeli csekély voltodat csak eszed pallérozásával pótolhatod meg; hogy értelemről fakadó szeretettel kell közeledned mindnyájunk szülőanyjához, az *anyanyelvhez*, mely alkotó, de romboló hatalmával is oktat, vezérel, hogy megtalálhassad a magad és cseléded kenyerét, hazád földjén boldogulást” (Herman 1901).

Nemcsak költő vagyok, de műfordító is. A saját nyelvemre fordítok idegen nyelvekből, úgyhogy folyamatosan van módom az összehasonlításra, megtapasztalom a magyar nyelv hihetetlen szóalkotó erejét és a szavak mindennél erősebb képességét, de ugyanakkor érzem a nyelv nehézkedését is, amely földközeli, ha nem is földhözragadttá tesz az olyan filozofikusabb, vagy elvontabb-szürreálisabb hagyományú nyelvekhez képest, mint a német vagy a francia. Azt is megtanultam, hogy a nyelvet szárnyként használva igenis van hová emelkednünk még – de sem magunkat nem kell kicsinyítenünk ezért, sem másokat túlon túl felnagyobbítanunk. Mindössze figyelniük kell. A nyelvet a tanulás és a cselekvő szeretet, a közeledés és a párbeszéd eszközeül

kell használnunk. (Egy pillanatra vissza kell térnem itt a haszidokhoz: „A Talmud szerint azért nevezzük a gólyát *haszidának*, mert nagyon szereti az övéit. Hogyan lehet akkor, hogy mégis tisztátalan állatnak tartjuk? A mester elgondolkodva így válaszolt: Mert csak az övéit szereti.”)

Végezetül ismét Hermant kell idéznem: „Látjuk, hogy alig van a magyar nép életében szakasz, cselekvés, vagy viszony, amelyben lelke nem fordulna a madárhoz: hol teste, hol lelke hasznáért.” A költőknek akár totemállatuk is lehetne a madár, hiszen nem elsősorban az értelméért, de az erejéért használják a nyelvet. Kidalolják a kimondhatatlant, zenébe öntik fájdalomukat, mint a legendabéli Filoméla. A magyar költők hangja ott van a világköltészet erdejének csodálatos madárkoncertjében.

Zárásul álljon egy Nemes Nagy Ágnes (és vele számos más magyar költő) megidéző versem, amit Lengyel Balázs irodalomtörténésznek írtam a születésnapjára:

Filoméla

Madár voltam egykor, madár leszek:
épp csak átmenetileg vagyok ember.
Szállok, dalolok, őrzöm fészkeket.

Sármány, poszáta, rigó, vadgalamb,
csilpcsalsp füzike, cinke, szürkebegy:
tőlem sziszereg és beszél a lomb.

Légbuborékos jég alá bukom,
mint feketefejű búvármadár,
pötyök gyöngyöznek zsíros tollamon.

Szállok a sötétedő víz felett,
tűcsőrű, fehér tündércsér vagyok,
befogom a sóspermetű szelet.

IRODALOM

Kígyászkeselyű: elszántan futok,
táplálékot les örvös, vad szemem,
tekereg, szisszen: rögtön lecsapok.

Nádlábam felett hullámzó nyakam
rózsaszín, mint horizont csíkja este.
Flamingó vagyok, megperzselt a nap.

Makkot török, rikoltok, csárogek,
kíváncsiskodom, szarkákkal verekszem,
izgága, szemtelen szajkó vagyok.

Agyagüregből zurranok elő,
kékbarna villogású szalakóta,
a gyors vadász, a parti fészkelő.

Remeterigó: éneke meleg,
felcsipkézi a tömött lombú fákat.
Sárból építem csészefélszemet.

És végül ott vagyok, ha minden elhagy,
dalommal mézezem a hűvös éjt:
fülemülecsattogásban alhatsz.

Elbeszélem a történetemet,
a bántalmat, mi emberbőrben ért...
Ki érti? Mindig lesz, aki megért!

Áprily L. (1985): *Ősszegyűjtött versei és drámái*. Magvető, Budapest, 783 pp.

Babits M. (1999): *Ősszegyűjtött versei*. Osiris, Budapest, 742 pp.

Herman O. (1901): *A madarak hasznáról és káráról*. M. Kir. Természettudományi Társulat, Budapest, 279 pp.

Kosztolányi D. (1990): *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi, Budapest, 647 pp.

Lator L. (2011): *A megmaradt világ*. Európa, Budapest, 238 pp.

Nemes Nagy Á. (2012): *Bors néni könyve*. Móra, Budapest, 48 pp.

Szabó T. A. (2009): *Elhagy*. Magvető, Budapest, 128 pp.

Szabó T. A. (2010): *Villany*. Magvető, Budapest, 136 pp.

Szabó T. A. & Péntek J. (1976): *Ezerjófű*. Kriterion, Bukarest, 254 pp.

Szávai G. (é. n. [1997]): *Kétszemélyes költészet*. Pont kiadó, Budapest, 171 pp.

Szirtes Gy. (2014): Hét nyílt színi változás. *Holmi* 26: 1589–1598.

Várj, madár, várj – A hászidizmusról. (<http://www.zsido.hu/vallas/haszid.htm>)

Weöres S. (1939): *A vers születése*. Dunántúl, Pécs, 40 pp.

Weöres S. (2006): *Magyar Etüdök*. Tercium, Budapest, 113 pp.

Weöres S. (2013): *Egybegyűjtött költemények I.–III.* Helikon, Budapest.

A MAGYAR NYELV KÁRÁRÓL...

BALÁZS GÉZA¹

A Herman Ottó-émlékév szervezői meghívtak, hogy az emlékév zárásaként öt percben beszéljek a magyar nyelv káráról. Nem tudtam komolyan venni, ezt mondtam:

Mennyivel könnyebb a helyzete annak, aki a nyelv vagy az anyanyelv hasznáról értekezik. Tudósok, írók, költők sora teszi ezt, és csak nagyon kevesen merészelnek arról beszélni, hogy miért károsak az anyanyelvek, s azokon belül a magyar nyelv... Szerencsére ma már vannak ilyen bátor emberek, és nemcsak hangoztatják ezt, de igyekeznek tenni is azért, hogy lebontsák a nyelvi sokszínűséget... Naponta igyekeznek egy-egy szót kiiktatni, egy-egy grammatikai jelenséget előbb kerékbe törni, majd pedig elfelejteni. Ha belenézünk egy internetes fórumba, akkor meggyőződhetünk arról, hogy a választékos nyelvhasználat – káros, valamiféle úri hobbi, finomkodás, körülményeskedés, hangsúlyozzuk: káros – ugyanis sokkal egyszerűbben is meg lehet oldani a kommunikációt.

Nemcsak a nyelv lehet kártékony, de a nyelv-művelés is. Herman Ottó örömmel tűzné fel egy gombostűre a nyelvművelőket, vagy ha nem őket, akkor a bogaraikat...

Herder nem gonoszságból jósolta meg a magyar nyelv végét, hanem csak látta a tendenciákat. Ha akkor Kazinczyék nem állnak ellen, s nem kap erőre a magyar nyelv, nem

polgárosodik, nem modernizálódik, akkor ma legföljebb faluszéleken beszélnek valami hasonló, satnya nyelvet, s az ország föltehetőleg német nyelvű lenne, nyilván művelt hochdeutsch. Milyen jó lenne, sóhajtozik egy nyelvész, mennyivel európaibbak lennénk. Sőt, mehetnénk tovább is: mennyivel könnyebb lenne az élet Magyarországon, ha egyenesen az angol, a világangol lenne a hivatalos nyelv...

Az anyanyelveknek van hasznuk, de ez a haszon eltölpül az anyanyelvek kára mellett: a kár pedig az, hogy a nyelvek falakat húznak az emberek közé, elválasztják őket.

Bizony, az anyanyelvek nagy károkozók. Mennyivel egyszerűbb lenne az élet a Földön, ha mindenki egy nyelvet beszélne – ahogy az lehetett az emberiség hajnalán. Azután jött Babel, a bábeli nyelvzavar, és az emberek elkezdtek mindenféle más nyelven beszélni, s azóta nem értik meg egymást.

Ha egy nyelvet beszélne pl. Európa, akkor minden egyszerűbb lenne: az EU-ban nem kellene tolmács és sok száz keresztül-kasul való félrefordítás, kevesebb lenne a félreértés, nem kellene tömegeknek nyelvet tanulni. Egyes becslések szerint a tanulásra fordított idő 30%-a a nyelvtanulásé. Nem kellene nyelvvizsgát tenni és persze hamisítani (Magyarországon), s könnyebben megszerzhetővé válna a diploma is.

¹ balazs.geza@gmail.com

A nagy nyelvek beszélői már ma sem nagyon tanulnak nyelveket, ők tudják, mi a jó.

Tűzzük ki tehát célul a hasznos egynyelvűséget! Legyen egyetlen nyelv a Földön, s akkor nagyon sok fölösleges kiadástól megkímélnénk magunkat. Már csak azt kell eldönteni, hogy melyik legyen ez az egyetlen nyelv. Hadd tegyem meg a javaslatot. Természetesen a magyar.

Több okot is tudnék rá mondani:

1. nagyon régi nyelv,
2. befogadó nyelv,
3. könnyebb megtanulni, mint a kínait,
4. latin betűket használ,
5. nincsenek különleges artikulációjú hangjai,
6. számos szava benne van a világnyelvekben, úgymint *gulyás*, *huszár*, *csákó* és természetesen a *kocsi*,
7. a magyar kis világnyelv, írja Czigány Lóránt is, szinte mindenhol a világon vannak magyarok,
8. a legfontosabb találmányokhoz magyar tudósok kötődnek.

Most már csak el kell fogadtatni másokkal is. Egyelőre úgy áll a helyzet, hogy 5700 nyelv szeretne világnyelv lenni. Már csak 7 milliárd embert kell meggyőzni az igazunkról...

A NYELV HASZNÁRÓL ÉS KÁRÁRÓL...

Tudom, tudom, hogy a konferencia szervezői igazából egy játékot találtak ki. És a játék – élőben – elég jól is sikerült. A provokáció néha sokkal hatékonyabb, mint a pusztán értékelés. Nem tudnám azonban nyugodtan álomra hajtani többé a fejem, ha Herman Ottó nagy tisztelőjeként nem írnám meg humoreszkem fordítottját, vagyis nem

beszélnek a magyar nyelvért érzett egyéni és közösségi felelősségről.

„Mívelődési viszonyainkra való tekintetből mondom, hogy a nemzet annak fogja nyújtani a pálmát, aki rendszeres eljárással ... megjavítja a tudás legfőbb szerszámát, a nyelvet.” (Herman Ottó: *A magyar tudományos nomenklatúra*. Erdődy 1980, 251)

Herman Ottó szeretni való ember. Rokonszenves múltkutató buzgalmában is, de a legrokonszenvesebb mint pókász, madarász, bőregerész (bőrröptű-kutató), s nemcsak mint természetbúvár, hanem mint ember, aki az állatvilágot nem fölülről és kívülről, hanem belülről szemléli. Ugyanis mi is az állatvilág része vagyunk. Egyik nyelvészünk egyenesen azt tanácsolja: ne használjuk az antropomorfizmus kifejezést, helyette zoomorfizmust mondjunk, ne zárjuk ki az állatokat a viselkedők közül, sokszorta többen vannak, mint mi. Talán Herman Ottó az első a világon, aki fölveti az állatok jogát. Érdeemes itt hangsúlyozni, hogy ma már beszélnek a világban nyelvökológiáról is, talán ennek is egyik úttörője Herman Ottó? Tudjuk Herman Ottóról, hogy nemcsak a természet, a madarak nagy barátja volt, hanem őt tekinthetjük az első környezetvédő tudósnak is. A madár-, illetve környezetvédelemtől már csak egy ugrás a kultúra, a nyelv védelme! A nyelvökológia.

Herman Ottó a tudományt, a közéletet és a legjobb értelemben vett népnevelést példamutatóan kapcsolta össze. Hiszen a közélet, a politika eredeti és alapvető feladata egy adott közösség ügyeinek intézése, s az adott közösség életének jobbítása. És ugyanez a feladata eredendően a tudománynak is. A 19. századi felfogás szerint a tudomány, a tudás jobbá teheti az ember életét, s talán magát az

embert is. Gyakorlatilag ennek a jegyében tudott sikeres lenni a magyar nyelv művelés legnagyobb mozgalma: a Bessenyei György elindította és Kazinczy Ferenc által valóban nemzetközi, példaadó színvonalra és rangra emelt nyelvújítás. A nyelvújítás legnagyobb eredményeit a 19. század első évtizedeiben mutatta fel, de hatásából még sok minden megmaradt a 19. század második felére is. Herman Ottó a nyelvújítás klasszikus időszakának lezárulta után érkezett. A korszak azonban még a reformkor, s benne a nyelvújítás eszméinek áramlatait közvetítette számára. Herman Ottó pozitivistá eszméi háttere: a tényeket tisztelni kell, a világ megfejthető, a világ alakítható, az ember cselekvésre született. Ebből magyarázható nyelvészeti beállítódása, munkássága is: gyűjtsük a nyelvi tényeket, a nyelvi tények vallanak, a nyelvi kultúra, a nyelv állapota fejleszthető, a kulturált embernek feladatai, kötelességei vannak.

Herman Ottónak rendszeres nyelvészeti ismeretanyaga nem volt. De mint művelt, tájékozott és az anyanyelvéért elkötelezett ember, felvértezte magát nyelvészeti téren is. Tudjuk, hogy kapcsolatban volt jeles nyelvészekkel, olvasta a *Magyar Nyelvőrt* (1872), a korban a nyelv legfrissebb jelenségeire legjobban reagáló folyóiratot. Az Erdélyi Múzeum Egylet kolozsvári múzeumában Brassai Sámuel (Brassai bácsi) mellett dolgozott. (Lásd regényes formában: Varga 2015, 85–95.) Tudni kell, hogy Brassai Sámuelnek a magyar mondattal kapcsolatos kutatásai még a mai legmodernebb nyelvészeti kutatások számára is példaértékűek. Sőt, akad, aki azt állítja, hogy Brassai a generatív mondatelemzést is megelőlegezte néhány észrevételével. Brassai nyilván beszélt Herman Ottónak elképzeléseiről. Fennmaradt Herman Ottó idegen nyelvű levelezése, amelyből tudjuk, hogy tartotta a

kapcsolatot a finnugor nyelvészet nagy alakjával, Setälével is.

A néprajzhoz is a nyelvészetten át vezetett az útja: „Nagyra becsült madarász elődje, Petényi János Salamon hagyatékában talált »népies« halnevek azonosítása során Siófokon ragadták meg figyelmét a változatos halszerszámok...” írja Kósa László (1980, 12). Herman Ottónál egyértelműen fölfedezhető a nyelvi tények közösségi, társadalmi, ma úgy is mondhatnánk, hogy „környezeti” vizsgálata. Ilyen irányú érdeklődését mutatja a káromkodásokról vagy éppen a harangok szaváról szóló leírása. Mai szemmel talán nem is tűnik különlegesnek, hogy a káromkodás (Herman Ottónál: káromlás) fölkelte egy tudós figyelmét. De tudni kell, hogy az effajta jelenségek vizsgálata sokáig (sokszor máig) nem került a tudományos vizsgálódás homlokterébe. Természetesen fölveti a káromkodásokkal kapcsolatban a népnevelés kérdését.

Herman Ottó külön is beszámol a madarak „szaváról”, a madárvilág magyar „nyelvééről”, a madarak hangját utánzó magyar nyelvi formákról. Mint írja: „A madár szól, van szava, szólása, megszólal, de el is némul vagy megnémul. Van dala, amelyet dalol, s ekkor dalos-madár, van éneke, melyet énekel, akkor énekes madár, van beszédes és sokszavú madár...” (Eredetileg Herman 1908, idézet: Herman 1983, 100–101.)

Herman Ottó a nyelvi adatot mindenképp tisztelte. Mindent aprólékosan lejegyzett, lerajzolt. Nemcsak szavakat, terminusokat, hanem szólásokat, sőt teljes beszédmegnyilvánulásokat (frazeológiai elemeket) is. Hogy alapos gyűjtőmunkáját csak egyetlen – igaz, egyik legnagyobb szabású – munkájával világítsuk meg, elegendő *A magyar pásztorok nyelvkincse* (1914) című nagy terjedelmű

könyvet, lényegében szótárt kézbe venni. A kötet nagyobbik részét kitevő szöveget tematikus rendben tartalmazza egy adott téma (pásztor szervezet, jószág, ló, szarvasmarha, juh, kecske, disznó, szamár, kutya, puli, macska stb.) szóképzését. Például több száz lószínnevet sorol föl (ilyeneket, mint: *acélszürke, almapej, almásderes, babos ló, borzderes, csillagos, egérszörű, gesztenyepaj, kékpaj, kese, nyári fekete, pettyes, sárcaorrú ~ sárcaorrú, setétsárga, szögsárga, vasderes* stb.), amely listát azóta is igen sokan hozzák példaként vagy a magyar nyelv páratlanságára, vagy, visszafogottabb igyekezettel, a nyelvi relativizmusra.

Herman Ottó nyelvészeti jellegű tevékenységének leginkább az „ősfoglalkozások” nyelvének kutatásában, a különböző természetrajzi szakterületek szaknyelvének (terminológiájának), valamint szűkebb, belső, tudományos nomenklatúrájának a megteremtésében van kiemelkedő szerepe. Az „ősfoglalkozások” feltárásában szinte Kőrösi Csoma Sándor vagy Reguly Antal nyomában jár, csak hogy ő ezt itt, a Kárpát-medencében teszi. Ahogy mondja: „A Balatonra mentem, de Etelközből jövök” (Varga 2015, 167–168).

A *műnyelv kérdései* című tanulmányában óv a „természetrajzi neológok” túlzásaitól: „Fő elv gyanánt előttünk csak ez állhat: amit írunk, azt érthesse meg nemcsak a szó szoros értelmében vett szakember, hanem minden művelt magyar ember is; alkotásaink, amelyek a nyelv terén tennünk kell, amint hogy kell is, ne vétsenek a nyelv szabályai, szelleme ellen, ne sértsék az ép nyelvérzékét” (Erdődy 1980, 90). A másik alapállás: „a műkifejezések vagy szavak (termini technici) magyarítása kívánatos, a neveké – tehát a nomenklatúráé – nem kívánatos” (Erdődy 1980, 93). Az is máig ható javaslat, hogy a

szakterületek képviselőinek a nyelvészekkel együtt kell munkálkodniuk: „ahol a szakemberek szóképzete már kifogyott, ott a nyelvész még mindig győzte; s ha a viszonyt, amelyre a műkifejezés kellett, jól, akár rajzban is megmagyarázták a nyelvésznek, ez mindig tudott alkotni” (Erdődy 1980, 95).

A nyelvfejlesztő, nyelvújító törekvéseknek (szaknyelvek magyarítása, terminológiai egységesítés) tudatában volt, s nemcsak lelkes pártolója, de cselekvő egyénisége is, ezért nevezhetjük nyelvújítónak. Szaknyelvújítói tevékenysége nincs teljességgel föltárva, de az egyes szakterületek képviselői úgy tartják, hogy Herman Ottó magyarításai máig frissek, élvezetesek (ha nem is mindig használatosak), ellentétben a korszak sokszor valóban izzadságszagú magyarítóiéval. A terminológiáról szóló tanulmányának végén a következő biztatást adja: „Mívelődési viszonyainkra való tekintetből mondom, hogy a nemzet annak fogja nyújtani a pálmát, aki rendszeres eljárással – de rendszeressel ám! – megjavítja a tudás legfőbb szerszámát, a nyelvet” (Erdődy 1980, 251).

Herman Ottó tudományos munkássága mindig szorosan összekapcsolódott egyfajta népnevelői, köznevelői magatartásformával. Szinte minden írásában találhatunk nagyon szép gondolatokat a nyelvújítás, a magyar nyelven szólás értékéről, értelméről. Egész életében folyamatosan hajtotta a közösségéért való elkötelezettség. Munkásságának ezt a területét leginkább nyelvművelőnek tarthatjuk, amely magában foglalja a nyelvújítást és a nyelvvédelmet, s valójában a magyar nyelvi kultúra hagyományainak őrzését, a magyar nyelv tudatos és mértékletes fejlesztését jelenti.

Herman Ottó, aki magyarul csak az iskolában tanult meg, a magyar nyelv cselekvő vé-

delmezőjévé vált. Akárcsak a magyar nyelv kipusztulását hirdető herderi jóslat, amelynek elementáris hatása volt a nyelvújításra és a reformmozgalomra, Herman Ottót is éri ilyen hatás. Mint írja: „akadt egy német testület, mely némely nyelveket – köztük a magyart is – kizárta a tudományban számba vehető sorából!” Ezek után felsorolja a német testület illetéktelenségét ez ügyben, majd levonja a következtetést: „De valamint a svéd svéd marad, és mindenekelőtt nemzetének élve, anyanyelve jogait is szentül őrzi, és így kíván részt venni a tudomány művelésében, úgy talán nekünk is megengedtetik, hogy magyarok maradjunk, s nemzetünknek élve, szintén védjük nyelvünk jogait” (Erdődy 1980, 23–24).

Ez akár programnak is tekinthető a tudományos nyelv magyarítása, az ismeretterjesztés mellett, de mint már láttuk, ez Hermannál nem vezethető vissza egyetlen okra. A halászati munkája bevezetőjében például ez a hitvallás fogalmazódik meg: „Nekem a közérthetőség mellett arra kellett törekednem, hogy a nyelv lehetőleg tiszta legyen s a szárazságot elkerüljem, tehát valami ismeretterjesztő műfajt meghonosítani igyekeztem...” (Kósa 1980, 9).

Saját stílusának szüntelen alakításáról, tudatosításáról ezt írja ismét a halászati munkája bevezetőjében: „A szárazságot, mely a munka természetében fekszik, élénkebben lüktető leírásokkal iparkodtam enyhíteni... nem követem azokat, akik nyelv dolgában mindenáron kreátorok, hozzá pedig német szellemben írnak, mert jól tudom, hogy a rossz szót és azt a bizonyos tudálékosságot a magyarság be nem veszi, lévén neki saját nyelve és saját eszejárása; de igenis tanultam a francia íróktól, kik még az exact tudományok terén is a nyelv tisztaságára és szellemre törekednek s ennyiben szépírók is” (Kósa 1980, 9–10).

Azon tudósok közé tartozik, akik nemzet és nyelv kapcsolatát egymásra utaltságban látják: „Minden lényeges tétel ott áll az egész nemzet használatára, mert az anyanyelv közös kincsévé avatja” (Herman 1980, 18). S igaz ez az anyanyelvi szakirodalomra is: „a nemzeti szellemben kezelt eredeti szakirodalom hathatós befolyást fog gyakorolni magára a nemzeti szellemre is” (Herman 1980, 22). Végül pedig ez a népnevelés világos pedagógiai kérdés: „Az anyanyelv ápolása avval a véghetetlen nagy előnnyel jár, hogy az ifjú nemzedékben már korán ébreszti fel a tudományos hajlamot, ezt ápolja, növeli, s a helyes irányban meg is tartja” (Herman 1980, 19).

IRODALOM

Balázs G. (2006): Anyanyelvápolással a közművelődésért (Herman Ottó nyelvészeti munkássága). In: Hevesi A. & Viga Gy. (szerk.): *Herman Ottó öröksége*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, pp. 4–13.

Erdődy G. (szerk.) (1980): *Az átalakulások világáról. Válogatás Herman Ottó természettudományos, nyelvészeti és archeológiai írásából*. Magvető, Budapest, 433 pp.

Herman O. (1908): *A madarak hasznáról és káráról*. A m. kir. földművelésügyi miniszter kiadványa, 18. szám, Budapest, 398 pp. (Reprint: Állami Könyvterjesztő Vállalat, 1984.)

Herman O. (1914): *A magyar pásztorok nyelvkincse*. K. M. Természettudományi Társulat, Budapest, 798 pp.

Herman O. (1980): *Halászelet, pásztorokodás*. Gondolat, Budapest, 454 pp.

Herman O. (1983): *Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 208 pp.

Kósa L. (1980): Herman Ottó (Bevezetés). In: Herman O. (1980): *Halászelet, pásztorokodás*. Gondolat, Budapest, pp. 5–24.

Varga D. (2014): *Herman Ottó*. Doba Nyomda és Kiadó, Budaörs, 275 pp.

HERMAN OTTÓ LEVELEI A LILLAFÜREDI „PELEHÁZ” KIÁLLÍTÁSÁBÓL

A GAZDASÁGI FÜGGETLENSÉGRŐL

LAKI MIHÁLY¹

„...írásztala fölött Kossuth arcképe és koporsójáról egy babérlevél.”

(LAMBRECHT)

A nagy tudós és polihisztor sok mindennel foglalkozott, de a közgazdaságtudománytól, jó ízléssel, távol tartotta magát. Sokat és szenvedélyesen foglalkozott azonban politikával. A politikai küzdelmek résztvevőjeként markáns véleménye volt az 1867-es kiegyezésről, a gazdaság intézményrendszerére, a gazdaság szabályozására gyakorolt hatásáról. „Kívánom – Magyarország állami teljes függetlenségét, mely magában foglalja azt, hogy Magyarország minden idegen beavatkozástól menten intézze minden ügyét. Legyen a nemzetközi viszonyok intézésére saját külügyi képviselője. Legyen pénzforgalmi és hitelviszonyainak célirányos intézésére önálló független bankja. Legyen minden nemzetgazdasági, így földművelési, ipari és kereskedelmi viszonyainak célirányos intézésére külön vámterülete. Legyen saját, külön nemzeti hadserege, hogy a nemzet a legsúlyosabb adóval, a véradóval, tehát saját vérével, maga rendelkezessen, fiai ne használtassanak fel nemzet- és népjogellenes erőszakosságra, mint ahogyan fölhasználtanak most a nemzet egységes akarata ellenére Bosznia és Hercegovina elfoglalására. Szóval, legyen meg minden kellék, mely az állami lét önállóságához és függetlenségéhez tartozik. Amidőn én ezt kinyilatkoztatom, *nem fogadom el az 1867-ik évi XII-ik törvénycikk közösiügyi*

intézkedését; ennek törvény útján való megváltoztatását sürgetem. E cikket olyannak tekintem, mely, amíg csak fennáll, Magyarországot gyarmattá törpíti, idegen érdekek áldozatává silányítja, az anyagi, utóbb erkölcsi romlás és végre a megsemmisülés örvényébe taszítja és mely, amíg csak fennáll, lehetlenné teszi a nemzet érdekeinek egyedül megfelelő nemzeti politikát.” (Lambrecht 1920, 75)

Herman Ottó a politikai és a gazdasági függetlenséggel foglalkozó 19. századi hazai politikai diskurzus résztvevője volt. Ám az általa a függetlenséghez szükségesként sorolt intézmények hiánya (vámhatárok, független jegybank, önálló adópolitika, saját pénz stb.), a tőlük remélt, a függőség miatti gazdasági (és persze más) hátrányokat ellensúlyozó intézkedések élénk viták, politikai akciók ösztönzői voltak a világ számos országában és a korábbi századokban is. A függetlenség, vagy éppen a függetlenség feladásának ügye szoros kapcsolatban áll a gazdasági szereplők (az állam, a vállalatok és a háztartások) kalkulációival és várakozásaival: a remélt előnyök, az elszenvedett hátrányok újrendezésével.

A FÜGGETLENSÉG DIMENZIÓI

A függetlenség politikai, közhatalmi vonatkozásait elsősorban az *állami szuverenitás* írja le, amely „az állami függetlenség nemzetközi jogi kifejeződése, amely magában foglalja a szuverén állam jogát az államterület sérthe-

¹ laki@econ.core.hu

tetlenségére, a politikai függetlenségre, a jogi egyenlőségre, a politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális rendszer szabad megválasztására, a törvények és más jogszabályok meghatározására, két- vagy többoldalú gazdasági, katonai szövetségekhez vagy szervezetekhez való csatlakozásra, illetve a semlegességre” (*Magyar nagylexikon* 17. kötet, 63).

A napjainkban használt meghatározás emlékeztet Herman Ottó beszédrészletére. Ezek szerint a függetlenség „önálló, saját anyagi és szellemi javaival szabadon gazdálkodó személy, intézmény, ország vagy régió, illetve politikai egység állapota” (*Magyar nagylexikon* 8. kötet, 368).

A GAZDASÁGI FÜGGETLENSÉG-SKÁLA

Szűkebb témánk a *gazdasági* függetlenség. Ennek szélsőséges esete, amikor egy országban, államban, tartományban

- a gazdaság szabályozását kizárólag az állam (a törvényhozás és a végrehajtó hatalom) végzi,
- a belföldi áru-, munkaerő- és tőkeforgalomban csak az ország pénzével lehet fizetni,
- külföldi állampolgárok nincsenek a munkaerőpiacon,
- nincs külföldi kézben tulajdon (termelőeszköz, ingatlan, értékpapír),
- nincs külföldi eredetű áru vagy szolgáltatás a hazai piacon (önellátás).

Míg az első négy feltétel teljesülésére számos példát találunk,² az utolsó az igazi extremitás, az el nem érhető, csak közelíthető állapot. A

² Hogy ne menjünk messzire, ilyen volt a szocialista Magyarország 1956 előtt.

második világháború után talán csak a rendkívül zárt észak-koreai gazdaság volt ilyen helyzetben, egyes időszakokban (Worden 2008). A másik szélsőség sem létezik, nincs olyan ország, tartomány, ahol a gazdaságot nemzetek feletti intézmények szabályozzák, ahol csak külföldi pénzzel fizetnek, ahol külföldi tulajdonban van a tőke, külföldiek dolgoznak, külföldi vállalatok működnek és a lakosság kizárólag importárut fogyaszt.

A két szélsőség (végpont) közötti *képzeletbeli skálán* helyezhetjük el az egyes országok nemzetgazdaságát.³ Az időbeni elmozdulások jeleznek a gazdasági függetlenség növekedését vagy csökkenését, és mutatnak a meghirdetett gazdaságpolitikák, programok, tervek eredményességét, a politikusoknak a gazdasági függetlenségről vallott eltérő nézeteit, ezek időbeli változását. Visszatérve Herman Ottóhoz: ő kevesellte Magyarország gazdasági (és politikai) függetlenségét – a képzeletbeli skálán az észak-koreai irányba mozdította volna a szabályozást és ezzel a gazdaság reál-folyamatait. Hasonló mozgásra készültek valaha a bostoni teadélután vagy napjainkban a skóciai népszavazás igen-párti résztvevői. Az Európai Unióhoz csatlakozást pártoló magyarországi szavazók 2004-ben az ellenkező irányba mozdították az országot.

A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY A GAZDASÁGI FÜGGETLENSÉGRŐL

Tekintélyes közgazdászok évszázadok óta, „a többi változatlanul hagyásával”, a nemzetközi munkamegosztás elmélyítése, a külkereskedelelem jólétnövelő hatásai mellett ér-

³ Egy ilyen skála létrehozásának számos módszertani és információs akadályát itt nem soroljuk.

veltek. „A komparatív (viszonylagos) előny elméletét David Ricardo fogalmazta meg. Az elmélet arra az esetre világít rá, amikor két azonos terméket termelő két ország közül az egyik ország mindkét terméket hatékonyabban tudja előállítani, mint a másik. Ebben az esetben akkor érhetik el a legnagyobb kibocsátást, ha a hatékonyabban termelő ország azt a terméket állítja elő, amelyikben nagyobb az előnye.”⁴ Ricardo elméletét a modern matematikai közgazdaságtan nyelvére fordító és továbbfejlesztő híres *Heckscher–Ohlin* modell (Ohlin 1933) szerint a tőkeigényes termékeket a tőkével relatíve jól ellátott országok termelik komparatív előnnyel, míg a munkaigényes termékek előállításában a munkával viszonylag jól ellátott országoknak van komparatív előnye. A modell kiterjesztésének, fogadtatásának történetével itt nem foglalkozunk.

A gazdaságpolitikai üzenet egyértelmű: a külkereskedelem adott feltételek mellett minden résztvevő jólétét növeli. A kölcsönös haszon forrása a specializáció. A jellegzetes érvelés így szól: „tegyük fel, hogy egyes termékek átlagköltsége volumenben csökkenő, emiatt megéri az egyes országoknak specializálódni a különböző termékekre, majd kereskedni egymással, így kihasználva a méretgazdaságosságot” (Szilágyi 2011).

Ricardo elméletét és a *Heckscher–Ohlin* modellt számosan tesztelték – megpróbálták kideríteni, hogy az egyes nemzetgazdaságok mennyire működtek a modell feltételezése és következtetései szerint. A Nobel-díjas Wassily W. Leontief kutatásából megtudtuk, hogy az Egyesült Államok, a világ leginkább tőke-intenzív gazdasága – ellentmondva a Heckscher–Ohlin modell

⁴ [http://hu.wikipedia.org/wiki/Komparatív_](http://hu.wikipedia.org/wiki/Komparatív_előnyök_modellje)
[előnyök_modellje](http://hu.wikipedia.org/wiki/Komparatív_előnyök_modellje)

említett feltételezéseinek – meglepően magas arányban exportál munka-intenzív, és importál tőke-intenzív termékeket (Leontief 1954). A Leontief-paradoxont többen, többször vizsgálták (Appleyard & Cobb 2006, Case & Fair 1999), módszertanát, állításait finomították, ám azt a számunkra legfontosabb (implicit) állítását nem cáfolták, hogy a gazdasági szereplőket (termelő s külkereskedelmi vállalatokat) nem csak, talán nem is elsősorban a komparatív előnyök vezérlik.

Eddig nem említettük, noha témánk szempontjából nem érdektelen, hogy a komparatív előnyök elmélete, vagy a külkereskedelelmélet előbb idézett képviselői rendszerint *nem foglalkoznak a gazdasági szereplők közötti megállapodások tartalmával*. Szabad elhatározásból szerződő feleket (vállalatokat, országokat) tételeznek. A függetlenségi skálán azonban gyakran kényszer és nem szabad döntés hatására változott országok, régiók, tartományok pozíciója.

Itt érkezünk vissza a gazdasági függetlenség ügyéhez. Azokhoz a történetekhez, amikor a háztartások, vállalatok, országok tudatosan, helyzetük javítását remélve megpróbálnak változtatni a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt helyükön. A függetlenség hívei többnyire *előnytelen, kikényszerített szerződéseket* próbálnak módosítani vagy eltörölni, *kedvezőtlen folyamatokat* akarnak megállítani. A gyarmatosítás vagy a KGST-tagság nem egyenlő és szabad felek közötti megállapodáson, hanem katonai-politikai erőszakon alapult. Magyarország sem az önkéntesség, hanem a politikai-katonai elnyomás és kényszer hatására lépett be a KGST-be és a Varsói Szerződésbe.

A függetlenségi mozgalmak célja lehet – az előzőekkel sokszor összefüggésben – a *hát-*

rányos, nem fair szabályozás módosítása vagy eltörlése. A „bostoni teadélutánra”, az amerikai függetlenségi háború kitörésének közvetlen előzményére a tea vámjának igazságtalan szabályozása miatt került sor. A híres esemény 1773. december 16-án történt. „Indiánnak öltözött telepések megrohantak három angol hajót a bostoni kikötőben, és teaszállítmányukat a tengerbe szórták. Ennek közvetlen oka az volt, hogy az angol kormány a Londonba szállított tea vámját megszüntette, de változatlanul fenntartotta a tea vámját az észak-amerikai gyarmatokon.”⁵

A legutóbbi skóciai népszavazás (azaz a skót függetlenség) kezdeményezői is erősen hitvatkoztak egy hasonló gazdaságsszabályozási hátrányra. Azzal érveltek, hogy az olajban gazdag, ám a központi kormány által erre a termékre kivetett extra adótól (tágabban káros gazdaságpolitikájától) megszabaduló Skócia virágzó és igazságosabb ország lesz, ha kiválik az Egyesült Királyságból.⁶

A skót eset jól példázza a függetlenségi törekvések harmadik fontos okát: *a nagyobb egységhez képest kiugróan magas tőkeállomány, vagy éppen állománynövekedés erősíti az elszakadási szándékot.* Skóciában a talált

⁵ <http://belyegvilag.net/a-bostoni-teadelutan/>

⁶ „At the heart of the nationalist campaign is the claim that Scotland would be a more prosperous and more equal country if it went solo. It is rich in oil and inherently decent, say the nationalists, but impoverished by a government in Westminster that has also imposed callous policies. They blame successive British governments for almost every ill that has befallen Scotland, from the decline of manufacturing industry to ill-health to the high price of sending parcels in the Highlands.” <http://www.economist.com/news/leaders/21616957-ditching-union-would-be-mistake-scotland-and-tragedy-country-it-leaves>

olaj, máshol (pl. Katalóniában, Észak-Olaszországban) a környezethez képest magas egy főre jutó humántőke-állomány és/vagy annak gyors gyarapodása is növelte a függetlenségpártiak befolyását.

EGY NEM IS OLYAN RÉGI TÖRTÉNET DIÓHÉJBAN

AVAGY

A GAZDASÁGI FÜGGETLENSÉG HATÁRAI

Eddig amellelt érveltünk, hogy nemcsak érzelmek, hanem jelentős (inkább valós, mint vélt) gazdasági hátrányok is erősíthetik a függetlenségi törekvéseket. Az argentin eset azonban jól mutatja a gazdasági függetlenség határait és kockázatait.⁷

„1880 és 1916 között az argentin gazdaság virágzott, a világ tíz leggazdagabb országa közé tartozott Argentína, köszönhetően az exportorientált mezőgazdaságon alapuló gazdaságának.”⁸ Az ország főleg mezőgazdasági termékek kiviteléből élt (gabona, hús, gyapjú, bőr). A 20-as évek végi világgazdasági válság az addig nyitott, exportorientált, de ipari termékeket importáló gazdaságot más irányba lökte. Argentína ekkor szűnt meg a világ gazdag országai közé tartozni (1929-ben még a negyedik a világon az argentin egy főre jutó GDP). A világgazdasági válság nagyon érzékenyen érintette Argentínát, és a lakosság széles tömegeinek elszenvedését eredményezte. A világgazdasági válság fontos változásokat is eredményezett a gazdaságszerkezetben. Az egyre inkább protekcionistaivá váló világgazdaság hatásá-

⁷ Erről bővebben: http://toriblog.blog.hu/2009/03/20/chile_es_argentina_ket_eltero_fejlodesi_ut_i_resz illetve: <http://fordulat.net/pdf/8/vigvari.pdf>

⁸ <http://hu.wikipedia.org/wiki/Argentína>

ra Argentínában is előtérbe került az import-helyettesítő gazdaságpolitika. A válság után sem változott a helyzet: Argentína, és általában a nyersanyagexportra berendezkedett országok nagy része tartósan romló nemzetközi cserearányokkal, hektikus világgazdasági árakkal, ennek következtében pedig csökkenő és bizonytalan exportbevételekkel találta magát szemben.

Nem meglepő, hogy e fejlemények láttán tekintélyes közgazdászok és politikusok arra a következtetésre jutottak, hogy a primer termékek exportjából valószínűleg nem lehet tartós fejlődést produkálni.⁹ Arra biztatták ezeket az államokat, hogy exportszerkezetüket iparosítás révén módosítsák, illetve importjukat hazai termeléssel helyettesítsék. Másként: a függetlenség-skálán induljanak el az önellátás irányába. Ez pontos értelmezés: „A periféria képes a saját útját járni. Alapanyagok kivitele és késztermékek behozatala helyett ezeknek az országoknak olyan gyorsan, ahogy lehetséges, az úgynevezett importhelyettesítő iparosítás útjára kell lépni. Ehhez el kell szakítani – magas vámokkal és a protekcionizmus más formái segítségével – a világgazdasághoz fűződő szoros köteleket.”¹⁰ (Yergin & Stanislaw 2002, 232–244)

Ezt a célt szolgálta, hogy „a (nemzeti) valutákat felértékelték, ez olcsóbbá tette az iparosításhoz szükséges berendezések importját. Minden más importot szigorúan korlátoztak

⁹ Ennek részletes magyarázatát adja például Prebisch (1959).

¹⁰ „So instead, the periphery would go its own way. Rather than exporting commodities and importing finished goods, these countries would move as rapidly as possible toward what was called ‘import-substituting’ industrialization (ISI). This would be achieved by breaking the links to world trade through high tariffs and other forms of protectionism.”

engedélyekkel és igazolásokkal. A felülértékelt valuták miatt megnőtt árai miatt versenyképtelenné váltak a mezőgazdasági és más fogyasztási cikkek – ez gátolta exportjukat. A belföldi árakat ellenőrizték és manipulálták, a támogatások terjedtek. Számos iparágat és tevékenységet államosítottak.”¹¹ (Yergin & Stanislaw 2002)

A modell a hetvenes évekig kielégítően működött. Az importhelyettesítő iparosítás is hozzájárult ahhoz, hogy az ötvenes és a hetvenes évek között az egy főre jutó jövedelem megduplázódott Argentínában. Az állam eközben tovább terjeszkedett a gazdaságban, s egyre inkább megmutatkoztak a modell hátrányai: „Az ellenőrzés és a szabályozás dzsungel hálóztta be a gazdaságot. A haszonszerzés útja a bürokratikus és adminisztratív labirintuson keresztül vezetett, nem pedig a piac kiszolgálásán és fejlődésén. A gazdaságot bürokratikus és politikai döntések és nem a szabad piac jelzései és visszajelzései irányították.”¹² (Yergin & Stanislaw 2002)

¹¹ „Currencies were overvalued, which cheapened equipment imports needed for industrialization; all other imports were tightly rationed through permits and licenses. Overvalued currencies also discouraged agricultural and other commodity exports by raising their prices and thus making them uncompetitive. Domestic prices were controlled and manipulated, and subsidies were widespread. Many industries and activities were nationalized.”

¹² „A jungle of controls and regulations grew throughout the economy. The way to make money was by making one’s way through the administrative and bureaucratic maze rather than by developing and serving markets. Overall, what guided the economy were bureaucratic and political decisions, not signals and feedback from the market.”

A múlt század hetvenes éveinek végére az importhelyettesítő iparpolitika folytathatatlanná vált, s ez döntően hozzájárult az argentin gazdaság súlyos válságához. Az ország átlendült a másik végletbe, több évtizeden át a neoliberais doktrínán alapuló gazdaságpolitikát követték – nem sok sikerrel. De ez egy másik történet.

TANULSÁGOK

Messzire jutottunk Herman Ottó – egyebek mellett gazdasági kérdésekkel kapcsolatos – nézeteitől és a tizenkilencedik századi hazai diskurzustól. Az talán kiderült, hogy a gazdasági függetlenség hívei fellépésükkel, akcióikkal rendszerint kedvezőtlen világ-gazdasági fejleményeket, egyenlőtlen szerződéseket igyekeznek korrigálni. A sikeres korrekció azonban súlyos mellékhatásokkal jár – ráadásul ha a függetlenedés tartósan a gazdaságpolitika fő meghatározójává válik, akkor maradandó károkat okozhat.

IRODALOM

- Appleyard, D. R., Field, A. J. & Cobb, S. (2006): *International economics*. McGraw–Hill Irwin, Boston, MA, 816 pp.
- Case, K. E. & Fair, R. C. (1999): *Principles of economics*. Prentice Hall, Upper Saddle River, N. J., 912 pp.
- Élesztős L. (főszerk.) (1993–2004): *Magyar nagylexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lambrecht K. (1920): *Herman Ottó. Az utolsó magyar polihisztor élete és kora*. Bíró Miklós, Budapest, 257 pp.
- Leontief, W. (1954): Domestic production and foreign trade – the american capital position reexamined. *Economia Internazionale* 7: 9–38.
- Ohlin, B. G. (1933): *Interregional and international trade*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 617 pp.
- Prebisch, R. (1959): Commercial policy in the underdeveloped countries. *American Economic Review* 49: 251–273.
- Szilágyi K. (2011): *Fejlődésgazdaságtan*. ELTE TÁTK Közgazdaságtudományi Tanszék, Budapest.
- Worden, R. L. (ed.) (2008): *North Korea: a country study*. Federal Research Division, Library of Congress, Washington DC, 386 pp. (http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/pdf/CS_NorthKorea.pdf)
- Yergin, D. & Stanislaw, J. (2002): *Raul Prebisch and dependencia theory: Excerpt from Commanding heights*.
http://www.pbs.org/wgbh/commandingheights/shared/minitext/ess_dependencia.html
<http://belyegvilag.net/a-bostoni-teadelutan/>
<http://fordulat.net/pdf/8/vigvari.pdf>
http://toriblog.blog.hu/2009/03/20/chile_es_argentina_ket_eltero_fejlodesi_ut_i_resz_illetve
<http://www.economist.com/news/leaders/21616957-ditching-union-would-be-mistake-scotland-and-tragedy-country-it-leaves>

A (KULTURÁLIS) FÜGGETLENSÉG HASZNA ÉS KÁRA

INKEI PÉTER¹

A függetlenség két szinten is fontos jellemzője Herman Ottó életművének: a nemzet és az egyén szintjén.

A Függetlenségi Párt-tagság, a Kossuthvaló kapcsolattartás ékes bizonyítékai annak, hogy Herman nem lelkesedett a kiegyezéssel létrejött duális monarchiáért. (Kvázi unió-ellenes volt – vajon ma is az lenne? Vagy csak EU-kritikus?) Életrajza ismeretében különlegesnek, kivételesnek tartanánk a magatartását. Német ajkú családi háttérrel kiskamaszként sajátította el a magyar nyelvet, ráadásul nagykamaszként – lélekben szabadságharcos múlttal, de még csak 18 évesen – Bécsbe vetődött és élt tiszta német nyelvű környezetben. A több mint négy évig tartó katonaságot is német vezénylési nyelvvel élte meg, és egysége sohasem állomásozott tiszta magyar tájakon (két év Zólyom, két év Dalmácia).

A leszerelés után viszont mágnesként vonzotta a magyar táj, az újabb szabadságharcos kitérők (Olasz- és Lengyelország) után ismét hazai városok következtek, Kőszeg és Kolozsvár. Nem tudjuk, hogy mestereivel, Chernel Kálmánnal és Brassai Sámuellel mikor váltottak át németre, hiszen *von Haus aus* azok is folyékonyan bírták a nyelvet.

Épp kettejük említése mutat rá a 19. század nagy csodájára. Egyáltalán nem volt irre-

álisan túlzó Herder jóslata (Herder 1784–1791)² a magyarság fölszívódásáról („századok múltán talán nyelvüket is alig lehet felfedezni”). Valóban, ha II. József megéri a 19. századot (nem hal meg 1790-ben, negyvenkilenc évesen), civilizatorikus buzgósága eredményeképpen a magyar könnyen az ír nyelv sorsára juthatott volna.

Jóslata kapcsán fölényeskedő rosszindulatot, sőt kárörvendést volnánk hajlamosak tulajdonítani a német tudósnak. Jóllehet Johann Gottfried von Herder (1744–1803) sok szempontból tekinthető Herman Ottó lelki-szellemi rokonának. Egymáshoz mérhető tudományos teljesítményük mellett németként mindketten odaadással éreztek a németek (osztrákok, illetve a teuton lovagrend) által elnyomott népek iránt. Konkrétan a népek, nem csak általában a nemzetek iránt. Amilyen rokonszenvvel kutatta Herman a népi kultúra megnyilvánulásait a nyelvtől az eszközökön a szokásokig, olyan szenvedéllyel fordult Herder a Riga környéki parasztok kultúrájához. Gyakorlatilag ő fedezte föl a népdalt (ami persze létezett azelőtt is, ahogy Amerika sem Kolumbusz utazásakor keletkezett).

² Herder főműve (*Eszméék az emberiség történetének filozófiájáról*) négy kötetben jelent meg. Az inkriminált jóslat az 1791-ben megjelent utolsó kötet 16/2. szakaszában (az eredeti szóhasználat szerint IV. rész XVI. könyv 2. fejezetében) olvasható. (http://odysseetheater.org/goethe/herder/ideen_16_02.htm.)

¹ peter@budobs.org

Az unalomig idézett jóslat előtti bekezdésben Herder szabatos leírást ad a finnugor nyelvcsaládról (ő finn néptörzsnek nevezi), a finnektől a vogulokon, cseremiszekon és osztjákokon át a magyarokig. Alig huszonegy évvel azután, hogy ennek a rokonságnak a hírével Sajnovics János fejbe vágta a magyarokat, és 224 évvel napjaink előtt, amikor sokan még mindig nem képesek ezt megemlékezni.

A baljóslat utáni bekezdésben Herder végtelen együttérzéssel szól a balti népeket sújtó történelmi igazságtalanságról. „Talán századok telnek el, mielőtt megszabadulnak ettől (mármint a németek igájától – I. P.), és az ocsmányság helyében, amellyel ezektől a békés népektől elvették a földjüket és szabadságukat, az emberiség egy jobb szabadság élvezetét és kihasználását nyújtja”. Nem véletlen az a tisztelet, amellyel a balti országok Herderre tekintenek.

Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy a baltiakra nem terjeszti ki a nyelvhalál jóslatát, legalábbis nem fogalmaz olyan egyértelműen, mint velünk kapcsolatban. Talán az sem véletlen, hogy a több kötetben kiadott népdalgyűjteményében tucatnyi nép kap helyet a litvánától a görögig és a skóttól a peruiig, de magyarral nem találkozunk. Talán mégsem voltunk neki elég kedvesek?

A 19. század során azonban megfordultak az erőviszonyok. Elkezdődött az az asszimilációs folyamat, amelynek során – mai országhatáraink között egészen napjainkig – a magyarság magába olvasztotta az együtt élő kisebbségeket. Magyarnak lenni jó és szép lett. Varázslatos, hogy ez a vonzerő a jellemzően magasabb presztízsű németsegre is hatott, mégpedig tömegesen. Se szeri, se száma azoknak, akik Hermanhoz hasonlóan német háttérből váltak a magyar szellemi

élet kiemelkedő szereplőjévé, sokan közülük jól csengő magyar névvel: Toldy Ferenc (Schedel), Hunfalvy (Hunsdorfer), Munkácsy (Lieb), Tömörkény (Steingassner), Gárdonyi (Ziegler), Márai (Grosschmied), Szentkuthy (Pfisterer).³

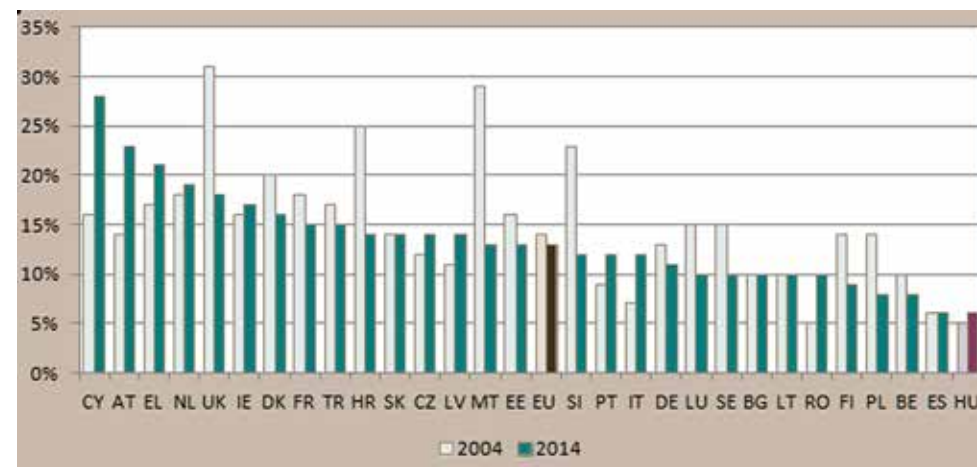
Maga Herman csak egy „n” elhagyása erejéig „magyarosított”, de kevés nála elfogultabb patriótát hordott a hátán a Kárpát-medence. Vissza-visszatér az ujjongása a gazdagság fölött, amellyel a magyar nyelv a madarak hangját, viselkedését vagy éppen elnevezését illeti. Nem mondja ki, talán nem is gondolja, de az olvasóban mégis az a kép alakul ki, hogy erre a teljesítményre a többi nép aligha képes.

Nagy volt a tét, de nyertünk. A 19. század végén a magyarság egyértelműen és elismerten az akkori művelt világ krémjéhez tartozott. Alig két tucatnyi nemzet képviselői körében a mieink is ott voltak az első tudományos világszervezetek, sportszövetségek, világhiálítások szervezésében, és a modernitás egyéb globalizációs alapkövetételeinél. Learattuk a kulturális függetlenség babérjait.

Vajon nem nyertük-e túl magunkat? Származott-e kára a függetlenségnek?

Az Eurobarometer vizsgálatait hívjuk tanúságnak. Az Európai Unió közvélemény-kutató szervezete fél éves rendszerességgel szondázza az unió polgárait javarészt ugyanazokkal a kérdésekkel. Mi, magyarok ritkán lógunk ki a sorból, válaszaink többnyire belesimulnak részint a visegrádi országok, részint az összeurópai átlagok adataiba. Az alábbi ábra azonban kivétel: egy olyan kérdésre adott választ ábrázol, amelyre az első szereplésünk, a 2004 májusában lezajlott

³ Ezt a mintát követte Heilman nagypapám is.

1. ábra: MENNYIRE FÉLNEK KULTURÁLIS ÖNazonosságuk elvesztésétől Európa polgárai, és ez hogyan változott 10 év alatt? (Az Eurobarometer 2014. őszi adatai alapján szerkesztve.)

belépésünkre következő őszi felvétel óta rendre a magyarok adják a legkisebb arányú igenlő választ (1. ábra). Legutóbb, 2014 őszi csupán a megkérdezettek hat százaléka. Talán soha, senki nem találta ki, miről van szó. A kérdés így szól: *Mit jelent Önnek az Európai Unió személyesen?*

A megkérdezettek többféle kész válasz közül választhatnak. A rajz azt mutatja, hogy a 28 tagállam polgárai milyen százalékban választották azt, hogy „kulturális önazonosságunk elvesztése”. (Mármint erre asszociál az EU kapcsán.) Vagyis nemzeti identitás dolgában messze a magyarok a legstabilab-

2. ábra: MENNYIRE NYITOTTAK EGYMÁS FELÉ EURÓPA POLGÁRAI? (Az Eurobarometer 2014. őszi adatai alapján szerkesztve.)

bak. A spanyolok mérhetők még hozzánk, de a többiek körében egyrészt jóval nagyobb a szorongás, másrészt nagy is az álláspont ingadozása évtizedes távlatban. Ez fényes cáfolata annak, amivel a média egy része riogatott a belépés idején.

Tanulság? Hermanék szenvedélyes igyekezete a magyar kulturális függetlenség kivívására máig ható szilárd eredménnyel járt, „hasznos” volt.

Lehet ennek fonákja? Erre is az Eurobarometer legutóbbi felvételéből származó ábrával válaszolunk.

A 2. ábrán ugyan nem vagyunk a skála legszélén, de így is csak az olaszok bizonyultak zártabbnak nálunk. Elkülönülők, magunknak valók, befelé forduló vagyunk – provinciálisak? Ez csak kis részben tudható be nyelvi magányunknak, hiszen az észtek és a finnek épp olyan távol esnek az indoeurópai többségtől, mint mi, és ők a legnyitottabbak közé tartoznak.

(A diagram öt kérdésre adott válaszok százalékos arányát vonja össze: olvas-e idegen nyelven sajtót, néz-e tévét és hallgat-e rádiót, továbbá utazik-e külföldre és érintkezik-e külföldiekkel.)

Úgy tűnik, kissé túlnyertük magunkat a kulturális függetlenség terén. Ez a szintű elkülönülés gátja a határokon átívelő együttműködéseknek, az új hatások megismerésének és kétirányú forgalmának.

A nemzeti függetlenség eszméje mellett Herman Ottó életpályáját végigkísérte az egyéni függetlenség is. Megnyilvánult abban a döntésben, amely a géplakatosi pályára állította, a sorozás negligálásában, a

Kolozsvárról való hirtelen távozásában, és bizony abban is, hogy ötvenéves koráig nem házasodott meg. Nem paktált a hatalommal, lekenyerezhette volt. Származott-e kára ebből? Többször került szűkös körülmények közé, ami a tudományos munkájában is korlátozta, de ő az eszmékhez való hűséget és az egyéni integritást előbbre valóknak tartotta. Életrajzíróitól tudjuk, milyen konspirációkat igényelt (például a Mikszáth–Tisza–Trefort láncolatban), hogy állami támogatást szervezzenek a munkásságához. Mi haszna volt ebből a függetlenségből? A jó lelkiismeret és az autonóm személyiség kiegyensúlyozottsága, nyugalma. Ami elismerést és tiszteletet váltott ki, és hozzájárult a Herman Ottó-imázshoz.

Megvetette a behódolókat és türelmetlen volt szakmai ellenlábasaival. Szeretnénk hinni azonban, hogy alapjában az emberekkel is olyan megértő volt, amint ikonikus könyvében (Herman 2012, 39) a madarakról nyilatkozott: „Ott, ahol az anyatermészet szűzen tiszta és érintetlen, ott nincsen sem káros, sem hasznos madár, mert csak szükség van.”

IRODALOM

Herder, J. G. (1784–1791): *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Hartknoch, Riga–Leipzig.

Standard Eurobarometer 82, Public Opinion in the European Union, 2014. (http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb82/eb82_first_en.pdf)

Herman O. (2012): *A madarak hasznáról és káráról*. Magyar Közlöny Kiadó, Budapest, 302 pp.

